

MUSEUM

**ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС
ДЛЯ СТУДЭНТАЎ І–ІІІ КУРСАЎ СПЕЦЫЯЛЬНАСЦІ**

**«Музейная справа і ахова
гісторыка-культурнай спадчыны»**

**Пад рэдакцыяй
В.У. Акуневіча, А.Л. Дзядзінкіна**

2006

УДК 351.853 (075.8)
ББК 79я73
М 89

Аўтары-складальнікі: **В.У. Акуневіч; Т.С. Бубенька; А.Л. Дзядзінкін; М.М. Пархімовіч;
Р.У. Цімафееў; П.М. Падгурскі; А.М. Дулаў; А.В. Пашкевіч; Г.У. Савіцкі**

Рэцэнзент: дэкан гістарычнага факультэта УА «ВДУ імя П.М. Машэрава», доктар гістарычных навук, прафесар
В.А. Космач

Пад рэдакцыяй В.У. Акуневіча, А.Л. Дзядзінкіна

Вучэбна-метадычны комплекс прызначаны для студэнтаў-музейшчыкаў дзённай формы навучання. Ён уключае ў сябе вучэбныя праграмы, тэматычныя планы, планы семінарскіх заняткаў, пытанні да экзаменаў і залікаў

УДК 351.853 (075.8)
ББК 79я73

© УА «ВДУ імя П.М. Машэрава», 2006

ЗМЕСТ

Уводзіны	6
Археалогія	7
Програма курса «Археалогія» (Т.С. Бубенько).....	7
Семінарскія заняткі па курсу «Археалогія» (I курс, 1 семестр) (Т.С. Бубенька)	44
Вопросы к экзамену по курсу «Археалогія» (I курс, 1 семестр) (Т.С. Бубенько)	60
История первобытного общества	63
Програма курса «История первобытного общества» (П.Н. Подгурский)	63
Семинарские занятия по курсу «История первобытного общества» (П.Н. Подгурский) (I курс, 1 семестр)	70
Вопросы к экзамену по курсу «История первобытного общества» (П.Н. Подгурский) (I курс, 1 семестр)	73
Гісторыя Беларусі	75
Праграма курса «Гісторыя Беларусі» (В.У. Акуневіч).....	75
Семінарскія заняткі па курсу «Гісторыя Беларусі» (I курс, 1 семестр) (М.М. Пархімовіч, А.М. Дулаў)	130
Пытанні да экзамена па курсу «Гісторыя Беларусі» (I курс, 1 семестр) (М.М. Пархімовіч, А.М. Дулаў)	136
Семінарскія заняткі па курсу «Гісторыя Беларусі» (I курс, 2 семестр) (М.М. Пархімовіч, А.М. Дулаў)	140
Пытанні да экзамена па курсу «Гісторыя Беларусі» (I курс, 2 семестр) (М.М. Пархімовіч, А.М. Дулаў)	144
Семінарскія заняткі па курсу «Гісторыя Беларусі» (II курс, 3 семестр) (М.М. Пархімовіч)	147
Пытанні да заліку па курсу «Гісторыя Беларусі» (II курс, 3 семестр) (М.М. Пархімовіч)	152
Семінарскія заняткі па курсу «Гісторыя Беларусі» (II курс, 4 семестр) (А.М. Дулаў)	154
Пытанні да экзамена па курсу «Гісторыя Беларусі» (II курс, 4 семестр) (А.М. Дулаў).....	161
Этнаграфія	164
Праграма курса «Этнаграфія» (М.М. Пархімовіч).....	164
Семінарскія заняткі па курсу «Этнаграфія» (М.М. Пархімовіч) ...	171
Пытанні да экзамена па курсу «Этнаграфія» (II курс, 3 семестр) (М.М. Пархімовіч)	176
Дапаможныя гістарычныя дысцыпліны	178
Праграма курса «Дапаможныя гістарычныя дысцыпліны» (П.М. Падгурскі)	178

Семинарские занятия по курсу «Вспомогательные исторические дисциплины» (I курс, 1 семестр) (П.Н. Подгурский)	195
Вопросы к зачету по курсу «Вспомогательные исторические дисциплины» (I курс, 1 семестр) (П.Н. Подгурский)	200
Семинарские занятия по курсу «Вспомогательные исторические дисциплины» (I курс, 2 семестр) (П.Н. Подгурский)	202
Вопросы к зачету по курсу «Вспомогательные исторические дисциплины» (I курс, 2 семестр) (П.Н. Подгурский)	206
Семинарские занятия по курсу «Вспомогательные исторические дисциплины» (II курс, 3 семестр) (П.Н. Подгурский)	207
Вопросы к экзамену по курсу «Вспомогательные исторические дисциплины» (II курс, 3 семестр) (П.Н. Подгурский)	210
Семинарские занятия по курсу «Вспомогательные исторические дисциплины» (II курс, 4 семестр) (П.Н. Подгурский)	213
Вопросы к экзамену по курсу «Вспомогательные исторические дисциплины» (II курс, 4 семестр) (П.Н. Подгурский)	215
История материальной культуры Беларуси	217
Программа курса «История материальной культуры Беларуси» (Т.С. Бубенько, А.Л. Дединкин)	217
Семинарские занятия по курсу «История материальной культуры Беларуси» (III семестр, 5 семестр) (Т.С. Бубенько)	230
Вопросы к зачету по курсу «История материальной культуры Беларуси» (III курс, 5 семестр) (Т.С. Бубенько)	239
Семинарскія заняткі па курсу «Гісторыя матэрыяльнай культуры Беларусі» (III курс, 6 семестр) (А.Л. Дзядзінкін)	240
Пытанні да заліку па курсу «Гісторыя матэрыяльнай культуры Беларусі» (III курс, 6 семестр) (А.Л. Дзядзінкін)	250
Экскурсионное обслуживание	251
Программа курса «Экскурсионное обслуживание» (Р.В. Тимофеев)	251
Планы семинарских занятий по курсу «Экскурсионное обслуживание» (III курс, 6 семестр) (Р.В. Тимофеев)	255
Вопросы к зачету по курсу «Экскурсионное обслуживание» (III курс, 6 семестр) (Р.В. Тимофеев)	257
Туристско-экскурсионный потенциал Беларуси	259
Программа курса «Туристско-экскурсионный потенциал Беларуси» (А.Л. Дединкин)	259
Семинарские занятия по курсу «Туристско-экскурсионный потенциал Беларуси» (III курс, 5 семестр) (А.Л. Дединкин)	267
Вопросы к зачету по курсу «Туристско-экскурсионный потенциал Беларуси» (III курс, 5 семестр) (А.Л. Дединкин)	271

Основы архивоведения	272
Программа курса «Основы архивоведения» (А.В. Пашкевич) ...	272
Семинарские занятия по курсу «Основы архивоведения» (II курс, 4 семестр) (А.В. Пашкевич)	274
Вопросы к зачету по курсу «Основы архивоведения» (II курс, 4 семестр) (А.В. Пашкевич)	283
Гарады і музеі свету	284
Праграма курса «Гарады і музеі свету» (Г.У. Савіцкі)	284
Семінарскія заняткі па курсу «Гарады і музеі свету» (III курс, 6 семестр) (Г.У. Савіцкі)	287
Пытанні да заліку па курсу «Гарады і музеі свету» (III курс, 6 семестр) (Г.У. Савіцкі)	290
Гісторыя музейнай справы	291
Праграма курса «Гісторыя музейнай справы» (Г.У. Савіцкі) ...	291
Семінарскія заняткі па курсу «Гісторыя музейнай справы» (III курс, 6 семестр) (Г.У. Савіцкі)	294
Музеі Беларусі і Расіі	298
Праграма курса «Музеі Беларусі і Расіі» (Г.У. Савіцкі)	298
Семінарскія заняткі па курсу «Музеі Беларусі і Расіі» (III курс, 6 семестр) (Г.У. Савіцкі)	302
Пытанні да заліку па курсу «Музеі Беларусі і Расіі» (III курс, 6 семестр) (Г.У. Савіцкі)	304

У В О Д З І Н Ы

Вучэбна-метадычны комплекс «**MUSEUM**» прызначаны для студэнтаў I–III курсаў спецыяльнасці «Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны» дзённай формы навучання. Ён уключае ў сябе вучэбныя праграмы па наступных курсах:

- 1). Археалогія.
- 2). Гісторыя першабытнага грамадства.
- 3). Гісторыя Беларусі.
- 4). Этнаграфія.
- 5). Дапаможныя гістарычныя дысцыпліны.
- 6). Гісторыя матэрыяльнай культуры Беларусі.
- 7). Экскурсійнае абслугоўванне.
- 8). Турысцка-экскурсійны патэнцыял Беларусі.
- 9). Асновы архівазнаўства.
- 10). Гарады і музеі свету.
- 11). Гісторыя музейнай справы.
- 12). Музеі Беларусі і Расіі.

Разам з вучэбнымі праграмамі у комплексе пададзены тэматычныя планы курсаў, планы семінарскіх заняткаў, КСР, тэмы курсавых работ, пытанні да экзаменаў і залікаў. Знаёмства з гэтымі матэрыяламі дапаможа студэнту спланаваць сваю работу, добра падрыхтавацца да заняткаў, засвоіць змест курсаў.

На першы план у арганізацыі вучэбнай дзейнасці па авалоданні месцам вучэбнага матэрыялу выходзіць фарміраванне спосабаў пазнавальнай дзейнасці. Іх засваенне садзейнічае сацыялізацыі асобы, якая авалодвае ўменнем арыентавацца ў сучаснай сацыякультурнай сітуацыі і здольна да самарэалізацыі ва ўмовах шматмерных адносін і ўзаемадзеяння з іншымі людзьмі. З гэтай прычыны аўтары вучэбна-метадычнага комплексу паставілі на мэце замацаванне і развіццё пазнавальнай цікавасці студэнтаў, ажыццяўленне інтэлектуальнага выхавання, звязанага з фарміраваннем у студэнтаў здольнасцей параўноўваць, сістэматызаваць і абагульняць, знаходзіць прычынна-выніковыя сувязі, выказваць і абгрунтоўваць уласныя адносіны да зместу вывучаемага матэрыялу.

Вывучэнне дадзеных дысцыплін накіравана на станаўленне асобы студэнта, якая ўсведамляе прыярытэт фундаментальных чалавечых каштоўнасцей, садзейнічае захаванню і развіццю культурна-гістарычнай спадчыны, крытычна аналізуе мінулае і сучаснае, свядома арыентуецца ў грамадскім жыцці.

АРХЕОЛОГИЯ

ПРОГРАММА КУРСА «АРХЕОЛОГИЯ»

ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Программа курса «Археология» составлена в соответствии с «Образовательным стандартом. Высшее образование. Специальность «Музейное дело и охрана памятников истории и культуры» (РД РБ 02100.5.065-98). В соответствии с учебным планом предусмотрено 72 аудиторных часа (из них 42 лекционных, 30 семинарских).

Изучение археологии позволяет раскрыть фундаментальные глубинные проблемы мировой истории и формирует представления о единстве человечества и мировой культуры.

Среди многочисленных памятников истории и культуры памятники археологии занимают особое место. Без археологических данных было бы невозможно осуществить реконструкцию дописьменного, а частично и письменного периода истории человечества. К тому же археологические источники наглядны, оригинальны и вызывают интерес у студентов.

Сегодня археологию преподают во всех университетах страны. Вопрос о месте этой науки в системе высшего образования имеет практическое значение в связи с современными задачами подготовки высококвалифицированных специалистов исторического профиля.

Методологически программа рассматривает археологию как самостоятельную историческую дисциплину, а разделы по археологии Беларуси следует рассматривать, с одной стороны, как предваряющие, а с другой – тесно связанные с курсом «История Беларуси».

Основной целью курса является формирование у студентов теоретических представлений об археологии и ее достижениях и элементарных практических навыков для руководства группой работников на археологических раскопках. Поэтому фактологическая сторона изложения сознательно ограничивается археологическими материалами Восточной Европы, с изучением которых связано становление отечественной археологической школы. Основные объекты ее изучения определяют и структуру программы. Материал курса расположен в соответствии с археологической периодизацией. Особенно подробно рассматриваются вопросы, связанные с этногенезом славян и их восточной ветви и становлением отечественной государственности.

Курс «Археология» предусматривает не только чтение лекций, но и проведение семинарских занятий, организацию и осуществление полевой учебной практики.

ВВЕДЕНИЕ В АРХЕОЛОГИЮ

Предмет и задачи археологии. Определение предмета археологии и его место среди других общественных исторических наук. Специализация науки. Различия между археологическими и историческими источниками. Виды археологических источников. Типология поселений. Понятия «культурный слой», «стратиграфия» и «материк». Разновидности погребений. Погребальный обряд и погребальный инвентарь. Открытые и закрытые археологические комплексы. Понятие «археологическая культура».

Периодизация и хронология. Абсолютные и относительные методы хронологического определения артефактов. Археологические методы датировки материала. Основные естественнонаучные методы полевых и лабораторных исследований: радиоуглеродный, дендрохронологический, археоманитный, фторный, метод ленточных глин, термолюминисцентный. Роль технических методов при изучении технологии производства предметов.

Связь археологии с естественными, гуманитарными науками (геология, антропология, биология, этнография, лингвистика, история).

Государственная система охраны и использования памятников. Основные положения законов Республики Беларусь и международные мероприятия, касающиеся охраны историко-культурного наследия. Охраняемые зоны вокруг памятников археологии и режим использования охраняемых объектов. Музеефикация археологических памятников. Права и основные обязанности исследователя. Открытые листы. Археологический аспект в краеведческой работе со школьниками.

Основы полевых исследований. Задачи и виды археологических разведок. Организация процесса исследований. Закономерности расположения археологических объектов различных эпох. Основные методы поиска археологических памятников. Аэрофоторазведка и геофизические методы обнаружения памятника. Подводная археология. Полевая работа на памятнике во время разведок. Топография в полевых археологических исследованиях.

Археологические раскопки. Предраскопочные исследования и выбор места работ. Особенности раскопок грунтовых могильников и курганов. Исследования погребений. Раскопки поселений и их специфика. Многослойные памятники. Раскопки городов. Послойно-квадратный метод раскопок. Стратиграфия. Типология и классификация. Соблюдение основных правил раскопок. Техника безопасности на раскопе.

Полевая фиксация и документация. Полевой дневник и рабочие чертежи. Полевая научная фотография. Правила учета находок, документация. Заключительный отчет по раскопу.

Первичная консервация и реконструкция археологических материалов. Первичная обработка материалов в поле. Начальная консервация. Основные правила консервации различных категорий находок. Реставрация археологических объектов.

Научная реконструкция в археологии.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

Донаучный период. Первые сведения об археологических предметах. Коллекционирование древностей. Увлечение классической археологией.

Дистанция между классической и первобытной археологией. Древности в культуре и отношение к ним в эпоху античности и средневековья. Реликвии. Народные поверья, связанные с древностями (громовые топоры, змиевы валы и др.). Кладоискательство. Термины «археология», «древности», «антикварий»; изменения их объема и содержания. Сведения о памятниках, раскопках и коллекциях у античных авторов (Геродот, Гесиод, Фукидид, Павсаний и др.).

Средневековый креационизм и христианское мировоззрение. Эпоха Ренессанса. Европейский антиквариизм. Ватикан. Первые коллекции и труды антиквариетов. Королевские антиквариеты в Англии и Швеции. Первые научные сообщества XVIII в. Эпоха Просвещения. Рождение науки. Новые исторические концепции. Рационализм. Французские энциклопедисты. Лондонские общества антиквариетов и дилетантов, их экспедиции. Создание Британского музея. Метод сравнительно-стилистического анализа.

Основные археологические открытия конца XVIII нач. XIX вв. Раскопки Геркуланума и Помпеи в XVIII – начале XIX в. Превращение археологии из кладоискательства в науку. Первые полевые опыты изучения элладской культуры. Институт Археологической Корреспонденции в Риме. Сложение германской школы классической археологии. Раскопки античных центров (Д. Фиорелли в Помпеях, Э. Курциуса в Олимпии и др.). Работы Г. Шлимана в Трое и Микенах. Германский археологический институт в Афинах. В. Дерпфельд. Раскопки А. Эванса на Крите.

Начало Восточной археологии. Развитие египтологии, ассириологии. Археология библейских стран. Археологическое открытие раннединастического Египта (работы Р. Лепсиуса (середина XIX века), О. Мариэтта, Ф. Питри) и шумерской культуры, исследования Л. Вулли в Уре (20–30-е гг. XX в.).

Зарождение первобытной археологии и превращение её в науку.

Лукреций Кар «О природе вещей». Причины позднего развития первобытной археологии.

Связь первобытной археологии с другими науками. Открытие палеолита: Аббервиль, Шель, Сент-Ашель, Мустье, Солютре. Открытие пещерного искусства.

Переворот в представлениях о происхождении человека и об истории первобытного общества. Возникновение истории первобытного общества. Труды Лафито, Форстера, Фергюссона. Естественно-научная и теологическая концепции. Дарвинизм и археология.

Археологические школы и концепции конца XIX – начала XX в. Методические и методологические проблемы археологической науки. Обоснование археологическим материалом теории трех веков К. Томсен, Й.-Я. Ворсо. Создание эволюционной схемы археологической периодизации каменного века Г. Мортилье, А. Брейля.

Открытие свайных поселений в Швейцарии. Изучение памятников неолита, бронзы, железа. Типологический метод. О. Монтелиус. Периодизация и датировка памятников в Северной и Центральной Европе. Гальштатт и Латен как хронологические эпохи. Выделение энеолита и мезолита.

Совершенствование методики археологических исследований. Разработка сравнительно-типологического и создание стратиграфического метода датирования вещевого материала (П. Риверс).

Международные конгрессы по доисторической антропологии и археологии. Парижские Антропологические школа и общество. Открытие палеолитического искусства. Основные буржуазные концепции археологии XIX в.

Кризис эволюционизма и антиэволюционные теории. Причины. Археологические карты. Возникновение картографического метода. Этническая проблематика. Культурные провинции. Формирование понятия «археологическая культура». Заимствование идей из этнологии и культурологии. Культурные круги. Миграционизм. Диффузионизм. Географический детерминизм. «Антропогеография».

СТАНОВЛЕНИЕ АРХЕОЛОГИИ В РОССИИ

Сведения о древностях в допетровскую эпоху. Указы Петра I. Кунсткамера. Создание Петербургской академии наук и университета. Сибирские экспедиции Академии. Два подхода к истории: Г.Ф. Миллер–М.В. Ломоносов. Анкетирование.

Археология античности. Исследование античных памятников Крыма на рубеже XVIII–XIX вв. Картографирование. Археологические общества и музеи Одессы, Николаева, Феодосии, Керчи. П.А. Дюбрюкс. Исследование Пантикапея и его округа. И.А. Стемпковский. Петербургское археолого-нумизматическое общество и Императорская археологическая комиссия. Изучение Херсонеса. К.М. Костюшко-Волженич. Работы Б.В. Фармаковского в Ольвии и его послойно-квадратный метод полевых исследований. В.В. Латышев и северопричерноморская эпиграфика.

Изучение славянских памятников. З. Доленго-Ходаковский и картографирование древнерусских памятников. Рязанский клад и раскопки Старой Рязани. Преобразование Оружейной палаты в музей. А.С. Уваров и организация археологических исследований в России. Московское

археологическое общество и археологические съезды. Публикации археологических трудов. Создание Исторического музея в Москве и принципы построения его экспозиции. И.Е. Забелин. В.И. Сизов. Изучение славянских курганов. Л.К. Ивановский. Систематизация накопленного материала. А.А. Спицын. Изучение древнерусских городищ. Самоквасов и Н.Е. Бранденбург.

Периодизация палеолитических крымских памятников К.С. Мережковского. Исследования И.С. Полякова, А.А. Иностранцева и Анучина.

Исследование энеолита и бронзового века. Типологические цепочки О. Монтелиуса. Открытие и изучение в степной полосе России древнеямной, катакомбной и срубной культур. В.А. Городцов. Трипольская археологическая культура.

Русское общество и охрана памятников старины.

Октябрьский переворот 1917 г. и перестройка организации археологических исследований в СССР. РАИМК (ГАИМК). Институт археологии АН СССР. Республиканские институты. Краеведение.

Археологические концепции первой половины XX в. Дискуссии конца 20 – начала 30-х гг. в отечественной археологии. Новые объекты изучения. Организация крупных постоянно действующих экспедиций. Современное состояние отечественной археологии. Проблемы и перспективы развития.

РАЗВИТИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ В БЕЛАРУСИ

Археологическое изучение Беларуси в дореволюционное время. Первые описания и попытки систематизации археологических памятников. Деятельность Е.П. и К.П. Тышкевичей, З. Глогера, В.З. Завитневича, В.А. Шукевича, Е.Р. Романова и др.

Виленская археологическая комиссия и Виленский музей древностей. Археологические собрания в музеях Минска, Могилёва, Витебска, Гродно. Археологические коллекции в частных собраниях. Значение IX археологического съезда для развития белорусской археологии.

Общая оценка дореволюционной археологии Белоруссии.

Археологическое изучение Белоруссии от Великой Октябрьской социалистической революции до начала Великой Отечественной войны.

Создание первого государственного археологического учреждения – Археологической комиссии при Наркомпросе Литовско-Белорусской республики (1919 г.). Основание Института белорусской культуры (1922 г.) и археологических учреждений: Историко-археологической комиссии (1925 г.), Археологической комиссии (1927 г.), кафедры археологии (1928 г.). Организация Института истории (1929 г.). Первый съезд исследователей белорусской археологии. Секции археологии (1932 г.).

Основные направления археологических исследований в БССР в 1920–1930 гг. Формирование кадров археологов. Роль краеведческих организаций в развитии белорусской археологии. Публикации археологических материалов в довоенное время. Библиография С.А. Дубинского.

Археологическая наука Белоруссии на современном этапе. Создание Сектора археологии (1944 г.). Образование Отдела археологии /1980 г./ и его реорганизация (1986 г.). Археологические исследования вузов и музеев. Отдел археологии (1980 г.) объединение «Белреставрация». Изучение памятников каменного, бронзового и железного веков. Раскопки древнерусских поселений и могильников. Изучение проблем этнической истории. Краткий обзор основной археологической литературы. Библиография Т.Н. Коробушкиной, А.В. Ильютки. Обобщающие работы по археологии Белоруссии. Издание археологических карт и областных сводов памятников истории и культуры Белоруссии.

ПАЛЕОЛИТ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

Становление человека в палеолите. Антропоген, его содержание, хронологические рамки. Ледниковые периоды и межледниковья. Ископаемые антропоиды, их внешний вид, образ жизни и степень сходства с человеком. Гоминиды. Архантропы. Периодизация каменного века, ее критерии.

Нижний палеолит. Олдувайская культура. Природно-климатические условия. Галечные орудия, технология их изготовления. *Шельский период.* Вопрос о дошельской эпохе. Техника обработки камня. Ручное рубило и колун. Типы стоянок шельского человека. Собирачество. Охота на мелких животных, постепенный переход к охоте на крупного зверя. Организация охоты.

Ашельская эпоха. Поиски наилучшего каменного сырья. Ручное рубило и колун. Технологические новшества в изготовлении орудий. Техника «леваллуа». Типология ашельских стоянок. Хозяйственная жизнь ашельского человека. Вопрос о деревянных и костяных орудиях. Роль огня в процессе антропогенеза. Социальная организация человеческих коллективов. Ашельские памятники Евразии. Стоянки шельской и ашельской эпох: Сатани-Дар, Яштух, Лука Врублевецкая, Житомирская.

Мустье. Хронология. Природные условия, растительный и животный мир. Палеоантропы и их отличия от архантропов. Неандертальский человек. Кремневая индустрия. Мустьерский нуклеус. Вторичная обработка. Совершенствование техники скола. Отжимная ретушь. Типы мустьерских орудий. Многофункциональность орудий. Копье с кремневым наконечником, остроконечник. Домостроительство. Охота как основа хозяйственной деятельности. Первые погребения человека. Зачатки искусства. Вопрос о мировоззрении и религиозных верованиях мустьерского

человека. Мустьерские памятники Евразии. Вопрос об археологических культурах. Культуры леваллуазского облика. Кударская культура. Молдовская мустьерская культура. Мустьерские памятники бассейна Днепра. Находки мустьерских форм в Белоруссии и их интерпретация. Характеристика мустьерских стоянок Крыма. Два пути заселения Крыма.

Поздний (верхний) палеолит. Характеристика природно-географических условий. Переход от плейстоцена к голоцену. Хозяйство. Совершенствование приемов охоты. География верхнепалеолитических стоянок. Типы стоянок. Верхнепалеолитические поселки. Позднепалеолитические жилища и их реконструкция. Погребения. Социальные отношения. Новые приёмы обработки камня. Специализация орудий. Техника обработки кости. Украшения, одежда. Погребения: погребальный обряд и инвентарь.

Искусство верхнего палеолита: пещерная живопись и наскальные барельефы, скульптура. Женские статуэтки. Вопрос об их назначении. Евразийские памятники верхнего палеолита.

Долина Днестра. Молодовская и Липская верхнепалеолитические культуры. Характеристика археологических культур бассейна средней Десны (мезинская, пушкаревская, тимоновская). Стоянка Елисеевичи. Хронология. Тип жилищ. Характеристика орудий труда верхнего и нижнего слоёв. Украшения. Предметы искусства.

Костенковско-боршевский район. Хронологические группы памятников. Стрелецкая и спицинская верхнепалеолитические культуры. Городцовская и тельмановская культуры. Костенковско-авдеевская археологическая культура. Собственно костенковская культура. Погребения костенковско-боршевской группы памятников.

Заселение юго-восточной Белоруссии в позднем палеолите. Стоянки Бердыж, Юровичи. Хронология. Жилища. Характеристика верхнего и нижнего слоев. Кремневая индустрия. Основные типы орудий. Изделия из кости. Следы искусства.

Финальнопалеолитические культуры Белоруссии и соседних территорий. Два пути заселения Беларуси (В.П. Ксендзов, В. Копытин). Свицерская культура (ранний период). Ареал распространения. Тип стоянок, жилищ. Кремневый инвентарь. Генетическая основа свицерской культуры. Ранний этап гренской культуры. Культура Лингби.

МЕЗОЛИТ

Хронологические рамки мезолита. Отступление ледника и изменение природно-географических условий (голоцен) в послеледниковое время. Образование современной гидрографической сети. Климат. Заболачивание (торфянизация) озер. Исчезновение мамонтового комплекса. Образ жизни людей в мезолите. Усовершенствование приемов охоты. Изобретение лука,

стрел, каменного топора. Роль собирательства, рыболовства в жизни мезолитического человека. Специализация хозяйства: собирательство, рыболовство и охота. Доместикация животных. Индивидуализация охоты, появление зон производственного хозяйства. Топография мезолитических поселений. Многослойные стоянки. Конструкции и планировка мезолитических жилищ.

Культурные зоны и культуры мезолита.

Южная микролитическая зона (Крым, Кавказ, Южный Урал, Средняя Азия). Археологические культуры Крыма: горнокрымская, гребенниковская культура (вторая половина мезолита). Особенности расположения стоянок. Мезолитические пещеры (Шан-Коба, Мурзак-Коба, Сюрень и др.). Жилища. Верхнепалеолитические традиции в индустрии. Развитие микролитической индустрии. Распространение вкладышевых орудий. Специфические формы кремневых орудий. Создание предпосылок перехода к скотоводству. Роль собирательства.

Погребения: Обрядность и погребальный инвентарь.

Промежуточная (лесостепная) зона мезолита. Влияние элементов северной и южной зон. Основа для возникновения неолитической культуры.

Деснинский мезолит. Соотношение свидерских и аренбургских элементов. Памятники типа Смячка, Бор. Основа кремневой индустрии. Основные типы орудий. Памятники типа Песочный Ров. Влияние аренбургских традиций. Распространение крутой притупливающей ретуши. Кремневый инвентарь.

Таценковско-кудлаевская культура. Территория расселения племен. Связь с поздним этапом коморницкой культуры. Происхождение культуры. Миграция населения из бассейна Вислы в Полесье. Контакты с постсвидерским и постаренбургским населением. Характерные черты кремневой индустрии. Микролизация инвентаря. Специфический тип острий. Одноплощадковые нуклеусы. Памятники типа Студенки. Связь с мезолитом поднепровского Полесья и Волго-Окского междуречья.

Лесная макролитическая зона мезолита. Влияние свидерских традиций на мезолит междуречья Волги и Камы. Связь Прикамья с микролитическим миром юга Европы. Характерные черты кремневой индустрии. Изготовление орудий на пластинах. Особенности расположения стоянок. Занятия населения.

Мезолит Верхней Волги и Оки. Устойчивость верхнепалеолитических традиций. Бутовская археологическая культура. Генетическая основа культуры. Характерные особенности кремневой индустрии. Орудия труда бутовцев. Поздний этап культуры. Иневская культура. Особенности обработки камня. Основные занятия населения. Различия образа жизни бутовских и иневских племен.

Прибалтийский вариант мезолита. Дюнные и торфяниковые стоянки. Культура Кунда, её связь со свидерским населением. Ареал расселения племен. Основные памятники на территории Беларуси. Занятия населения. Развитие рыболовства. Изобретение изогнутого рыболовного крючка, гарпуна, рыболовецких сетей. Предпосылки перехода к прочной оседлости. Кремневый инвентарь. Специфический тип наконечников стрел. Деревообрабатывающий инвентарь. Вкладышевые орудия. Обработка кости. Погребальные памятники. Обряд погребения. Генезис населения.

Литовская микро-макролитическая культура. Происхождение культуры. Характерные черты кремневой индустрии. Микролиты. Роговые и костяные изделия. Роль культуры в формировании неолита Прибалтики.

Мезолит Белоруссии. Макролитические культуры. Памятники позднего Свидера. Основа позднесвидерской культуры. Специфические орудия труда. Наконечники стрел. Двухплощадковые нуклеусы. Пластинчатая техника.

Поздний этап гренской культуры. Генетическая основа культуры. Топография и стратиграфия поселений. Занятия населения. Усовершенствование способов охоты. Сезонная охота. Изменения в технике кремневой индустрии. Появление микролитических форм. Техника приострающей ретуши. Специфические типы кремневых орудий.

Сожская (днепро-деснинская) культура позднего этапа мезолита. Ареал расселения племен. Происхождение культуры. Изучение памятников. Особенности расположения поселений. Занятия населения. Гренские и свидерские элементы в культуре. Отличительная черта кремневых орудий. Специфический инвентарь культуры. Комбинированные орудия труда. Орудия для рубки. Основные памятники культуры. Связь сожской культуры с бутовской и неманской. Влияние сожской культуры на формирование культур неолита.

Неманская мезолитическая культура. Истоки культуры. Кремневый инвентарь. Роль культуры в формировании неманской неолитической культуры.

Культура Лингби. Стоянки в бассейне Припяти. Занятия населения. Кремнеобработка. Специфические наконечники копий (типа «Лингби»). Применение техники оббивки. Виды заготовок. Кремневый инвентарь. Культура Кунда.

Микролитические культуры Полесья. Каморницкая культура раннего мезолита. Ареал распространения. Основные памятники. Кремневая индустрия. Использование пластинообразных отщепов. Микролитическая технология. Специфический тип полуострий.

Янисловицкая культура. Расселение племен. Влияние культуры на соседние территории Понеманья. Местонахождения стоянок. Тип жилища. Наличие очагов кострищ. Кремневый инвентарь. Орудия труда из

кости. Украшения. Занятия населения. Погребальные памятники. Обряд погребения.

Погребения эпохи мезолита (пещеры Крыма). Родовые кладбища. Культ предков. Погребальный обряд и инвентарь. Вопрос о времени появления племенных объединений.

Мезолитическое искусство. Наскальные изображения Прикубанья, Кавказа, Средней Азии. Отображение охотничьих обрядов. Появление массовых сцен охоты. Изображения людей. Развитие абстрактных представлений (орнамент). Отсутствие мелкой пластики.

НЕОЛИТ

Общая характеристика завершающей стадии каменного века. Климатические условия. Природа и животный мир. Хронологические рамки эпохи.

Археологическая культура и этнос в неолите. Отличительные черты неолита. Расширение каменной сырьевой базы. Новые технологии производства каменных орудий. Заточка и шлифовка, пиление и сверление камня. Основные способы добычи кремня. Зачатки горного дела. Красносельские шахты. Усовершенствование топора. Обработка дерева в неолите. Появление и распространение керамики. Технология производства посуды и орнамента. Изобретение способа получения тканей. Роль костяных и роговых изделий в жизни неолитического населения. Возникновение косторезных мастерских. Развитие обмена. Средства передвижения. Топография и типы неолитических стоянок. Жилища. Основные типы неолитической экономики. «Неолитическая революция». Дальнейшая специализация хозяйства. Земледелие. Поселение Джейтун. Зачатки скотоводства.

Вопрос о появлении производящих форм хозяйства в лесной зоне Европы. Неолитические зоны Восточной Европы и их характерные особенности.

Неолит южных районов Восточной Европы. Природно-климатические условия юга Восточной Европы. Почвы. Зачатки производящих форм хозяйства. Земледельческий инвентарь. Роль присваивающей экономики в жизни населения. Характер стоянок. Типы и конструкция жилищ. Отличительная особенность культур производящего неолита.

Культура линейно-ленточной керамики. Ареал расселения племен. Миграция населения в Среднюю Европу. Основные памятники культуры первых землевладельцев. Топография стоянок. Типы и конструкция жилищ. Занятия населения. Керамика: основные формы и орнаментация. Кремневые и каменные орудия труда. Обработка рога и кости. Духовная культура. Погребальные памятники племен линейно-ленточной керамики.

Буго-днестровская культура. Местоположение стоянок. Жилища и хозяйственные ямы. Хозяйство племен. Зачатки земледелия. Развитие техники кремневых вкладышей. Костяной и каменный инвентарь. Керамика. Орнаментация посуды. Влияние культур дунайско-балканской зоны.

Сурско-днепровская культура. Генетическая основа. Отличительная особенность поселений. Жилые комплексы. Занятия населения. Зачатки доместики животных, земледелия. Типология керамики. Появление плоскодонной посуды. Типы орнаментов. Своеобразие культуры.

Днепро-днецкая культура. Территория расселения племен. Генетическая связь с «промежуточной» зоной мезолита. Хронологические рамки культуры на Украине и в Белоруссии. История изучения культуры. Топография поселений и могильников. Жилища и их планировка. Хозяйственные постройки. Охотничье-рыболовецкий тип хозяйства. Зарождение животноводства и земледелия.

Основные этапы развития культуры. Миграция племён в период расцвета культуры. Материальная культура населения. Каменные орудия труда. Микролиты. Керамика. Эволюция формы и орнаментики посуды. Связь с культурами гребенчато-накольчатой керамики. Появление первой плоскодонной посуды. Погребальные памятники. Различия в обряде погребения на раннем и позднем этапах. Коллективные захоронения. Особенности погребального инвентаря. Матрилинейный могильник близ Мариуполя. «Полесский вариант» днепро-днецкой культуры. История изучения культуры в Белоруссии. Основные памятники «полесского варианта». Типология керамики. Кубки. Богатство систем орнаментального узора. Горизонтальные пояса. Истоки современной белорусской народной орнаментики. Вытеснение днепро-днецких племён с южных районов. Влияние племён ямочно-гребенчатой керамики на генезис культуры.

Неолит Крыма. Топография и стратиграфия ранних стоянок. Образ жизни и хозяйство племен. Зачатки примитивного земледелия и скотоводства. Кремневый инвентарь. Связь с мезолитической индустрией. Докерамический период. Новшества позднего этапа развития культуры (поселения, хозяйства, материальная культура).

Рыболовецко-охотничьи культуры лесной полосы Восточной Европы.

Верхнеднепровская культура. Ареал расселения племен. Выделение в самостоятельную культуру (Е.Г. Калечиц, И.М. Тюрина). Влияние неолитических культур Волго-Окского региона на развитие культуры. Топография стоянок. Планировка поселений. Конструкция и форма жилищ. Производственные комплексы. Охотничье-рыболовецкий тип хозяйства, появление зачатков производящей экономики.

Два этапа в развитии культуры. Черты архаичности в кремневом инвентаре раннего этапа. Керамика. Появление широкогорлых сосудов с оттисковой зубчатого штампа на позднем этапе культуры. Ритуальные сосуды. Основные элементы орнамента.

Верхневолжская культура раннего неолита. Ареал расселения племен. Генетическая связь с местным мезолитом. Топография стоянок. Жилища. Охотничье-рыболовецкий тип хозяйства. Кремневая индустрия. Микролизация инвентаря. Изделия из кости и рога. Керамика. Типология посуды. Виды орнаментов. Связь с культурами гребенчато-накольчатой керамики. Предметы искусства. Культ животных. Генетическая связь с льяловским населением.

Льяловская культура. Ареал расселения. Происхождение культуры. Топография стоянок. Торфяниковые поселения. Особенности сооружения жилищ. Рыболовецко-охотничий тип хозяйства. Кремневый инвентарь. Орудия труда из камня, сланца. Изделия из рога и кости. Керамика и типы орнаментации посуды. Преобладание ямочно-гребенчатых мотивов. Появление деревянной посуды и утвари. Особенности погребального обряда. Погребальный инвентарь. Произведения искусства. Украшения. Зооморфные фигурки. Ассимиляция льяловцев племенами волосовской культуры. Волго-Камский неолит.

Нарвская культура Прибалтики и северной Белоруссии. Мезолитическая основа культуры. Влияние южных неолитических племён. Ареал расселения племён. Два этапа в существовании культуры. Проникновение нарвских племён на территорию Белоруссии. Типы стоянок. Торфяниковые поселения. Жилища: типы и плановая структура. Основные отрасли хозяйства. Морской промысел. Зачатки земледелия. Кремневые орудия труда. Развитие обработки рога и кости. Керамика: форма и ассортимент. Западный вариант керамики. Гребенчато-ямочный орнамент. Зональная орнаментация сосудов. Костяные украшения. Деревянная скульптура. Использование янтаря. Местонахождение погребений. Вторжение племён ямочно-гребенчатой керамики. Локальные варианты нарвской культуры. Кривинский вариант культуры (Белоруссия). Основные памятники культуры. Осовец. Скема. Головск. Особенности варианта. Керамика. Типология посуды. Орнамента. Предметы искусства. «Осовецкие мадонны».

Культура ямочно-гребенчатой керамики. Круг циркумполярных культур. Связь культуры с древними фино-уграми. Западное ответвление культуры ямочно-гребенчатой керамики. Топография поселений. Эволюция жилищ. Тип конструкции, плановая структура. Присваивающий тип хозяйства. Образ жизни племён. Макролитические формы орудий труда. Каменный инвентарь. Отсутствие шлифованных орудий. Деревообрабатывающий инвентарь. Охотничье оружие. Заимствование способа изготовления керамики. Ассортимент посуды. Особенности орнамента. Изображение птиц. Местоположение могильников. Обряд по-

гребеня. Погребальные сооружения и погребальный инвентарь. Украшения. Искусство. Наскальные рисунки. Транспортные средства. Влияние шнуровиков и аборигенного населения на судьбы культуры.

Неолитические культуры севера Восточной Европы. Культура сперрингс. Гипотезы о происхождении культуры. Особенности культурного слоя. Малочисленность населения. Тип жилищ. Хозяйство племен. Сырьё для изготовления орудий труда. Преобладание рубящих орудий труда. Шлифование камня. Керамика. Большемерные сосуды. Орнаментация посуды. Эволюция керамики на позднем этапе. Украшения из камня. Отличительные черты погребальной обрядности. Ингумация умерших. Погребальный инвентарь. Ассимиляция племён носителями культуры ямочно-гребенчатой керамики.

Этнический состав неолитического населения. Образование новых культур в позднем неолите. Миграции неолитических племён. Неолитическое искусство.

ЭНЕОЛИТ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

Открытие металла и возникновение металлургии. Меднокаменный век, его значение в истории человечества. Открытие металла, основные этапы в развитии металлургии. Металлургические центры. Развитие обмена. Изобретение колеса и паруса. Распространение производящих форм хозяйства – земледелия и скотоводства. Общинное ремесло. Роль камня в производстве орудий труда. Дальнейшее социальное развитие человеческих коллективов. Имущественная и социальная дифференциация. Переход от варварства к цивилизации. Появление письменности. Энеолитические области в Восточной Европе.

Индоевропейцы. Пути миграций индоевропейцев. Проникновение индоевропейцев на территорию Восточной Европы. Роль пришельцев в формировании племен бронзового века.

Энеолитические культуры древних земледельцев. Общие черты развития энеолитических культур Юга Восточной Европы.

Трипольская культура. Проблема происхождения культуры. Ареал расселения. Три этапа в развитии культуры и их основные характеристики.

Исследование трипольских поселений. Реконструкция их планировки и застройки. Модели трипольских жилищ. Материальная культура трипольцев. Металлургия. Гончарное производство. Горн. Разнообразие ассортимента керамики. Расписная посуда. Многообразие форм хозяйства. Мотыжное земледелие и домашнее скотоводство. Связи трипольских племен с другими энеолитическими областями. Локальные варианты культуры на позднем этапе.

Идеологические представления трипольцев. Культ Великой Матери Вселенной. Культовые памятники трипольцев. Искусство. Мелкая пластика.

Усатовская культура Причерноморья и Приднестровья. Гипотеза о происхождении культуры. Топография поселений. Типы жилищ. Основные отрасли хозяйства усатовских племен. Домашние ремесла. Обработка металла. Керамическая посуда. География торговых связей усатовцев. Развитие мореходства.

Погребальные памятники. Значение каменных обкладок – «кромлихов». Погребальный обряд племен. Коллективные захоронения. Погребальный инвентарь. Наличие богатых захоронений.

Общественный строй усатовцев. Религиозные представления племени (предметы культа, культовые дома, кенотафы).

Энеолит скотоводов европейских степей.

Природные условия зоны. Экономическая основа энеолита в степях. Значение развития скотоводства. Направленность культурных и экономических связей.

Древнеямная историко-культурная область и ее локальные варианты. Общие признаки общности. Происхождение племен и их связь с древними индоевропейцами. Поселения. Производящая экономика энеолитических племен степей. Обработка меди и развитие местной металлургии. Характерные формы керамической посуды и ее орнамента. Межплеменные связи. Преобладание каменных орудий. Соотношение скотоводства и земледелия. Повозки. Роль коневодства.

Погребальные памятники племен. Появление курганов. Погребальные сооружения и название культуры. Погребальный обряд, могильники с «окрашенными» костяками. Погребальный инвентарь. Идеологические представления племен. Передвижение древнеямных племен. Переход от энеолита к бронзе.

Культуры лесной полосы Восточной Европы, синхронные эпохе энеолита.

Культура воронковидных кубков. Ареал расселения носителей культуры. Роль племен в распространении производящих форм экономики. Топография поселений. Типы и конструкция жилищ. Хозяйственные ямы. Виды хозяйственной деятельности восточных общин. Земледельческий инвентарь. Деревообработка. Керамическое производство. Типология керамики. Орнаментация сосудов. Зооморфные мотивы. Добыча и обработка кремня. Древние шахты. Каменные орудия труда. Обработка кости. Появление медных изделий. Прядение и ткачество. Контакты с соседними племенами. Погребения: сооружения, обряд, инвентарь. Родовые могильники. Мегалитические сооружения Польши. Общественный строй племен. Культ боевого топора. Проблема возникновения и исчезновения культуры.

Культура шаровидных амфор. Территория распространения шаровиков. Генетические корни культуры. Миграция племен в Восточную Европу. Западный и восточный варианты культуры. Поселения. Типы и кон-

струкция жилищ. Основа экономики племен. Кремневый инвентарь. Производство керамики. Шаровидная форма сосудов. Типы орнаментов. Украшения из кости, янтаря, меди. Могильники шаровиков. Гробницы. Разнообразие погребального обряда. Скорченные костяки. Коллективные захоронения. Погребальный инвентарь. Общественный строй племен.

Волосовская культура.

БРОНЗОВЫЙ ВЕК ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

Хронология бронзового века Европы. Преимущества бронзовых орудий труда. Основные металлургические центры. Бронзолитейное производство. Распространение производящих форм хозяйства в эпоху бронзы. Изменения в общественных отношениях. Миграции племен. Основные историко-культурные общности Западной, Центральной и Восточной Европы.

Культуры бронзового века Западной и Центральной Европы. Хронология бронзового века Западной и Центральной Европы. Центры металлообработки. *Унежицкая культура* раннего бронзового века. Формирование культуры курганных погребений. Поселения. Занятия населения. Роль бронзы в жизни племён. Погребальные памятники и погребальная обрядность. Изменения в погребальном обряде на позднем этапе существования культуры. Миграции племён и их роль в формировании германцев.

Общность полей «погребальных урн». Ареал расселения. Характерные признаки общности. Основные культуры позднего бронзового века (лужицкая, тшцинецкая, ясторфская, гальштатская) и их характеристика. Роль лужицких и тшцинецких племён в формировании древних славян.

Бронзовый век Кавказа и Средней Азии. Кавказ как крупнейший металлургический центр Евразии. Куро-аракская культура. Майкопская культура. Триалетская культура. Связи Кавказа с Малой Азией и степной зоной Евразии.

Поливное земледелие в Средней Азии. Анау. Намазга-Тепе. Протогородская цивилизация древневосточного типа. Ее упадок и распространение культур степной бронзы.

Бронзовый век степной полосы Восточной Европы. Катакомбная общность. Многообразие её вариантов. Характерные признаки культур общности. Проблема происхождения племён. Поселения катакомбников. Различия в типах жилищ в разных регионах. Основа хозяйственной жизни племён. Специализация скотоводства. Роль земледелия. Характеристика материальной культуры катакомбников. Посуда и её типология. Полированные топоры. Литейное производство. Влияние соседей на развитие материальной культуры племён.

Курганы катакомбников. Устройство погребальных сооружений. Характеристика погребального обряда и инвентаря. Социальный строй племён. Хронологические рамки существования общности. Роль катакомбников в сложении срубной общности.

Срубная историко-культурная общность. Ареал расселения племён, их происхождение. Социальный строй племён. Миграции срубных племён. Поселения и их топография. Типы, конструкция и плановая структура жилищ. Хозяйство срубных племён, удельный вес различных отраслей. Metallургия. Погребение литейщика у д. Калиновка. Кожевенное ремесло, строительное дело. Распространение литья и плавки цветного металла. Сырьевая база металлургии. Клады. Клад из Сосновой Мазы. Бородинский клад. Курган у с. Ягодное. Керамическая посуда и её орнаментика. Торговые связи срубников.

Особенности устройства погребальных памятников. Погребальный обряд. Инвентарь могильников. Общественные отношения. Предпосылки социальной дифференциации племён. Исторические судьбы срубной общности.

Андроновская культурно-историческая общность. Близость андроновских и срубных племён. Территория. Хозяйство. Преобладание скотоводства. Земледельческие поселения. Погребения вождей с колесницами. Рудные месторождения. Металлические изделия. Археологический комплекс у с. Алексеевское.

Бронзовый век лесной полосы Восточной Европы. Периодизация бронзового века лесной полосы. Культуры раннего бронзового века. Проблема «общности боевых топоров». Характерные признаки общности. Происхождение и роль культур шнуровой керамики. Миграции племён во второй половине III – нач. II тыс. до н.э. Характеристика материальной культуры и быта пришельцев. Роль шнуровиков в этногенезе балтов, германцев, славян. Топография поселений. Типы и конструкция жилищ. Хозяйство и быт племён. Орудия труда. Утварь. Форма и орнаментация посуды. Разнообразие погребальных памятников культур шнуровой керамики. Обряд погребения. Инвентарь могильников. Антропологический состав населения общности. Локальные группы общности культур «боевых топоров, шнуровой керамики и одиночных погребений» на территории Восточной Европы.

Среднеднепровская культура. Происхождение культуры и связь её с другими культурами. Ареал расселения племён. Этапы развития культуры. Поселения. Типы и конструкция жилищ. Особенности в домостроительстве в различных регионах.

Виды погребальных памятников. Обряд погребения и его особенности в различных регионах. «Крашенные костяки». Погребальный инвентарь. Основные занятия населения. Характеристика торговых связей. Материальная культура среднеднепровцев, керамика. Расширение ассортимента бронзовых изделий на позднем этапе культуры.

Роль племён в древней истории лесной полосы Восточной Европы.

Прибалтийская (висло-неманская) культура. Хронология культуры и ее этногенез. Влияние культуры «одиночных погребений». Связь со среднеднепровскими племенами. Этническая принадлежность. Топография поселений. Заселение поздненеолитических стоянок. Конструкция и внешний облик жилищ. Основа хозяйственной деятельности. Зачатки производящего хозяйства. Отличие восточных и западных памятников. Специфика быта племен. Орудия труда. Основное сырье. Форма и орнаментика керамики. Кубки шаровидные горшки. Украшения из кости, янтаря. Обмен янтарем. Могильники восточноприбалтийского населения и их топография. Обряд погребения. Групповые одиночные погребения. Погребальные сооружения. Ритуальный инвентарь. Влияние «боевых топоров» и «шнуровиков».

Северобелорусская культура. Влияние неолитических племен на происхождение культуры. Связь с культурами шнуровой керамики. Ареал расселения племен. Основные памятники (Кривино, Осовец, Кострица) и их характеристика. Топография поселений. Конструкция жилищ. Охотничье-рыболовецкий тип хозяйства. Роль земледелия и скотоводства в жизни племен. Деревообработка. Зависимость кремневой индустрии от количества сырья. Обработка рога и кости. Характеристика основных орудий труда и быта. Формы и орнаментация посуды. Технология производства керамики. Украшения из кости, рога, янтаря. Изобразительное искусство и мелкая пластика.

Духовная культура. Хронологические рамки культуры и исторические судьбы ее носителей.

Фатьяновская культура. Проникновение культуры «боевых топоров» на территорию среднерусских лесов. Судьбы волосовских племён. Хронологические рамки культуры. Ареал расселения фатьяновцев. Локальные и хронологические группы фатьяновской культуры. Особенности их развития. Комплексный характер хозяйства. Лесное (стойловое) скотоводство. Особенности хозяйства на раннем и позднем этапах развития культуры. Развитие металлургии бронзы. Орудия труда литейщиков. Ассортимент бронзовых изделий. Вислообушные боевые топоры. Гончарное дело. Своеобразие фатьяновской керамики. «Бомбовидная» и «реповидная» посуда. Орнаментика сосудов. Роль обработки камня, кремня, кости в жизни фатьяновских племён.

Топография могильников. Устойчивость погребального обряда. Устройство погребальных сооружений. «Жилища мертвых». Роль женщины в фатьяновском обществе. Дифференциация захоронений. Закономерности в расположении погребального инвентаря. Появление кладбищ. Роль угля и огня в погребальном ритуале. Существование культа медведя. Происхождение культуры и ее пришлый характер в Волго-

Окском междуречье. Передвижения племён. Отождествление фатьяновцев с прабалтами. Исторические судьбы племен.

Балановская культура общности «боевых топоров». Ареал расселения племен на раннем этапе. Особенности расположения поселений. Возникновение укрепленных поселков. Домостроительство. Занятия населения. Наличие колесного транспорта. Разработка рудных месторождений. Развитие собственной металлургии. Балановская посуда. Бомбовидная керамика. Камень в жизни балановских племен. Сверленные и клиновидные топоры.

Топография могильников. Погребальный ритуал. Разнообразие обрядов захоронения.

Социальные отношения. Сложение военной демократии. Воинственность балановского населения. Своеобразие балановской культуры и особые пути ее сложения. Атропологический тип носителей культуры. Миграции балановских племен.

Памятники сейминско-турбинского типа. Турбинский могильник. Взаимные связи культур бронзового века.

Средний и поздний этапы бронзового века лесной полосы Восточной Европы. Комаровская культура. Ареал расселения племён. Топография поселений. Жилища. Хозяйство. Роль металла в жизни комаровцев. Связь с Карпатско-Дунайским металлургическим центром. Бронзовые и золотые украшения центральноевропейских типов. Типология и орнаментика керамики. Кухонная и столовая посуда. Основные этапы развития культуры. Могильники комаровских племен. Разнообразие погребальных обрядов. Коллективные захоронения. Погребальный инвентарь.

Проблема происхождения культуры. Связь с восточнотштинскими племенами. Исторические судьбы племен и их влияние на сложение протославянской белогрудовской культуры.

Сосницкая культура. Культурная принадлежность племен. Наличие связей с тштинской общностью. Ареал распространения культуры. Поселения. Типы и конструкция жилищ. Столбовые хозяйственные постройки. Основные этапы развития культуры. Генетическая связь ранних памятников с древностями среднеднепровцев. Характеристика позднего (лебедевского) этапа культуры.

Малочисленность изделий из металла. Каменный и кремневый инвентарь. Эволюция керамики. Связь посуды позднего этапа с соседними культурами и ранними памятниками железного века. Контакты с белогрудовскими и бондарихинскими племенами.

Могильники сосницкого населения. Разнообразие погребального обряда. Отличительная особенность ритуала на позднем этапе. Происхождение и исторические судьбы племен.

Абашевская культурно-историческая общность. Ареал расселения племен. Поселения. Типы и конструкция. Камеральность жилищ. По-

стройки с тамбуром. Производственные постройки. Святилища. Основа хозяйства абашевцев. Переход к оседлому скотоводству и земледелию. Использование скота в военных целях и транспорте. Существование местной металлообработки. Сырьевая база металлургии. Погребение литейщика. Ассортимент металлических орудий. Обработка кости, камня. Своеобразие абашевской керамики. Колоколовидные и остросереберные формы посуды. Преобладание гребенчато-накольчатых орнаментов. Костюм и украшения абашевских женщин.

Погребальные памятники. Погребальные традиции, повторные захоронения, кенотафы, братские могилы. Особенности погребального обряда. Внемогильные захоронения. Культ огня и жертвоприношения. Хронология и этапы развития культуры.

Локальные культуры общности. Истоки абашевских племен. Связь с северной периферией ямной общности. Пути расселения абашевского населения. Этническая принадлежность племен и связь их с проблемой ранней истории индоевропейцев.

Предскифские культуры лесостепи. Бондарихинская культура. Типология и топография поселений Тонировка поселков. Типы и конструкция жилищ. Появление сводчатых печей. Культовые сооружения.

Развитие пашенного земледелия и скотоводства. Занятия населения. Обработка меди, получение оловянистой бронзы. Литейные формы. Ассортимент бронзовых изделий. Освоение добычи руды, ее плавки и обработки железа. Изготовление глиняной посуды. Типология посуды. Жаровни. Глиняная мелкая пластика. Домашние ремесла и промыслы. Кремневый и каменный инвентарь. Изделия из кости. Основные этапы развития культуры. Погребальные памятники бондарихинских племен. Разнообразие погребальной обрядности. Хронология культуры. Связь племен с чернолесским (поздний этап), позднегрубовым, белогрудовским населением.

Белогрудовская культура. Генетическая связь с тштинецкими племенами. Северный и южный варианты культуры. Поселения. Жилища. Основа экономики племен. Застойные явления в хозяйстве. Материальная культура белогрудовцев. Погребальные памятники. Преобладание коллективных захоронений. Погребальный обряд и инвентарь. Основа для протославянской чернолесской культуры.

АРХЕОЛОГИЯ ДРЕВНЕГО ВОСТОКА, ЕГИПТА, ГРЕЦИИ И РИМА

Двуречье. Открытия в Уре. Хозяйство шумеров по археологическим данным. Керамика. Гончарный круг и его постепенное распространение. Глина в материальной культуре шумеров. Оружие. Глиняные таблички для письма. Печатки. Изделия из металла. Плуг.

Египет. Возникновение государства согласно археологическим данным. Гробницы. Орудия земледелия. Сельскохозяйственные культуры. Роль пчеловодства. Керамика. Папирус. Стекло. Появление и распространение металлургии. Памятники долины царей.

Древности Южной и Юго-восточной Азии.

Древняя Греция. Археология гомеровской эпохи. Открытия Шлимана. Железообработка. Сельскохозяйственные орудия и культуры. Виноделие. Оружие. Денежный оборот. Гончарное дело. Основные типы керамики. Расписная посуда. Глиняные статуэтки. Греческие колонии. Причерноморье. Херсонес и Ольвия.

Археология Древнего Рима. Прогресс в железообработке. Орудия производства. Инструмент. Римское оружие. Римские военные лагеря.

Ювелирное дело. Письмо. Медицинский инструмент. Римская серебряная посуда.

Усовершенствование плуга. Изобретение жнеярки. Жернова. Водяные мельницы. Хлебопечение.

Частные и общественные сооружения. Роспись домов. Барельефы. Римские бани. Помпея. Захоронения. Надгробья. Римские колонии в Восточной Европе. Римский экспорт.

РАННИЙ ЖЕЛЕЗНЫЙ ВЕК

Открытие железа. Общая характеристика железного века. Хронологические рамки. Древнейшие железные изделия и первые упоминания о них в письменных источниках. Зарождение черной металлургии в недрах цветной. Сыродутный процесс. Конструкция домницы. Ковка. Кузнечный инструмент. Науглероживание (цементация). Получение сырцово-й стали. Распространенность железных руд и изменение экономической географии в связи с открытием и распространением железа. Влияние открытия железа на процесс общественного развития. Социальные изменения. Распространение городищ. Характер этнических процессов. Археологические культуры и этнические объединения в железном веке. Краткая этнокультурная характеристика Восточной Европы в раннем железном веке.

Ранний железный век Центральной Европы. Основные культуры железного века Западной и Центральной Европы. Классический гальштат. Латен и Латенская культура. Поселения. Ремесленные центры.

Лужицкая культура. Бискупинское городище. Планировка и застройка поселений. Хозяйство лужицких племен, керамика, материальная культура. Поля погребальных урн. Происхождение культуры. Экспансия в восточно-лужицкой области поморских племен. Локальные варианты лужицкой культуры.

Позднелужицкие находки на Беларуси. Вопрос об этнической принадлежности лужичан.

Поморская культура. Происхождение, этническая принадлежность. Три этапа в развитии культуры. Домостроительство. Экономика. Материальная культура. Погребения. Четыре вида погребальных памятников. Культура «клёшевых погребений». Памятники культуры на территории Беларуси. Ареал расселения. Тип поселений. Погребальные памятники. Обряд погребения.

Взгляды на этническую принадлежность племен подклёшевой культуры. Направление подклёшевых племен на восток.

Сложение пшеворской культуры. Ареал расселения племен. Отождествление с древними венедами. Датировка культуры. Роль экономических факторов в сложении культуры. Поселения пшеворцев, особенности расположения. Основной тип жилища. Плановая структура жилищ. Занятия населения. Развитие ремесел. Металлургические и гончарные центры. Появление гончарной керамики. Бронзолитейное дело. Материальная культура племен. Пшеворские поля погребений. Погребальный обряд. Инвентарь захоронений.

Вельбарская культура – поздний этап раннего железного века – две стадии развития. Поселения, жилища. Керамика. Погребальные памятники. Могильник Брест-Тришин. Особенности погребального инвентаря. Происхождение культуры.

Ранний железный век лесной полосы Восточной Европы.

Культуры племен восточных балтов. Днепро-двинская культура. Ареал расселения племен. Датировка культуры.

Топография и типы днепро-двинских поселений. Эволюция оборонительных укреплений. Планировка городищ. Конструкция жилищ. Изменения в домостроительстве. Наиболее известные памятники. Два этапа в развитии культуры. Отличительные особенности раннего этапа. Площадь поселений. Застройка, жилища, хозяйственные постройки, культовые места. Внутренний интерьер жилищ. Материальная культура. Преобладание костяных и каменных орудий труда. Керамика. Занятия населения в западной и восточной частях ареала культуры.

Поздний этап. Характерные черты городищ. Усложнение системы оборонительных сооружений. Устройство искусственных укреплений. Превращение городищ в поселки-крепости. Домостроительство. Типы и конструкция жилищ. Внутренняя планировка жилищ. Тип отопительных сооружений. Хозяйственная жизнь племен. Особенности хозяйства западной части племен днепро-двинской культуры. Роль скотоводства, охоты в жизни племен. Ассортимент земледельческих орудий труда. Характер земледелия. Состав злаков. Ремесло и торговые связи. Керамика. Общественные отношения днепро-двинцев. Причины войн. Домашнее рабство. Верования.

Погребения. Происхождение культуры. Роль в сложении культуры племен с сетчатой керамикой. Лингво-антропологическая ситуация в регионе. Этническая атрибутика культуры.

Культура штрихованной керамики. История изучения. Ареал расселения. Происхождение культуры. Хронологические рамки. Поселения. Оборонительные сооружения. Постройка городищ. Жилища. Очаги. Ранние и поздние городища. Городище Малышки. Вопрос о погребениях. Металлообработка. Керамический материал. Локальные варианты культуры. Хозяйство и общественный строй. Верования. Взаимодействие с соседними культурами. Этническая характеристика племен Средней Беларуси.

Культуры фино-угров. Дьяковская культура Волго-Окского бассейна. Хронологические рамки культуры. Известные памятники: городище у с. Дьяково, Троицкое, Щербинское, Каширское. Дьяковские городища на территории Белоруссии. Основные типы поселений, их топографическая привязка.

Два периода в развитии культуры. Ранний период и период расцвета в существовании культуры. Особенности устройства оборонительных сооружений, их эволюция. Эволюция домостроительства. Конструкция жилищ.

Основа хозяйства. Прimitивное скотоводство. Состав домашнего стада. Роль земледелия в жизни дьяковцев. Характер земледелия. Типы сельскохозяйственных орудий. Значение охоты и рыбной ловли. Торговые связи, обмен. Материальная культура. «Сетчатая» керамика. Типы посуды. Глиняные грузики «дьяковского» типа, их назначение. Появление черной металлургии и бронзолитейного дела (IV в. до н.э.). Господство костяного инвентаря. Общественные отношения. Отсутствие имущественного расслоения.

Второй этап существования культуры. Перестройка поселений. Изменение планировки. Усложнение оборонительных укреплений. Тип застройки. Городище Березняки. Планировка поселения. Домостроительство. Ремесленные постройки. Развитие металлургии.

Материальная культура. Господство железных изделий, бронзы. Клады.

Основа экономики дьяковских племен. Промысловый характер охоты. Исчезновение «сетчатой» керамики. Грузики дьякова типа. Появление кирпича. Антропоморфные статуэтки.

Погребальный обряд. Характеристика погребального инвентаря. Этническая принадлежность племен.

Влияние культур балтских племен на жизнь дьяковцев.

Культура позднедьяковских («москворецких») городищ: Происхождение культуры. Отличия позднедьяковской культуры от днепродвинской и поволжских финов. Балтское влияние на культуру. Керамика. Расширение ареала культуры.

Культуры междуречья Оки и Волги и Камского бассейна.

Городецкая культура: три локальные группы. Генезис культуры. Типы поселений. Домостроительство, культовые сооружения. Основные отрасли хозяйства. Развитие ремесел, ассортимент изделий. «Рогожная» керамика.

Погребения: обряд, тип памятника.

Ананьинская культура. Территория распространения памятников. Происхождение культуры. Поселения. Система обороны. Типы жилищ. Характер хозяйства племен. Инвентарь: обилие вещей из бронзы и железа. Отличительная черта ананьинских вещей. Виды керамики. Торговые и культурные связи населения.

Культуры лесостепной зоны. Милоградская культура. Хронологические рамки. История изучения. Поселения, жилища, могильники. Керамический материал. Грузики. Хозяйственные и бытовые изделия из металла. Привозные изделия. Горошковский клад. Общественные отношения и верования. Происхождение и этническая атрибутика культуры. Взаимодействие с племенами подклёшевой культуры. Позднемилоградские памятники. Влияние на милоградскую культуру северных племен.

Зарубинецкая культура. Ареал. История изучения культуры. Хронологические рамки. Типы поселений. Жилища. Могильники. Локальные группы. Керамика. Орудия труда, оружие, предметы одежды и украшения. Зарубинецкие фибулы. Хозяйство. Чаплинское городище. Культурные и торговые связи зарубинецких племен. Общественный строй. Обряд погребения. Зарубинецкий и корчеватовский могильники. Религиозные представления. Судьба зарубинецких племен.

Вопрос о происхождении и этнической принадлежности зарубинецких племен. Памятники культуры киевского типа на Беларуси. Абидня. Тайманово. Переход к селищам. Жилища. Керамический материал. Изделия из выемчатой эмали. Культурные аналоги. Захоронения. Связь памятников с предыдущими культурами. Источники формирования. Этническая принадлежность.

Степи Восточной Европы в скифо-сарматское время. Киммерийцы. Исторические свидетельства о них. Земледелие, скотоводство, бронзолитейное ремесло и др. Поселения и жилища. Орудия труда, оружие, предметы быта, украшения. Новочеркасский клад. Погребения всадников: Носачево, Малая Цимбалка.

Скифы и скифская культура. Вопрос о происхождении скифской культуры. Ее периодизация и ареал распространения. Скифские и нескифские племена Скифии. Кочевой период жизни скифов. Отсутствие поселений и кладбищ. Военные походы в Переднюю Азию. Скифо-киммерийские войны. Развитие в степях коневодства и кочевого скотоводства. Интенсификация процесса оседания скифов на землю. Появление поселений. Формирование территории скифского царства. Стабили-

зация отношений с земледельческими племенами лесостепи. Упадок кочевничьего способа хозяйства. Каменское городище – ремесленный центр Скифии. Наличие двух линий укреплений. Акрополь. Каменные жилища скифской знати. Типы рядовых скифских жилищ. Металлургия и ее технология. Керамика. Скифские курганы, древнейшие и классические. Курганы царских скифов (Куль-Оба, Солоха, Чертомлык). Скифская триада: оружие, сбруя, произведения искусства.

Связь скифов с греческими поселениями Северного Причерноморья. Этнический состав северопричерноморских городов. Вопрос о государстве у скифов. Царство скифов в Крыму и Нижнем Поднепровье. Неаполь Скифский. Хозяйство. Укрепления, жилища, погребения. Взаимоотношения с греческими городами. Войны с Херсонесом. Скифо-сарматские городища в Нижнем Поднепровье. Могильники Неаполя, Мавзолей. Погребальный обряд и инвентарь. Культура.

Савроматы и сарматы. Савроматская культура и ее варианты. Временные стойбища. Кочевое скотоводство. Развитие местной металлургии и ремесел. Керамика. Бронзовая и серебряная посуда. Медные котлы. Предметы туалета, украшения тела и костюма. Погребения: погребальная обрядность и инвентарь. Культ огня. Каменные жертвенники и алтарики. Общественные отношения у савроматов. Пережитки родовых отношений у сарматов. Женщины жрицы и амазонки. Оружие. Савроматский звериный стиль в искусстве.

Раннесарматская (прохоровская) культура. Крупные военные союзы сарматов. Развитие экстенсивного скотоводства. Отсутствие поселений. Погребения с подбоями. Курганы. Погребальная обрядность. Среднесарматская (сусловская) культура и ее основные черты: погребальные обряды, вооружение, керамика, украшения, зеркала. Бирюзово-золотой стиль. Вторжение сарматов в Скифию. Роксаланы. Наличие постоянных поселений. Развитие кочевого скотоводства и земледелия. Торговые связи.

Позднесарматская культура. Погребения, оружие, украшения. Керамика. Восточные и западные элементы культуры. «Золотое кладбище» на Кубани.

Аланы. Погребения, оружие, искусство. Исторические судьбы аланов.

Черняховская культура. Ареал расселения племен. Топография поселений. Малочисленность городищ. Разнообразие типов жилищ. Каменные дома. Основа хозяйства черняховцев. Пашенное земледелие, земледельческие орудия труда. Роль скотоводства в жизни племен. Развитие ремесел. Находки железодельных горнов под Уманью. Гончарство и гончарные горны. Столовая и кухонная керамика и ее декор. Обособление гончарного ремесла.

Развитие внешней торговли. Денежное обращение. Клады римских монет.

Погребальные памятники. Погребальная обрядность, преобладание кремации. Разнообразие погребальных обрядов. Вопрос об этнической принадлежности памятников черняховской культуры, ее полиэтничность. Многообразие точек зрения на принадлежность культуры.

Готы в степях Северного Причерноморья. Территория, поселения, могильники, инвентарь. Обряд погребения. Анты письменных источников и черняховская культура.

АРХЕОЛОГИЯ ДРЕВНЕЙШИХ РАБОВЛАДЕЛЬЧЕСКИХ И ФЕОДАЛЬНЫХ ОБЩЕСТВ НА ТЕРРИТОРИИ СССР

Археология Урарту. Изучение археологических памятников Урарту. Раскопки урартских крепостей. Исследование развалин крепости Эребуни. Комплекс сооружений крепости Тейшебаини на холме Кармир-Блур. Клинописные тексты. Развалина храмов и дворцов, подвалы-хранилища. Предметы урартского ремесла. Связь урартского искусства с ассиро-вавилонским. Археологические данные о падении Урарту.

Иберийское царство. Колхида. Албания.

Археология античных городов Северного Причерноморья. Античный мир. Греческая колонизация. Ее причины и содержание. Периодизация античной культуры Северного Причерноморья. Архаический период. Березань.

Три важнейших района греческой колонизации в Северном Причерноморье – Ольвия, города Боспора и Херсонес. Некоторые общие черты их планировки и развития. Гражданские и общественные строения. Сельское хозяйство и ремесленное производство. Античная керамика, типы сосудов. Этнографические памятники, нумизматика.

Ольвия. Возникновение и развитие античного города. Раскопки в Ольвии. Планировка города, строительные периоды. Укрепления, жилые комплексы. Теменос и агора. Ольвийский водопровод. Культовые сооружения. Надписи на камне. Ремесло. Ольвийские монеты. Территория и поселения ольвийской хоры. Ольвийские погребения, хранилища хлеба. Хлеботорговля и работоторговля. Торговые партнеры. Отношения со степью. Ольвийский некрополь. Погребальный обряд и инвентарь. Социальный и этнический состав населения Ольвии. Ольвийское искусство.

Пантикапей и возникновение Боспорского царства. Исследования Пантикапея. Особенности планировки Пантикапея. Архитектурные сооружения. Агора – центр древнего города. Укрепления города. Некрополь. Малые города Боспора: Фанатория, Тиритака, Мирмекий. Земледельческие орудия. Зернотерки, появление и совершенствование жерновов. Хлеботорговля. Скотоводство, рыболовство и виноделие. Ремесло. Ювелирное искусство. Керамика. Важнейшие типы сосудов в хозяйстве

и быту. Чернофигурная и краснофигурная керамика. Погребения. Таманский саркофаг. Склепы и их роспись. Скульптура. Развитие спорта. Денежное обращение и монеты Пантикапея. Фанагория.

Херсонес Таврический. Исследование города. Система укреплений. Планировка города, строительные периоды. Техника строительства. Архитектурные стили. Конструкция культовых сооружений. Водопровод. Территория и поселения хоры. Землевладение. Сельскохозяйственные усадьбы – клеры – на Гераклейском полуострове. Межи, виноградельни. Торговля Херсонеса по археологическим данным. Изготовление пифосов, черепицы, кухонной и столовой посуды, светильников, терракотовых статуэток. Производство и обработка сельскохозяйственных продуктов. Херсонесская присяга и общественный строй. Некрополь. Монеты. Херсонесские надписи. Искусство. Театр. Мозаика.

Римляне в Северном Причерноморье. Начало римской эпохи в Северном Причерноморье. Римские монеты, оружие. Провинциально-римская культура. Земледелие. Усовершенствование плуга в римское время. Стекольные мастерские, стеклянная посуда. Оконное стекло. Краснолаковая керамика. Свитки и кодексы. Стилль. Циркуль. Ольвия, Херсонес и города Боспора в римскую эпоху. Крепости римского времени. Харакс. Римские бани, водопровод, распространение мыла. Римские монеты. Римское оружие. Отношения римских поселений со степью. Нашествие готов и гуннов, крушение античной цивилизации в Северном Причерноморье.

Археологические памятники рабовладельческого общества и ранних феодальных государств на территории средней Азии. Основные районы. Культуры оседлых земледельцев: Хорезм, Бактрия, Согдиана, Парфия и Маргиана. Основные этапы развития культуры: период ахеменидского влияния, греко-эллинистический раннесредневековый период и период развития мусульманской культуры.

Археологические памятники Хорезмийского оазиса в середине I тысячелетия до н.э. и первых веках новой эры. Города-крепости Хорезма. Хозяйство, оросительные каналы.

Города античного времени в долине реки Муграб: крепости Язде-Депе, Арват-Депе. Культура Греко-бактрийской эпохи.

Археологические памятники Парфянского царства в Южной Туркмении. Раскопки Старой и Новой Нисы. Планировка города, дворцы, усыпальницы, храмы.

Древние сооружения в долине реки Зеравшан. Археологические памятники Согдианы. Раскопки Барахши и Пенджикента. Жилые помещения и храмы. Древняя живопись и скульптура Пенджикента.

БАЛТЫ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ – СЕРЕДИНЕ I тыс. н.э.

Контакты племён зарубинецкой и днепро-двинской культур. Экспансия зарубинецкого населения. Переход на неукрепленные селища. Миграция населения в южной части лесной зоны Восточной Европы. Влияние пришельцев на материальную культуру основного населения Поднепровья.

Тушемлянская культура. Хронологические рамки. Типы поселений. Оборонительные сооружения. Конструкция жилищ. Эволюция в домостроении. Типы отопительных сооружений. Роль глиняных кругов – «блюд». Святилища. Планировка культовых центров.

Занятия населения. Развитие металлургии. Домашние промыслы. Характеристика материальной культуры. Изменения в керамике. Влияние прибалтийских племён.

Могильники. Типы могильников. Погребальный обряд. Виды погребальных урн.

Социальный строй. Переход к территориальной общине. Культурный центр – городище Тушемля. Происхождение культуры. Этническая принадлежность. Известные памятники культуры. Влияние мощинских племён на тушемлянскую культуру.

Банцеровская культура. Основной тип поселений культуры. Топография селищ. Типы и конструкция жилищ. Планировка домов. Материальная культура племён. Погребальные памятники. Погребальные сооружения. Обряд захоронения. Погребальный инвентарь.

Происхождение культуры. Влияние «великого переселения народов» на формирование и развитие культуры. Этническая принадлежность племён. Разноэтничность культуры.

Колочинская культура. Генетическая основа культуры. Хронологические рамки существования. Характерные особенности начального и позднего этапов культуры.

Ареал расселения племен. Типология. Типы поселений. Селища-«гнезда». Городища – убежища. Святилища. Типы жилищ, конструкция. Отопительные сооружения. Хозяйство колочинцев. Система земледелия. Земледельческий инвентарь. Роль скотоводства. Характеристика материальной культуры. Типология керамики. Изделия из железа, цветного металла.

Общественный строй колочинцев. Возникновение позднеколочинских крупных комплексов (селище, городище, святилище). Погребальные памятники. Погребальные сооружения. Погребальный инвентарь Этническая принадлежность племен колочинской культуры.

Культура восточно-литовских курганов Прибалтики и Беларуси. Ареал расселения племен. Датировка культуры. Два этапа в развитии культуры. Топография поселений. Домостроительство. Характеристика материальной культуры. Шероховатая керамика. Могильники раннего этапа. По-

гребальный обряд и инвентарь. Смена погребального обряда. Сожжения на стороне. Виды погребений. Влияние ятвягов. Происхождение культуры. Влияние племен штриховиков и западных балтов. Этническая принадлежность культуры. Появление культуры ранних длинных курганов.

СЛАВЯНО-РУССКАЯ АРХЕОЛОГИЯ

Этногенез славян. Концепции Л. Нидерле, В.В. Седова и Б.А. Рыбакова. Славяне, кельты и германцы. Протославянские археологические культуры Центральной и Восточной Европы: лужицкая и тшинецко-комаровская культуры, чернолесская и белогрудовская, пшеворская археологические культуры. Поселения и могильники.

Тшинецкая культура. Территория ее распространения, поселения, могильники, инвентарь. Миграция лужицких племен на восток. Вторжения поморских племен и их контакты с лужичами. Культура «Клешевых погребений» и ее роль в сложении пшеворской культуры. Пшеворская полиэтничная культура и ее генетическая связь с древностями пражского типа. *Чернолесская культура:* территория распространения, поселения и могильники, обряд погребения, инвентарь.

Зарубинецкая культура. Корчеватовский, Зарубинецкий и другие могильники, обряд погребения, глиняная посуда и другой инвентарь. Укрепленные зарубинецкие поселения. Чаплинское городище. Хозяйство.

Памятники черняховской культуры: поля погребений, поселения, типы жилищ. Вопрос об этнической принадлежности племен черняховской культуры. Вопрос об отношении черняховской культуры к этногенезу восточнославянских племен.

Зарубинецкая и черняховская культуры в археологической концепции славянского этногенезе.

Прародина славян. Результаты синтеза письменных, лингвистических и археологических источников. «Великое переселение народов» и пути проникновения славян на территорию Восточной Европы.

Венеды, склавины, анты и их археологические аналоги. Племенные группировки славян V–VII вв. н.э.: праго-корчакская, праго-пеньковская, суковско-дзедицкая, ильменско-псковская.

Отличительные черты древностей V–VII вв. Четыре племенные группировки славян: пражско-корчакская, пражско-пеньковская, суковско-дзедицкая, ильменско-псковская. Ареал распространения. Погребальные памятники.

Пражская культура. Ареал расселения племен. Археологические доказательства славянской принадлежности культуры. Типы поселений. Домостроительство. Конструкция сооружений. Типы отопительных сооружений. Особенности домостроительства и междуречье Вислы и Одера. Погребальные памятники. Обряд погребения. Погребальный инвентарь. Локальные варианты культуры.

Праго-корчакская культура (памятники типа Корчак). Хронологические рамки существования. Территория расселения. Эпонимный памятник. Особенности размещения и типология. Виды поселений. Основной тип жилищ. Городище Хотомель (топография, оборонительные укрепления, функции, основные занятия населения). Городище Зимно-поселение бронзолитейщиков. Характеристика вещевого инвентаря. Керамика корчакского типа.

Погребения. Особенность погребального обряда. Погребальный инвентарь. Этническая принадлежность корчакского населения.

Праго-пеньковская культура. Ареал расселения племен. Тип поселений. Домостроительство. Характеристика керамики. Погребальные памятники пеньковской культуры. Этническая принадлежность племен.

СЛАВЯНСКИЕ КУЛЬТУРЫ VIII–IX вв.

Волынцевская культура. Территория расселения племён. Связь волынцев с соседними племёнами. Происхождение культуры. Виды поселений. Домостроительство. Конструкция жилищ. Тип печей. Хозяйственные сооружения. Основные занятия населения. Характеристика керамики волынцевского типа. Погребальные памятники племён волынцевской культуры.

Культура типа Лука-Райковецкая. Генетическая основа культуры. Основные этапы развития культуры. Ареал расселения племён. Эпонимный памятник. Типология поселений. Конструкции жилищ. Характеристика керамики. Горшки раннего этапа культуры. Керамика поздней стадии развития племён.

Погребальные памятники. Эволюция обряда погребения. Этническая принадлежность племён.

Роменско-боршевская культура. Генетическая связь культуры. Территория расселения племён. Эпонимные памятники. Типы роменско-боршевских поселений. Городища у южных границ культуры. Конструкция жилищ, тип застройки, печей. Основные отрасли хозяйства. Характер земледелия. Сельскохозяйственный инвентарь. Роль животноводства. Развитие ремёсел: кузнечное, деревообработка, прядение. Керамика боршевцев: специфические черты (форма, орнамент). Торговые связи населения.

Погребальные памятники. Обряд погребения. Связь роменско-боршевских памятников с древностями северян и вятичей.

Славяне на Дону, Керченском полуострове и в Тамани.

Славянские культуры севера Восточной Европы.

Культура длинных курганов. Ареал распространения курганов. Техника сооружения насыпей. Погребальная обрядность и погребальные принадлежности племён, оставивших курганы.

Культура новгородских сопок. Ареал распространения. Связь со словенскими новгородскими. Поселения и их топография. Домостроительство. Появление городищ. Пути проникновения славян в Поильмень. Приёмы сооружения сопок. Погребальная обрядность. Связующие элементы сопок и славянских курганов.

Длинные курганы и сопки. Вопрос об их этнической принадлежности.

Заселение славянами Волго-Окского междуречья.

Расселение славянских племен. Племенные союзы восточных славян (поляне, древляне, дреговичи, северяне, радимичи, вятичи, словене новгородские, кривичи) по письменным и археологическим источникам. Этнический состав населения. Неравномерность экономического развития у восточных славян в середине I тысячелетия. Восточные славяне и соседние с ними народы. Социально-экономическое развитие восточных славян в VI–IX вв. Хозяйство. Поселения. Эволюция общины.

Археологические данные о зарождении феодальных классовых отношений у восточных славян. Культура. Древнейшая русская надпись из Гнёздова. Возникновение протогородов по археологическим данным. Гнездовский курганный могильник. «Дружинные» курганы. Курган «Черная могила» в Чернигове. Обряд погребения, инвентарь, предметы вооружения. Норманская теория в свете археологических данных.

Древняя Русь. Образование Древней Руси. Хозяйство восточных славян. Преобладание земледелия. Развитие ремесла и торговли. Древнерусское денежное обращение. Монеты арабского халифата и западноевропейских стран.

Первые русские монеты, Высокий уровень древнерусского ремесла. Ювелирные изделия. Перегородчатая эмаль, скань, зернь, чернь.

Поселения, селища и городища. Жилище, орудия труда, домашняя утварь. Пашенное и подсечно-огневое земледелие. Железный наральник. Керамика. Ее типология и производство. Переход от родовой общины к соседской. Общины и феодальные центры. Проблема социального строя. Урбанизация. Эволюция укреплений.

Погребения. Обряд погребения как индикатор этноса. Племенные особенности женского наряда. Норманский вопрос. Древнерусская дружина и дружинные курганы. Доспехи. Шлемы. Щиты. Ударное, древковое, клинковое и метательное оружие. Гнездовские курганы. Древнейшая русская надпись. Вопрос о причерноморских славянах. Тмутарканский камень. Крещение Руси и его отражение в археологическом материале.

АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ГОРОДОВ

Понятие «город». Протогорода. Причины появления городов. Пути возникновения и разнообразие форм раннегородских поселений. Вопрос о переносе городов. Городская культура. Роль ремесла и торговли в развитии древнерусских городов. Основные городские центры Древней Руси.

Древний Киев. Археологические данные о возникновении города. Древнейшее поселение на месте Киева. Поселения VIII–X вв. на территории Киева. Оборонительные сооружения Киева XI–XIII вв. Планировка города. Киев при Владимире. Стена Ярослава Мудрого. Княжеские и боярские дворы. Жилища горожан XI–XIII вв. Городское ремесло. Ремесленные пригороды. Продукция киевских ремесленников и её распространение.

Различные типы городских строений, ремесленные мастерские. Языческое капище на Старокиевской горе. Киевский некрополь IX–X вв. Княжеский двор. Храм Софии и Десятинная церковь.

Разрушение древнего Киева монголами.

Новгород Великий. Вопрос о названии города. Первоначальное место расположения Новгорода. Археологические исследования города. Стратиграфия и хронология культурных слоёв древнего Новгорода. Планировка, строительные периоды. Кремль. Ярославово Дворище. Городские концы. Усадьба: планировка, материал и конструкции жилищ. Деревянное зодчество. Дренажная система. Деревянные мостовые и датировка. Оборонительные укрепления. Развитие ремесленного производства и торговли Новгорода, по археологическим данным. Вислые свинцовые печати. Монетная чеканка. Дворы иностранцев в Новгороде. Новгородская археологическая хронология. Понятие «строительный ярус». Рюриково городище – первоначальный Новгород. Новгородское искусство. Каменное зодчество, древние храмы. Открытие берестяных грамот. Распространение грамотности. Быт населения.

Старая Рязань. Место древней Рязани. Земляные валы и рубленые крепостные стены города. Планировка. Домостроительство. Рядовые жилища: бревенчатые избы и полуземлянки. Быт населения. Развитие ремесла. Торговля. Храмы. Рязанские клады. Исторические события и отражение их в археологических памятниках Рязани.

Археология Владимира. Памятники каменного зодчества. Земляные валы с укреплениями. Золотые и Серебряные ворота. Архитектура города. Планировка комплекса каменных сооружений в Боголюбове. Памятники Суздаля.

Археология Москвы. Археологические раскопки в Москве и Подмосковье. Древнейшие поселения на месте Москвы. Гипотезы о местоположении «первоначальной» Москвы. Исследования в Зарядье и на

строительстве метрополитена, раскопки в Московском Кремле. Этапы развития города. Первая московская крепость. Строительство в XII в. Кремль Дмитрия Донского и Ивана III. Китай-город. Скородом. Великий посад и Заяузье. Деревянные укрепления города, их устройство. Белокаменные стены Кремля. Строительство московских соборов, особенности московского зодчества. Городские усадьбы. Жилые дома: строительные материалы, конструкция, планировка и интерьер. Быт москвичей. Топонимия Москвы.

Ремесленные комплексы Москвы. Ремесленные слободы. Кузнецы, гончары, кожевники.

Торговля по археологическим данным. Московское прикладное и изобразительное искусство.

ГОРОДА ЗАПАДНЫХ ЗЕМЕЛЬ РУСИ

Археологическое изучение древнерусских городов на территории Беларуси. Причины и пути возникновения городов. Вопрос о времени возникновения западнорусских городов. Топография городов. Детинец, посад, окольный город. Типология детинцев. Городские укрепления. Оборонительные укрепления Минска и Витебска. Каменная фортификация Гродно. Внутренняя планировка и застройка городов. Улицы, площади, городской торг. Устройство мостовых. Дренажные системы. Жилые и хозяйственные постройки. Городские усадьбы. Монументальная культовая архитектура. Городское ремесло. Обработка железа. Ювелирное дело. Стеклоделие. Гончарное ремесло. Обработка дерева, кости, камня. Кожевенное и сапожное ремесла. Прядение и ткачество. Организация ремесла. Внутренняя и внешняя торговля. Денежное обращение. Транспорт. Культурная жизнь городов. Берестяные грамоты. Писала. Надписи на бытовых вещах. Шахматы. Монументальная живопись. Прикладное искусство. Краткая характеристика древностей Минска, Полоцка, Витебска, Берестья, Гродно, Новогрудка.

АРХЕОЛОГИЯ ПОЗДНЕГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Причины запоздалого интереса археологов к позднесредневековым древностям (середина 70-х гг.). Степень изученности вопроса. Характеристика эпохи и ее отличительные черты.

Позднесредневековый город.

Великокняжеские и частновладельческие города. Система обороны городов. Замковое строительство и крепостное строительство в Восточной Европе. Изменения в планировочной структуре городов XIV–XVI вв. Переход к радиально-кольцевой планировке. Уличные мостовые. Техника сооружения и планировочные особенности каменных укреплений. Стабильность городской застройки. Планировка и усадебный комплекс

горожанина. Типы жилищ рядовых горожан. Новые типы конструкций. Дома на подклетах. Жилища богатых горожан (княжеские и шляхетские дома). Появление «светлиц». Многокамерные и многоэтажные дома. Совершенствование отопительных сооружений. Изразцовые печи, дымоходы. Каменные постройки. Хозяйственные и производственные постройки усадебного комплекса (материал, конструкция, назначение).

Общественные постройки в городах и местечках: корчма, торговые ряды, ратуша, аптека.

Городское ремесло. Развитие и специализация основных видов ремесел. Кузнечная обработка железа. Технологические операции и кузнечный инструментарий. Ассортимент и типология кузнечной продукции. Обработка цветного металла и ювелирное мастерство. Специализация ремесла. Исчезновение восточнославянских типов украшений. Сокращение ассортимента. Появление новых видов изделий. Культовое литье (кресты, иконы, оклады). Литьё колоколов. Бытовая металлическая утварь. Чеканка монеты. Полоцкий монетный двор. Городское гончарство. Специализация ремесла. Усовершенствование технологии гончарства. Производство строительной и архитектурно-декоративной керамики (кирпич, черепица, плитки пола, изразцы). Керамическая пластика (игрушки, курительные трубки, скульптура). Экспорт керамической продукции в страны Восточной и Западной Европы. Импорт гончарных изделий. Выход гончарства на общеевропейский уровень (XVII в.).

Обработка дерева и кости. Схожесть техники обработки материалов. Использование токарного станка. Инструментарий резчика по дереву и кости. Продукция косторезов (навершия рукоятей, накладки, предметы туалета, мелкая культовая и светская пластика). Шахматы и шашки. Развитие плотницкого дела, специализация ремесла. Бондарная утварь. Столярная обработка древесины. Производство мебели. Деревянная утварь, вещи. Бытовые назначения. Транспортные средства (лодки, ладьи, учаны; сани, телеги, лыжи и пр.). Обработка кож и кожевенно-сапожное дело. Обувь, кожгалантерея.

Основные этапы в развитии городской культуры ВКЛ. Переработка восточнославянских традиций и возникновение феномена новой городской культуры. Проникновение и расширение традиций католической культуры. «Золотой век» городской культуры (вторая половина XVI – сер. XVII вв.). Развитие культуры ВКЛ в русле западноевропейской культуры (вторая половина XVIII – конец XVIII вв.).

Архитектурные стили позднего средневековья: готика, барокко, классицизм, роккоко в памятниках белорусской архитектуры.

Портреты отдельных городов: Москва, Смоленск, Новгород, Витебск, Полоцк, Минск.

Сельские поселения и местечки. Роль земельной реформы XVI в. в формировании новых типов поселений перепланировке существующих.

Типология и топография сельских поселений. Местечки – новый тип поселений.

Размеры и планировка сельских усадеб. Веночные двory. Сельское жилище: тип конструкции, материалы, интерьер. Различия в планировочной структуре жилищ русских, украинцев, белорусов. Постройки дворового комплекса: клетки, амбары, хлевы и т.д. Сословная дифференциация жилищ.

Феодальная усадьба. Отличительные особенности планировки и застройки. Характерные конструктивные особенности господских домов. Многоклетный способ возведения домов XIV–XVI вв. Дома на подклетах. Планировка усадеб XVII–XVIII вв. Интерьер феодального жилища.

Традиционные сельские промыслы и ремесла XIV–XVIII вв. Производство металла. Сырьевая база. Выплавка железа в глинобитных домницах. Рудники и гуты. Трехколесные рудни. Технология выплавки металла. Приспособления и инструментарий сельского металлурга и кузнеца. Деревообрабатывающие ремесла: плотницкое дело, столярное, бондарное, долбленое ремесло. Технологические приемы обработки древесины. Инструментарий. Ударные, строгальные инструменты. Традиционные измерительные приспособления. Основная столярная продукция. Бондарное и ремесло: материал, технология, типология изделий. Изделия из коры, луба, мочала.

Гончарство. Технология подготовки формовочного теста. Приемы формовки изделий на гончарном круге. Появление ножного гончарного круга. Гончарные горны.

Стеклоделие. Сырьевая база ремесла. Продолжение традиций древнерусского стекловарения (XIV–XV вв.). Эволюция стеклоделия. Распространение стеклянной посуды. Появление гут (1498 г.). Вотчинные гуты и мастерские. Появление мануфактур. Стеклянные клейма-печатки и клейма-гербы.

Плетение, ткачество, вышивка. Превращение ткачества в ремесло на сбыт (XVII в.). Сырьевая база ткачества. Орудия обработки сырья.

Технология производства тканей. Ассортимент местных тканей. Сукноделие. Обработка кож. Юфть, сафьян.

Бортничество и пчеловодство. Инвентарь и приспособления бортника. Рыболовство: рыболовецкие снасти и инвентарь. Появление новых промыслов. Существование в деревне мукомольного промысла, камнесечного дела.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авдусин Д.А. Основы археологии. – М., 1989.
2. Авдусин Д. А. Полевая археология СССР. – М., 1980.

3. Античные государства Северного Причерноморья (Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.). – М., 1984.
4. Антология советской археологии. – М., 1995–1996.
5. Археалогія Беларусі: У 4 т. Т. 1. Каменны і бронзавы вякі. – Мн., 1997; Т. 2. Жалезны век і ранняе сярэднявечча. – Мн., 1999; Т. 3. – Мн., 2001.
6. Археалогія і нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя. – Мн., 1993.
7. Археология в российских университетах. – Воронеж, 2002.
8. Археология Украинской ССР: В 3 т. – Киев, 1985–1986. – Т. 1. Первобытная археология. – Т. 2. Скифо-сарматская и античная археология. – Т. 3. Раннеславянский и древнерусский периоды. – Киев, 1986.
9. Браян М. Фэйган. Уводзіны ў археалогію. – Мн., 1994.
10. Брей У., Трамп Д. Археологический словарь. – М., 1990.
11. Гарден Жан Клод. Теоретическая археология. – М., 1983.
12. Генинг В. Ф. Очерки по истории советской археологии. – Киев, 1982.
13. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 1. Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. – Мн., 2000.
14. Горожане, их общественный и домашний быт. – М., 1978.
15. Граков Б. Н. Ранний железный век. Культуры Западной и Юго-Восточной Европы. – М., 1977.
16. Древнейшие государства Кавказа и Средней Азии (Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.). – М., 1985.
17. Древняя Русь: Город, замок, село (Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.). – М., 1997.
18. Загорульский Э.М. Археология Белоруссии. – Мн., 1965.
19. Загорульский Э.М. Древняя история Белоруссии. – Мн., 1977.
20. Изыскания по мезолиту и неолиту СССР. – М.; Л., 1983.
21. Институт археологии сегодня. – М., 2000.
22. Институт истории материальной культуры. – СПб., 1997.
23. Клейн Л.С. Археологические источники. – Л., 1978.; 2-е изд. СПб., 1999.
24. Лебедев Г. С. История отечественной археологии. 1700–1971 гг. – СПб, 1992.
25. Лысенко П. Ф. Дреговичи. – Минск, 1991.
26. Ляпушкин И.И. Славяне Восточной Европы накануне образования древнерусского государства (VIII – первая половина IX века): Историко-археологические очерки. – Л., 1968.
27. Мартынов А. И. Археология. – М., 2005.
28. Мартынов А.И., Шер Я.А. Методы археологического исследования. – М., 2002.
29. Мартынов А.И., Шер Я.А. Методы археологического исследования. 2-е изд. – М., 2002.

30. Массон В. М. Исторические реконструкции в археологии. – Фрунзе, 1990.
31. Массон В. М. Первые цивилизации. – Л., 1989.
32. Матюшин Г. Н. Археологический словарь. – М., 1996.
33. Мезолит СССР (Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.). – М., 1989.
34. Монгайт А.Л. Археология Западной Европы. Каменный век. – М., 1973. Бронзовый и железный века. – М., 1974.
35. Неолит северной Евразии (Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.). – М., 1996.
36. Окладникова А.П., Окладникова Е.А. Заселение Земли человеком. – М., 1984.
37. Очерки по археологии Белоруссии: в 2 частях. – Мн., 1970. Т. 1. – Мн., 1972. Т. 2.
38. Піваварчык С., Семянчук Г. Археалогія Беларусі: у 2 частках. – Гродна. Ад палеаліту да сярэднявечча, 1996. Ч. 1; Эпоха сярэднявечча. – Гродна, 1997. Ч. 2.
39. Пряхин А.Д. История советской археологии. – Воронеж, 1986.
40. Рабинович М.Г. Очерки материальной культуры русского феодального города. – М., 1988.
41. Ранов В.М. Древнейшие страницы истории человечества. – М., 1988.
42. Раппопорт П.А. Древнерусское жилище. – М., 1975.
43. Раппопорт П.А. Строительное производство Древней Руси X–XIII вв. – СПб, 1994.
44. Русанова И.П. Славянские древности VI–VII вв. – М., 1976.
45. Русанова И.П., Тимошук Б. А. Языческие святилища древних славян. – М., 1993.
46. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – М., 1948.
47. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси. – М., 1987.
48. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М., 1994.
49. Рындина Н.В. Древнейшее металлообрабатывающее производство Восточной Европы. – М., 1971.
50. Седов В.В. Славяне в древности. – М., 1994.
51. Седов В.В. Славяне в раннем средневековье. – М., 1995.
52. Славяне и их соседи в конце I тысячелетия до н.э. – первой половине I тысячелетия н.э. (Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.). – М., 1993.
53. Смирнов К.Ф. Савроматы. Ранняя история и культура савроматов. – М., 1964.
54. Смирнов К.Ф., Кузьмина Е.Е. Происхождение индоиранцев в свете новейших археологических открытий. – М., 1977.
55. Смирнов К.Ф., Кузьмина Е.Е. Происхождение индоиранцев в свете новейших археологических открытий. – М., 1977.

56. Смоленск и Гнездово. (К истории древнерусского города.) – М., 1991.
57. Степи Евразии в эпоху средневековья (Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.). – М., 1981.
58. Степи Европейской части СССР в скифо-сарматское время (Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.). – М., 1989.
59. Теория и методы археологических исследований. – Киев, 1982.
60. Технология производства в эпоху палеолита. – Л., 1983.
61. Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – Киев, 1989.
62. Толочко П.П. Древний Киев. – Киев, 1983.
63. Третьяков П.Н. Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге. – М.; Л., 1966.
64. Формозов А.А. Страницы истории русской археологии. – М., 1986.
65. Щапова Ю.Л. Естественно-научные методы в археологии – М., 1988.
66. Энеолит СССР (Археология. СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.). – М., 1982.
67. Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии. Ранняя и средняя бронза Кавказа (Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.). – М., 1994.
68. Эпоха бронзы лесной полосы СССР (Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.). – М., 1987.

**Тематический план курса «Археология»
(I курс, 1 семестр, 42/30, экзамен)**

№ п/п	Название темы	Лекции	Семинарские занятия	КСР
1.	Введение в археологию	4	–	–
2.	История развития археологической науки до 1917 г.	4	–	–
3.	Зарождение и развитие археологии в Белоруссии	2	–	–
4.	Развитие археологической науки в СССР – СНГ и Беларуси (1917–2000 гг.)	2	4	–
5.	Каменный век Центральной и Восточной Европы и Беларуси	8	8	–
6.	Энеолит Восточной Европы	2	–	–

7.	Бронзовый век Восточной Европы	4	4	–
8.	Ранний железный век Центральной и Восточной Европы	8	2	–
9.	Славяне и балты в I тыс. н.э.	2	4	–
10.	Древнерусская деревня	2	–	–
11.	Восточнославянский средневековый город (IX–XIII вв.)	2	4	–
12.	Позднесредневековая археология (XIV–XVIII вв.)	2	2	–
13.	Основы полевой археологии	–	2	–
		42	30	0

**Семінарскія заняткі па курсу
«Археалогія»
(I курс, 1 семестр)**

Метадычныя ўказанні па падрыхтоўцы да семінарскіх заняткаў

Семінарскія заняткі з'яўляюцца важнейшай формай самастойнай працы над гістарычнымі крыніцамі, вучэбнай і навуковай літаратурай. Падрыхтоўку да іх трэба пачынаць з удумлівага чытання і асэнсавання плана заняткаў, засваення зазначаных раздзелаў падручніка і канспекту лекцый. Гэта дае магчымасць студэнту скласці агульнае ўяўленне аб месцы і значэнні разглядаемай праблемы ў дадзеным курсе і атрымаць мінімум фактычнага матэрыялу.

Далей неабходна скласці тэзісы адказаў па кожнаму пункту плана, г. зн. сфармуляваць у сціснутым выглядзе асноўныя палажэнні, даты, колькасныя характарыстыкі, якія змешчаны ў прачытаным тэксце.

Мэтай семінарскіх заняткаў з'яўляецца атрыманне паглыбленых ведаў па важнейшым тэмам курса. Маецца на ўвазе, што студэнт прачытае не толькі асноўную літаратуру (падручнікі, энцыклапедычныя даведнікі), але і дадатковую, якая прапануецца індывідуальна па кожнай разглядаемай праблеме. Каб сістэматызаваць і лягчэй засвоіць матэрыял неабходна скласці храналагічныя, сінхраністычныя і статыстычныя табліцы, схемы, выпісаць гістарычныя тэрміны і азначэнні, бібліяграфію і г.д.

Ні ў якім выпадку канспект не павінен пераўтварацца ў перапісанне цалкам падручніка ці зместу адной з рэкамендаваных прац.

У ходзе выступленняў на семінары студэнты павінны перш за ўсё пераказаць разгорнуты план адказу, дзе кожны тэзіс аргументаваны

фактычным матэрыялам. Затым патрэбна коратка і лаканічна абгрунтаваць асноўныя вывады свайго выступлення. Уся група ўважліва слухае даклад свайго сакурсніка і дапаўняе яго адказ. Потым пачынаецца абмеркаванне пытання, у ходзе якога студэнты абменьваюцца думкамі, выказваюць свой погляд на праблемныя альбо спрэчныя пытанні. У выніку семінарскіх заняткаў першакурснікі павінны навучыцца самастойна аналізаваць гістарычныя крыніцы і навуковую літаратуру, крытычна асэнсоўваць апошнюю, рабіць тэарэтычна правільныя абагульненні і высновы. Студэнт павінен умець абгрунтавана адстойваць свой пункт гледжання на праблему.

Студэнт, які выконвае ўсе заданні, якія змешчаны вышэй, будзе заўсёды гатовы да адказу і зможа актыўна ўдзельнічаць у абмеркаванні кожнай тэмы семінарскіх заняткаў.

Па кожнай непадрыхтаванай альбо прапушчанай тэме студэнт абавязаны даць справаздачу выкладчыку ў індыўідуальным парадку.

Асноўная літаратура па ўсім тэмам семінарскіх заняткаў

1. Авдусин Д.А. Археология СССР. – М., 1977.
2. Авдусин Д.А. Основы археологии. – М., 1989.
3. Археалогія Беларусі: У 4 т. Т. 1. Каменны і бронзавыя вякі. – Мн., 1997; Т. 2. Жалезны век і ранняе сярэднявечча. – Мн., 1999; Т. 3, – Мн., 2001.
4. Археалогія і нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя. – Мн., 1993.
5. Браян М. Фэйган. Уводзіны ў археалогію. – Мн., 1994.
6. Брей У., Трамп Д. Археологический словарь. – М., 1990.
7. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 1. Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. – Мн., 2000.
8. Загорульский Э.М. Археология Белоруссии. – Мн., 1965.
9. Загорульский Э.М. Древняя история Белоруссии. – Мн., 1977.
10. Мартынов А.И. Археология СССР. – М., 1982.
11. Мартынов А.И. Археология. – М., 1996; – М., 2000.
12. Матюшин Г.Н. Археологический словарь. – М., 1996.
13. Монгайт А.Л. Археология Западной Европы. Каменный век. – М., 1973. Бронзовый и железный века. – М., 1974.
14. Очерки по археологии Белоруссии: в 2 частях. Мн., 1970. Т. 1.; – Мн., 1972. Т. 2.
15. Піваварчык С., Семянчук Г. Археалогія Беларусі: у 2 частках. Гродна, Ад палеаліту да сярэднявечча. 1996. Ч. 1.; Эпоха сярэднявечча. – Гродна, 1997. Ч. 2.

ТЭМА I: АРХЕАЛАГІЧНАЯ НАВУКА Ў СНГ І БЕЛАРУСІ **(1917–2000 гг.)**

1. Станаўленне археалагічнай навукі ў СССР (1917–1941 гг.):
 - арганізацыя археалагічнай навукі; узнікненне вядучых археалагічных цэнтраў у краіне;
 - асноўныя напрамкі археалагічных даследаванняў;
 - распрацоўка метадалагічных праблем;
 - тэарэтычныя высновы савецкай археалогіі.
2. Археалагічная навукa ў Беларусі (1919–1941 гг.):
 - стварэнне і рэарганізацыя дзяржаўнай археалагічнай установы; кадравая палітыка;
 - асноўныя напрамкі археалагічных даследаванняў;
 - публікацыя матэрыялаў, папулярызацыя археалагічных ведаў.
3. Дасягненні і перспектывы развіцця савецкай археалогіі ў 1945–2000 гг.:
 - асноўныя накірункі дзейнасці;
 - распрацоўка і ўдасканаленне метадыкі археалагічных даследаванняў;
 - далейшая распрацоўка тэарэтычных праблем археалогіі;
 - стварэнне абагульняючых прац па археалогіі Еўропы;
 - міжнародная дзейнасць;
 - важнейшыя археалагічныя цэнтры краіны, арганізацыя навукі.
4. Беларуская археалогія на сучасным этапе:
 - навуковыя археалагічныя ўстановы рэспублікі, фарміраванне кадраў;
 - вывучэнне культур каменнага і бронзавага вякоў;
 - археалогія ранняга і высокага сярэднявечча;
 - познесярэднявечная археалогія: вынікі і перспектывы вывучэння.

ЛІТАРАТУРА

1. Авдусин Д.А. Полевая археология СССР. – М., 1980.
2. Алексеев Л.В. Археология и краеведение Белоруссии. XVI – 30-е гг. XX вв. – Мн., 1996.
3. Археология в российских университетах. – Воронеж, 2002.
4. Белорусская археология. Достижения археологов за годы советской власти. – Мн., 1987.
5. Вяргей В.С. Археалагічная навукa ў Беларускай ССР (1919–1941 гг.) – Мн., 1982.
6. Гарден Жан Клод. Теоретическая археология. – М., 1983.
7. Генинг В.Ф. Очерки по истории советской археологии. – Киев, 1982.
8. Институт археологии сегодня. – М., 2000.
9. Институт истории материальной культуры. – СПб., 1997.

10. Клейн Л.С. Археологические источники. – Л., 1978.; 2-е изд. СПб., 1999.
11. Мартынов А.И., Шер Я.А. Методы археологического исследования. 2-е изд. – М., 2002.
12. Массон В.М. Достижения и перспективы советской археологической науки // Советская археология, 1987, № 4.
13. Пряхин А.Д. История советской археологии. – Воронеж, 1986.
14. Теоретические основы советской археологии. – Л., 1969.
15. Теория и методы археологических исследований. – Киев, 1982.
16. Формозов А.А. Страницы истории русской археологии. – М., 1986.

ТЭМА Ц. КАМЕННЫ ВЕК УСХОДНЯЙ ЕЎРОПЫ

1. Сутнасць і храналагічныя рамкі антрапагена.
2. Перыядызацыя каменнага веку:
 - гіпотэза трох вякоў;
 - перыядызацыя А. Брэйля-Мартылье;
 - сучасная перыядызацыя каменнага веку.
3. Ніжні палеаліт:
 - Алдувайская эпоха, тэхніка апрацоўкі камяню. Старажытнейшыя помнікі палеаліту ў Еўропе;
 - Ашэльская эпоха і этапы яе развіцця. Тэхніка леваллуа.
4. Мусцье:
 - асноўныя рысы эпохі;
 - мусцье Крыма і Каўказа;
 - мусцьерскія культуры Рускай раўніны.
5. Верхні палеаліт Усходняй Еўропы:
 - касцёнкаўска-боршаўскі верхнепалеалітычны раён;
 - помнікі басейну р. Дзясны (Пушкары, Ціманаўка, Мезін);
 - Малодаўская культура;
 - стаянкі басейну Дняпра (Елісеевічы, Юдзінава, Аўдзеева).
6. Мезаліт Усходняй Еўропы:
 - асноўныя рысы эпохі;
 - культурныя зоны мезаліту і іх характарыстыка;
 - мікралітычныя культуры стэпавай зоны;
 - макралітычныя культуры лясной паласы Усходняй Еўропы;
 - дзяснінскі мезаліт і культуры прамежкавай зоны.
7. Асноўныя дасягненні неалітычнай эпохі.
8. Культурныя вытворчага неаліту:
 - лінейна-лентачнай керамікі;
 - днепра-данецкая культура.
9. Неаліт сярэднеўрускай раўніны і поўначы Усходняй Еўропы:
 - верхневолжская і льялаўская культуры;

- верхнедняпроўская культура;
- культура сперынгс;
- нарвенская культура;
- 10. Мастацтва каменнага веку:
 - палеалітычнае мастацтва;
 - мастацтва мезаліту;
 - новыя рысы ў мастацтве ў неалітычную эпоху.
- 11. Грамадскі лад, духоўная культура, пахаванні.

ЛІТАРАТУРА

1. Абрамова З.А. Палеолитическое искусство на территории СССР. – М. Л., 1962.
2. Брюсов А.Я. Очерки по истории племен европейской части СССР в неолитическую эпоху. – М., 1952.
3. Борисковский П.И. Древнейшее прошлое человечества. – Л., 1979.
4. Гурина Н.Н. Древние кремнедобывающие шахты на территории СССР. – Л., 1976.
5. Гурина Н.Н. Древняя история северо-запада европейской части СССР. – М.: - Л., 1961.
6. Изыскания по мезолиту и неолиту СССР. – М.-Л., 1983.
7. Кларк Г.Д. Доисторическая Европа. – М., 1953.
8. Каменный век на территории СССР. – М., 1970.
9. Матюшин Г.Н. У колыбели истории. – М., 1972.
10. Мезолит СССР. – М., 1989.
11. Палеолит и неолит. – Л., 1986.
12. Палеолит СССР. – М., 1984.
13. Природа и древний человек. – Л., 1981.
14. Рапов В.А. Древнейшие страницы истории человечества. – М., 1988.
15. Семенов С.А. Развитие техники в каменном веке. – Л., 1968.
16. Формозов А.А. Памятники первобытного искусства. – М., 1980.
17. У истоков древних культур (эпоха мезолита). – М., 1966.

ТЭМА Ш. КАМЕННЫ ВЕК БЕЛАРУСІ

1. Засяленне тэрыторыі Беларусі ў палеаліце:
 - знаходкі мусцеракага часу на Беларусі;
 - старажытнейшыя стаянкі Бердыж і Юравічы;
 - фінальнапалеалітычныя культуры на Беларусі (свідэрская, грэнская, лінгбі);
2. Вызначальныя рысы і датыроўка эпохі мезаліта на Беларусі.
3. Культурны макралітычнага выгляду на Беларусі:
 - грэнская культура;

- свідэрская культура;
- культура кунда;
- дняпроўска-дзяснінская (сожская).
- 4. Мікралітычныя культуры на Беларусі:
 - яніславіцкая культура;
 - неманская мезалітычная і кудлаеўская;
 - помнікі нарачанскага тыпу.
- 5. Агульная характарыстыка неаліту Беларусі:
 - вызначальныя рысы і асаблівасці неалітычнай эпохі ў Беларусі;
 - перыядызацыя беларускага неаліту;
 - этнічная прыналежнасць неалітычных плямен;
 - грамадскі лад, духоўная культура.
- 6. Характарыстыка неалітычных культур:
 - верхнедняпроўская культура;
 - днепра-данецкая культура;
 - неманская культура;
 - нарвенская культура і яе крывінскі варыянт;
 - культура тыповай грабенчата-ямкавай керамікі і помнікі тыпу Бабінавічаў;
 - міграцыі культур лейкападобных кубкаў і шарападобных амфар з Цэнтральнай Еўропы.

ЛІТАРАТУРА

1. Гурина Н.Н. Древнейшие кремнедобывающие шахты на территории СССР. – Л., 1976.
2. Исаенко В.Ф. Древняя история Восточного Полесья. – Мн., 1975.
3. Исаенко В.Ф. Неолит Припятского Полесья. – Мн., 1976.
4. Калечиц Е.Г. Памятники каменного и бронзового веков Восточной Белоруссии. – Мн., 1987.
5. Калечиц Е.Г. Первоначальное заселение территории Белоруссии. – Мн., 1984.
6. Копытин В.Ф. Каменный век на территории Белоруссии. – Мн., 1990.
7. Ксензов В.П. Палеолит и мезолит Белорусского Поднепровья. – Мн., 1988.
8. Поликарпович М.К. Палеолит Верхнего Поднепровья. – Мн., 1968.
9. Чарняўскі М.М. Неаліт Беларускага Панямоння. – Мн., 1979.
10. Чарняўскі М.М. З глыбінь тысячагоддзяў. – Мн., 1978.
11. Чарняўскі М.М., Кудрашоў В.Я., Ліпніцкая В.Л. Старажытныя шахцеры на Росі. – Мн., 1996.

ТЭМА IV: БРОНЗАВЫ ВЕК УСХОДНЯЙ ЕЎРОПЫ

1. Агульная характарыстыка эпохі энеаліту:
 - адкрыццё металлу і ўзнікненне металургіі;
 - асноўныя дасягненні эпохі.
2. Энеалітычныя культуры на тэрыторыі Усходняй Еўропы:
 - трыпольская культура;
 - вусатаўская культура;
 - старажытнаямкавая гісторыка-культурная супольнасць;
 - воласаўскія плямёны.
3. Вызначальныя рысы эпохі бронзы. Уплыў еўрапейскай супольнасці «баявых сякер» на культуры бронзавага веку лясной паласы.
4. Ранні этап бронзавага веку лясной паласы Усходняй Еўропы:
 - сярэднедняпроўскія плямёны;
 - жуцаўская (вісла-неманская) культура;
 - фациянаўская супольнасць;
 - баланаўская культура.
5. Плямены стэпу і лесастэпу ў эпоху бронзы:
 - катакомбная супольнасць;
 - плямены срубнай супольнасці.
6. Сярэдні і позні этапы бронзавага веку на тэрыторыі Усходняй Еўропы:
 - тшцінецка-камароўская культура;
 - тшцінецка-сосніцкая культура і яе лебядоўскі варыянт;
 - бандарыхінскія і белагрудаўскія плямёны;
 - абашаўскія плямёны.
7. Этнічная прыналежнасць плямён у бронзавым веку.

ЛІТАРАТУРА

1. Артеменко И.И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. – М., 1967.
2. Археология Украинской ССР. – Киев, 1985. Т. 1; 1986. Т. 2.
3. Березанская С.С. Средний период бронзового века в Северной Украине. – Киев, 1972.
4. Горбунов В.С. Бронзовый век Волго-Уральской лесостепи. – Уфа, 1992.
5. Гришин Ю.С. Древняя добыча меди и олова. – М., 1980.
6. Древние культуры евразийских степей. – Л., 1983.
7. Крайнов Д.А. Древнейшая история Волго-Окского междуречья. Фатьяновская культура 2-го тысячелетия до н.э. – М., 1972.
8. Кривцова-Гракова О.А. Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы // Материалы и исследования по археологии СССР, 1965. № 46.

9. Кузьмина Е.Е. Откуда пришли индоарии? – М., 1994.
10. Пассек Т.С. Ранние земледельцы. – Л., 1980.
11. Попова Т.Б. Племена катакомбной культуры. – М., 1955.
12. Пряхин А.Д. Абашевская культура в Подонье. – Воронеж, 1973.
13. Смирнов К.Ф., Кузьмина Е.Е. Происхождение индоиранцев в свете новейших археологических открытий. – М., 1977.
14. Формозов А.А. Памятники первобытного искусства на территории СССР. – М., 1980.
15. Черных Е.Н. Древняя металлургия Северной Евразии. – М., 1989.
16. Черных Е.Н. История древнейшей металлургии Восточной Европы. – М., 1966.
17. Энеолит СССР. – М., 1982.
18. Энеолит и бронзовый век Украины. – Киев, 1976.
19. Эпоха бронзы лесной полосы СССР. – М., 1987.

ТЭМА V: БРОНЗАВЫ ВЕК БЕЛАРУСІ

1. Агульная характарыстыка бронзавага веку:
 - асноўная сутнасць і храналагічныя межы;
 - экспансія жывёлагадоўчых плямен на Беларусь;
 - пытанне аб «індаеўрапейцах»;
 - змены ў сацыяльнай арганізацыі, вераванні, мастацтва.
2. Культуры ранняга этапу эпохі бронзы:
 - сярэднедняпроўская;
 - паўночнабеларуская;
 - культуры шнуравой керамікі Палесся і Панямоння;
 - жуцаўская (прыбалтыйская) культура.
3. Сярэдні і позні этапы бронзавага веку Беларусі
 - тшцінецкая гісторыка-культурная супольнасць;
 - сосніцкая культура;
 - культуры сярэдняй і позняй бронзы Паазер'я;
 - пранікненне лужыцкага плямёнаў на Беларусь, іх этнічная прыналежнасць.

ЛІТАРАТУРА

1. Артеменко И.И. Племена Верхнего и среднего Поднепровья в эпоху бронзы. – Мн., 1967.
2. Артеменко И.И. Среднеднепровская культура. Сосницкая культура. Тштинская культура // Эпоха бронзы лесной полосы СССР. – М., 1987.
3. Зайкоўскі Э.М. Першабытныя помнікі на тэрыторыі Беларусі. – Мн., 1990.
4. Исаенко В.Ф. Древняя история Восточного Полесья. – Мн., 1975.

5. Калечиц Е.Г. Памятники каменного и бронзового веков Восточной Белоруссии. – Мн., 1987.
6. Крывальцэвіч М.М. Помнікі тшцінецкага часу на поўдні Беларусі // Гісторыка-археалагічны зборнік. – Мн., 1995. № 6.
7. Чарняўскі М. Бронзавы век на тэрыторыі Беларусі. – Мн., 1981.

ТЭМА VI: РАННІ ЖАЛЕЗНЫ ВЕК ЦЭНТРАЛЬнай І УСХОДНЯЙ ЕЎРОПЫ

1. Заканамернасці і асаблівасці археалогіі ранняга жалезнага веку:
 - узнікненне металургіі і жалеза;
 - рэвалюцыя ў матэрыяльнай вытворчасці;
 - Вялікае перасяленне народаў і асобныя міграцыі этнасаў.
2. Плямёны Цэнтральнай Еўропы ў раннім жалезным веку:
 - гальштацкая культура і яе вытокі;
 - латэнская культура і мастацтва кельтаў;
 - далужыцкая і ўласналужыцкая культура;
 - усходнепаморскія плямёны і падклёшавых пахаванняў;
 - пшэворская культура і яе роля ў фарміраванні славян.
3. Скіфы і сарматы ў стэпах Усходняй Еўропы:
 - даскіфскае насельніцтва стэпаў (кімерыйцы, таўры, чарналескія плямёны);
 - скіфы і скіфская культура;
 - саўраматы і сарматы;
 - «этнакарта Герадота» (каліпіды, неўры, будзіны, гелоны і г.д.).
4. Суседзі скіфаў у лясной паласе Усходняй Еўропы:
 - дзякоўская культура;
 - юхнаўскія плямёны;
 - усходні варыянт днепра-дзвінскай культуры; ананьінскія плямёны і іх сувязі з сармацкім светам.
5. Позні этап ранняга жалезнага веку Еўропы:
 - чарняхоўская поліэтнічная культура;
 - помнікі Кіеўскага тыпу;
 - познедзякоўская культура («маскварэцкіх гарадзішч»).

ЛІТАРАТУРА

1. Артамонов М.И. Киммерийцы и скифы. – Л., 1974.
2. Археология Украинской ССР. – Киев. 1986, Т. 3.
3. Граков Б.Н. Ранний железный век. – М., 1977.
4. Граков Б.Н. Скифы. – М., 1971.
5. Довженок В.И. Об этнической принадлежности населения черняховской культуры // Древние славяне и Киевская Русь. – Киев, 1989.

6. Дашевская О.Д. Поздние скифы в Крыму. – М., 1991.
7. Дьяковская культура. – М., 1974.
8. Монгайт А.Л. Археология Западной Европы. Бронзовый и железный века. – М., 1974.
9. Смирнов К.Ф. Савроматы. Ранняя история и культура сарматов. – М., 1964.
10. Смирнов А.П. Скифы. – М., 1965.
11. Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время // Археология СССР в 20-ти т. – М., 1989.
12. Халиков А.Х. Волго-Камье в начале эпохи раннего железного века VIII–VII вв. до н.э. – М., 1983.
13. Шмидт Е.А. Племена верховьев Днепра до образования древнерусского государства. – М., 1992.
14. Шмидт Е.А. Древние городища Смоленщины. – М.: - Л., 1963.

ТЭМА VII: СТАРАЖЫТНАСЦІ БАЛТАЎ І ІХ СУСЕДЗЯЎ НА БЕЛАРУСІ Ў I тыс. да н.э. – I тыс. н.э. НА БЕЛАРУСІ

1. Паходжанне балтаў (гіпотэзы, меркаванні).
2. Археалагічныя культуры балцкага насельніцтва ў раннім жалезным веку:
 - днепра-дзвінская культура;
 - штрыхаванай керамікі;
 - паморская культура і яе вытокі;
 - мілаградская культура;
 - зарубінецкая культура і праблема этнічнай прыналежнасці плямен.
3. Балты у сярэдневеччы:
 - банцараўска-тушамлянская супольнасць;
 - калочынская культура і этнічная прыналежнасць плямен;
 - культура усходнелітоўскіх курганаў;
 - помнікі яцвягаў;
 - этнічная прыналежнасць культуры доўгіх курганаў.
4. Фіна-угры і готы на Беларусі:
 - познедзьякоўская культура;
 - вельбарская культура.

ЛІТАРАТУРА

1. Археалогія Беларусі: У 4 т. Т.2. Жалезны век і ранняе сярэдневечча. – Мн., 1999.
2. Егорейченко А.А. Древнейшие городища Белорусского Полесья (VII–VI вв. до н.э. – II в. н.э.). – Мн., 1996.
3. Кухаренко Ю. В. Средневековые памятники Полесья. 1961.

4. Мельниковская О.Н. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. – М., 1967.
5. Митрофанов А.Г. Железный век Средней Белоруссии (VII–VI вв. до н.э. – VIII в. н.э.). – Мн., 1978.
6. Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии. – Мн., 1971.
7. Третьяков П.Н. Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге. – М., 1966.
8. Финно-угры и балты в эпоху средневековья. (Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.). – М., 1987.
9. Шадыро В.И. Ранний железный век северной Белоруссии. – Мн., 1985.
10. Шмидт Е.А. Племена верховьев Днепра до образования древнерусского государства. – М., 1989.

ТЭМА VIII: СЛАВЯНЕ Ў СТАРАЖЫТНАСЦІ І СЯРЭДНЕВЕЧЧЫ (I тыс. да н.э. – I тыс. н.э.)

1. Час і шляхі рассялення славян ва Усходняй Еўропе:
 - протаславянскія археалагічныя культуры (лужыцкая, пшэворская, белагрудзкая і чарналеская);
 - пытанне аб «прарадзіме» славян;
 - час і шляхі рассялення славян па Еўропе.
2. Пражская культура і яе лакальныя варыянты ва Усходняй Еўропе:
 - пражска-карчакскі;
 - пражска-пянькоўскі;
 - ільменска-пскоўская група.
4. Славянскія культуры ранняга сярэднявечча.
 - Лука-Райкавецкая;
 - валынцаўская;
 - роменска-боршаўская.
5. Летапісныя саюзы славян і іх характарыстыка:
 - славане і крывічы;
 - вяцічы, радзімічы, сьвяране;
 - плямены дняпроўскага Правабярэжжа;
 - плямены славянскага паўдневага ўсходу.

ЛІТАРАТУРА

1. Загорульский Э.М. Древняя история Белоруссии. – Мн., 1977.
2. Ляпушкин И.И. Славяне Восточной Европы накануне образования Древнерусского государства (VIII – первая половина X вв.). – Л., 1968.

3. Мачинский Д.А. Славяне на территории Белоруссии в I в. до н.э. – XII в. н.э. // Этногенез белорусов. – Мн., 1973.
4. Поболь Л.Д. Славянские древности Белоруссии. – Мн., 1971.
5. Русанова И.П. Славянские древности VI–VII вв. – М., 1976.
6. Седов В.В. Восточные славяне в VI–XIII вв. – М., 1982.
7. Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян. – М., 1979.
8. Седов В.В. Славяне в древности. – М., 1994.
9. Седов В.В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья. – М., 1970.
10. Славяне и их соседи в конце I тыс. до н.э. – первой половине I тыс. н.э. // Археология СССР. В 20-ти т. – М., 1993.
11. Славяне: Этногенез и этническая история. – Л., 1989.
12. Третьяков П.Н. Восточнославянские племена. – М., 1953
13. Третьяков П.Н. Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге. – М., 1966.
14. Шмидт Е.А. Племена верховьев Днепра до образования древнерусского государства. – М., 1989.

ТЭМА IX: СТАРАЖЫТНЫЯ ГАРАДЫ УСХОДНЯЙ ЕЎРОПЫ

1. Паходжанне старажытнейшых усходнееўрапейскіх гарадоў:
 - шляхі і час узнікнення гарадоў;
 - славянскія «грады» VI–VIII ст.; характэрныя прыкметы протагарадоў;
 - старажытнейшыя гарады VIII–IX ст.;
 - асноўныя этапы станаўлення гарадоў у X–XIII стст. і іх характарыстыка.
2. Фарміраванне гарадской тэрыторыі:
 - сацыяльна-тапаграфічная структура;
 - эвалюцыя сістэмы абароны сярэдневечных гарадоў;
 - планіроўка і забудова гарадоў.
3. Архітэктурна X–XIII ст.
 - драўлянае дойлідства;
 - эвалюцыя домабудаўніцтва;
 - каменныя пабудовы грамадзянскага прызначэння;
 - манументальная культура архітэктурна;
 - характарыстыка асноўных архітэктурных школ старажытнай Русі.
4. Гаспадарчае жыццё і культура ўсходнеславянскага горада:
 - горад і сельскагаспадарчая акруга на Русі ў IX–XIII стст.
 - рамёслы і промыслы;
 - знешні і ўнутраны гандаль;
 - гарадская культура па археалагічным дадзеным.
5. Характарыстыка старажытных гарадоў Русі:
 - старажытны Кіеў;

- сярэдневечны Ноўгарад;
- Старая Ладага;
- раннесярэдневечныя Пскоў і Смаленск;
- Старая Рязань.

ЛІТАРАТУРА

1. Алексеев Л.В. Смоленская земля в IX–XIII вв. – М., 1980.
2. Алексеев Л.В. О древнем Смоленске // Советская археология. – М., 1977.
3. Археология Рязанской земли. – М., 1974.
4. Древняя Русь: город, замок, село. – М., 1985.
5. Древняя Русь: зодчество, культура, быт. – М., 1996.
6. Древнерусские княжества в X–XIII вв. – М., 1975.
7. Каргер М.К. Древний Киев. – М.-Л., т. 1, 1958, т. 2, 1961.
8. Каргер М.К. Новгород. – Л., 1980.
9. Кирпичников А.Н., Сарабьянов В.Д. Старая Ладога и Столица Руси. – СПб, 1996.
10. Кирпичников А.Н. Средневековая Ладога. – Л., 1985.
11. Монгайт А.Л. Рязанская земля. – М., 1961.
12. Рабинович М.Г. О Древней Москве. – М., 1964.
13. Рабинович М.Г. О начальном периоде истории Москвы // Советская археология, 1968, № 3.
14. Раппопорт П.А. Зодчество Древней Руси. – Л., 1986.
15. Раппопорт П.А. Строительное производство древней Руси X–XIII вв. – СПб, 1994.
16. Средневековая Ладога: Новые археологические исследования и открытия. – Л., 1985.
17. Толочко П.П. Древний Киев. – Киев, 1976.
18. Толочко П.П. Древняя Русь. – Киев, 1987.
19. Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – Киев, 1989.
20. Тихомиров М.Н. Древнерусские города. – М., 1956.
21. Янин В.Л., Алешковский М.Х. Происхождение Новгорода // История СССР, № 2, 1971.

ТЭМА X: ЗАХОДНІЯ ЗЕМЛІ РУСІ Ў ЭПОХУ РАННЯГА СЯРЭДНЕВЕЧЧА (IX–XIII стст.)

1. Сельскія паселішчы:
 - тапаграфія і тып забудовы;
 - гаспадарка старажытнай вёскі;
 - вясковае рамяство;
 - курганы сельскага насельніцтва.

2. Феадальныя замкі на Беларусі:
 - археалагічныя прыкметы замкаў;
 - планіроўка і забудова замкаў і іх асаблівасці;
 - матэрыяльная культура.
3. Гароды Заходніх зямель Русі:
 - прычыны і час узнікнення гарадоў на тэрыторыі Беларусі;
 - сацыяльна-эканамічная характарыстыка горада, колькасць гарадоў у заходніх землях;
 - гарадская фартыфікацыя;
 - унутраная планіроўка і забудова гарадоў; гарадскія сядзібы;
 - гарадское рамяство;
 - унутраны і знешні гандаль.
4. Партрэты асобных гарадоў:
 - гароды Полацкай зямлі (Полацк, Віцебск, Мінск);
 - гарадскія цэнтры Тураўскай зямлі (Тураў, Пінск, Бярэсце);
 - гароды Верхняга Панямоння (Наваградак, Гародня);
 - гароды Беларускага Падняпроўя і Пасожжа (Гомель, Мсціслаў).
5. Архітэктурнае Х–ХІІІ стст:
 - гарадское жыллё;
 - каменныя грамадзянскія пабудовы і пабудовы знаці;
 - манументальнае культавае дойлідства і асноўныя архітэктурныя школы.
6. Культурнае жыццё горада:
 - пісьменнасць па дадзеным археалогіі;
 - прыкладнае мастацтва;
 - жывапіс і графіцы;
 - гульні, досуг насельніцтва.

ЛІТАРАТУРА

1. Алексеев Л.В. Древний Мстиславль в свете археологии // Гісторыка-археалагічны зборнік, 1995. № 6.
2. Алексеев Л.В. Полоцкая земля (Очерки истории Северной Белоруссии в IX–XIII вв.). – М., 1966.
3. Бубенька Т.С. Вынікі вывучэння гандлёва-рамеснага пасада раннесярэднявечнага Віцебска (1981–1989 гг.) // Гісторыка-археалагічны зборнік, 1993, ч. 1.
4. Воронин Н.Н. Древнее Гродно. – М.-Л., 1954.
5. Гуревич Ф.Д. Древний Новогрудок (посад окольный город). – Л., 1981.
6. Дучыц Л.У. Браслаўскае Паазер’е ў IX–XIV ст. – Мн., 1991.
7. Загарульскі Э.М. Заходняя Русь: IX–XIII стст. – Мн., 1998.
8. Загорульский Э.М. Возникновение Минска. – Мн., 1982.

9. Загорульский Э.М. Древняя история Белоруссии. – Мн., 1977.
10. Зверуго Я.Г. Верхнее Понёманье в IX–XIII вв. – Мн., 1989.
11. Калядзінскі Л. «Витбеск – три стены каменные...» // Беларускі гістарычны часопіс. 1995. № 2.
12. Каробушкіна Т.М. Насельніцтва беларускага Пабужжа X–XIII стст. – Мн., 1999.
13. Коробушкіна Т.Н. Земледелие на территории Белоруссии в X–XIII вв. – Мн., 1979.
14. Лысенко П.Ф. Берестье. – Мн., 1985.
15. Лысенко П.Ф. Города Туровской земли. – Мн., 1974.
16. Лысенко П.Ф. Дреговичи. – Мн., 1991.
17. Лысенко П.Ф. Древний Пинск IX–XIII вв. – Мн., 1997.
18. Макушнікаў А.А. Гомель: праблемы ранняй гісторыі (VI–XIII стст.) // Беларускі гістарычны часопіс. 1995. № 1.
19. Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель в X–XIV вв. // МИА. 1967. № 140.
20. Раппопорт П.А. Зодчество древней Руси. – Л., 1986.
21. Рыер Я.Р. Развіццё сярэдневяковай вёскі на тэрыторыі Беларусі і ў суседніх землях. – Магілёў, 1990.
22. Седов В.В. Восточные славяне в VI–XIII вв. – М., 1982.
23. Седов В.В. Длинные курганы кривичей. – М., 1974.
24. Ткачев М.А. Замки Белоруссии. – Мн., 1980.
25. Ткачоў М.А. Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі IX–XIII стст. – Мн., 1970.
26. Трусов О.А. Памятники монументального зодчества Белоруссии XI–XVII вв. – Мн., 1988.
27. Штыхаў Г.В. Крывічы. – Мн., 1992.
28. Штыхов Г.В. Города Полоцкой земли (IX–XII вв.). – Мн., 1978.
29. Штыхов Г.В. Древний Полоцк. – Мн., 1975.

ТЭМА XI: АРХЕАЛОГІЯ ПОЗНЯГА СЯРЭДНЕВЕЧЧА **(XIV–XVIII стст.)**

1. Характэрныя рысы эпохі. Значэнне вывучэння помнікаў XIV–XVIII стст.
2. Паселішчы позняга сярэдневечча:
 - феадальныя замкі;
 - мястэчкі;
 - сельскія паселішчы.
3. Гарады XIV–XVIII стст.:
 - вялікакняжацкія гарады (Віцебск, Полацк, Гродна);
 - прыватнаўласніцкія гарады (Мір, Нясвіж, Ліда);
 - горадабудаўніцтва (планіроўка, забудова, абарончыя збудаванні).

4. Архітэктурна позняга сярэдневечча:
 - культывае дойлідства;
 - абарончыя вежы-данжоны;
 - грамадзянская архітэктурна.
5. Матэрыяльная і духоўная культура беларусаў у XIV–XVIII стст.
 - характарыстыка асноўных рэчавых комплексаў;
 - прадметы імпарту, гандлёвыя і культурныя сувязі па дадзеным археалогіі;
 - духоўная спадчына народа.

ЛІТАРАТУРА

1. Грицкевич А.П. Частновладельческие города Белоруссии (XIV–XVIII вв.)
2. Заяц Ю.А. Заславль в эпоху феодализма. – Мн., 1995.
3. Калядзінскі Л.У. Матэрыяльная культура гарадоў Беларусі ў X–XVII стст. (генезіс і станаўленне) // Труды VI Международного Конгресса славянской археологии. Средневековый славянский город. – М., 1997.
4. Краўцэвіч А.К. Гарады і замкі Беларускага Панямоння. – Мн., 1991.
5. Кушнярэвіч А.К. Культывае дойлідства Беларусі XIII–XVI стст. – Мн., 1993.
6. Левко О.Н. Витебск XIV–XVIII вв. – Мн., 1984.
7. Марзалюк І.А. Сярэднявечны Магілёў па матэрыялах пісьмовых і археалагічных крыніц // Археалогія і старажытная гісторыя Магілёўшчыны і сумежных тэрыторый. – Магілёў, 1994.
8. Тарасаў С. Полацк IX–XVII стст. – Мн., 1999.
9. Ткачоў М.А. Замкі Беларусі. – Мн., 1987.
10. Ткачоў М.А. Замкі і людзі. – Мн., 1992.
11. Трусов О.А. Памятники монументального зодчества Белоруссии XI–XVII вв. – Мн., 1988.
12. Чантурыя В.И. История архитектуры Белоруссии. – Мн., 1977.
13. Шаблюк В.У. Сельскія паселішчы Верхняга Панямоння XIV–XVIII стст. – Мн., 1996.

ТЭМА XII: АСНОВЫ ПАЛЯВОЙ АРХЕАЛОГІІ

1. Асноўныя метады археалагічнага пошуку:
 - апрос насельніцтва;
 - авіаразведкі;
 - падводныя разведкі;
 - геафізічныя спосабы разведак.

2. Археалагічныя разведкі і іх задачы:
 - падрыхтоўка да разведак;
 - заканамернасці размяшчэння помнікаў археалогіі і іх пошук;
 - агляд мясцовасці і апрос насельніцтва;
 - апісанне і фіксацыя помніка, дакументацыя разведак.
3. Археалагічныя раскопкі і іх методыка:
 - раскопкі могільнікаў;
 - раскопкі старажытных стаянак і паселішчаў;
 - методыка раскопак гарадоў;
 - палявая дакументацыя.
4. Палявая і камеральная апрацоўка матэрыялаў:
 - правілы уліку знаходак і іх рэгістрацыя;
 - пярвічная кансервацыя рэчаў;
 - рэканструкцыя археалагічных аб'ектаў.
5. Тапаграфія у палявых даследаваннях:
 - тапаграфічны здымак аб'ектаў;
 - тапаграфічнае абсталяванне (компас, бусоль, тэадаліт, нівелір).

ЛІТАРАТУРА

1. Авдусин Д.А. Полевая археология. – М., 1980.
2. Богомольников В.В. Методические рекомендации по организации и проведению полевой археологической практики. – Гомель, 1989.
3. Кирьянов А.В. Реставрация археологических предметов. – М., 1960.
4. Коренной П.Ф., А.Е. Соломко. Полевая практика по топографии. – Мн., 1980.
5. Копытин В.Ф. Полевая археологическая практика: программа, положение, инструкции для студентов исторического факультета. – Могилёв, 2000.
6. Мартынов А.И. Шер Я.А. Методы археологического исследования. – М., 1989.
7. Методика полевых археологических исследований. Сборники инструктивных материалов. – М., 1983; Л., 1989.

Вопросы к экзамену по курсу «Археология» (I курс, 1 семестр)

1. Предмет археологии, её место среди исторических наук, методы, цели и задачи археологии.
2. Виды археологических источников.
3. Археологическая периодизация и хронология.

4. Естественно-научные методы в археологии.
5. Археологические методы датировки.
6. История развития археологии до XVIII в.
7. Развитие археологии в XVIII – нач. XX в.
8. Зарождение и развитие первобытной археологии.
9. Становление и развитие археологии в России (до 1917 г).
- 10.Связь археологии с другими науками.
- 11.Становление археологии в Белоруссии (до 1917 г.).
- 12.Развитие археологической науки в России (1945–2000 гг.).
- 13.Археологическая наука в Белоруссии в 1917–1941 гг.
- 14.Развитие археологической науки в Белоруссии в послевоенный период (1945–2000 гг.).
- 15.Методы поиска в археологии.
- 16.Археологические разведки памятников археологии.
- 17.Раскопки памятников археологии.
- 18.Полевая и камеральная обработка материалов.
- 19.Закон РБ «Аб зберажэнні гісторыка-культурнай спадчыны». Охрана памятников археологии РБ.
- 20.Нижний палеолит.
- 21.Мустье.
- 22.Верхний палеолит на территории Восточной Европы.
- 23.Памятники верхнего палеолита на территории Белоруссии. Ранний этап свидерской и гренской культур.
- 24.Мезолит лесной полосы Восточной Европы.
- 25.Мезолитические культуры южной части Восточной Европы.
- 26.Микролитические культуры эпохи мезолита на территории Белоруссии.
- 27.Макролитические культуры эпохи мезолита на Белоруссии.
- 28.Отличительные черты неолита. Неолитическая революция.
- 29.Неолитические культуры южных районов Восточной Европы.
- 30.Неолит лесной полосы Восточной Европы.
- 31.Неолитические культуры западной и северной Белоруссии.
- 32.Культуры неолита восточной и южной Белоруссии.
- 33.Искусство каменного века.
- 34.Основные черты и достижения энеолита.
- 35.Великое переселение народов. Древние индоевропейцы.
- 36.Трипольская культура.
- 37.Энеолит скотоводов степной полосы.
- 38.Степи Восточной Европы в эпоху бронзы.
- 39.Бронзовый век лесной полосы Восточной Европы.
- 40.Ранний этап бронзового века на территории Белоруссии.
- 41.Средний и поздний этапы бронзового века в Белоруссии.
- 42.Ранний железный век Центральной Европы.
- 43.Ранний железный век лесостепной зоны Восточной Европы.

44. Скифы, скифская культура.
45. Савроматы (сарматы) и их культура.
46. Ранний железный век лесной полосы Восточной Европы.
47. Ранний железный век южной Белоруссии.
48. Ранний железный век северной и средней Белоруссии.
49. Поздний этап раннего железного века на территории Белоруссии.
50. Балты в середине- второй половине 1 тыс. н.э.
51. Протославянские разноэтничные культуры.
52. Славяне в первой половине I тыс. н.э. Прародина славян.
53. Восточнославянские племена в I – начале II тыс. н.э.
54. Союзы славянских племён и их соседи, заселявшие территорию Белоруссии.
55. Древнерусская деревня в IX–XIII вв.
56. Происхождение, пути развития восточнославянских городов.
57. Города Полоцкой земли (Полоцк, Минск, Заславль, Лукомль).
58. Средневековый Витебск X–XIII вв.
59. Города Туровской земли (Туров, Берестье, Пинск).
60. Города Белорусского Понёманья (Гродно, Новогрудок, Волковыск).
61. Древний Новгород.
62. Древний Киев.
63. Русские города в XIII–XV вв. (Москва, Псков, Смоленск).
64. Города ВКЛ XIV–XVI вв. на территории Беларуси.
65. Витебск XIV–XVIII вв.
66. Архитектура Витебска XII–XVIII вв.

ИСТОРИЯ ПЕРВОБЫТНОГО ОБЩЕСТВА

ПРОГРАММА КУРСА «ИСТОРИЯ ПЕРВОБЫТНОГО ОБЩЕСТВА»

ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Программа курса «История первобытного общества» составлена в соответствии с «Образовательным стандартом. Высшее образование. Специальность «Музейное дело и охрана памятников истории и культуры» (РД РБ 02100.5.065-98). В соответствии с учебным планом предусмотрено 36 аудиторных часов (из них 22 лекционных, 14 семинарских).

Курс «История первобытного общества» занимает важное место в системе подготовки студентов исторической и музейной специальностей. Он изучает самый ранний и долгий период человеческой истории. Основной целью курса является изучение процесса возникновения человека, эволюции социально-экономических отношений, материальной и духовной культуры.

Первобытная история – сложнейший раздел истории, в котором еще очень много неисследованного и спорного. Это позволяет проявить студентам самостоятельность в исследовании изучаемого предмета, критически оценивать научные факты и концепции.

Длительный период и отдаленность изучаемого периода, особенности источников обусловили различные методологические и мировоззренческие подходы к решению ряда вопросов первобытной истории. В то время как другие исторические дисциплины основываются на изучении, прежде всего исторических источников, первобытная история таких источников в своем распоряжении почти не имеет. Ее реконструкции – это результат синтеза ряда других наук, и в первую очередь археологии, этнологии и палеоантропологии.

История первобытного общества углубляет понятие современного мира, показывает его исторические корни, позволяет проследить динамику развития человечества, а так же является фундаментом всей исторической науки.

ВВЕДЕНИЕ

Предмет, содержание, задачи и значение истории первобытного общества. Определение первобытной истории в отечественной и западной науке. Понятия «первобытность», «первобытнообщинные отношения», «доистория», «предистория», «преистория».

Хронология и периодизация первобытной истории. Нижняя и верхняя даты первобытности, их региональность. Абсолютная и относительная хронология. Археологические методы датирования: сравнительно-типологический, стратиграфический, картографический.

Разработка естественно научных методов датирования: радиоуглеродный, калий-аргоновый, дендрохронологический. Специальные периодизации: археологическая, геологическая, палеоантропологическая и их применение. Историческая периодизация Л.Г. Моргана. Советская и западноевропейская исторические периодизации. Общая характеристика основных этапов первобытной истории.

Раздел 1.

ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ ИСТОРИИ ПЕРВОБЫТНОГО ОБЩЕСТВА

Источниковедение первобытной истории. Понятие источника истории первобытного общества. Применение археологии, этнографии, антропологии, четвертичной геологии, археозоологии, археоботаники, лингвистики в реконструкции истории первобытного общества. Особенности комплексной реконструкции истории первобытного общества.

Историография первобытной истории. Представление о первобытности в первых цивилизациях и античном мире. Взгляды философов Демокрита, Лукреция Кара. Работы историков Геродота, Ксенофонта, Цезаря, Тацита.

Этнологические наблюдения в эпоху Средневековья. Средневековая христианская доктрина появления человека.

Эпоха Великих географических открытий и расширение этнологических знаний о первобытных народах. Путешествия Колумба, Васко да Гама, Магеллана. Отношение европейцев к местным культурам туземцев. Мишель Монтень и теория «добраго дикаря». Первые обобщения.

Взгляды деятелей эпохи Просвещения: Вольтера, Монтескье, Жан Жака Руссо и др. Фергюссон и идея трехчленной периодизации.

Накопление конкретных знаний о первобытном обществе и их обобщения в XIX в. Развитие принципа историзма в научных исследованиях. Открытие палеолита в Западной Европе. Научная деятельность И. Бахофена, Д. Мак-Ленана, Л.Г. Моргана, Э. Тайлора. Возникновение теории эволюции. Теоретическая деятельность Э. Геккеля. История первобытного общества и основоположники марксизма. Открытие палеолитического искусства.

Развитие первобытной археологии и палеоантропологии в XX. Научная деятельность Г. Обермайера. Работы Р. Дарта в Южной Африке. Г. Чайльда и концепция неолитической революции. Гипотеза неандертальской фазы А. Хрдличка. Археологические исследования Р. Лики, Д. Джохонсона в Восточной Африке. Историко-этнологическая реконструкция первобытного прошлого в XX в.

Раздел 2. СТАНОВЛЕНИЕ ПЕРВОБЫТНОГО ОБЩЕСТВА: ЭПОХА ПРАОБЩИНЫ

Происхождение человека. Критерии человека. Место человека в животном мире. Христианское учение о человеке. Взгляды А. Гумбольдта, В.И. Вернадского. Движущие силы процесса антропогенеза. Взгляды Ч. Дарвина и Ф. Энгельса. Три стадии антропогенеза. Ближайшие предки человека, время и место очеловечивания. Открытие австралопитековых в Южной Африке и теория костной индустрии. Находка *homo habilis* и олдувайская археологическая культура. Открытие австралопитековых в Восточной Африке. Древнейшие гоминины и их трудовая деятельность. Е. Дюбуа и открытие *pithecanthropus erectus*. Раскопки пещеры Чжоукоудянь. Древнейшие палеоантропологические находки в Европе. Древние гоминины и их трудовая деятельность. Открытие *homo neanderthalensis*. Классификация неандертальцев. Дискуссии о месте неандертальцев в эволюции гоминид.

Возникновение человеческого общества. Теоретические проблемы становления человеческого общества. Объединения обезьян. Праобщина (первобытное человеческое стадо). Материальная культура нижнего и среднего палеолита. Орудия труда. Способы добывания пищи. Роль охоты в развитии праобщины. Распределение пищи. Развитие первобытного коллективизма. Размеры праобщин. Половые отношения в праобщине. Эволюция социальной организации древнейших людей.

Зачатки религиозных представлений. Захоронения неандертальцев и их интерпретация в науке.

Возникновение и развитие мышления и речи. Неразрывность мышления и речи. Кинетическая гипотеза возникновения речи Н.Я. Марра. В.В. Бунак и теория жизненных шумов. Современное состояние проблемы.

Раздел 3. ЗРЕЛОСТЬ ПЕРВОБЫТНОГО ОБЩЕСТВА: ЭПОХА ПЕРВОБЫТНОЙ ОБЩИНЫ

Завершение процесса антропогенеза. Завершение процесса антропогенеза и возникновение человека современного вида. Антропологические особенности *homo sapiens*. Теории полицентризма и моноцентризма. Время и место происхождения человека современного типа. Расогенез.

Возникновение общинно-родового строя. Осознание общности интересов в форме родства. Основные черты материнского рода. Материнская родовая община. Вопрос о происхождении экзогамии. Дуальная организация.

Стадия раннепервобытной общины. Время ее существования. Общие сведения. Прогресс в области техники обработки камня. Хозяйственные занятия людей. Подъем производительных сил и расширение первоначальной ойкумены. Социально-экономические отношения. Народонаселение и его воспроизводство. Половозрастная организация. Социализация населения. Понятие брака и семьи. Особенности парно-группового брака и его разновидности. Родоплеменная организация. Организация власти. Социальные нормы. Духовная культура. Языковое и этническое состояние.

Стадия позднепервобытной общины. Общие сведения. Возникновение производящего хозяйства и новые производственные сдвиги. Учение Н.И. Вавилова о «первичных» центрах культивации растений и доместикации животных. Сущность «приручения», «культивации» и «доместикации». «Неолитическая революция». Социально-экономические отношения. Хозяйство и материальная культура ранних земледельцев-скотоводов. Общественное разделение труда. Возникновение избыточного продукта. Изменения в отношениях собственности. Народонаселение и его воспроизводство. Процесс социализации. Половозрастная организация. Брак и семья. Появление аванкулата. Общинно-родовая организация. Основные черты патриархального рода. Организация власти. Межобщинные отношения. Военные столкновения. Духовная культура. Языковое и этническое состояние.

Раздел 4.

РАЗЛОЖЕНИЕ ПЕРВОБЫТНОГО ОБЩЕСТВА: ЭПОХА КЛАССООБРАЗОВАНИЯ

Подъем производства. Производственные предпосылки разложения первобытного общества. Развитие производящего хозяйства и его аналогов.

Новые виды хозяйственной деятельности. Пахотное земледелие. Развитие скотоводства. Первое крупное общественное разделение труда и его социальные последствия. Развитие обмена. Открытие металлургии. Возникновение ремесел. Второе крупное общественное разделение труда и его социально-экономические последствия. Интенсификация обмена. Домонетные формы обращения. Рост общественного продукта и превращение избыточного продукта в прибавочный. Неравномерность и разнообразие хозяйственного развития человечества в эпоху классового образования.

Вызревание институтов классового общества. Становление частной собственности и общественные противоречия. Предпосылки социальной дифференциации. Зарождение внутриобщинной и межобщинной эксплуатации. Появление общественных классов. Рабство. Складывание государства и права. Вождества. Признаки государства. Легитимизация новых форм власти. Вариативность и инвариантность в процессах вызревания институтов классового общества.

Брак и семья. Переворот в положении полов. Переход к отцовскому роду. Большие патриархальные и моногамные семьи.

Общинная и родоплеменная организация. Семейная община и первобытная соседская община. Дуализм сельской общины. Племенная организация.

Этническое и языковое состояние. Племенные и надплеменные образования. Возникновение объединений племен. Появление народностей.

Культура первобытного общества. Накопление и развитие положительных знаний в процессе трудовой деятельности людей. Магия и развитие народной медицины. Зачатки научных знаний. Возникновение ранней формы письменности. Пиктография.

Предпосылки зарождения искусства. Стадия натурального макета. Пещерная живопись. Наскальные изображения. Начало скульптуры. Музыка и танцы в жизни первобытного общества.

Происхождение религии. Ранние формы религии и их развитие. Солярный и другие астральные культы. Культ сил природы. Анимизм. Тотемизм. Фетишизм. Культ предков. Культ вождя. Первобытная магия и ее отношение к ранним формам религии. Первобытная мифология. Возникновение жречества. Значение культуры первобытного общества.

Раздел 5.

ПЕРВОБЫТНОЕ ОБЩЕСТВО И ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Первобытная периферия классовых обществ. Типы первобытной периферии и ее контактов с цивилизациями. Первобытные общества на основных этапах мировой истории. Первобытные общества в современном мире.

Остатки первобытности в классовых обществах. Остаточные структуры и общности. Остаточные нормы и представления. Роль остатков первобытности в наше время.

ЛИТЕРАТУРА

Основная:

1. Алексеев В.П., Першиц А.И. История первобытного общества. – М., 1990.

2. Алексеев В.П., Першиц А.И. История первобытного общества. – М., 1999.
3. Горемыкина В.И. История первобытного общества. – Мн., 1967.
4. Кнышенко Ю.В. История первобытного общества. – Ростов, 1973.
5. Першиц А.И., Монгайт А.Л., Алексеев В.П. История первобытного общества. – М., 1982.

Дополнительная:

1. Алексеев В.П. Становление человечества. – М., 1984.
2. Алексеев В.П. Историческая антропология. – М., 1979.
3. Борисковский П.И. Древнейшее прошлое человечества. – М., 1980.
4. Джохансон Д., Иди М. Люси. Истоки рода человеческого. – М., 1984.
5. Елинек Я. Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. – Прага, 1982.
6. Иди М. Недостающее звено. – М., 1977.
7. История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза. – М., 1983.
8. История первобытного общества. Эпоха первобытной родовой общины. – М., 1986.
9. История первобытного общества. Эпоха классового образования. – М., 1988.
10. Констебл Д. Неандертальцы. – М., 1978.
11. Ларичев В.Е. Сад Эдема. – М., 1981.
12. Ларичев В.Е. Прозрение. – М., 1990.
13. Придо Т. Кроманьонский человек. – М., 1979.
14. Поршнева Б.Ф. О начале человеческой истории. – М., 1974.
15. Ранов В.А. Древнейшие страницы истории человечества. – М., 1988.
16. Семенов Ю.И. На заре человеческой истории. – М., 1989.
17. Семенов Ю.И. Происхождение брака и семьи. – М., 1974.
18. Семенов Ю.И. Экономическая этнология. Первобытное и раннее предклассовое общество. – М., 1993.
19. Семенов С.А. Развитие техники в каменном веке. – Л., 1968.
20. Семенов С.А. Происхождение земледелия. – Л., 1974.
21. Семенов С.А., Коробкова Г.Ф. Технология древнейших производств. – Л., 1983.
22. Столяр А.Д. Происхождение изобразительного искусства. – М., 1985.
23. Тэгако Л.И., Саливон И.И. Основы современной антропологии. – Мн., 1989.
24. Тейлор Э. Первобытная культура. – М., 1989.

25. Токарев С.А. Ранние формы религии. – М., 1990.
 26. Уайт Э., Браун Д. Первые люди. – М., 1978.
 27. Шнирельман В. А. Происхождение производящего хозяйства. – М., 1989.
 28. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т.21.
 29. Энгельс Ф. Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т.20.

**Тематический план
 курса «История первобытного общества»
 (I курс, 1 семестр, 22/14, экзамен)**

№ п/п	Название темы	Лекции	Семинарские занятия	КСР
14.	Введение в историю первобытного общества	2	2	–
15.	Источниковедение и историография первобытного общества	2	–	–
16.	Происхождение человека	4	4	–
17.	Возникновение человеческого общества	–	2	–
18.	Раннепервобытная община	4	2	–
19.	Позднепервобытная община	2	2	–
20.	Предпосылки разложения первобытного общества	2	–	–
21.	Вызревание институтов классового общества	2	–	–
22.	Возникновение государства	2	2	–
23.	Культура первобытного общества	2	–	–
		22	14	–

**Семинарские занятия по курсу
«История первобытного общества»
(I курс, 1 семестр)**

**ТЕМА 1. ВВЕДЕНИЕ В ИСТОРИЮ ПЕРВОБЫТНОГО
ОБЩЕСТВА**

1. Предмет и задачи первобытной истории.
2. Периодизация и хронология первобытной истории.
3. Методы датирования.
4. Источниковедение первобытной истории.
5. Историография первобытной истории.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев В.П., А.И. Першиц. История первобытного общества. – М., 1990.
2. Алексеев В.П., А.И. Першиц. История первобытного общества. – М., 1999.
3. Алексеев В.П., А.И. Першиц. История первобытного общества. – М., 2004.
4. История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза. – М., 1983.
5. Нора Молони. Археология. – М., 1996.

ТЕМА 2. ПРОИСХОЖДЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА

1. Критерии человека.
2. Движущие силы антропогенеза.
3. Архантропы и их трудовая деятельность.
4. Палеоантропы и их трудовая деятельность.
5. Неоантропы и их трудовая деятельность.
6. Расогенез.
Реферат: Чарльз Дарвин.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев В.П., Першиц А.И. История первобытного общества. – М., 1990.
2. Алексеев В.П., А.И. Першиц. История первобытного общества. – М., 1999.
3. Алексеев В.П., А.И. Першиц. История первобытного общества. – М., 2004.

4. Алексеев В.П. Историческая антропология. – М., 1979.
5. Борисковский П.И. Древнейшее прошлое человечества. – М., 1980.
6. Ян Еминек. Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. – М., 1983.
7. История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза. – М., 1983.
8. Неструх М.Ф. Происхождение человека. – М., 1970.
9. Уайт Э., Браун Д. Первые люди. – М., 1978.
10. Мейтлен Иди. Недостающее звено. – М., 1977.
11. Джордж Констебл. Неандертальцы. – М., 1978.
12. Том Придо. Кроманьонский человек. – М., 1979.

ТЕМА 3. ВОЗНИКНОВЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

1. Праобщина (первобытное человеческое стадо).
2. Роль охоты в развитии социальной организации человека.
3. Развитие первобытного коллективизма.
4. Половые отношения в праобщине.
5. Возникновение мышления и речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев В.П., А.И. Першиц. История первобытного общества. – М., 1990.
2. Алексеев В.П., А.И. Першиц. История первобытного общества. – М., 1999.
3. Алексеев В.П., А.И. Першиц. История первобытного общества. – М., 2004.
4. Уайт Э., Браун Д. Первые люди. – М., 1978.
5. История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза. – М., 1983.
6. История первобытного общества. Эпоха первобытной родовой общины. – М., 1986.
7. Семенов Ю.И. Происхождение брака и семьи. – М., 1974.
8. Марков Г.Е. История хозяйства и материальной культуры в первобытном и раннеклассовом обществе. – М., 1979.

ТЕМА 4. РАННЕПЕРВОБЫТНАЯ ОБЩИНА

1. Расширение ойкумены в верхнем палеолите и мезолите.
2. Социально-экономические отношения.
3. Народонаселение и половозрастная организация.
4. Брак и семья.

5. Общинно-родовая организация и структура власти.
Реферат: Г.Л. Морган.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев В.П., Першиц А.И. История первобытного общества. – М., 1990.
2. Алексеев В.П., Першиц А.И. История первобытного общества. – М., 1999.
3. Алексеев В.П., Першиц А.И. История первобытного общества. – М., 2004.
4. Семенов Ю.И. Происхождение брака и семьи. – М., 1974.
5. Поршнева В.В. О начале человеческой истории. – М., 1974.
6. Марков Г.Е. История хозяйства и материальной культуры в первобытном и раннеклассовом обществе. – М., 1979.

ТЕМА 5. ПОЗДНЕПЕРВОБЫТНАЯ ОБЩИНА

1. Возникновение производящего хозяйства.
2. Социально-экономические отношения.
3. Народонаселение и половозрастная организация.
4. Брак и семья.
5. Общинно-родовая организация и структура власти.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев В.П., Першиц А.И. История первобытного общества. – М., 1990.
2. Алексеев В.П., Першиц А.И. История первобытного общества. – М., 1999.
3. Алексеев В.П., Першиц А.И. История первобытного общества. – М., 2004.
4. Семенов Ю.И. Происхождение брака и семьи. – М., 1974.
5. Поршнева В.В. О начале человеческой истории. – М., 1974.
6. Марков Г.Е. История хозяйства и материальной культуры в первобытном и раннеклассовом обществе. – М., 1979.
7. Шнирельман В.А. Происхождение производящего хозяйства. – М., 1989.

ТЕМА 6. ВОЗНИКНОВЕНИЕ ГОСУДАРСТВА

1. Возникновение частной собственности.
2. Зарождение эксплуатации и появление общественных классов.

3. Возникновение государства и права.
4. Варианты возникновения государства.
Реферат: Брак и семья в период классовообразования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев В.П., А.И. Першиц. История первобытного общества. – М., 1990.
2. Алексеев В.П., А.И. Першиц. История первобытного общества. – М., 1999.
3. Алексеев В.П., А.И. Першиц. История первобытного общества. – М., 2004.
4. История первобытного общества. Эпоха классовообразования. – М., 1988.
5. Марков Г.Е. История хозяйства и материальной культуры в первобытном и раннеклассовом обществе. – М. 1979.
6. Шнирельман В.А. Происхождение производящего хозяйства. – М., 1989.

Вопросы к экзамену по курсу «История первобытного общества» (I курс, 1 семестр)

1. Предмет и задачи первобытной истории.
2. Периодизация и хронология первобытной истории.
3. Источниковедение первобытной истории.
4. Историография первобытной истории до XIX в.
5. Историография первобытной истории в XIX в.
6. Развитие первобытной археологии и палеоантропологии в XX в.
7. Движущие факторы антропосоциогенеза. Теории Ч. Дарвина и Ф. Энгельса.
8. Основные этапы антропогенеза.
9. Вопрос о прародине человечества.
10. Исходная форма гоминид. Открытие австралопитековых в Южной Африке.
11. Находки австралопитековых в восточной Африке.
12. Архантропы и их трудовая деятельность.
13. Палеоантропы и их трудовая деятельность.
14. Возникновение человека современного типа. Расогенез.
15. Способы добычи огня и его значение в процессе антропосоциогенеза.
16. Возникновение мышления и речи.
17. Возникновение праобщины, ее характеристика.

18. Возникновение рода и экзогамии.
19. Социально-экономические отношения в раннеродовой общине.
20. Демографическая ситуация и половозрастная организация в раннеродовой общине.
21. Общинно-родовая организация и власть в раннеродовой общине.
22. Брак и семья в раннеродовой общине.
23. Формы семьи по Л. Моргану.
24. Социально-экономические отношения в позднеродовой общине.
25. Демографическая ситуация и половозрастная структура в позднеродовой общине.
26. Брак и семья в позднеродовой общине.
27. Общинно-родовая организация и власть в позднеродовой общине.
28. Возникновение производящего хозяйства.
29. Развитие производящего хозяйства и его аналогов в условиях разложения первобытного общества.
30. Предпосылки разложения первобытного общества.
31. Возникновение металлургии, горного дела и добычи полезных ископаемых.
32. Возникновение домашних промыслов и ремесла.
33. Интенсификация обмена и его особенности в предклассовых обществах.
34. Превращение избыточного продукта в прибавочный.
35. Становление частной собственности.
36. Зарождение эксплуатации и общественных классов.
37. Возникновение государства и права. Варианты возникновения институтов классового общества.
38. Переворот в положении полов.
39. Брак и семья в период классового образования.
40. Общинная и родоплеменная организация в период классового образования.
41. Расселение людей позднего палеолита. Заселение Америки, Австралии, Индонезии, Новой Гвинеи.
42. Каменные индустрии палеолита и мезолита. Технические достижения.
43. Технические достижения неолитической эпохи.
44. Мегалитические постройки.
45. Рациональные знания в первобытном обществе.
46. Первобытное искусство, характерные черты.
47. Религия в первобытном обществе, ее формы.
48. Процесс социализации в первобытном обществе.
49. Пережитки первобытного общества на современном этапе.
50. Значение изучения первобытного общества.

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

ПРАГРАМА КУРСА «ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ»

УВОДЗІНЫ. ЗМЕСТ, ЗАДАЧЫ І ЗНАЧЭННЕ КУРСА

Гісторыя Беларусі – арганічная і неад'емная частка еўрапейскай і сусветнай гісторыі. Культуралагічны, цывілізацыйны і фармацыйны падыходы да вывучэння гісторыі. Перыядызацыя гісторыі Беларусі. Агульная характарыстыка асноўных крыніц і гістарыяграфіі.

Раздел 1.

ПЕРШАБЫТНАЕ ГРАМАДСТВА НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ (100 ТЫСЯЧ ГАДОЎ да н.э. – V ст. н.э.)

Найстаражытны чалавек на тэрыторыі Беларусі.

Гістарыяграфія і крыніцы. Пачатак засялення чалавекам тэрыторыі Беларусі. Аблічча, умовы жыцця, прылады працы і заняткі старажытнага чалавека.

Археалагічныя знаходкі вырабаў першых людзей на тэрыторыі Беларусі. Стаянкі людзей. Першыя вядомыя паселішчы на Гомельшчыне: Бердыж, Юравічы. Пераход ад праабшчыны да родавай абшчыны. Мацярынскі род. Авалоданне плаўкай першых металаў. Асаблівасці вырабу прылад ў эпоху бронзы. Пераход да вытворчай гаспадаркі. Павышэнне ролі мужчынскай працы і фарміраванне патрыярхальнага роду. Стаянкі Бабанавічы, Камень, Асавец, Крывіна і інш. Індаеўрапейскі прэтнас. Рассяленне новых плямён на тэрыторыі Беларусі ў канцы III тысячагоддзя да н.э. Асноўныя раёны пражывання ранніх балтаў, фіна-уграў і іх паходжанне.

Выраб і выкарыстанне прылад працы з жалеза. Падсечна-агнявое (ляднае) і ворыўнае земляробства, жывёлагадоўля іншыя заняткі людзей. Змены ў грамадскім ладзе і сямейна-шлюбных адносінах. Асноўныя археалагічныя культуры ранняга жалезнага веку. Праблема іх этнічнай ідэнтыфікацыі.

Культура, быт і звычай старажытных людзей на тэрыторыі Беларусі

Сувязь творчай дзейнасці з працай чалавека, кліматычнымі і геаграфічнымі ўмовамі, спосабамі гаспадарання, сацыяльным асяроддзем, філасофскімі і рэлігійнымі ўяўленнямі. Сінкрэтызм першабытнай культуры.

Узнікненне веры старажытных людзей у звышнатуральныя ўласцівасці неадушаўлёных прадметаў. Фантастычныя ўяўленні аб роднасці груп людзей з татэмам – пэўным відам жывёл, раслін і прыродных з'яў. Разнастайнасць і разгаліваванасць паганства. Збручскі Ідал. Род Святавіт. Шклоўскі Ідал. Асноўныя звесткі пра славянскае паганства. Культ Вялікай Маці-Багіні. Вера ранніх славян і балтаў у існаванне шматлікіх багоў. Сонечны культ і культ агню як праяўленне энергіі сонца. Пярун – Бог гromу і маланкі, уладар свету. Ярыла, Дажбог, Вялес, Сварог, Зюзя, Цёця і іншыя багі паганскай культуры. Персанажы народнай дэманалогіі – Лясун, Вадзянік. Русалка, Палявік, Ваўкалак і інш.

Каляндарна-вытворчыя і бытавыя звычаі і абрады. Купалле і каляды язычніцкія святы старажытных славян. Вербальная і невербальная магія, змовы, праклёны. Ушанаванне продкаў, пахавальныя рытуалы, памінкі. Віды пахаванняў,

Музычныя інструменты каменнага веку. Мастацкія вырабы і ўпрыгожванні. Арнаментнае аздабленне глінянай пасуды і прылад працы. Старажытная скульптура Беларусі. Характар і традыцыі выяўленчага мастацтва Беларусі ў старажытнасці.

Раздзел II.

БЕЛАРУСЬ У СЯРЭДНІЯ ВЯКІ (VI–XV стст.)

Тэрмін «сярэднявечча», яго сэнс. Храналагічныя рамкі, Нераўнамернасць развіцця сярэдневяковых цывілізацый. Гістарыяграфія і аналіз крыніц.

Ранняе сярэднявечча на тэрыторыі Беларусі (VI–VIII стст.)

«Вялікае перасяленне» народаў у Еўропе і насельніцтва Беларусі. Змешанае пражыванне славян з балтамі. Канчатковы распад патрыярхальнага роду. Заняткі насельніцтва, рэлігійныя вераванні, пахавальныя абрады. Сярэднявечныя гарадзішчы – сховішчы і паселішчы: Банцараўшчына, Дзядзілавічы, Калочын, Хатомель.

Узнікненне класавага шматукладнага грамадства ў IX – першай палове XIII ст.

Аб'яднанні крывічаў-палачан, дрыгавічоў, радзімічаў. Плямёны яцвягаў, літоўцаў у Верхнім Панямонні. Славянізацыя мясцовага балцкага насельніцтва, Асноўныя канцэпцыі аб паходжанні беларусаў, вялікарусаў, украінцаў. Балцкія плямёны ў Панямонні і Падзвінні.

Сацыяльна-эканамічныя адносіны. Стан сельскай гаспадаркі, асноўныя прылады апрацоўкі глебы і сельскагаспадарчых прадуктаў. Узнікненне гарадоў, іх колькасць і геаграфічнае размяшчэнне. Гарадское рамяство, унутраны і знешні гандаль. Дагавор Смаленска, Полацка і Віцебска з Рыгай у 1229 г.

Развіццё феадальных адносін на землях Беларусі. Сацыяльная дыферэнцыяцыя насельніцтва. Сяляне-земляробы. Знаць і дружина. Шляхі закабалення свабодных сялян-абшчыннікаў. Формы феадальнай залежнасці і эксплуатацыі сялян. Пашырэнне зямельнай уласнасці свецкіх і царкоўных феадалаў і ўзмацненне іх улады на месцах. Сацыяльныя супярэчнасці і формы іх праяўлення. Агульнае і асаблівае ў сацыяльна-эканамічным развіцці беларускіх зямель у параўнанні з іншымі рэгіёнамі Еўропы.

Полацкае княства ў X – першай палове XIII ст.

Праблема беларускай дзяржаўнасці ў раннім сярэднявекі: першыя пісьмовыя звесткі, гістарыяграфія. Узаемаадносіны Полацка з Кіевам і Ноўгарадам ў IX–X стст. Полацкая дынастыя князёў. Рагвалод. Рагнеда, Захоп Уладзімірам Святаслававічам Полацкай зямлі, аднаўленне незалежнасці. Полацкі князь Ізяслаў.

Узмацненне Полацкага княства ў XI ст. Брочыслаў, Усяслаў Чарадзей. Саперніцтва Полацка з Ноўгарадам. Бітва на Нямізе ў 1067 г. Паўстанне ў Кіеве 1068 г. і абранне Усяслава Полацкага вялікім князем кіеўскім. Вяртанне Усяслава ў Полацк.

Феадальная раздробленасць. Распад Полацкай зямлі на ўдзельныя княствы (гарады-дзяржавы): Полацкае, Віцебскае, Менскае, Друцкае, Ізяслаўскае, Лагожскае. Апошнія спробы кіеўскіх князёў падпарадкаваць Полацк і Менск. Узаемаадносіны ўдзельных княстаў. Барацьба паміж Полацкам і Менскам у другой палове XII ст. Гарады Полацкай зямлі.

Княствы і гарады на тэрыторыі паўднёвай Беларусі, Пасожжа і Верхняга Панямоння

Тураўскае княства. Бярэсце – гістарычны цэнтр Сярэдняга Пабужжа. Выдзяленне Драгічына над Бугам у якасці ўдзельнага княства.

Смаленскія крывічы. Узнікненне і развіццё Слаўгарада і Крычава, Мсціслаў і Мсціслаўскае ўдзельнае княства.

Узнікненне Гомеля як племяннога цэнтра радзімічаў. Развіццё горада ў X–XIII стст. Гомельскае ўдзельнае княства. Чачэрск і Рэчыца. Мазыр і Брагін – дрыгавіцкія гарады ў складзе Кіеўскага княства.

Беларускія княствы і гарады ў Верхнім Панямонні. Цэнтры беларускіх княстваў, гарады Гародня, Ваўкавыск, Слонім, Наваградск і Наваградская зямля.

Грамадска-палітычны лад дзяржаў-княстваў Беларусі. Сістэма органаў улады і кіравання: суадносіны паўнамоцтваў князя і веча, функцыі дзяржаўных асобаў. Месца і роля праваслаўнай царквы ў дзяржаўным кіраванні. Асаблівасці кіравання ў Тураве і Берасці.

Пачатак барацьбы з рыцарамі-крыжакамі. Кукенойскае і Герцыкскае княствы-фарпосты Полацкай зямлі ў ніжнім цячэнні Заходняй Дзвіны. Князь Вячка, Уладзімір Полацкі, Якаў Палачанін, Давыд Гарадзенскі. Нашэсце мангола-татараў на Русь і беларускія землі.

Рэлігія і культура беларускіх зямель у IX – першай палове XIII ст.

Двухвер'е. Распаўсюджанне хрысціянства. Узнікненне Тураўскай і Полацкай епархій. Паданне аб Рагнедзе – манахіні Анастасіі. Летапісныя сведчанні аб полацкім князю Ізяславе – паборніку хрысціянства. Няўдалая спроба распаўсюджвання каталіцызму ў Тураве. Станоўчыя вынікі прыняцця хрысціянства.

Пісьменнасць. Пісьмовыя помнікі. Летапісанне ў Тураве, Полацку, Навагрудку. Рукапісныя кнігі: Тураўскае і Полацкае евангеллі. Берасцяныя граматы. Барысавы камяні, Полацкая школа для навучання грамаце.

Рэлігійна-асветныя дзеячы: Ефрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі, Клімент Смаляціч, Аўрамій Смаленскі.

Будаўніцтва цэркваў і манастыроў. Сафійскі сабор (XI ст.) у Полацку, Дабравешчанская царква ў Віцебску (сярэдзіна XII ст.), Спаская царква ў Полацку (сярэдзіна XII ст.), Барыса-Глебская царква ў Гародні (другая палова XII ст.). Полацкая, Віцебская і Гарадзенская школы дойлідства. Полацкі дойлід Іаан. Асаблівасці абарончага дойлідства на Беларусі. Белая Вежа ў Камянцы – помнік старажытнага абарончага дойлідства.

Выяўленчае мастацтва. Манументальны жывапіс. Фрэскі Спаса-Праабражэнскай царквы ў Полацку: «Галава Святой». «Святы, які моліцца», «Васіль Вялікі» (другая палова XII ст.). Дробная пластыка. Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва. Ліццё ювелірнае, кастарэзнае, кавальскае і ганчарнае мастацтвы. Мастацкае ўпрыгожванне мэблі. Ткацтва. Лазар Богша: «Крыж Ефрасінні Полацкай» (1161 г.).

Развіццё перадумоў фарміравання беларускай народнасці.

Раздзел III. ВЯЛІКАЕ КНЯСТВА ЛІТОЎСКАЕ, РУСКАЕ, ЖАМОЙЦКАЕ ў XIII–XV стст.

Айчынная і замежная гістарыяграфія і аналіз крыніц па гісторыі Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага.

Зараджэнне Вялікага княства Літоўскага

Параўнанне працэсаў узнікнення цэнтралізаваных феадальных дзяржаў ва Усходняй і Заходняй Еўропе. Перадумовы і прычыны ўтварэння беларуска-літоўскай дзяржавы. Дыскусія пра летапісную назву «Літва». Сацыяльна-эканамічны і палітычны лад «Літвы».

Узвышэнне Наваградскага княства. Міндоўг і яго барацьба з галіцка-валынскім княствам за валоданне Верхнім Панямоннем. Узаемаадносіны Міндоўга з Ордэнам і Полацкам. Каранацыя Міндоўга ў Наваградку ў 1253 г. Узвышэнне Наваградскага княства. Інтэграцыя насельніцтва Беларусі з суседнімі народамі ў межах адзінай дзяржавы.

Унутрыпалітычнае становішча ў другой палове XIII – XV стст.

Вялікае княства Літоўскае – цэнтр збірання беларускіх і іншых усходнеславянскіх зямель. Барацьба за вялікае княжанне пасля смерці Міндоўга. Умацаванне дзяржавы ў часы Войшалка і Трайдзеня. Палітыка вялікіх князёў Віцены, Гедыміна, Альгерда. Шляхі ўключэння беларускіх зямель у склад Вялікага княства Літоўскага. Усходнеславянскі фундамент і поліэтнічнасць дзяржавы. Федэратыўная аснова беларуска-літоўскай дзяржавы. Прыняцце агульнадзяржаўнага герба «Пагоня».

Дынастычная барацьба ў 70–90-я гады XIV ст. (Кейстут, Ягайла, Андрэй Полацкі, Вітаўт). Крэўская унія. Ліквідацыя ўдзельных княстваў. Стварэнне ваяводстваў. Гарадзельскі прывілей 1413 г. Унутрыпалітычная барацьба пасля смерці Вітаўта. Раскол дзяржавы на Вялікае княства Літоўскае і Вялікае княства Рускае. Вялікакняжацкія прывілеі 1432, 1434 гг. Бітва пад Вількамірам. Аб'яднанне дзяржавы Жыгімонтам Кейстутавічам. Абмежаванне вялікакняжацкай улады ў другой палове XV ст. Судзібнік Казіміра 1466 г. – першы збор законаў беларуска-літоўскай дзяржавы. Змова супраць Казіміра (1481 г.) і яе вынікі. Вялікакняжацкі прывілей.

Знешняя палітыка Вялікага княства Літоўскага

Адносіны Вялікага княства Літоўскага з Маскоўскай дзяржавай, Польшчай, Крымам і Ордэнам. Вільня – адзін з цэнтраў аб'яднання ўсходнеславянскіх зямель. Пашырэнне тэрыторыі Вялікага Княства.

Паходы Альгерда на Маскву. Бітва на Сініх Водах (1362 г.) і далучэнне да княства Валыні, Падолля і Кіеўшчыны. Уніі Вялікага княства Літоўскага з Польшчай. Грунвальдская бітва і яе значэнне.

Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі

Асноўныя тэндэнцыі сацыяльна-эканамічнага развіцця краін Заходняй, Цэнтральнай і Усходняй Еўропы. Аграрны характар эканомікі Вялікага княства Літоўскага.

Развіццё прадукцыйных сіл сельскай гаспадаркі. Удасканаленне прылад працы і сістэмы апрацоўкі зямлі. Сельскагаспадарчая вытворчасць і промысел. Новы грамадскі падзел працы. Зараджэнне абмену ў беларускай вёсцы.

Землеўладанне і прывілеі феадалаў. Умацаванне феадальнай уласнасці на зямлю. Складванне фальваркаў. Магнаты, шляхта, баяры, земляне.

Землекарыстанне і павіннасці сялян. «Дымы» і «Дворышчы». Вёскі, сёлы і воласці. Абшчынная арганізацыя ўлады – старцы, сотнікі і інш. Катэгорыі сялян. Пачатак юрыдычнага афармлення прыгоннага права.

Беларускія гарады. Тэмпы росту гарадоў у XIII–XV стст. Склад і становішча гарадскога насельніцтва, іх барацьба супраць феадальнага самавольства. Магдэбургскае права. Рамёствы, промыслы, гандаль – галоўныя заняткі гараджан. Умацаванне гандлёвых сувязяў. Мястэчкі і іх роля ў развіцці беларускіх гарадоў.

Фарміраванне беларускай народнасці

Асноўныя этнаўтваральныя фактары XIII – першай паловы XVII ст.

Станаўленне беларускай мовы і яе дзяржаўны статус у Вялікім княстве Літоўскім. Народная традыцыйная культура. Народнасць і рэлігія. Складванне этнічнай тэрыторыі, яе назвы ў сярэднявекі. Пытанне аб паходжанні назвы «Белая Русь». Этнічная самасвядомасць. Палітонімы, эндаэтнонімы і экзаэтнонімы нашага народа.

Этнічныя меншасці

Татарскае і яўрэйскае насельніцтва Беларусі – рассяленне, заняткі, культура. Іншыя народы ў этнічных працэсах на беларускіх землях.

Царква і рэлігія

Роля і месца царквы ў феадальным грамадстве. Канфесійная сітуацыя ў Еўропе. Беларускія землі на памежжы двух хрысціянскіх веравызнанняў.

Праваслаўная царква, яе месца ва ўнутранай і знешняй палітыцы вялікіх князёў літоўскіх. Усталяванне Літоўска-Наваградскай (Кіеўскай) Мітраполіі. Распаўсюджанне каталіцызму і станаўленне яе структуры на беларускіх землях. Прывілеяванае становішча каталіцкай царквы. Ідэя аб рэлігійнай уніі.

Культура Беларусі ў другой палове XIII–XV ст.

Гістарычныя ўмовы развіцця беларускай культуры. Адраджэнне візантыйскіх духоўных і пісьмовых традыцый. Кіпрыян. Рыгор Цамблак.

Народная творчасць. Дзяржаўны статус старабеларускай мовы ў Вялікім княстве Літоўскім. Літаратура. Беларуска-літоўскія летапісы. Рукапісная кніга. Выяўленчае мастацтва: іканапіс, манументальны жывапіс, кніжная графіка, скульптура. Архітэктура. Арганічнае спалучэнне і творчая перапрацоўка візантыйскіх і заходнееўрапейскіх традыцый. Архітэктурныя стылі: раманскі, готыка, беларуская готыка. Абарончае і культывае дойлідства, яго асаблівасці ў XV ст.

Раздзел IV.

БЕЛАРУСЬ У XVI – ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XVII ст.

Унутрыпалітычная барацьба ў Вялікім княстве Літоўскім у першай палове XVI ст.

Абвастрэнне ўнутрыпалітычнага становішча ў Вялікім княстве Літоўскім у канцы XV – пачатку XVI ст. Праўленне Аляксандра Казіміравіча і Жыгімонта I Старога. Агульназемскія прывілеі 1492 г. і 1506 г. Абмежаванне ўлады вялікага князя і пашырэнне правоў паноўрады. Мяцеж Міхаіла Глінскага 1506 г. Адмена Гарадзельскага прывілея. Усталяванне палітычнай і рэлігійнай талерантнасці. Роля беларускай знаці ў кіраванні дзяржавай.

Унутрыкласавыя супярэчнасці паміж магнатамі і шляхтай. Узмацненне значэння шляхты ў дзяржаве. Адміністрацыйна-тэрытарыяльная, судовая і ваенная рэформы. Узростанне ролі сойма Вялікага княства Літоўскага як кіруючага органа дзяржаўнай улады. Віленскі сойм 1565–1566 гг. і яго рашэнні.

Адміністрацыйны лад і кіраванне ў Вялікім княстве Літоўскім. Статуты 1529 і 1566 гг. і іх значэнне. Станаўленне шляхецкай дэмакратыі.

Знешняя палітыка Вялікага княства Літоўскага ў першай палове XVI ст.

Гістарыяграфія і аналіз крыніц па праблеме ўзаемаадносін паміж Маскоўскім Вялікім княствам і Вялікім княствам Літоўскім. Пачатак маскоўскай экспансіі на землі Вялікага княства Літоўскага. Войны ВКЛ

з Вялікім княствам Маскоўскім, іх прычыны і вынікі. Бітвы на Ведрашы (1500 г.) і пад Оршай (1514 г.). К.І. Астрожскі – вялікі палкаводзец XVI ст. Набегі крымскіх татар. Барацьба з крымскімі татарамі. Бітва пад Клецкам (1506 г.). Адносіны Вялікага княства Літоўскага з Ордэнам і Польшчай. Еўрапейская стратэгія Вялікага княства Літоўскага.

Утварэнне Рэчы Паспалітай. Вялікае княства Літоўскае ў палітычнай сістэме Рэчы Паспалітай

Прычыны і пачатак Лівонскай вайны. Уступленне ў вайну Вялікага княства Літоўскага. Ход ваенных дзеянняў на тэрыторыі Беларусі. Заключэнне Ям-Запольскага перамір'я ў 1582 г. Вынікі вайны для Беларусі.

Люблінскі сойм, пазіцыі бакоў па пытанню уніі. Змест і значэнне акта 1 ліпеня 1569 г. Дзяржаўны лад, органы ўлады і кіравання Рэчы Паспалітай. «Генрыхавы артыкулы». «Пакта канвента». Вялікае княства Літоўскае ў палітычнай сістэме Рэчы Паспалітай. Статут 1588 г. і яго значэнне. Далучэнне шляхты ВКЛ да «залатых вольнасцяў шляхецкіх» пануючага саслоўя Польшчы. Фарміраванне новай сацыяльна-палітычнай супольнасці – «польскага народа шляхецкага».

Усходняя палітыка Стэфана Баторыя. Геапалітычны праект Льва Сапегі. Інтэрвенцыя Рэчы Паспалітай у Маскоўскую дзяржаву ў пачатку XVII ст. Барацьба за Смаленск у 30-я гады XVII ст. Еўрапейская палітыка Жыгімонта III Вазы.

Станаўленне фальваркава-паншчыннай сістэмы гаспадарання і гарадское жыццё

Карэння гаспадарчая перабудова ў Заходняй Еўропе, яе ўплыў на эканамічнае развіццё краін Цэнтральнай і Усходняй Еўропы. Аграрны характар эканомікі Вялікага княства Літоўскага. Земляробства і іншыя галіны сельскай гаспадаркі. Пашырэнне зямельнай уласнасці феадалаў. Станаўленне фальваркава-паншчыннай сістэмы гаспадарання. Рэарганізацыя сістэмы феадальнай эксплуатацыі сялян. «Устава на валокі»: мэты, сутнасць і значэнне аграрнай рэформы. Юрыдычнае афармленне прыгоннага права. Антыфеадальнае супраціўленне сялянства, яго формы.

Урбанізацыя. Колькасны рост гарадскіх пасяленняў. Гарады і мястэчкі – цэнтры рамяства і гандлю. Магдэбургіі і Юрыдыкі. Цэхавая арганізацыя рамяства. Купецкія гільдыі. Унутраны гандаль і знешнеэканамічныя сувязі. Беларускія землі ў гандлёва-эканамічных стасунках еўрапейскіх краін. Унутрыэканамічныя сувязі і этнічная кансалідацыя.

Царква і рэлігія на Беларусі ў XVI–XVIII стст.

Рост уплыву каталіцкай царквы на Беларусі. Крызіс праваслаўнай царквы ў Вялікім княстве Літоўскім. Спробы ўстанаўлення над ёю апекі і выкарыстання ў сваіх мэтах Маскоўскай дзяржавы.

Перадумовы рэфармацыйнага руху. Пашырэнне рэфармацыі ў Беларусі, яе сацыяльная база і плыні. Асаблівасці рэфармацыі на беларускіх землях. Дзеячы рэфармацыі: С. Будны, В. Цяпінскі, М. Радзівіл Чорны і інш. Уплыў рэфармацыі на культуру і палітычнае жыццё Вялікага княства Літоўскага. Контррэфармацыя. Езуіты.

Ідэя царкоўнай уніі. Перадумовы і прычыны берасцейскай царкоўнай уніі. П. Скарга. Дзеячы уніяцкай царквы: І. Пацей, В. Руцкі, І. Кунцевіч. Брэсцкі царкоўны сабор і яго рашэнні. Антыўніяцкі рух. М. Сматрыцкі. Паступовае пашырэнне уніяцтва сярод вясковага насельніцтва і гарадскіх нізоў.

Культура XVI – першай паловы XVII ст.

Уплыў ідэі Адраджэння на развіццё беларускай культуры. Запозненае ўзнікненне рэнесанскай культуры Беларусі ў параўнанні з перадавымі еўрапейскімі дзяржавамі. Францыск Скарына (1490–1551 гг.) – беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар-асветнік, гуманіст, вучоны і пісьменнік эпохі Адраджэння. Л. Сапега, М. Гусоўскі, А. Рымша, Я. Вісліцкі – буйнейшыя дзеячы культуры эпохі Адраджэння.

Народная творчасць. Вусная паэтычная творчасць: песні, казкі, загадкі, прымаўкі, прыказкі. Іх змест. Народная музыка. Тыповыя музычныя інструменты: гуслі, труба, рог, дудкі, ліра, цымбалы, скрыпкі. Тэатральныя відовішчы. Мастацтва скамарохаў. З'яўленне лялечнага тэатра – «Батлейкі».

Школы і школьная адукацыя. Праваслаўныя брацтвы і брацкія школы. Арыянскія і евангелісцкія школы. Езуіцкія калегіумы. Віленская езуіцкая акадэмія і вышэйшая адукацыя. Распаўсюджанне навуковых ведаў у Вялікім княстве Літоўскім. Уклад беларусаў у развіццё еўрапейскай навукі (К. Семяновіч).

Кнігавыдавецкая дзейнасць. Усходнеславянскі і беларускі першадрукар і вучоны Ф. Скарына. І. Фёдараў і П. Мсціславец. С. Будны і В. Цяпінскі. Цэнтры кнігадрукавання.

Летапісы: «Летапісец вялікіх князёў літоўскіх», «Супрасльскі летапіс», «Хроніка Вялікага княства Літоўскага», «Хроніка Быхаўца». З'яўленне перакладной свецкай і царкоўнай літаратуры. Ідэі гуманізму ў беларускай літаратуры. Дзейнасць Ф. Скарыны. Кнігі Бібліі на беларускай мове. М. Гусоўскі: «Песня пра зубра».

Узнікненне літаратурных жанраў: гісторыка-мемуарнага, палемічнага, сатырычнага. «Дзённік Фёдара Еўлашэўскага». Баркулабаўскі летапіс. Палемічная літаратура і палітычная сатыра. Мялецій Смятрыцкі (1577–1633 гг.), Лявонцій Карповіч (1580–1620 гг.), Афанасій Філіповіч (1597–1648 гг.).

Грамадска-палітычная і філасофская думка: Ф. Скарына, М. Гусоўскі, М. Ліцвін, С. Будны, В. Цяпінскі, А. Волан, М. Смятрыцкі, Л. Зізаній, А. Філіповіч і інш.

Дойлідства. Арганічнае злучэнне і творчая пераапрацоўка візантыйскіх, старажытнарускіх, заходнееўрапейскіх вытокаў. Асноўныя архітэктурныя стылі: раманскі, беларуская готыка, рэнесанс. Абарончыя будынкi (замак у Наваградку), палацава-замкавыя комплексы (Мірскі замак, комплексы ў Гальшанах і Смалянах). Будынак палаца Радзівілаў у Нясвіжы. Культывае будаўніцтва. Першыя збудаванні ў стылі рэнесанса: пратэстанцкая царква ў Смаргоні і каталіцкі сабор у Нясвіжы. З'яўленне і сцвярджанне новага мастацкага стылю барока ў канцы XVI – першай палове XVII ст. Езуіцкі касцёл у Нясвіжы (1548 г.). Багаяўленскі сабор і Мікалаеўская царква ў Магілёве, касцёл і кляштар брыгітак у Гародні, Міхалішскі касцёл аўгусцінцаў і інш. «Чарцёж» Віцебска 1664 г. Паступовае афармленне нацыянальнага дойлідства.

Выяўленчае мастацтва. Манументальны жывапіс. Фрэскі царквы Благавешчання ў Супраслі, Багаяўленскай царквы Куцеінскага манастыра, Мікалаеўскай, Пакроўскай, Багаяўленскай царкваў у Магілёве.

Іканапіс. Існаванне ў XVI–XVII стст. палескай, гродзенскай, слуска-мінскай, магілёўскай, полацка-віцебскай жывапісных школ. Фарміраванне ў другой палове XVI ст. жанру партрэта. Графіка. Графічны партрэт, пейзаж. Кніжная гравюра – вядучы від графікі. Скульптура і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва.

Рысы барока ў драўлянай скульптуры. Росквіт у XVII ст. кавальскага майстэрства. Шкларобства. Ткацтва. Кафля.

Раздзел V.

ВОЙНЫ І САЦЫЯЛЬНА-ПАЛІТЫЧНЫЯ КАНФЛІКТЫ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XVII – XVIII ст. САЦЫЯЛЬНА- ЭКАНАМІЧНЫ, ПАЛІТЫЧНЫ І КУЛЬТУРНЫ ЗАНЯПАД БЕЛАРУСІ

Войны сярэдзіны XVII ст.

Замежная і айчынная гістарыяграфія ваенных падзей у Беларусі 1648–1667 гг. Аналіз крыніц. Стыхійныя выступленні сялян супраць феадалаў у 1637–1647 гг. Падзеі 1648 г. на Украіне. Казацкія загоны Нябабы, Крывашапкі, Мікуліцкага, Гаркушы, Сакалоўскага, Бута і

іншых у Беларусі. Іх роля і ўздзеянне на народнае паўстанне. Антыфеадальны, антыпольскі і антыкаталіцкі характар народнай вайны 1648–1654 гг. Баявыя дзеянні на поўдні і паўднёвым захадзе Беларусі. Дзеянні сялянска-казацкіх атрадаў у 1649–1651 гг, Падаўленне сялянскіх паўстанняў. Белацаркоўскі дагавор 1651 г. Прычыны паражэння сялян і гарадскіх нізоў.

Ваенныя дзеянні ў Беларусі падчас вайны Расіі і Рэчы Паспалітай 1654–1667 гг. Спадзяванне беларускага народа на вызваленчую місію царскай Расіі. Сутыкненне захопніцкіх інтарэсаў казацкай старшыні і Расіі ў Беларусі. Феадальны саюз маскоўскага ўрада і мясцовай шляхты. Антыфеадальны характар народных паўстанняў. Абвастэрэнне супярэчнасцяў паміж маскоўскімі ўладамі і казацкай старшынай у 1656–1667 гг. Становішча народных мас. Вызваленчы антыфеадальны характар дзеянняў беларускіх сялянска-мяшчанскіх атрадаў на чале з Дзянісам Мурашкам, сотнікам Сарыкай, Ігнатам Сліскім і Ігнатам Паўкасцэлавым.

Гадзяцкі дагавор 6 верасня 1658 г. і яго ўздзеянне на ваенныя падзеі ў Беларусі. Паўстанне 2 лютага 1661 г. у Магілёве і яго характар. Бітва 27 кастрычніка 1661 г. пры Кушліках (каля Глыбокага), Андрусаўскае перамер'е 1667 г. Вынікі вайны для Беларусі: заняпад гаспадаркі, скарачэнне насельніцтва, разбурэнне вёсак і гарадоў.

Эканамічны заняпад Беларусі ў другой палове XVII – першай палове XVIII ст.

Стан сельскай гаспадаркі пасля войнаў сярэдзіны XVII – пачатку XVIII ст. Маштабы разбурэння. Рост магнацкага землеўладання. Катэгорыі сялян і іх становішча. Феадальныя павіннасці і дзяржаўныя падаткі. Гаспадарка селяніна.

Супраціўленне сялян феадальнаму прыгнёту. Паўстанне сялян пад кіраўніцтвам В. Вашчылы ў Крычаўскім старостве (1740–1744 гг.). Паўстанне на Каменшчыне ў сярэдзіне XVIII ст.

Становішча гарадоў і мястэчак у другой палове XVII – першай палове XVIII ст. Прычыны заняпаду гарадскога жыцця. Колькасць і структура гарадскіх паселішчаў і гарадскога насельніцтва. Рамесная вытворчасць і гарадскі гандаль. Гандлёвыя сувязі. Самакіраванне. Грамадска-палітычнае жыццё і ўзмацненне нацыянальна-рэлігійнага прыгнёту. Сацыяльная барацьба гараджан Беларусі.

Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі ў другой палове XVIII ст.

Сацыяльна-эканамічныя і палітычныя ўмовы развіцця сельскай гаспадаркі. Шырокае распаўсюджанне фальваркава-паншчыннай сістэмы гаспадарання і панаванне ў эканоміцы буйных феодалаў. Нізкія

тэмпы развіцця промыслаў і сельскага рамяства. Вотчынная мануфактура і яе роля ў эканоміцы. Сялянская гаспадарка і становішча сялян.

Рост беларускіх гарадоў і іх насельніцтва. Крыніцы росту. Мясцічкі. Развіццё гарадскога рамяства і мануфактурнай прамысловасці. Сельскагаспадарчыя заняткі гараджан. Адсутнасць у Беларусі значных капіталаў і вузкасць унутранага рынку.

Прычыны нізкіх тэмпаў развіцця эканомікі Беларусі ў другой палове XVIII ст, вялікая колькасць прыватнаўласніцкіх гарадоў, слабы гандаль, панаванне магнатаў, распаўсюджанне фальваркава-паншчыннай сістэмы, канкурэнцыя замежных купцоў і вытворцаў, частыя ваенныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі, нацыянальная і эканамічная палітыка каралеўскай улады Рэчы Паспалітай.

Палітычны крызіс Рэчы Паспалітай. Далучэнне Беларусі да Расійскай імперыі

Разлад дзяржаўнай сістэмы кіравання ў Рэчы Паспалітай. Барацьба магнацкіх групавак на чале з Радзівіламі, Сапегамі, Пацамі, Агінскімі, Вішнявецкімі. Грамадзянская вайна канца XVII – пачатку XVIII ст. Падзеі Паўночнай вайны ў Беларусі. Бітва 1708 г. пад Лясной. Новыя спусташэнні і цяжкія людскія страты. Рабаўніцтва Беларусі шведскімі і расійскімі войскамі.

Паслабленне каралеўскай улады і ўзмацненне феадальнай анархіі. Канфедэратыўныя саюзы. Права «Ліберум вета» і недзеяздольнасць сойма. Роля павятовых і ваяводскіх сеймікаў. Крызіс рэгулярнага войска і значэнне войскаў магнатаў. Абвастрэнне барацьбы магнацкіх групавак у 20-я – 60-я гады XVIII ст. Умяшанне Расіі, Аўстрыі, Францыі і Прусіі ва ўнутраныя справы Рэчы Паспалітай і страта ёю самастойнага палітычнага курса. Роля канфесійных пытанняў. Дысідэнты. Торуньская, Слуцкая, Барская канфедэрацыі. Разгром барскіх канфедэратаў у верасні 1771 г. рускімі войскамі на чале з А.В. Суворавым пад Сталовічамі. Першы падзел Рэчы Паспалітай. Пецярбургская канвенцыя 5 жніўня 1772 г. Далучэнне ўсходняй часткі Беларусі да Расіі.

Сацыяльна-эканамічныя рэформы апошняй чвэрці XVIII ст. у Рэчы Паспалітай. Чатырохгадовы сойм. Стварэнне шляхецка-буржуазнага блоку і яго дзейнасць. Прыняцце новай канстытуцыі 3 мая 1791 г. і яе значэнне. Стварэнне таргавіцкай канфедэрацыі і ліквідацыя рэформаў і канстытуцыі 1791 г. Другі падзел Рэчы Паспалітай (1793 г.) і далучэнне да Расійскай імперыі цэнтральнай часткі Беларусі.

Паўстанне 1794 г. пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі. Ход паўстання ў Беларусі. Я. Ясінскі, М. Агінскі. Падаўленне паўстання. Трэці падзел Рэчы Паспалітай 1795 г. і далучэнне да Расійскай імперыі заходняй

часткі Беларусі. Ліквідацыя Рэчы Паспалітай як самастойнай дзяржавы. Гістарыяграфія пытання аб значэнні далучэння Беларусі да Расійскай імперыі. Аналіз новых крыніц і дакументаў.

Культура Беларусі ў другой палове XVII–XVIII ст.

Гістарычныя ўмовы развіцця культуры. Уплыў войнаў і ўнутрыпалітычных канфліктаў на стан культуры, заняпад беларускага этнасу і яго культуры, пазбаўленне дзяржаўнага статусу беларускай мовы. Узмацненне каталіцкай рэакцыі. Беларуска-рускія культурныя сувязі. Беларусы ў Маскве. Барока, ракако, асветніцтва, класіцызм – як этапы ў культурным жыцці Еўропы і Беларусі.

Развіццё асветы і навукі. Канфесійная адукацыя і яе крызіс. Брацкія і уніяцкія школы, езуіцкія калегіўмы. Рэформа піярскіх школ. С. Канарскі. Школьная рэформа апошняй трэці XVIII ст. Адукацыйная камісія і яе дзейнасць. Абнаўленне навучальных праграм. Галоўная школа Вялікага княства Літоўскага. М. Пачобут-Адлянцікі. Гродзенская медыцынская школа. Дасягненні прыродазнаўчых навук. М. Пачобут-Адлянцікі. Ж.Э. Жылібер. Друкарска-выдавецкая справа.

Грамадская думка. Казімір Лышчынскі (1634–1689 гт.), Ілля Капіевіч (1651–1714 гг.), Сімяон Полацкі (1629–1680 гг.), Георгі Каніскі (1717–1795 гг.). Літаратурная творчасць С. Полацкага: «Вертаград мнагацветны», «Рыфмалогіён», «Псалтыр рыфматворная». Распаўсюджванне асветніцкіх ідэй у другой палове XVIII ст.

Музыка і тэатр. Школьны тэатр. Батлейка. Прыгонныя тэатры, аркестры і капэлы. Прыватныя тэатры ў Нясвіжы, Слуцку, Шклове, Магілёве, Чачэрску, Слоніме, Плешчаніцах.

Дойлідства. 1650–1730-я гады – час панавання сталага барока. Будаўніцтва Бярозаўскага касцёла і кляштара картэзіянцаў, касцёла і кляштара бернардзінак, касцёла і кляштара езуітаў у Мінску, Магілёўскай і Віцебскай ратушаў. Драўлянае дойдліства. Цэрквы ў вёсках Марціевічы і Вялікія Сяхновічы Жабінкаўскага раёна. Прачысценская царква ў вёсцы Даранеевічы Маларыцкага раёна.

Асаблівасці гарадскога будаўніцтва ў XVIII ст. Фарміраванне планіровачнай структуры гарадоў. Перабудова цэнтраў асобных гарадоў і мястэчак. Позняе барока ў Беларусі. Цагляная ратуша ў Віцебску (1775 г.). Перабудова замкаў. Палацава-сядзібнае будаўніцтва: рэзідэнцыя магнатаў Агінскіх у Слоніме (1768 г.), Чартарыйскіх у Воўчыне (1768 г.), Радзівілаў у Дзятлаве (1751 г.), Тызенгаўза ў Гародні (60-я гады XVIII ст.). Майстры барока і ракако: Я.К. Глаўбіц, М.Д. Пёпельман, Дж. Сака, А. Гану. Новы Замак у Гародні (1737–1744 гг.) – увасабленне рыс позняга барока і ракако. Нацыянальная разнавіднасць барока – «віленскі» стыль. Уніяцкая царква св. Сафіі ў Полацку, касцёл у

Сталавічах, праваслаўная Спаская царква ў Магілёве. Культавае драўлянае дойдства другой паловы XVIII ст. Зараджэнне ў мураваным дойдстве стылю класіцызму.

Вяўленчае мастацтва. Фрэскавы жывапіс. Распісы Мікалаеўскай царквы ў Магілёве. Распіс Троіцкай царквы Маркава манастыра ў Віцебску (1690 г.) – найбольш яркі помнік эпохі барока ў Беларусі. Узмацненне рэалістычных рыс. Стварэнне асноўных тыпаў партрэтаў: парадны, рэпрэзентатыўны, рыцарскі, трунны (пахавальны). Стварэнне радавых галерэй. Нясвіжская галерэя князеў Радзівілаў. Партрэты Ігнація Завішы, Сафіі Даратэі, Януша Антоні Вішнявецкага, Міхаіла Казіміра Агінскага, зробленыя невядомымі мастакамі.

Графіка. Магілёўская школа: Спірыдон Собаль, Максім Вешчанка, Хвёдар Ангілейка. Ілюстрацыі Аляксандра Тарасевіча да кнігі «Малітвы і службы маці боскай Марыі». Майстар гравюры Лявоній Тарасевіч. Пашырэнне відаў і тэхнікі графікі ў XVIII ст. Засваенне акватынты, афорта. Кніжная графіка. Творчасць В. Вашчанкі.

Скульптура. Спад у развіцці скульптуры ў сувязі з масавым вывазам гарадскіх рамеснікаў у Рускую дзяржаву. Дзейнасць беларускіх майстроў у Маскве. Росквіт скульптуры барока ў першай палове XVIII ст. Уплыў на скульптуру ракако з сярэдзіны XVIII ст. і класіцызму з 70-х гадоў XVIII ст. Драўляная скульптура.

Мастацкая апрацоўка металу. Развіццё дэкаратыўнай кафлі, Мастацкае шкло: налібоцкая і ўрэцкая мануфактуры, іх вырабы. Ювелірнае мастацтва. Ткацтва, вышыўка, карункі, дываны. «Слуцкія паясы» – каштоўны ўклад у еўрапейскае ткацкае мастацтва.

Царкоўна-рэлігійныя адносіны ў XVII–XVIII стст.

Неўстойлівае «заспакаенне грэцкай царквы» і легалізацыя дзейнасці праваслаўнай царквы Рэчы Паспалітай. Экстрапаляцыя сацыяльных і палітычных супярэчнасцей на царкоўна-рэлігійныя адносіны. Выкарыстанне афіцыйнымі коламі Расійскай дзяржавы рэлігійных праблем Рэчы Паспалітай. Выбар правячымі коламі Рэчы Паспалітай курсу на больш жорсткую палітыку ў адносінах да праваслаўнай царквы і рашучую падтрымку каталіцтва і уніяцтва. Царкоўна-рэлігійная структура насельніцтва Беларусі ў XVIII ст.

Беларуская народнасць у XVII–XVIII стст.

Этнічная тэрыторыя, змены ў тапанімічным абліччы. Структура беларускага насельніцтва і яго самасвядомасць. Этнічная свядомасць і рэлігія. Паступовы заняпад беларускасці, напрамкі і вынікі гэтага працэсу. Фалькларызацыя беларускай культуры. Матэрыяльная

культура беларусаў. Быт, вераванні, звычаі, мараль, традыцыі. Характар беларусаў. Менталітэт беларусаў. Уплыў войнаў і сацыяльна-палітычных канфліктаў на этнасацыяльнае развіццё беларусаў. Іншыя народы і іх уплыў на этнічныя працэсы ў Беларусі. Захаванне патэнцыялу для развіцця нацыі.

Раздзел VI. КРЫЗІС ПРЫГОННІЦКАЙ СІСТЭМЫ (КАНЕЦ XVIII – ПЕРШАЯ ПАЛОВА XIX ст.)

Гістарыяграфія праблемы. Аналіз крыніц па гісторыі Беларусі канца XVIII – першай паловы XIX ст.

Палітыка царызму на тэрыторыі Беларусі ў канцы XVIII – пачатку XIX ст.

Тэрытарыяльна-адміністрацыйныя падзелы Беларусі і новая адміністрацыя. Органы кіравання і суда. Ліквідацыя феадальнай анархіі. Захаванне правоў і прывілеяў шляхты Беларусі. Раздача беларускіх зямель рускім памешчыкам. Становішча сялян. Падаткі і павіннасці. «Дарчая грамата гарадам» 1785 г. і адмена юрысдыкцыі свецкіх і царкоўных феодалаў у адносінах да пражываючых на землях гараджан, «Мяжа яўрэйскай аселасці» і яе роля ў развіцці гарадоў. Адносіны царызму да уніяцкай і каталіцкай канфесій, дзейнасць езуітаў. Сацыяльна-эканамічныя мерапрыемствы. Палітыка царызму ў галіне духоўнай культуры і асветы. Праект аднаўлення Вялікага княства Літоўскага.

Вайна 1812 г. на тэрыторыі Беларусі

Расійска-французскія адносіны і палітычная сітуацыя ў заходніх губернях напярэдадні вайны. Утварэнне Варшаўскага герцагства. Перадача Расіі Беластоцкай акругі. Праекты аднаўлення Польшчы і Вялікага княства Літоўскага.

Пачатак вайны. Мабілізацыя беларусаў у Расійскую армію. Адступленне рускіх армій і баявыя дзеянні на тэрыторыі Беларусі летам 1812 г. Акупацыя Беларусі войскамі Напалеона. Акупацыйны рэжым. Пазіцыі магнатаў і шляхты. Дзейнасць Камісіі Часовага праўлення Вялікага княства Літоўскага. Рабаванне насельніцтва Беларусі. Падтрымка акупантамі прыгонніцкіх парадкаў. Партызанскі рух. Барацьба супраць акупантаў і мясцовых памешчыкаў. Адступленне французав у Маскву. Ваенныя падзеі на тэрыторыі Беларусі восенню 1812 г. Вызваленне Полацка, Віцебска, бітва за мястэчка Чашнікі.

Разгром французскага войска на Бярэзіне. Вызваленне Беларусі ад захопнікаў у канцы снежня 1812 г. Разарэнне краю ў ходзе вайны.

Грамадска-палітычны рух. Паўстанне 1830–1831 гг.

Уздзеянне на Беларусь грамадска-палітычных падзей у Расіі і польскага нацыянальна-вызваленчага руху. Сацыяльна-аслоўны склад і характар грамадска-палітычнага руху. Віленская асацыяцыя. Віленскі універсітэт як цэнтр польскага апазіцыйнага і рэвалюцыйна-шляхецкага руху. «Таварыства філаматаў» (Адам Міцкевіч, Тамаш Зан, Ян Чачот, Юзэф Яжоўскі). Дзейнасць «Таварыства аматараў навук». Дзекабрысты і Беларусь. Тайнае «Палітычнае таварыства» і яго дзейнасць. «Таварыства ваенных сяброў» у Асобным літоўскім корпусе (Гродзенская губерня). Выступленні дзекабрыстаў у Літоўскім корпусе і ў Бабруйскай крэпасці. Разгром тайных таварыстваў.

Паўстанне 1830–1831 гг. у Польшчы, Літве і ў Беларусі. Яго мэты і праграма дзеянняў. Віленскі цэнтральны паўстанцкі камітэт. Развіццё паўстання ў заходніх і паўднёвых раёнах Беларусі. Мабілізацыя сялян і мяшчан. Бітва за Вільню. Падаўленне паўстання і яго значэнне. Замежная і айчынная гістарыяграфія аб характары паўстання.

Палітыка самадзяржаўя ў Беларусі

Палітычная лінія царскага ўрада ў заходніх губернях у канцы XVIII – першай чвэрці XIX ст. Палажэнне аб яўрэх. Ваенныя пасяленні. Скасаванне ордэна езуітаў на Беларусі. Сялянскія пытанні.

Спробы раскалоць польскі нацыянальна-вызваленчы рух і антыфеадальную барацьбу сялян. Увядзенне «Правілаў аб аддачы сялян па найму ў зямельныя і іншыя чорныя работы», люстрацыі казённых маёнткаў і інвентарызацыі маёнткаў памешчыкаў.

Курс на русіфікацыю Беларусі. Насаджэнне рускага землеўладання і чыноўніцтва. «Разбор шляхты». Закрыццё Віленскага універсітэта. «Асобны камітэт па справах заходніх губерняў». Падрыхтоўка ліквідацыі уніяцкай царквы. Полацкі царкоўны сабор і яго рашэнні. Супраціўленне ніжэйшага уніяцкага духавенства. Знішчэнне уніяцкіх кніг і царкоўнай маёмасці. Секулярызацыя царкоўных уладанняў. Адмена дзеяння ў Беларусі і Літве Статута Вялікага княства Літоўскага 1588 г. Увядзенне расійскага заканадаўства. Забарона назваў «Беларусь» і «Літва» ў афіцыйнай дакументацыі.

Грамадска-палітычны рух у 30–50-я гады XIX ст.

Зараджэнне рэвалюцыйна-дэмакратычнай плыні. «Экспедыцыя Валовіча». «Дэмакратычнае таварыства». Франц Савіч. «Саюз свабодных братоў». Уплыў рэвалюцыйных падзей у Заходняй Еўропе на грамадска-палітычны рух у Беларусі.

Сацыяльна-эканамічнае развіццё ў канцы XVIII – першай палове XIX ст.

Гістарыяграфія пытання аб узроўні развіцця капіталістычных адносін. Сельская гаспадарка. Развіццё фальваркава-паншчыннай сістэмы. Панаванне ў эканоміцы буйных феодалаў. Рост паншчыны і іншых павіннасцяў. Земляробства, жывёлагадоўля, промыслы, рамёствы. Пачатак спецыялізацыі сельскай гаспадаркі. Пашырэнне шматпольных севазваротаў, удасканаленных прылад працы і тэхнікі. Павелічэнне таварнасці сельскагаспадарчай вытворчасці. Рост ужывання наёмнай працы, найперш прымусовага найму. Маёмасная нівеліроўка сялянскіх гаспадарак. Нізкія тэмпы сацыяльнай дыферэнцыяцыі беларускага сялянства. Павелічэнне колькасці бабылёў, кутнікаў, агароднікаў.

Прамысловасць. Вотчынныя, местачковыя і гарадскія прадпрыемствы. Этапы развіцця капіталістычнай прамысловасці. Рамёствы, мануфактуры, фабрыкі. Прымусовы і вольны наём. Галіновыя структура прамысловасці. Паляпшэнне шляхоў зносін. Важнейшыя гандлёвыя шляхі і кірмашы. Вузкасць унутранага рынку. Фінансы. Слабасць капіталаў беларускіх гандляроў.

Рост гарадоў і мястэчак. Колькасць, саслоўны і нацыянальна-канфесійны склад гарадскога насельніцтва. Прымусовае высяленне яўрэйскага насельніцтва ў гарады і мястэчкі Беларусі. Органы гарадскога самакіравання.

Крызіс феадальна-прыгонніцкай сістэмы. Заняпад сялянскай гаспадаркі ў 40–50-я гады. Абезземельванне сялян. Зніжэнне ўраджайнасці і скарачэнне пасеваў. Рост нядоімак дзяржаўных падаткаў і збораў, а таксама запазычанасці ў памешчыкаў. Рэформа Кісялёва. Спробы рэгулявання узаемаадносін памешчыкаў і сялян паводле «Інвентарнай рэформы». Развіццё капіталістычнага ўкладу. Паншчынная сістэма як тормаз развіцця сельскай гаспадаркі, прамысловасці і гарадоў. Нарастанне антыпрыгонніцкага сялянскага руху.

Асвета і культура Беларусі першай паловы XIX ст.

Гістарычныя ўмовы развіцця культуры. Асветніцтва і класіцызм. Уплыў польскай і рускай культур на культуру беларускага народа. Нацыянальна-культурная палітыка царызму.

Народная адукацыя і навука. Палітыка царызму ў галіне культуры. Непрызнанне існавання беларускага этнасу, яго мовы і культуры. Тыпы школ і іх колькасць. Узмацненне паланізацыі ў сістэме народнай асветы. Полацкая езуіцкая акадэмія. Віленскі універсітэт як цэнтр адукацыі і навукі ў Беларусі і Літве. Узмацненне цікавасці да гісторыі, быту і культуры беларускага народа. Этнаграфічныя і гістарычныя даследаванні. Горы-Горацкі земляробчы інстытут. Кнігавыдавецкая дзейнасць. Перыядычны друк. Грамадска-палітычная думка. Русіфікацыя сістэмы народнай адукацыі пасля падаўлення паўстання 1830–1831 гг.

Літаратура. Беларускі фальклор. Паэмы «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе». Беларускія матывы ў творчасці А. Міцкевіча. Беларуская плынь у польскамоўнай «краёвай» літаратуры. Ян Чачот, Ян Баршчэўскі, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Уладзіслаў Сыракомля, Вінцэс Каратынскі, Арцём Вярыга-Дарэўскі.

Музыка і тэатр. Збіранне і вывучэнне беларускай народнай песні, яе канцэртная прапаганда. З'яўленне опернага мастацтва ў Беларусі. Станіслаў Манюшка: оперы «Сялянка», «Галька», «Страшэнны двор». З'яўленне прафесійнай беларускай драматургіі. В. Дунін-Марцінкевіч.

Архітэктурна-панаванне класіцызму з канца XVIII ст. Складанне новых праектных планаў гарадоў, стварэнне выдатных архітэктурных ансамбляў на прынцыпах класіцызму. Іосіфаўскі сабор у Магілёве, Петрапаўлаўскі сабор у Гомелі. Палацава-сядзібная архітэктурна-панаванне.

Выяўленчае мастацтва. Класіцызм, афіцыйны акадэмізм, рамантызм. Партрэт, пейзаж, бытавы жанр. Творчасць І.І. Аляшкевіча, В.М. Ваньковіча, І.Ф. Хруцкага, С.К. Заранкі, Я. Рустэма, Ю. Пешкі, Ю. Карчэўскага. Прыгонныя мастакі: Ц. Бычкоўскі, К. Бахметавіч, К. Русецкі, В. Дмахоўскі. Гістарычны жывапіс: Ф. Смуглевіч, Я. Дамель, Я. Сухадольскі. Манументальна-дэкаратыўны жывапіс. Класіцысцкая традыцыя. Распісы касцёла св. Тадэвуша ў в. Лучай Пастаўскага раёна. Дэкарыраванасць Варварынскай царквы ў Пінску.

Графіка. Росквіт народнага лубка. Творчасць гравёраў М. Падалінскага, Б. Клямбоўскага, К. Кукевіча, К. Бахматовіча, Ю. Азямблоўскага. Выспяванне беларускай нацыянальнай ідэі.

Скульптура. Пераважнае развіццё манументальна-дэкаратыўнай скульптуры і мемарыяльнай пластыкі. Панаванне класіцызму і позняга барока. Закрыццё ў 1821 г. скульптурнага класа ў Віленскай мастацкай школе. Станкавая скульптура. Творчасць Караля, Яна і Казіміра Ельскіх. Рафал Слізень – аўтар медальёнаў і барэльефаў перадавых дзеячаў культуры свайго часу.

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва. Развіццё мануфактурнай вытворчасці. Ліцейнае і кавальскае рамяство. Мастацкая апрацоўка чорнага металу. Вырабы з чыгуна. Ліццё з бронзы, свінца, волава. Ювелірнае мастацтва. Пляценне з саломы. Ткацтва. Слуцкія паясы. Беларускае шкло.

Раздзел VII.

СТАНАЎЛЕННЕ БУРЖУАЗНАГА ГРАМАДСТВА Ў БЕЛАРУСІ. ФАРМІРАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫІ (1861–1900 гг.)

Час, шляхі і формы станаўлення буржуазнага грамадства ў краінах Заходняй і Цэнтральна-Усходняй Еўропы. Буржуазныя рэформы і іх значэнне для развіцця Беларусі. Гістарыяграфія і крыніцы па праблемах капіталістычнага развіцця Беларусі.

Адмена прыгоннага права. Абвастрэнне сацыяльна-эканамічнай і палітычнай сітуацыі ў сярэдзіне XIX ст. Пачатак падрыхтоўкі сялянскай рэформы і ініцыятыва інвентарных камітэтаў Віленскай, Гродзенскай і Ковенскай губерняў. Рэскрыпт Назімаву. Дзейнасць губернскіх камітэтаў. Сялянскі рух у 1859–1860 гг. Маніфест і «Палажэнні» 19 лютага 1861 г. Спецыфіка мясцовых «Палажэнняў» для Віцебскай, Магілёўскай, Мінскай, Гродзенскай і Віленскай губерняў.

Новы парадак кіравання сялянамі. Правы сялян. Умовы надзялення іх зямлёю. «Часоваабавязанае становішча». Уздым сялянскага руху. Змены ў рэалізацыі рэформы, звязаныя з паўстаннем 1863 г. Рэформы аграрных адносін дзяржаўных сялян і іншых катэгорый сельскага насельніцтва. Вынікі і значэнне сялянска-аграрных рэформ.

Ваенная, земская, судовая, гарадская, цэнзурная, школьная рэформы. Буржуазная сутнасць рэформ, іх непаслядоўнасць і абмежаванасць. Выключэнне з агульнага заканадаўства і дадатковыя абмежаванні, што датычыліся тэрыторыі Беларусі і Літвы. Іх прычыны. Увядзенне інстытута земскіх начальнікаў і адміністрацыйнага земства.

Развіццё сельскай гаспадаркі. Усталяванне капіталізму ў сельскай гаспадарцы краін Заходняй Еўропы. Прускі і амерыканскі шляхі развіцця аграрнага капіталізму. Цяжкасці перабудовы гаспадаркі на капіталістычны лад у Беларусі. Кабальныя адработкі. Паглыбленне крызісу памешчыцкай гаспадаркі. Скарачэнне дваранскага землеўладання і рост бессаслоўнай зямельнай уласнасці. Асаблівасці гэтага працэсу ў Беларусі. Аграрны крызіс 80-х гадоў і яго ўплыў на спецыялізацыю сельскай гаспадаркі. Галоўныя накірункі спецыялізацыі. Развіццё прадпрымальніцкай гаспадаркі. Фарміраванне сельскай буржуазіі і пралетарыяту. Падаткі і павіннасці сялян. Становішча сялянскай беднаты.

Транспарт, гандаль і крэдыт. Будаўніцтва чыгунак. Важнейшыя чыгуначныя лініі ў Беларусі. Іх уплыў на развіццё сельскай гаспадаркі і гандлю. Дзейнасць Дзяржаўнага, Сялянскага, Дваранскага і іншых банкаў ў Беларусі. Абмежаванне ў адносінах да памешчыкаў «польскага паходжання».

Развіццё прамысловасці і рост гарадоў. Важнейшыя дасягненні ў індустрыялізацыі краін Заходняй і Цэнтральнай Еўропы ў XIX ст. і іх уплыў на развіццё грамадства. Станаўленне фабрычнай вытворчасці

Беларусі. Галіновая структура і размяшчэнне прамысловасці. Высокая ўдзельная вага дробнай вытворчасці. Замаруджаныя тэмпы пераходу да машынай вытворчасці (фабрыкі). Прамысловае развіццё гарадоў і мястэчак. Змены ў параўнанні з першай паловай XIX ст. Прамысловасць у сельскай мясцовасці. Фарміраванне гандлёва-прамысловай буржуазіі і прамысловага пралетарыяту. Іх нацыянальны склад. Становішча прамысловых рабочых.

Вызваленчая барацьба

Паўстанне 1863–1864 гг. у Польшчы, Літве і Беларусі. Нацыянальныя рухі ў краінах Еўропы ў другой палове XIX ст. Прычыны паўстання. Плыні польскага нацыянальна-вызваленчага руху, «белыя» і «чырвоныя», іх праграмы. Рэвалюцыйныя дэмакраты і шляхецкія рэвалюцыянеры. З. Серакоўскі, Л. Звяждоўскі, В. Урублеўскі, Ф. Ражанскі і інш. К. Каліноўскі, яго ідэйна-палітычныя пазіцыі і рэвалюцыйная дзейнасць. «Мужыцкая праўда». Літоўскі правінцыяльны і Варшаўскі нацыянальны камітэты, іх узаемаадносіны. Пачатак паўстання. Праграмныя дакументы паўстання. Маніфест Часовага правінцыяльнага ўрада Літвы і Беларусі. Контррэвалюцыйны пераварот у Вільні. Пратэст К. Каліноўскага.

Рэакцыя на паўстанне ў Расіі. Партызанская тактыка паўстанцаў. Асаблівасці паўстання ў Заходняй і Усходняй Беларусі. «Мураўёўшчына» як праяўленне царска-дваранскай рэакцыі ў Беларусі. М.М. Мураўёў і яго дзейнасць у краі. Спад паўстанцага руху. Вяртанне К. Каліноўскага да кіраўніцтва паўстаннем. Утварэнне «Літоўска-Беларускага чырвонага жонду». Падаўленне паўстання. «Лісты з-пад шыбеніцы» К. Каліноўскага. Вынікі і значэнне паўстання, яго характар.

Сялянскі і народніцкі рух. Сялянскі рух у Беларусі ў другой палове 60-х – 90-х гг. XIX ст.: дынаміка, віды і формы барацьбы. Народніцтва ў Беларусі, вытокі і сутнасць. Першыя народніцкія гурткі пачатку 70-х гг. і іх дзейнасць. Народніцкія гурткі другой паловы 70-х гг. Спробы прапаганды сярод сялян і рабочых. Выхадцы з Беларусі ў народніцкіх арганізацыях Расіі: М. Судзілоўскі, С. Кавалік, Р. Ісаеў, І. Грынёвіцкі, Г. Гельфман. Дзейнасць «Чорнага перадзелу» на тэрыторыі Беларусі. Пераход на пазіцыі «Народнай волі». Народніцкія арганізацыі ў Беларусі ў першай палове 80-х гг. Спробы аб'яднання. Група «Гоман» і яе погляды на развіццё Беларусі. Ліберальныя народнікі. Народнікі Беларусі і нацыянальны рух. Адраджэнне рэвалюцыйнага народніцтва ў канцы 90-х гг. «Рабочая партыя палітычнага вызвалення Расіі».

Рабочы і сацыял-дэмакратычны рух. Рабочы і сацыялістычны рух у краінах Заходняй і Цэнтральнай Еўропы ў другой палове XIX ст.

Ідэалогія, арганізацыйны ўзровень, уплыў на грамадскае жыццё. Становішча, хваляванні і стачкі рабочых у Беларусі. Сацыяльнае аблічча ўдзельнікаў рабочага руху, іх патрабаванні. Эвалюцыя рабочага руху ў Беларусі ў 60-х – 90-х гг. XIX ст.

Пачатак прапаганды марксізму. Першыя сацыял-дэмакратычныя гурткі і групы: Э. Абрамовіч, І. Гурвіч, В. Сяліцкі, С. Трусевіч. Польшкая сацыялістычная партыя.

Пераход сацыял-дэмакратаў да масавай агітацыі. «Віленская праграма». А. Крэмер, Ю. Мартаў, Я. Спонці. Стачачныя касы. Мінская, Віцебская, Гродзенская, Брэсцкая і іншыя рабочыя арганізацыі. Утварэнне рабочых саюзаў. Літоўская сацыял-дэмакратычная партыя. Утварэнне «Рабочага саюза Літвы» і Бунда, сацыял-дэмакратыі Каралеўства Польскага і Літвы. Польскі і яўрэйскі нацыянальны рух у Беларусі. Асаблівасці сацыял-дэмакратычнага руху ў Беларусі. Уздым рабочага руху ў другой палове 90-х гадоў. Асноўныя патрабаванні рабочых. Першыя палітычныя выступленні рабочых.

Фарміраванне беларускай нацыі. Культура Беларусі ў 60–90 гг.

Гістарыяграфія пытання. Аналіз крыніц. Асноўныя прыкметы этнасу. Перадумовы ператварэння народнасці ў нацыю. Этнічнае вызначэнне паняцця «нацыя». Гістарычныя ўмовы развіцця беларускай культуры ў другой палове XIX ст. і ўтварэнне беларускай нацыі. Палітыка царызму ў Беларусі па нацыянальным пытанні. Паланізацыя і русіфікацыя. Роля канфесійнага пытання. Этнічная тэрыторыя беларусаў, нацыянальны склад насельніцтва па губернях і паветах, Асаблівасці саслоўнага і рэлігійнага складу, заняткаў беларускага, рускага, польскага, яўрэйскага і татарскага насельніцтва Беларусі, яго размяшчэнне ў гарадах і сельскай мясцовасці. Каланіяльная, русіфікатарская палітыка царызму на тэрыторыі Беларусі ў сацыяльна-эканамічным, палітычным і культурным жыцці. Абмежавальныя законы ў адносінах да польскага, каталіцкага і яўрэйскага насельніцтва Беларусі, і іх вынікі. Развіццё капіталістычнага рынку. Ператварэнне рабочай сілы ў тавар. Паступовы распад саслоўнай структуры. Фарміраванне і нацыянальны склад пралетарыяту і буржуазіі. Слабасць эканамічных пазіцый беларускай нацыянальнай буржуазіі як вызначальны фактар яе адносін да палітыкі царызму і беларускага нацыянальнага руху. Фарміраванне агульных нацыянальных прыкмет.

Этнічная і нацыянальная самасвядомасць. Станаўленне беларускай літаратурнай мовы. Развіццё мастацкай літаратуры. Творчасць Ф. Багушэвіча, А. Гурыновіча, Я. Лучыны, К. Каганца і інш. Беларускае пытанне падчас паўстання 1863 г. Пазіцыя К. Каліноўскага. Тэарэтычныя распрацоўкі беларускага нацыянальнага пытання. Газета

«Мінскі лісток». Студэнцкія арганізацыі ў Пецярбургу і Маскве. Брашура «Дзядзька Антон». Рост легальных публікацый на беларускай мове ў 90-я гады. Асаблівасці нацыянальна-культурнага руху.

Асвета. Пачатковая і сярэдняя адукацыя. Тыпы і колькасць школ. Афіцыйны друк. Прапаганда ідэалогіі «заходнерусізму». Беларускі фальклор. Быт і матэрыяльная культура, звычаі, абрады, нормы маралі народаў Беларусі. Этнаграфічныя і гістарычныя, мовазнаўчыя і краязнаўчыя даследаванні. Уклад беларусаў у даследаванні прыродазнаўчых навук: У. Дыбоўскі, М. Ястрэбскі, С. Кавалеўская, Г. Мінкоўскі, В. Ермакоў, А. і У. Кавалеўскія, А. Садоўскі, Я. Наркевіч-Ёдка, І. Яркоўскі, І. Дамейка, М. Судзілоўскі, Ю. Хадзько.

Музыка і тэатр.

Градабудаўніцтва і архітэктура. Змяненне выгляду беларускіх гарадоў. Сядзібная архітэктура: панаванне эклектызму. Імітацыя старадаўніх феадальных рэзідэнцый. Канец сядзібнага будаўніцтва.

Жывапіс. Творчая дзейнасць вядомых мастакоў Расіі, Польшчы, Літвы, Украіны ў Беларусі. Іх уплыў на развіццё выяўленчага мастацтва. Вядучая роля гістарычнага жанру: К.Д. Альхімовіч – найбольш вядомы гістарычны жывапісец Беларусі. Развіццё бытавога жанру, краявіду і партрэта. Творчая дзейнасць Н.Ю. Сільвановіча, Д. Баркоўскага, В. Сляндзінскага, У. Дмахоўскага, Б. Русецкага, А. Ромера. А.Г. Гараўскі – найбольш яркавы прадстаўнік пейзажнага жывапісу другой паловы XIX ст. Творчасць яго брата І.П. Гараўскага. Уплыў прадстаўнікоў рускага перадвіжніцтва В. Пярова і І. Крамскага на творчасць беларускіх мастакоў.

Графіка. Падзеі паўстання 1863–1864 гг. у творчасці А. Андрэілі, А. Гротгера. Ф. Дмахоўскі – аўтар малюнкаў-гербаў беларускіх гарадоў і літаграфічных партрэтаў беларуска-літоўскіх князёў. Адлюстраванне жыцця і побыту беларускіх сялян у творчасці А. Ромера і М.В. Мікешына. Шматнацыянальны характар культуры ў Беларусі.

Раздзел VIII.

БЕЛАРУСЬ У ПАЧАТКУ XX ст. (1901–1917 гг.)

Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі ў пачатку XX ст.

Гістарыяграфія праблемы развіцця эканомікі Беларусі ў пачатку XX ст. Развіццё капіталізму ў сельскай гаспадарцы. Феадальна-прыгонніцкія перажыткі. Эміграцыя. Перапляценне капіталістычных і прыгонніцкіх формаў эксплуатацыі. Сацыяльныя і нацыянальныя працэсы ў Беларусі да рэвалюцыі 1905–1907 гг. Сацыяльная структура насельніцтва. Эканамічная палітыка царызму ў Беларусі.

Развіццё прамысловасці. Эканамічны крызіс (1900–1903 гг.). Структура і характар прамысловасці ў пачатку XX ст. Пранікненне

буйнога капіталу. Прамысловыя таварыствы і іх роля ва умацаванні цэнтралізацыі капіталу ў прамысловасці. Павелічэнне колькасці рабочага класу. Нацыянальны і сацыяльны склад рабочага класу Беларусі і яго становішча. Уздым рабочага і сялянскага руху.

Рэвалюцыя 1905–1907 гг. у Беларусі. Гістарыяграфія пытання. Наспяванне рэвалюцыйнай сітуацыі. Абвастрэнне сацыяльных супярэчнасцяў і нацыянальнага пытання. Уплыў эканамічнага крызісу. «Паліцэйскі сацыялізм». Яўрэйская незалежная рабочая партыя. Сіянісцкі рух у Беларусі. Сацыял-дэмакратычныя арганізацыі. Утварэнне інтэрнацыянальных арганізацый РСДРП у Беларусі. Арганізацыя партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў і Польскай партыі сацыялістычнай на Літве. Беларускі нацыянальна-вызваленчы рух. Утварэнне Беларускай сацыялістычнай грамады. Яе праграма і дзейнасць у 1903–1904 гг. Уздым рабочага руху. Пераход рабочых да палітычнай барацьбы. Сялянскі рух.

Пачатак рэвалюцыі: рэвалюцыйны рух у студзені – верасні 1905 г. Студзеньскі рух салідарнасці рабочых Беларусі з рабочымі Пецярбурга. Вяскова-летні ўздым палітычных выступленняў і эканамічнай барацьбы рабочых. Уплыў рабочага руху на сялянства. Новыя формы сялянскага руху. Салдацкія выступленні. Адносіны палітычных партый, насельніцтва Беларусі да ўказа аб скліканні Булыгінскай думы.

Беларусь у перыяд найвышэйшага ўздыму рэвалюцыі. Кастрычніцкая палітычная стачка ў гарадах і мястэчках Беларусі. Вядучая роля чыгуначнікаў. Кааліцыйныя саветы і камітэты, іх партыйны склад, адрозненні ад Саветаў рабочых дэпутатаў. Маніфест 17 кастрычніка і рэпрэсіі царызму. Курлоўскі расстрэл у Мінску. Дыферэнцыяцыя грамадска-палітычных сіл. Аддзелы «Саюза рускага народа» і «Саюза 17 кастрычніка». Характар іх дзейнасці ў Беларусі. Буржуазна-ліберальны рух і яго асаблівасці ў заходніх губернях. Змены ва ўмовах і характары дзейнасці дэмакратычных партый і прафесійных саюзаў. Уздым сялянскага і салдацкага руху. Снежаньская палітычная стачка ў Беларусі. Выступленні ў Гомелі, Баранавічах і іншых гарадах. Істотнае звужэнне рабочага руху ў параўнанні з кастрычнікам. Падтрымка агульнай палітычнай забастоўкі мясцовымі дэмакратычнымі партыямі, арганізацыямі і фактычная адмова іх ад ідэі ўзброенага паўстання. Падаўленне снежаньскіх выступленняў.

Адступленне рэвалюцыі. Дэпутаты Беларусі ў I і II Дзяржаўных думах. Новы выбарчы закон ад 11 снежня 1905 г. і адносіны да яго палітычных партый і арганізацый, рабочых і сялян. Прычыны правалу байкоту выбараў. Сацыяльна-класавы і партыйны склад дэпутатаў I Дзяржаўнай думы ад 5 заходніх губерняў, змены ў партыйна-палітычных пазіцыях у ходзе думскай барацьбы. Першаснае значэнне аграрнага пытання. Вяскова-летні (1906 г.) уздым рабочага, сялянскага і салдацкага руху. Адносіны кадэтаў і левых, дэмакратычных партый і

плыняў да роспуску I Дзяржаўнай думы. Змены ў дынаміцы і характары рабочага руху ў другой палове 1906 г. Дзейнасць прафсаюзаў. Выбары ў II Дзяржаўную думу. Змены ў тактыцы левых партый. Левы блок. «Русский окраинный союз» і яго перадвыбарныя лозунгі. Перамога на выбарах у II Дзяржаўную думу ў 5 заходніх губернях рускіх і польскіх шавіністычна-клерыкальных групавак. Рэвалюцыйны ўздым вясною 1907 г., яго адносная слабасць.

Беларускі нацыянальна-вызваленчы рух у перыяд рэвалюцыі 1905–1907 гг. Роля беларускай сацыялістычнай грамады ў развіцці беларускага нацыянальнага руху. Дзейнасць БСГ, яе лозунгі і патрабаванні ў 1905 г. II з'езд БСГ. Змены ў праграме руху. Рашэнні чэрвеньскай (1906 г.) канферэнцыі БСГ. Рэвалюцыйна-дэмакратычны характар газеты «Наша доля». Сацыяльна-эканамічная, палітычная і нацыянальная праграма газеты «Наша доля» (снежань 1906 г.). Пазіцыі «Нашай нівы» падчас выбараў у II Дзяржаўную думу. Агульная характарыстыка дзейнасці БСГ у перыяд рэвалюцыі. Сацыялістычная Партыя Беларусі.

Сацыяльна-эканамічнае развіццё. Сталыпінскія рэформы

Развіццё прамысловасці. Прамысловы ўздым. Рост акцыянернага капіталу і далейшая спецыялізацыя прамысловасці, развіццё профільных галін: дрэваапрацоўчай, кардонна-папяровай, запалкавай, лесахімічнай, шкляной, тэкстыльнай, гарбарна-абутковай вытворчасці, прамысловасці будаўнічых матэрыялаў. Асаблівасці прамысловасці Беларусі: высокая ўдзельная вага дробнакапіталістычнай і рамесна-саматужнай вытворчасці, пераважнае размяшчэнне прадпрыемстваў фабрычна-завадскога і мануфактурнага тыпаў у сельскай мясцовасці, адсутнасць буйных прамысловых цэнтраў і інш. Прычыны гэтых асаблівасцяў.

Аграрная рэформа і развіццё сельскай гаспадаркі. Дваранскае і надзельнае сялянскае землеўладанне як аснова феадальна-прыгонніцкіх перажыткаў і тормаз прагрэсіўнага развіцця краіны. Мэты сталыпінскай аграрнай рэформы. Разбурэнне сялянскай абшчыны, насаджэнне хутароў. Прапаганда хутарскай гаспадаркі. Узмацненне аграрна-аграмацкага, заатэхнічнага, ветэрынарнага, тэхнічнага абслугоўвання вёскі. Арганізацыя перасялення сялян у азіяцкую Расію. Вынікі і значэнне рэформы. Далейшая спецыялізацыя сельскай гаспадаркі і рост вытворчасці. Прамысловая пераапрацоўка сельскагаспадарчай прадукцыі. Развіццё гандлёва-рыначных адносін у сельскай гаспадарцы. Узмацненне сацыяльна-класавай дыферэнцыяцыі сялянства.

Грамадскі рух у перыяд наступлення рэакцыі. Увядзенне земстваў. Выбарчы закон ад 3 чэрвеня 1907 г. і яго асаблівасці ў

Беларусі. Трэцячэрвеньская палітычная сістэма. Рэзкае аслабленне рэвалюцыйных партый. Спецыфіка ліберальнага руху ў Беларусі. Палітычныя пазіцыі ўрадавых партый і арганізацый. Змены ў дынаміцы і характары рабочага руху. Лакаўты. Прыкметы ажыўлення барацьбы рабочых у 1911–1913 гг. Асаблівасці рабочага руху на тэрыторыі Беларусі ў гэты перыяд. Дынаміка сялянскага руху. Нарастанне другой сацыяльнай вайны ў вёсцы. Прычыны і мэты земскай рэформы ў заходніх губернях. Яе асаблівасці. Земскі законапраект у Дзяржаўнай думе і Дзяржаўным савеце. Значэнне ўвядзення выбарных земстваў у Мінскай, Магілёўскай і Віцебскай губернях.

Грамадска-палітычны рух падчас выбараў у IV Думу. Дэпутаты ад заходніх губерняў у Думе. Утварэнне Прагрэсіўнага блока. Беларускі нацыянальны вызваленчы рух у 1907–1914 гг. Гуртаванне беларускіх нацыянальных дзеячаў вакол «Нашай нівы».

Першая сусветная вайна на тэрыторыі Беларусі (1914–1917 гг.)

Пачатак вайны. Увядзенне ваеннага становішча ў беларускіх губернях. Мабілізацыйныя мерапрыемствы. Адносіны да вайны розных слаёў насельніцтва, палітычных і грамадскіх арганізацый, газеты «Наша Ніва».

Ваенныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі ў 1915–1916 гг. Захоп немцамі Заходняй Беларусі. Нямецкі акупацыйны рэжым. Беларускія землі ў складзе Обэр Оста. Палітыка нямецкай адміністрацыі ў адносінах да беларусаў. Дзейнасць «Беларускага камітэта дапамогі ахвярам вайны» на тэрыторыі, акупаванай немцамі. Беларускае школьніцтва, культурна-асветніцкая справа ва ўмовах нямецкай акупацыі ў 1915–1917 гг. Беларускі народны камітэт і Цэнтральны саюз беларускіх нацыянальных грамадскіх арганізацый. Стварэнне Беларускай сацыял-дэмакратычнай рабочай групы. Заснаванне «Канфедэрацыі Вялікага княства Літоўскага».

Становішча на беларускіх землях у складзе Расійскай дзяржавы падчас першай сусветнай вайны. Умовы існавання насельніцтва. Ваенныя павіннасці. Мілітарызацыя прамысловасці і транспарту. Заняпад сельскай гаспадаркі. Харчовы крызіс. Змены ў складзе насельніцтва. Размяшчэнне войскаў і органаў іх кіравання. Бежанства ў Беларусі. Колькасць і склад бежанцаў, умовы іх існавання. Палітыка ўлад у адносінах да бежанцаў. Асноўныя накірункі бежанства з Беларусі, месца іх канцэнтрацыі ў Расіі і грамадскія арганізацыі бежанцаў. Стварэнне «камітэтаў дапамогі ахвярам вайны» і іх дзейнасць.

Узмацненне сацыяльнай напружанасці ў 1915–1916 гг. Спецыфіка рабочага руху ў прыфрантавых умовах. Узмацненне антыпамешчыцкага, антываеннага руху сярод беларускага сялянства. Выступленні

мабілізаваных запасных. Паўстанне салдат на Гомельскім размеркавальным пункце. Пачатак разлажэння арміі, рост дэзерцёрства. Адносіны насельніцтва з арміяй.

Гістарыяграфія становішча Беларусі ў 1914–1916 гг. Стан вывучэння асноўных праблем: акупацыйнага рэжыму, эканамічнага становішча, бежанства, рабоча-сялянскага руху.

Беларусь пасля падзення самадзяржаўя (сакавік – кастрычнік 1917 г.)

Крыніцы вывучэння падзей 1917 г. на Беларусі. Гістарыяграфія становішча ў грамадстве, палітычнага жыцця, рэвалюцыйных падзей, беларускага нацыянальнага руху. Савецкая і замежная гістарыяграфія аб магчымасці альтэрнатыўных шляхоў у развіцці палітычнай сітуацыі пасля падзення самаўладдзя.

Асаблівасці эканамічнага, ваеннага і палітычнага становішча ў Беларусі ў пачатку 1917 г. Лютаўская рэвалюцыя ў Беларусі. Змены органаў улады. Стварэнне Часовых грамадскіх камітэтаў парадку, назначэнне камісараў Часовага ўрада, выбары валасных, гарадскіх і павятовых камітэтаў. Утварэнне Саветаў рабочых і сялянскіх дэпутатаў у Беларусі. Іх адносіны з Петраградскім Саветам, мясцовымі органамі ўлады. Стварэнне салдацкіх камітэтаў у войсках Заходняга фронту і іх уплыў на становішча ў Беларусі. Першы з'езд ваенных і рабочых дэпутатаў арміі і тылу Заходняга фронту і яго адносіны да пытання аб вайне, да палітыкі Часовага ўрада. Стварэнне сялянскіх камітэтаў. Адносіны беларускіх сялян да рэвалюцыйных падзей. З'езды сялянскіх дэпутатаў, адносіны да ваеннага і аграрнага пытанняў. Арганізацыя прафесійных саюзаў рабочых і служачых.

Уздым грамадска-палітычнай актыўнасці насельніцтва Беларусі, Палітычныя партыі і грамадскія арганізацыі пасля падзення самаўладдзя. Уплыў агульнарасійскіх палітычных партый, іх групы ў Беларусі. Пазіцыі асноўных партый (кадэтаў, акцыябрыстаў, сацыял-дэмакратаў, сацыялістаў-рэвалюцыянераў) па аграрным і нацыянальным пытаннях.

Беларускі нацыянальны рух пасля падзення самаўладдзя

Аднаўленне дзейнасці БСГ, яе арганізацыі ў гарадах Беларусі, Расіі, у арміі і на флоце. Канферэнцыя ў сакавіку 1917 г. Адносіны БСГ да Часовага ўрада, аўтаноміі Беларусі. Канферэнцыя БСГ у чэрвені 1917 г., абмеркаванне праекта новай праграмы БСГ, абранне часовага ЦК БСГ.

Узнікненне і афармленне новых беларускіх партый і арганізацый. Беларуская партыя народных сацыялістаў, Беларуская хрысціянская

дэмакратыя, Беларускі саюз землеўладальнікаў, Беларускі саюз права-слаўнага духавенства, Беларуская партыя аўтанамістаў, Віцебскі саюз беларускага народа, Магілёўскі беларускі нацыянальны камітэт, Гомельскі саюз беларускай дэмакратыі і інш.

З'езд прадстаўнікоў беларускіх нацыянальных арганізацый у Мінску 25–27 сакавіка 1917 г. Прадстаўніцтва на з'ездзе. Рашэнні з'езда па пытаннях аўтаноміі Беларусі, вызначэння яе тэрыторыі, арганізацыі культурна-асветніцкай працы. Утварэнне Беларускага нацыянальнага камітэта (БНК), яго склад і дзейнасць. Адносіны Часовага ўрада да набыцця Беларуссю аўтаноміі.

З'езд прадстаўнікоў беларускіх партыйных і грамадскіх арганізацый 8–10 ліпеня 1917 г. Умовы склікання з'езда, супярэчнасці паміж дэлегатамі. Ацэнка дзейнасці БНК, стану беларускіх нацыянальных арганізацый. Барацьба БСГ за лідэрства сярод беларускіх арганізацый. Вынікі работы секцый з'езда, асноўныя яго рашэнні. Абранне Цэнтральнай Рады беларускіх арганізацый (ЦРБА).

Дзейнасць ЦРБА. Зацвярджэнне яе Статута. Пашырэнне складу Рады. Прадстаўнікі беларускага нацыянальнага руху на Дзяржаўнай нарадзе ў Маскве (жнівень 1917 г.) і на Дэмакратычнай нарадзе ў Петраградзе (верасень 1917 г.). Адносіны да ідэі беларускай дзяржаўнасці. III з'езд Беларускай сацыялістычнай Грамады. Прыняцце новай праграмы БСГ. II сесія ЦРБА, пераўтварэнне яе ў Вялікую Беларускую Раду (ВБР). Заснаванне Цэнтральнай беларускай вайскавай Рады (ЦБВР), Пашырэнне беларускага нацыянальнага руху ў войску. Спробы стварэння беларускіх вайсковых фарміраванняў. Актывізацыя мясцовых беларускіх нацыянальных арганізацый, правядзенне з'ездаў. Газета «Вольная Беларусь». Стварэнне Беларускай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі, яе платформа. Беларускі абласны камітэт пры ўсерасійскім Савеце сялянскіх дэпутатаў (БАК).

Культура Беларусі ў пачатку XX стагоддзя

Узмацненне шавінізму ў палітыцы царызму, барацьба з беларускім адраджэннем. Ідэалогія і практыка «западна-русізма». Барацьба польскіх нацыяналістычных групавак з беларускім нацыянальным рухам. Польскі нацыянальны рух у заходніх губернях. Газета «Наша Ніва» – цэнтр адраджэнцкага руху. Барацьба за адраджэнне і развіццё нацыянальнай мовы. Роля «Нашай Нівы» ў развіцці нацыянальнай літаратуры, друку, фарміраванні нацыянальнай беларускай інтэлігенцыі.

Праблемы развіцця беларускай нацыянальнай культуры ва ўмовах нямецкай акупацыі Беларусі, пасля падзення самаўладдзя. Нацыянальна-культурныя пытанні ў дзейнасці БНК, ЦРБА, у першых

мерапрыемствах савецкай улады на тэрыторыі Беларусі. Культурна-асветніцкая дзейнасць БНР.

Адукацыя. Школьная справа ў Беларусі на пачатку ХХ ст. Пашырэнне сеткі пачатковых школ. Паступовая замена праваслаўна-царкоўных школ «міністэрскімі» народнымі вучылішчамі. Рост колькасці агульнаадукацыйных школ, настаўніцкіх інстытутаў і семінарыяў.

Прафесійна-тэхнічнае навучанне. Неадпаведнасць школьнай сістэмы патрабаванням жыцця. Асветніцкая справа пасля лютаўскай рэвалюцыі ў дзейнасці БНК, ЦРБА, падчас існавання БНР. Стварэнне беларускай нацыянальнай школы. Арганізацыя падрыхтоўкі настаўніцкіх кадраў. Мінскі настаўніцкі інстытут. Настаўніцкія курсы і семінарыяў. Стварэнне падручнікаў для нацыянальнай школы. Навуковыя даследаванні мовы, этнаграфіі і гісторыі Беларусі. Я. Карскі, М. Федароўскі, Е. Раманаў, М. Доўнар-Запольскі, В. Ластоўскі, Я. Лёсік. Навуковая дзейнасць Таварыства мінскіх урачоў. Беняконьская сельскагаспадарчая і Мінская балотная даследчыя станцыі.

Якасныя зрухі ў развіцці беларускай мастацкай літаратуры, нацыянальнай драматургіі, літаратурнай крытыкі і публіцыстыкі. Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, Цётка, К. Каганец, Ц. Гартны, З. Бядуля, М. Гарэцкі. Асаблівасці беларускай літаратуры нашаніўскага перыяду. Развіццё перыядычнага друку і кнігадрукавання. Беларускія газеты «Дзяньніца», «Вольная Беларусь», «Гоман», «Грамада» і інш. Беларускія выдавецтвы «Загляне сонца ў наша ваконца», «Наша Ніва», «Саха», «Наша хата», «Беларус».

Станаўленне беларускага прафесійнага тэатра. «Беларускія вечарынікі», першая беларуская трупa І. Буйніцкага. «Беларускі музычна-драматычны гурток», Беларускі тэатр Ф. Аляхновіча ў Вільні, Беларускі Дзяржаўны тэатр БНР. П'есы У. Галубка, К. Каганца, Я. Купалы, Ф. Аляхновіча, А. Бурбіса, Я. Коласа, М. Чарота. Роля Л. Рагоўскага, А. Грыневіча, М. Чуркіна, У. Тэраўскага, І. Шадурскага ў развіцці і папулярызацыі беларускай народнай музыкі і песні. Культурна-асветніцкія таварыствы і драматычныя гурткі ў гарадах і мястэчках Беларусі. Хор пад кіраўніцтвам У. Тэраўскага.

Градабудаўніцтва і архітэктура. Знешняе аблічча беларускіх гарадоў і мястэчак. Архітэктура культавых збудаванняў. Узнаўленне і ўзаемаўплыў розных стыляў: готыкі, раманскага, «рускага». Драўлянае дойлідства.

Жывапіс. Пераважнае развіццё жанру краявіду. Ф. Рушчыц, Г. Вейсенгоф, С. Жукоўскі, К. Стаброўскі, В. Бялыніцкі-Біруля. Развіццё бытавога жанру. Уклад у яго развіццё Ю. Пэна. Партрэты работы Я. Кругера, Л. Альпяровіча. Разнастайнасць і супярэчлівасць выяўленчага мастацтва ў рэвалюцыйны час. М. Шагал, К. Малевіч, Л. Лісіцкі, М. Філіповіч.

Графіка. Творчасць А. Каменскага, Ю. Фалата, К. Мардусевіча. Мастацкія пошукі Я. Драздовіча, Пластыка і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва.

Шматнацыянальны характар культуры Беларусі. Адносіны беларускай інтэлігенцыі да нацыянальна-вызваленчага руху, рэвалюцыйных падзей, усталявання Савецкай улады, абвяшчэння БНР.

Раздел IX.

БЕЛАРУСЬ У ГАДЫ РЭВАЛЮЦЫІ, ГРАМАДЗЯНСКАЙ ВАЙНЫ І ВАЕННАЙ ІНТЭРВЕНЦЫІ (1917–1920 гг.)

Усталяванне Савецкай улады ў Беларусі

Уплыў першай сусветнай вайны на сацыяльна-эканамічнае і палітычнае становішча краін Усходняй Еўропы. Абвастрэнне класавай барацьбы. Рэвалюцыя ў Расіі і яе распаўсюджанне на Беларусь.

Кастрычніцкія падзеі ў Петраградзе і іх водгук на тэрыторыі Беларусі. Айчынная і замежная гістарыяграфія кастрычніцкіх падзей і ўстанаўленне савецкай улады ў Беларусі.

Стварэнне ваенна-рэвалюцыйнага Камітэта (ВРК) Заходняй вобласці і фронту. Яго склад і дзейнасць. Ліквідацыя органаў Часовага ўраду і арганізацыя савецкай улады на месцах. Барацьба за ўсталяванне савецкай улады ў Мінску. Мінскі савет. Камітэт выратавання рэвалюцыі: яго склад, адносіны да большавіцкага перавароту. Дапамога Заходняга фронту ва ўсталяванні савецкай улады ў Мінску. Усталяванне савецкай улады ў Віцебску, Гомелі, Магілёве, Оршы і іншых гарадах Беларусі. Адносіны насельніцтва Беларусі да ўсталявання савецкай улады. Пазіцыя беларускіх нацыянальных партый да ўсталявання савецкай улады. «Грамата да беларускага народа» Вялікай Беларускай Рады. Вынікі выбараў ва ўсерасійскі Устаноўчы сход на заходнім фронце і ў беларускіх губернях.

Умацаванне савецкай улады ў Беларусі. Перавыбары мясцовых Саветаў, умацаванне пазіцыі большавікоў. Рашэнні з'езда Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў Заходняй вобласці, III з'езда сялянскіх дэпутатаў Мінскай і Віленскай губерняў, II з'езда армій Заходняга фронту. Утварэнне Аблвыканкамзаха, стварэнне СНК Заходняй вобласці, савецкіх органаў кіравання на месцах. Дзейнасць Паўночна-Заходняга камітэта большавіцкай партыі. А. Мяснікоў, В. Кнорын, К. Ландэр, М. Рагазінскі, М. Калмановіч, І. Алібегаў і іншыя дзеячы большавіцкай партыі і савецкай улады ў Беларусі.

Першыя палітычныя, эканамічныя і сацыяльныя пераўтварэнні Савецкай улады. Асаблівасці ажыццяўлення ў Беларусі рабочага кантролю, нацыяналізацыі прамысловасці, большавіцкага кантролю за

дзеясцю дзяржаўных органаў. Байкот мерапрыемстваў савецкай улады і барацьба з імі ВРК. Узаемаадносіны новай улады з сялянствам, першыя крокі па ажыццяўленні «Асноўнага закону аб сацыялізацыі зямлі» ў Беларусі. Спробы вырашэння сацыяльных праблем. Ажыццяўленне Дэкрэта аб міры на Заходнім фронце.

Адносіны савецкай улады да нацыянальнага пытання і нацыянальнага руху ў Беларусі. Роля ВБР і БАК у падрыхтоўцы ўсебеларускага з'езда. Пазіцыя органаў савецкай улады да склікання ўсебеларускага з'езда. Адкрыццё ўсебеларускага з'езда (кангрэса) ў снежні 1917 г. Склад яго ўдзельнікаў, вызначэнне парадку дня, асноўных поглядаў на лёс Беларусі. Адносіны ўсебеларускага з'езда да ўлады Саветаў, мясцовых органаў савецкай улады. Разгон Усебеларускага кангрэса. Утварэнне Выканкама ўсебеларускага з'езда. Водгукі на разгон з'езда.

Мяцеж польскага корпуса Доўбар-Мусніцкага

Палітычныя мэты мяцяжу, яго тэрыторыя. Адносіны беларускага насельніцтва да польскіх легіянераў. Партызанская барацьба. Мерапрыемствы Савецкай улады па падаўленні мяцяжу. Роспуск Саюза зямельных уласнікаў, Беларускай вайсковай Рады. Ваенныя дзеянні супраць корпуса Доўбар-Мусніцкага. Сувязь польскіх легіянераў з нямецкімі войскамі.

Ваенная інтэрвенцыя Германіі

Наступленне нямецкіх войскаў у пачатку 1918 г. Захоп новых тэрыторый Беларусі. Спробы Савецкай улады арганізаваць супраціўленне нямецкаму наступу. Вынікі Брэсцкага міру для Беларусі. Нямецкі акупацыйны рэжым на захопленай тэрыторыі Беларусі, адносіны да яго насельніцтва. Партызанская і падпольная барацьба супраць нямецкіх акупантаў у 1918 г. Супрацоўніцтва часткі палітычных партый і арганізацый з нямецкімі акупацыйнымі ўладамі. Заканчэнне першай сусветнай вайны. Скасаванне Брэсцкага дагавору. Наступленне Чырвонай Арміі, вызваленне тэрыторыі Беларусі ад нямецкіх войскаў. Беларускае пытанне пад час афармлення Версальскай сістэмы.

Беларуская Народная Рэспубліка

Утварэнне беларускай дзяржаўнасці падчас нямецкай акупацыі. Прыняцце Выканкамам Усебеларускага з'езда Першай Устаўной Граматы. Стварэнне Народнага Сакратарыята на чале з І. Варонкам.

Другая ўстаўная Грамата, яе змест. Абвяшчэнне Беларускай народнай Рэспублікі (БНР). Рада БНР, яе склад і дзейнасць. Трэцяя ўстаўная Грамата, абвяшчэнне незалежнасці БНР. Адносіны БНР і германскіх улад. Утварэнне Беларускага народнага прадстаўніцтва (БНП). Палітычны крызіс БНР. Раскол у БСГ. Утварэнне Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі (БСДП), Беларускай партыі сацыялістаў-федэралістаў (БПСФ), Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. Пазіцыі беларускіх нацыянальных партый па сацыяльна-эканамічных, аграрных і нацыянальных пытаннях. Барацьба за міжнароднае прызнанне БНР, адносіны да яе насельніцтва Беларусі, акупацыйных нямецкіх і савецкіх улад. Вядомыя грамадска-палітычныя дзеячы беларускага адраджэнцкага руху: Т. Грыб, І. Варонка, В. Ластоўскі, Я. Лёсік, А. Луцкевіч, І. Сярада, А. Смоліч, А. Цвікевіч і інш. Сучасная гістарыяграфія па праблемах утварэння БНР. Гістарычнае месца БНР у працэсе стварэння беларускай дзяржаўнасці.

Утварэнне БССР

Савецкая і замежная гістарыяграфія ўтварэння БССР і стварэння КП(б)Б. Палітычныя перадумовы стварэння беларускай савецкай дзяржаўнасці. Роля Беларускага нацыянальнага камісарыята (Белнацкама) пры Наркамаце па справах нацыянальнасцяў РСФСР і беларускіх секцый у РКП(б). Пазіцыя па беларускім пытанні Аблвыканкамзаха і Паўночна-заходняга абласнога камітэта РКП(б).

Супярэчнасці працэсу станаўлення беларускай савецкай дзяржаўнасці. Прыняцце вышэйшымі партыйнымі органамі рашэння аб стварэнні БССР. VI абласная канферэнцыя бальшавіцкай партыі. Абвяшчэнне БССР. Утварэнне КП(б) Беларусі. Стварэнне Часовага рабоча-сялянскага ўрада БССР. Супярэчнасці яго складу. Роля З. Жылуновіча, А. Чарвякова, Я. Дыла, Ф. Шантыра, А. Мяснікова, Т. Калмановіча і іншых у стварэнні БССР. Вызначэнне тэрыторыі БССР. Уключэнне Віцебскай і Магілёўскай губерняў у склад РСФСР. Крызіс ва ўрадзе БССР. I з'езд Саветаў БССР, яго рашэнні. Першая Канстытуцыя БССР. Прыняцце рашэння аб стварэнні Літоўска-Беларускай ССР (ЛітБел). Палітычныя мэты аб'яднання. Урад ЛітБела, спробы арганізацыі абароны ад польскага наступу. Скасаванне Літоўска-Беларускай ССР.

Сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні на савецкай частцы тэрыторыі Беларусі ў 1918–1920 гг. Другі і Трэці з'езды Саветаў Заходняй вобласці і іх рашэнні. Палітыка «ваеннага камунізму» і асаблівасці яе ажыццяўлення.

Нацыяналізацыя прамысловасці, умовы працы прадпрыемстваў, сістэма іх кіравання. Эканамічныя цяжкасці жыцця гарадскога

насельніцтва. Пачатак вырашэння аграрнага пытання, надзяленне сялян зямлэй. Стварэнне саўгасаў, камун, калектыўных гаспадарак. Паскарэнне тэмпаў сацыялістычных пераўтварэнняў на вёсцы. Харчразвёрстка, яе эканамічныя і сацыяльныя вынікі. Камбеды ў Беларусі. Абвастрэнне класавай барацьбы ў вёсцы. Сялянскія хваляванні і антысавецкія выступленні, выкліканыя харчразвёрсткай, мабілізацыямі ў Чырвоную Армію. Падаўленне антысавецкіх выступленняў, кантрыбуцыі. Мяцеж Стракапытава ў Гомелі.

Польска-савецкая вайна на тэрыторыі Беларусі

Наступленне польскіх войскаў, акупацыя тэрыторыі Беларусі. Акупацыйны рэжым польскіх улад, яго палітычныя мэты. А. Луцкевіч аб польскай акупацыі ў Беларусі. Беларускі нацыянальны рух ва ўмовах польскай акупацыі. Спробы аднавіць уладу БНР. Палітыка польскага кіраўніцтва ў дачыненні да ВНР, беларускага нацыянальнага руху. Новая Рада і ўрад В. Ластоўскага. Найвышэйшая Рада і яе пазіцыя, Часовы беларускі ўрад. Раскол у беларускім грамадска-палітычным руху па пытаннях рэалізацыі ідэі беларускай дзяржаўнасці, Беларускія эсэры аб «трэцім шляху» для Беларусі. Арганізацыя «Маладая Беларусь». Стварэнне Беларускай камуністычнай арганізацыі. (У. Ігнатоўскі, І. Каранеўскі, С. Булат і інш.)

Супраціўленне беларускага народа польскім акупантам. Партызанская барацьба і падпольныя арганізацыі. Супрацоўніцтва беларускіх эсэраў і камуністычных арганізацый у барацьбе супраць польскіх акупантаў. Беларускі паўстанчы камітэт і падрыхтоўка паўстання. Народная ваенная самаахова (НВС).

Наступленне Чырвонай Арміі летам і восенню 1920 г. Контрнаступленне польскіх войскаў. Аднаўленне савецкай улады на вызваленай ад палякаў тэрыторыі. Ваенна-рэвалюцыйны камітэт Беларусі. Дэкларацыя аб абвясчэнні незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь (ССРБ). Канфрантацыя паміж КП(б)Б і беларускімі эсэрамі па пытаннях тэрыторыі ССРБ, прынцыпах фарміравання ўлады. Пераход беларускіх эсэраў у палітычную апазіцыю большавікам. Першыя палітычныя рэпрэсіі большавіцкай партыі супраць беларускіх нацыянальна-дэмакратычных партый.

Слуцкае паўстанне. З'езд і Рада Слуцчыны. Фарміраванне вайсковых адзінак. Супраціўленне ўсталяванню савецкай улады, прыходу Чырвонай Арміі. Заканчэнне слуцкага паўстання, лёс яго ўдзельнікаў. Сучасная гістарыяграфія падзей па Слуцчыне ў лістападзе – снежні 1920 г., сэнс і значэнне слуцкага паўстання. Барацьба супраць савецкай улады атрадаў С. Булак-Балаховіча. Ліквідацыя фарміраванняў С. Булак-Балаховіча, іншых антысавецкіх выступленняў.

Аднаўленне органаў савецкай улады на Беларусі. II Усебеларускі з'езд Саветаў і яго рашэнні.

Заканчэнне савецка-польскай вайны на тэрыторыі Беларусі. Няўдачы Чырвонай Арміі на завяршальным этапе вайны. Прэлімінарыяны ўмовы міру. Рыжскія перагаворы і праблемы ўдзелу ў іх прадстаўнікоў Беларусі. А.Чарвякоў аб савецка-польскіх перагаворах у Рызе. Адносіны кіраўніцтва БНР да рыжскіх перагавораў. Рыжскі мірны дагавор. Умовы міру. Падзел тэрыторыі Беларусі. Вынікі Рыжскага міру для Беларусі. Сучасная гістарыяграфія Рыжскага міру і яго наступстваў для Беларусі.

Раздзел X. САВЕЦКАЯ БЕЛАРУСЬ У 1921–1939 гг.

Новая эканамічная палітыка (НЭП) у Беларусі

Эканамічнае і палітычнае становішча пасля заканчэння вайны, на пачатку 20-х гадоў. Крызіс палітыкі «ваеннага камунізму». Абвастранне сацыяльнай напружанасці. Антысавецкая барацьба ў памежных з Польшчай раёнах: «Зялёны Дуб», партызанскія атрады, рэйды С. Булак-Балаховіча. Падрыхтоўка антыбальшавіцкага і антыпольскага паўстання. Увядзенне ваеннага становішча ў Беларусі. Падаўленне антысавецкіх выступленняў.

Тэрыторыя і насельніцтва БССР у пачатку 20-х гадоў. Нацыянальны склад насельніцтва. Міграцыя насельніцтва, эвакуацыя і рээвакуацыя. Нелегальныя гандлёвыя зносіны, кантрабанда. Абмежаванасць эканамічных магчымасцяў савецкай улады, матэрыяльных рэсурсаў. Пошукі шляхоў выхаду з крызісу.

Увядзенне новай эканамічнай палітыкі: яе мэта і сутнасць, пазіцыя бальшавіцкай партыі. Асаблівасці НЭПа ў Беларусі. Роля мясцовых дзяржаўных, партыйных і гаспадарчых органаў у распрацоўцы мерапрыемстваў НЭПа.

Прамысловасць Беларусі ў 1920-я гады

Стан прамысловасці БССР пасля пераходу да мірных умоў развіцця. Вынікі разбурэння падчас вайны, палітыкі «ваеннага камунізму». Змены ў арганізацыі кіравання прамысловымі прадпрыемствамі, ва ўмовах іх дзейнасці пры пераходзе да НЭПа. Ліквідацыя глаўкаў і стварэнне трэстаў, сіндыкатаў. Найбольш буйныя трэсты ў Беларусі. Перавод прамысловасці на гаспадарчы разлік. Цяжкасці пры пераходзе ад камандна-адміністрацыйнай сістэмы да рынкавых адносін у прамысловасці. Беспрацоўе, недахоп кваліфікаваных кадраў, умовы існавання рабочага

класа. Арэнда прамысловых прадпрыемстваў. Памеры, тэрміны і ўмовы арэнды. Склад прамысловасці Беларусі. Месца дробнай і саматужна-рамесніцкай прамысловасці. Асноўныя галіны прамысловасці Беларусі. Рост колькасці прамысловых прадпрыемстваў, занятых рабочых і выпрацоўкі прадукцыі на працягу 1921–1927 гг. Стан тэхнічнай базы прамысловасці. Галоўныя вынікі аднаўлення перыяду ў прамысловасці. Крызісныя з'явы ў прамысловасці (крызіс збыту, таварны голад і інш.) у часы НЭПа.

Сельская гаспадарка Беларусі ў 1920-я гады

Становішча ў сельскай гаспадарцы Беларусі на пачатку 20-х гадоў. Скарачэнні пасяўных плошчаў, колькасці жывёлы ў сялянскіх гаспадарках. Вынікі палітыкі «ваеннага камунізму». Пераход да новай эканамічнай палітыкі. Замена харчразвёрсткі харчовым падаткам. Памеры харчовага падатку. Працяг размеркавання зямлі.

Вырашэнне аграрнага пытання. Стан сялянскіх гаспадарак, яго змяненні на працягу першай паловы 20-х гадоў. Землеўпарадкаванне. Дэкрэт аб вольным выбары формаў землекарыстання. З. Прышчэпаў і яго дзейнасць. Сялянскі банк. Мерапрыемствы па ліквідацыі аграрнага перанасялення і зямельнага «голаду». Хутары ў Беларусі. Дзяржаўная падтрымка хутарскай сістэмы. Закон аб «Арэндзе зямлі». Дазвол найму рабочай сілы. Распаўсюджванне арэнды зямлі і найму рабочай сілы ў беларускай вёсцы. Рост крэдытнай спажывецкай кааперацыі. Калектыўнае землекарыстанне. Вынікі НЭПа ў сельскай гаспадарцы. Узровень яе развіцця напрыканцы 20-х гадоў. Змяншэнне таварнасці сялянскіх гаспадарак. Згортванне НЭПа, яго вынікі і ўрокі.

Нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва ў 1921–1927 гг.

Пагадненні БССР з РСФСР і іншымі рэспублікамі. Удзел БССР у стварэнні СССР. IV Усебеларускі з'езд Саветаў. Падпісанне Дагавору аб стварэнні СССР. Статус БССР у складзе СССР. Фарміраванне тэрыторыі БССР. Вяртанне ўсходніх беларускіх тэрыторый у склад рэспублікі. Адміністрацыйна-тэрытарыяльная рэформа. Змены ў раённа-тэрытарыяльнай будове Беларусі. Стварэнне акруг, раёнаў і сельсаветаў, іх колькасць. Нацыянальныя раёны і Саветы ў Беларусі. Канстытуцыя БССР 1927 г.

Грамадска-палітычнае жыццё ў 1920-я гады

Асноўныя тэндэнцыі ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі. Сістэма савецкай улады. Актывізацыя дзейнасці Саветаў у пачатку 20-х гадоў. Пашырэнне іх складу і паўнамоцтваў. Стварэнне секцый пры

мясцовых саветах. Склад дэпутатаў Саветаў у Беларусі. Рабочыя нарады. Праявы дэмакратызму ў дзейнасці грамадска-палітычных арганізацый у першай палове 20-х гадоў. Прафесійныя саюзы Беларусі: павелічэнне колькасці членаў, асноўныя функцыі. Утварэнне камсамола ў Беларусі, яго адносіны з іншымі маладзёжымі арганізацыямі. Кампартыя Беларусі ў 20-я гады. Рост колькасці КП(б)Б, культурна-адукацыйны ўзровень, сацыяльны і нацыянальны склад яе членаў. Роля кампартыі ў жыцці беларускага грамадства, імкненне да манопалізму ў палітычным жыцці. Амністыя 1923 г. і яе ўплыў на рост даверу да Савецкай улады. Самароспуск партыі беларускіх эсэраў. Утварэнне аднапартыйнай сістэмы. Канстытуцыя БССР 1927 г.

Нацыянальная палітыка ў 20-я гады. Нацыянальны склад насельніцтва БССР. Пэўныя адрозненні паміж горадам і вёскай. Неабходнасць стварэння ўмоў для адраджэння карэннай беларускай нацыі. Праблемы нацыянальных меншасцяў у Беларусі. Улік інтарэсаў і ўмоў культурнага развіцця нацыянальных меншасцяў.

Палітыка беларусізацыі. Тэарэтычная распрацоўка неабходнасці і зместу палітыкі беларусізацыі. Роля беларускіх нацыянальна-дэмакратычных дзеячаў у наданні беларусізацыі статуса нацыянальнай палітыкі. Роля КП(б)Б у стварэнні ўмоў і арганізацыйным забеспячэнні правядзення палітыкі беларусізацыі. Разгляд пытанняў нацыянальнай палітыкі на з'ездах і пленумах ЦК Кампартыі Беларусі. Першая фаза ў працэсе беларусізацыі: палітычная падрыхтоўка, тлумачэнне сэнса і зместу беларусізацыі. Стварэнне камісіі А. Хацкевіча і мясцовых камісій.

Палітыка беларусізацыі ў дзейнасці дзяржаўных і грамадскіх арганізацый. Перавод на беларускую мову справаводства ў дзяржаўных установах. Тэрміны і умовы пераводу ў наркаматах, дзяржаўным апарате, Саветах, партыйных камітэтах. Палітыка карэнізацыі дзяржаўнага апарату, складу Саветаў, вылучэння кадраў мясцовай нацыянальнасці. Праявы палітыкі беларусізацыі ў войску. Ваенная рэформа. Стварэнне нацыянальных тэрытарыяльных часцей і злучэнняў. Падрыхтоўка камандных кадраў. Беларусізацыя ва ўнутраным жыцці войска.

Супярэчнасці і цяжкасці ў правядзенні палітыкі беларусізацыі. Супрацьдзеянні палітыцы беларусізацыі з боку прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцяў, часткі дзяржаўнага і партыйнага апарату. Неабгрунтаванае фарсіраванне тэмпаў беларусізацыі, адсутнасць дастатковых матэрыяльных сродкаў і ўмоў для авалодання беларускай мовай. Змены палітыкі Кампартыі ў адносінах да беларусізацыі ў канцы 20-х гадоў. Прычыны згортвання палітыкі беларусізацыі, выкараненне яе здабыткаў.

Гістарычны вопыт палітыкі беларусізацыі 20-х гадоў і яго адлюстраванне ў беларускай гістарыяграфіі.

Культурнае жыццё ў БССР у 1920-я гады

Палітыка Савецкай улады і кіраўнікоў Кампартыі па пытаннях развіцця нацыянальнай культуры ў Беларусі: прынцыпы, асноўныя напрамкі, супярэчнасці, непаслядоўнасць, поспехі і здабыткі. Уплыў палітыкі беларусізацыі на актывізацыю нацыянальна-культурнага жыцця. Палітыка «культурнай рэвалюцыі». Узмацненне ідэалагічнага ўціску, праявы таталітарнай тэндэнцыі ў культурным жыцці.

Станаўленне і развіццё ў Беларусі савецкай сістэмы адукацыі. Барацьба з непісьменнасцю. Стварэнне агульнаадукацыйнай, спецыяльнай і вышэйшай школы. Матэрыяльная база сістэмы адукацыі, вырашэнне праблемы забеспячэння кадрамі. Праявы палітыкі беларусізацыі ў сферы адукацыі. Забеспячэнне культурных патрэб нацыянальных меншасцяў. Фарміраванне беларускай інтэлігенцыі.

Навука ў БССР. Стварэнне сістэмы навуковых устаноў. Заснаванне і дзейнасць Інбелкульта. Разгортванне навуковых даследаванняў па пытаннях беларускай мовы, гісторыі, этнаграфіі. Стварэнне Акадэміі навук БССР. У. Ігнатоўскі, С. Некрашэвіч, В. Ластоўскі, У. Пічэта, І. Замоцін, М. Прыляжаеў і іншыя вучоныя Беларусі. Сувязь навуковых даследаванняў з развіццём рэспублікі. Краязнаўства.

Развіццё беларускай савецкай літаратуры. Умовы літаратурнай дзейнасці ў пачатку 20-х гадоў. Праявы адноснай дэмакратызацыі грамадска-палітычнага жыцця ў творчай дзейнасці. Узнікненне і ідэйная барацьба розных плыняў і напрамкаў. Стварэнне і дзейнасць літаратурных аб'яднанняў «Маладняк», «Узвышша», «Полымя». Беларуская асацыяцыя пралетарскіх пісьменнікаў. Асноўныя тэмы ў творах 20-х гадоў Я. Купалы, Я. Коласа, М. Чарота, З. Бядулі, К. Чорнага, М. Зарэцкага, А. Дудара і іншых беларускіх літаратараў.

Тэатральнае, музычнае і выяўленчае мастацтва Савецкай Беларусі. Выдатныя акцёры, рэжысёры, майстры выяўленчага мастацтва і іх творы. Рэпертуар тэатраў у Беларусі. Ф. Аляхновіч, У. Галубок, Е. Міровіч, П. Малчанаў, У. Крыловіч, Л. Ржэцкая, У. Уладамірскі і інш. Музычнае мастацтва: М. Аладаў, Р. Пукст, Н. Сакалоўскі, А. Туранкоў і інш. Віцебская мастацкая школа: Л. Лісіцкі, В. Ермалаева, К. Малевіч, М. Шагал. Тэматыка твораў мастакоў і скульптараў: В. Волкаў, Я. Кругер, У. Кудрэвіч, Ю. Пэн, М. Філіповіч, А. Бразер, А. Грубэ і інш. Культурна-асветніцкая праца. Станаўленне беларускага кіно. Ю. Тарыч, У. Корш-Саблін. Беларуская народная творчасць.

Індустрыялізацыя

Сутнасць і неабходнасць індустрыялізацыі, асаблівасці яе правядзення ў рэспубліцы. Першы пяцігадовы план у прамысловасці Беларусі, асноўныя паказчыкі і асаблівасці. Заданні па росту аб'ёмаў.

Сродкі на развіццё прамысловасці ў Беларусі. З'яўленне новых галін вытворчасці. Найбольш значныя прамысловыя прадпрыемствы, пабудаваныя за гады пяцігодкі ў Мінску, Віцебску, Гомелі, Барысаве, Оршы і іншых гарадах. Змены ў сістэме кіравання. Вяртанне да камандна-адміністрацыйнай сістэмы, жорсткага планавання. Падпарадкаванне прамысловых прадпрыемстваў Беларусі агульнасаюзным органам. Метады і сродкі выканання заданняў пяцігадовага плана. Цяжкасці ў рабоце прамысловасці, умовах існавання працоўных падчас пяцігодкі. Гаспадарчыя вынікі першай пяцігодкі ў БССР.

Прамысловасць Беларусі ў гады другой пяцігодкі. Заданні па прамысловым развіцці. Новабудоўлі, тэхнічная рэканструкцыя вытворчасці. Абвастрэнне цяжкасцяў з выкананнем пяцігадовага плана. Зніжэнне тэмпаў развіцця ў БССР. Падрыхтоўка кадраў ІТР і кваліфікаваных рабочых. Разгортванне працоўнага саборніцтва. Стаханаўскі рух у прамысловасці рэспублікі. Узмацненне адміністрацыйнага ўціску, ужыванне рэпрэсій для безумоўнага выканання вытворчых заданняў. Асноўныя вынікі II пяцігодкі ў Беларусі. Прамысловасць Беларусі ў агульнасаюзным гаспадарчым комплексе.

Калектывізацыя

Змена палітыкі камуністычнай партыі на вёсцы. Курс на калектывізацыю. Крызіс хлебнарыхтовак. Увядзенне надзвычайных мер. Канфіскацыя хлеба ў сялянства. Забарона гандлю сельгаспрадуктамі. Забарона хутарской формы землеўладкавання. Пачатак суцэльнай калектывізацыі. Тэрміны яе правядзення для Беларусі. Роля кіраўніцтва КП(б)Б у паскарэнні калектывізацыі. Забарона арэнды зямлі і найма рабочай сілы. Накіраванне на вёску рабочых для арганізацыі калгасаў, «дваццаціпяцітысячнікі». Павелічэнне на працягу першых месяцаў 1930 года колькасці калгасаў і ўцягнутых у іх сялянскіх гаспадарак. Ліквідацыя «кулацкіх» гаспадарак, прымусовае уступленне сялян у калгасы. Узмацненне напружанасці на вёсцы. Выступленні сялян супраць калектывізацыі. Адток сялянскіх гаспадарак з калгасаў вясной 1930 года. Новы наступ на сялянства восенню 1930 г. Калектывізацыя беларускай вёскі на працягу першай паловы 1930-х гадоў. «Раскулачванне», прымусовыя высылкі, рэпрэсіі. Узмацненне эканамічнага ўціску на сялян. Арганізацыя МТС і палітычных аддзелаў пры іх, іх роля ў сельскагаспадарчай вытворчасці. Голад 1932–1933 гг. у Беларусі. Арганізацыйна-гаспадарчае кіраванне калгасамі і саўгасамі ў гады другой пяцігодкі. Матэрыяльна-тэхнічная база сельскай гаспадаркі. Вынікі калектывізацыі сельскай гаспадаркі

Беларусі. Колькасць калгасаў у БССР напрыканцы 30-х гадоў, стан раслінаводства, жывёлагадоўлі. Сацыяльна-палітычныя вынікі калектывізацыі, разбурэнне сялянскіх гаспадарак. Гістарыяграфія праблем калектывізацыі ў Беларусі.

Грамадска-палітычнае жыццё ў канцы 1920-х – 1930-я гг.

Карэнныя змены грамадска-палітычнага жыцця ў канцы 1920-х гадоў. Умацаванне таталітарнай тэндэнцыі ў палітыцы Кампартыі. Тэзіс аб умацненні класавай барацьбы. Пашырэнне барацьбы з іншадумствам. Стварэнне рэпрэсіўнага апарату, пазасудовых органаў. Пераход да барацьбы з беларускім нацыянал-дэмакратызмам (нацдэмамі). Справа «Саюза вызвалення Беларусі». Арышты і абвінавачванні па справе СВБ. Уплыў рэпрэсій на беларускае грамадства. Я. Купала, Я. Колас, У. Ігнатоўскі. Прыгавор па справе СВБ, трагічны лёс асуджаных. Дзейнасць органаў АДПУ–НКУС у Беларусі па «выкрыцці ворагаў народа». Рэпрэсіі супраць былых праціўнікаў бальшавіцкай партыі, беспадстаўныя арышты сярод інтэлігенцыі, дзяржаўнага апарату, беларускіх нацыянальных дзеячаў, розных слаёў насельніцтва. Масавы характар рэпрэсій 1937–1938 гг. у Беларусі. Рэпрэсіі ўнутры КП(б)Б. Трагічны лёс А. Чарвякова, М. Галадзеда, іншых кіраўнікоў рэспублікі. Рэпрэсіі 20–30-х гадоў – самае цяжкае злачынства сталінскага рэжыму. Агульныя лічбы аб колькасці ахвяр рэпрэсій у Беларусі.

Асноўныя рысы беларускага савецкага грамадства канца 30-х гадоў.

Культура БССР у 1930-я гг.

Асноўныя тэндэнцыі культурнага жыцця. Узмацненне ідэалагічнага ўціску, праявы таталітарнай тэндэнцыі ў культурным жыцці. Палітыка «культурнай рэвалюцыі». Выкараненне народнай культуры, нацыянальных традыцый і звычаяў, нормаў маралі. Ваяўнічы атэізм. Насаджэнне «пралетарскай», «сацыялістычнай» культуры. «Сацыялістычны рэалізм».

Ліквідацыя масавай непісьменнасці. Змены ў школьнай адукацыі. Пераход да сямігадовага абавязковага навучання. Вышэйшая і спецыяльная адукацыя. Навука. Галоўныя навуковыя цэнтры Беларусі і навукова-даследчая дзейнасць. Беларуская інтэлігенцыя і рэпрэсіі ў адносінах да яе.

Згортванне беларусізацыі. Рэформа беларускага правапісу. Праявы абвастрэння ідэалагічнай барацьбы 30-х гадоў у стане беларускай літаратуры. Перабудова пісьменніцкіх арганізацый. Змены ў тэматыцы і змесце мастацкіх твораў у выніку ідэалагічнага ўціску. Рэпрэсіі ў адносінах да беларускіх пісьменнікаў.

Узмацненне ўплыву ідэалогіі на мастацкую творчасць. Тэатральнае і музычнае мастацтва. Г. Глебаў, І. Ждановіч, У. Галубок. Тэатры БССР 1930-х гг. Стварэнне беларускай музычнай школы. А. Туранкоў, М. Куліковіч-Шчаглоў. М. Равенскі, Я. Цікоцкі, Л. Александроўская.

Архітэктура і выяўленчае мастацтва. У. Волкаў, Я. Зайцаў, Р. Семашкевіч, З. Азгур, А. Арлоў, А. Бразер, А. Грубэ, І. Лангбард і інш. Рэпрэсіі супраць творчай інтэлігенцыі. Абмежаванасць працэсу нацыянальна-культурнага развіцця ў 30-я гады.

Раздзел XI.

ЗАХОДНЯЯ БЕЛАРУСЬ У СКЛАДЗЕ ПОЛЬСКОЙ ДЗЯРЖАВЫ

Месца і роля Заходняй Беларусі ў планах Польшчы. Заходнебеларускія землі ў складзе Польскай дзяржавы: тэрыторыя, склад насельніцтва, тэрытарыяльна-адміністрацыйны падзел, органы кіравання. Палітыка польскіх улад у адносінах да Заходняй Беларусі, нацыянальных праблем беларусаў.

Адметныя рысы эканомікі Заходняй Беларусі, яе месца ў эканоміцы Польшчы. Стан прамысловасці, асноўныя яе галіны. Колькасць рабочых, умовы іх працы і жыцця. Праявы эканамічнага крызісу 1929–1933 гг. у Заходняй Беларусі. Рост беспрацоўя. Рабочы рух у Заходняй Беларусі. Забастоўкі ў прамысловых цэнтрах, у Белавежскай пушчы. Аграрнае пытанне ў Заходняй Беларусі. Зямельная рэформа, парцэляцыя, камасацыя, ліквідацыя сервітутаў. Асадніцтва. Збядненне беларускага сялянства. Эканамічная эміграцыя.

Нацыянальны прыгнёт беларускага насельніцтва. Фальсіфікацыя звестак аб нацыянальным складзе насельніцтва. Нацыянальны ўціск. Закрыццё беларускіх школ. Скарачэнне для беларускага насельніцтва магчымасцяў атрымаць адукацыю, ужываць беларускую мову. Таварыства беларускай школы (ТБШ), яго культурна-асветніцкая дзейнасць.

Умовы палітычнага жыцця ў Заходняй Беларусі. Асноўныя палітычныя партыі. Выбары ў сейм 1922 г. Беларускі пасольскі клуб. Беларускі нацыянальны рух у Заходняй Беларусі. Партыя беларускіх эсэраў на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Стварэнне Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі (БРА). Беларуская сацыял-дэмакратычная партыя, Беларуская хрысціянская дэмакратыя, Беларускі сялянскі саюз (БСС). Утварэнне камуністычнай партыі Заходняй Беларусі (КПЗБ), яе роля ў рэвалюцыйна-вызваленчым руху. Уплыў польскіх, яўрэйскіх, іншых дэмакратычных партый на насельніцтва Заходняй Беларусі.

Афармленне Беларускай сялянска-рабочай грамады (БСРГ). Яе праграма, палітычная і арганізацыйная дзейнасць. Пераўтварэнне грамады ў масавую арганізацыю. Б. Тарашкевіч, С. Рак-Міхайлоўскі,

П. Валошын, П. Мятла і іншыя кіраўнікі Беларускага нацыянальнага руху. Разгром і забарона БСРГ польскімі ўладамі.

Выбары ў сейм (1928 г.) у Заходняй Беларусі. Беларускі сялянска-рабочы пасольскі клуб «Змаганне». Судовыя працэсы ў Заходняй Беларусі. Уздым рабочага і сялянскага руху на пачатку 30-х гадоў. Узмацненне палітычнай рэакцыі польскіх улад. Спробы стварэння антыфашысцкага народнага фронту. Беларускае народнае аб'яднанне (БНА). Роспуск КПЗБ, рэпрэсіі ў адносінах да яе кіраўнікоў.

Культура Заходняй Беларусі. Школы, друк, літаратура і мастацтва. Творы М. Танка, М. Васілька, В. Таўлая, Я. Брыля, Б. Тарашкевіча, І. Дварчаніна і інш. Народная творчасць. Р.Шырма. Драматычныя секцыі пры гуртках ТБШ.

Раздзел XII.

БЕЛАРУСЬ У ГАДЫ ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Уключэнне Заходняй Беларусі ў склад БССР

Заходняя Беларусь у сферы савецка-германскай палітыкі. Савецка-германскі дагавор 1939 г., сакрэтныя пратаколы да яго. Пачатак другой сусветнай вайны. Напад фашысцкай Германіі на Польшчу, разгром польскай дзяржавы. Ваенныя дзеянні на беларускай тэрыторыі.

Уступленне Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь. Баі супраць польскіх войскаў. Адносіны насельніцтва да прыходу Чырвонай Арміі. Лінія мяжы паміж савецкімі і германскімі войскамі ў Беларусі. Лёс польскіх вайскоўцаў, апынуўшыхся у савецкім палоне. Праблемы бежанцаў і іх вырашэнне. Дагавор аб дружбе і граніцы СССР і Германіі.

Арганізацыя часовых органаў кіравання на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Часовыя ўправы, сялянскія камітэты і іх дзейнасць. Накіраванне ў Заходнюю Беларусь партыйных, савецкіх і дзяржаўных работнікаў з усходніх раёнаў БССР. Хуткае стварэнне арганізацый КП(б)Б, забарона дзейнасці іншых палітычных партый. Выбары ў Народны сход Заходняй Беларусі, яго склад. Рашэнні Народнага сходу, III сесіі Вярхоўнага Савета БССР. Павелічэнне тэрыторыі і насельніцтва БССР. Перадача часткі беларускіх зямель Літве.

Усталяванне савецкай улады ў Заходняй Беларусі. Выбары ў Вярхоўныя Саветы СССР і БССР. Нацыяналізацыя прамысловасці і яе развіццё. Пачатак стварэння калгасаў, МТС. Змены ў культурным жыцці. Антысавецкая барацьба ў Заходняй Беларусі. Польскае падполле. Дэпартацыі з Заходняй Беларусі асаднікаў, чыноўнікаў, іншых груп насельніцтва. Сучасныя ацэнкі падзей восені 1939 г., уключэння Заходняй Беларусі ў склад БССР, змен у жыцці заходнебеларускага насельніцтва.

Беларусь напярэдадні нападу Германіі

Развіццё БССР у гады III пяцігодкі. Стан народнай гаспадаркі, супярэчнасці сацыяльна-палітычнага жыцця. Узмацненне працоўнай дысцыпліны, жорсткасці таталітарнага рэжыму. Удзел насельніцтва БССР у абарончых мерапрыемствах, стварэнне умацаваных раёнаў.

Вялікая Айчынная вайна 1941–1945 гг. у Беларусі

Нападзенне фашысцкай Германіі на СССР. Прычыны трагічнага пачатку вайны для Чырвонай Арміі. Баі ў пагранічных раёнах БССР. Абарона Брэсцкай крэпасці. Навагрудскі кацёл. Абарона Мінска. Ваенныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі ў першыя месяцы вайны. Спробы арганізаваць абарону на Берасіне і Дняпры. Эвакуацыя прамысловых прадпрыемстваў, дзяржаўнай і калгаснай маёмасці і насельніцтва ў савецкі тыл. Дапамога насельніцтва Чырвонай Арміі. Будаўніцтва абарончых аб'ектаў. Знішчальныя батальёны і атрады народнага апалчэння. Баі пад Бабруйскам, Барысавам, Віцебскам. Абарона Магілёва і Гомеля. Вынікі двухмесячных баёў у Беларусі.

Акупацыя тэрыторыі Беларусі германскімі войскамі. Мэты акупацыйнай палітыкі. Устанаўленне акупацыйнага рэжыму. Тэрытарыяльна-адміністрацыйны падзел Беларусі. Сістэма акупацыйных органаў і мясцовай улады на акупіраванай немцамі тэрыторыі. Акупацыйны апарат кіравання. Сацыяльна-эканамічныя і палітычныя мерапрыемствы нямецкіх акупантаў. Рабаванне гітлераўцамі гаспадарчых і культурных каштоўнасцяў. Масавое знішчэнне ваеннапалонных і насельніцтва. Вываз насельніцтва на работу ў Германію. Канцэнтрацыйныя лагеры і турмы. Карныя экспедыцыі. Яўрэйскія гета.

Беларускі нацыянальны рух, беларускія нацыянальныя арганізацыі ва ўмовах акупацыі. Беларускія калабарацыянісцкія арганізацыі і іх дзейнасць, Беларуская народная самапомач. Беларуская самаахова. Саюз беларускай моладзі. Беларуская цэнтральная рада. Беларуская краёвая абарона. Другі ўсебеларускі кангрэс.

Адносіны насельніцтва Беларусі да нямецкага акупацыйнага рэжыму. Разгортванне барацьбы супраць нямецкіх войскаў на акупіраванай тэрыторыі Беларусі. Першыя партызанскія атрады і падпольныя антыфашысцкія камітэты і групы. Дзейнасць КП(б)Б ва ўмовах акупацыі. Стварэнне сеткі падпольных партыйных і камсамольскіх органаў і арганізацый. Мінскае падполле. Падпольныя арганізацыі і барацьба з акупантамі ў Магілёве, Віцебску, Оршы, Скідалі, іншых раёнах Беларусі. Антыфашысцкія патрыятычныя арганізацыі ў заходніх абласцях рэспублікі. Супраціўленне ў гета.

Уплыў ваенных падзей на ваенна-палітычнае становішча ў Беларусі. Узмацненне партызанскай барацьбы пасля разгрому фашысцкіх войскаў пад Масквой. Партызанскія брыгады, іх баявая дзейнасць. Стварэнне і роля Беларускага штаба партызанскага руху (БШПР). Арганізацыйная структура савецкага партызанскага руху. Партызанскія зоны. Рэйды партызанскіх фарміраванняў. «Рэйкавая вайна». Дапамога савецкага тылу і мясцовага насельніцтва партызанам і падпольшчыкам. Удзел насельніцтва ў зрыве палітычных і эканамічных мерапрыемстваў акупантаў. Узаемаадносіны мірнага насельніцтва і партызан. Асаблівасці антыфашысцкай барацьбы ў Заходняй Беларусі. Армія Краёва ў Беларусі: мэты, тактыка, дзейнасць, ўзаемаадносіны з савецкімі партызанамі.

Вызваленне Беларусі. Пачатак вызвалення тэрыторыі Беларусі ў канцы 1943 г. – пачатку 1944 г. Сумесныя дзеянні партызан і часцей Чырвонай Арміі. Беларуская наступальная аперацыя «Баграціён». Акружэнне і разгром фашысцкіх войскаў пад Віцебскам, Бабруйскам, Мінскам. Вызваленне Мінска, усёй тэрыторыі БССР ад нямецкіх захопнікаў. Подзвігі савецкіх воінаў падчас вызвалення Беларусі. Значэнне разгрома гітлераўскіх войскаў у Беларусі.

Аднаўленчыя мерапрыемствы на вызваленай тэрыторыі Беларусі ў гады вайны. Дапамога народаў СССР у аднаўленні гаспадаркі Беларусі. Першыя крокі па аднаўленні прамысловасці. Дапамога сельскай гаспадарцы. Аднаўленне ўстаноў адукацыі і культуры.

Удзел беларускага народа ў разгроме фашысцкай Германіі і Японіі. Беларусы на франтах Вялікай Айчыннай вайны, у еўрапейскім руху Супраціўлення. Эвакуіраваныя жыхары Беларусі ў савецкім тыле. Людскія, матэрыяльныя і культурныя страты Беларусі ў час другой сусветнай вайны.

Раздзел XIII.

БЕЛАРУСЬ У ПАСЛЯВАЕННЫ ПЕРЫЯД (1945–1985 гг.)

Беларусь у першае пасляваеннае дзесяцігоддзе

БССР пасля вызвалення ад нямецкай акупацыі. Разбурэнне эканомікі, шляхі і метады яе аднаўлення. Пяцігадовы план аднаўлення і развіцця народнай гаспадаркі Беларускай ССР 1946–1950 гг. Дасягненне даваеннага ўзроўню прамысловага развіцця. Стварэнне новых галін прамысловасці. Апераджальны рост цяжкай прамысловасці. Адміністрацыйна-бюракратычная сістэма кіравання прадпрыемствамі. Цяжкасці і пралікі ў гаспадарчым жыцці. Працоўная актыўнасць у аднаўленчы перыяд. Сацыялістычнае спаборніцтва.

Умовы аднаўлення сельскай гаспадаркі Беларусі. Аднаўленне калгасна-саўгаснай сістэмы, МТС. Дапамога ўсходніх раёнаў СССР, вяртанне з эвакуацыі матэрыяльных каштоўнасцяў, жывёлы. Калектывізацыя ў заходніх раёнах БССР. Барацьба супраць калектывізацыі ў Заходняй Беларусі. Узбуйненне калгасаў у пачатку 50-х гадоў. Спробы пераадолець крызісныя з'явы ў сельскай гаспадарцы. Прычыны адставання сельскагаспадарчай вытворчасці.

Грамадска-палітычнае жыццё. Аднаўленне дзейнасці партыйных, савецкіх органаў і грамадскіх арганізацый пасля вайны. Стварэнне і дзейнасць палітаддзелаў пры МТС у заходніх абласцях. Падпольныя патрыятычныя арганізацыі беларускай моладзі. Антысавецкая барацьба і бандытызм. Агітацыйная дзейнасць падчас выбарчых кампаній у Саветы. Узмацненне адміністрацыйна-каманднай сістэмы, культура асобы Сталіна і ідэалагічнага ўціску. Рэпрэсіі ў пасляваенныя гады. Абвінавачванні навуковай і творчай інтэлігенцыі рэспублікі падчас «дыскусій» па праблемах біялогіі, мовазнаўства, «справы ўрачоў», ідэалагічных кампаній. Першыя спробы дэмакратызацыі грамадска-палітычнага жыцця пасля смерці Сталіна.

Выхад БССР на міжнародную арэну. Стварэнне Міністэрства замежных спраў. Пашырэнне паўнамоцтваў рэспублікі ў галіне знешніх зносін. БССР – адна з краін-заснавальніц ААН. Удзел Беларусі ў дзейнасці спецыялізаваных міжнародных устаноў. Дзейнасць прадстаўнікоў БССР у ААН. Умовы развіцця замежных сувязяў.

Матэрыяльнае і бытавое становішча насельніцтва Беларусі ў пасляваенныя гады. Вастрыва жыллёвай праблемы ў гарадах і на вёсцы. Удзел жыхароў у аднаўленні. Пашырэнне камунальнай гаспадаркі і транспарту. Планы аднаўлення і рэканструкцыі гарадоў. Забеспячэнне насельніцтва прадуктамі і таварамі. Картачная сістэма, яе адмена. Пашырэнне гандлю. Наладжванне медыцынскага абслугоўвання і сацыяльнага забеспячэння.

Аднаўленне ў галіне культуры. Становішча народнай адукацыі пасля вайны. Аднаўленне і пашырэнне сеткі агульнаадукацыйных школ. Павелічэнне асігнаванняў з бюджэту на патрэбы адукацыі. Забеспячэнне настаўніцкімі кадрамі. Скарачэнне колькасці беларускіх школ. Аднаўленне сістэмы вышэйшай адукацыі. Адкрыццё новых навучальных устаноў. Забеспячэнне рэспублікі кваліфікаванымі кадрамі. Аднаўленне навуковых устаноў, дзейнасць Акадэміі навук БССР, развіццё навуковых даследаванняў. Літаратура і мастацтва ў пасляваеннае дзесяцігоддзе. Ідэалагічнае ўмяшанне ў дзейнасць творчай інтэлігенцыі. Вядучая тэматыка ў творчасці мастакоў, літаратараў, кінематаграфістаў Беларусі ў пасляваенныя гады. Творчасць М. Лынькова, І. Шамякіна, І. Мележа. Я. Брыля, К. Крапівы, А. Маўзона, М. Танка, П. Панчанкі і інш. Рэпертуар тэатраў. Музычная

культура. А. Багатыроў, Дз. Лукас, У. Алоўнікаў, Ю. Семеняка. Творчасць мастакоў І. Ахрэмчыка, Я. Зайцава, В. Волкава, Ф. Дарашэвіча, У. Сухаверхава, А. Малішэўскага, скульптараў З. Азгура, А. Бембеля, А. Глебава, С. Селіханава і інш. Аднаўленне сеткі культурна-асветніцкіх устаноў. Павелічэнне выпуску газет, часопісаў, кніг.

БССР у 50–80-я гг. XX ст.

Сацыяльна-эканамічнае развіццё. Асноўныя тэндэнцыі эканамічнага развіцця рэспублікі ва ўмовах навукова-тэхнічнай рэвалюцыі. Асаблівасці навукова-тэхнічнага прагрэсу ў Беларусі. Структура прамысловасці. Стварэнне новых галін вытворчасці. Уплыў ваенна-прамысловага комплексу на тэхнічны прагрэс. Пагаршэнне экалагічнай абстаноўкі. Спробы эканамічных рэформ. Тэмпы прамысловай вытворчасці, прычыны іх зніжэння з канца 70-х гадоў.

Становішча ў сельскай гаспадарцы рэспублікі. Пошукі шляхоў выхаду з крызісу. Рэарганізацыя МТС. Ажыццяўленне эканамічнай рэформы ў кіраванні сельскай гаспадаркай. Тэхнічная база, спецыялізацыя і канцэнтрацыя сельскагаспадарчай вытворчасці, спробы яе інтэнсіфікацыі. Індустрыялізацыя яе вытворчасці. Меліярацыя. Стварэнне сельскагаспадарчых комплексаў. Харчовая праграма і яе вынікі. Дасягненні і пралікі, прычыны цяжкасцяў у аграпрамысловым комплексе рэспублікі. Рост застоўных тэндэнцый у сацыяльна-эканамічным развіцці.

Грамадска-палітычнае жыццё. Спробы дэмакратызацыі грамадскага жыцця. Рэабілітацыя ахвяр культу асобы. Кампартыя Беларусі: яе склад, месца і роля ў беларускім грамадстве. Стыль і метады партыйнага кіраўніцтва дзяржаўнай, гаспадарчай і культурнай сферамі жыцця, Саветы, прафсаюзы, маладзёжныя і іншыя арганізацыі. Фармалізацыя грамадскага жыцця, асноўныя супярэчнасці паміж прапагандай і жыццём. Канстытуцыя БССР 1978 г.

Культурнае жыццё рэспублікі. Пераход да абавязковай васьмігадовай і ўсеагульнай сярэдняй адукацыі. Развіццё матэрыяльна-тэхнічнай базы адукацыі. Вышэйшая, сярэдняя спецыяльная і прафесійна-тэхнічная адукацыя. Адкрыццё ў рэспубліцы новых навучальных устаноў. Пашырэнне універсітэцкай адукацыі. Навукова-даследчыя ўстановы рэспублікі. Асноўныя напрамкі навуковых даследаванняў, іх дасягненні. Галоўныя дасягненні ў развіцці беларускай літаратуры і мастацтва. Творы А. Адамовіча, В. Быкава, Н. Гілевіча, У. Караткевіча, К. Кірэенкі, А. Макаёнка, М. Матукоўскага, М. Лужаніна, П. Панчанкі, М. Савіцкага і інш. Абмежаванасць нацыянальна-культурнага жыцця ў Беларусі. Выясненне беларускай мовы са сферы адукацыі, навукі і друку. Прычыны духоўнага крызісу грамадства і яго сацыяльна-псіхалагічныя вынікі.

Раздел XIV. БЕЛАРУСЬ СУЧАСНАЯ

Сацыяльна-эканамічнае становішча рэспублікі ў сярэдзіне 80-х гадоў. Неабходнасць кардынальных змен і пошукі шляхоў іх ажыццяўлення ў дзейнасці партыйна-дзяржаўнага кіраўніцтва рэспублікі. Асаблівасці і цяжкасці ажыццяўлення эканамічных рэформ у Беларусі. Чарнобыльская катастрофа і яе наступствы. Аднаўленне адцэнтралізаванай сістэмы кіравання эканомікай і пераход да рыначных адносін. Усталяванне розных форм маёмасці і гаспадарання. Пошукі шляхоў выпрацоўкі аграрнай палітыкі. Сацыяльна-эканамічныя праблемы ва ўмовах пераходнага перыяду і шляхі выхаду з крызісу ў эканоміцы і сацыяльных адносінах.

Новыя з'явы ў грамадска-палітычным жыцці рэспублікі. Праявы крызісу аднапартыйнай сістэмы. Узнікненне і ўмацаванне новых палітычных сіл, партый і рухаў. Узнікненне БНФ на платформе ідэі нацыянальнага адраджэння. Аслабленне пазіцыі КПБ, зніжэнне яе ўплыву на палітычнае жыццё рэспублікі. Палітычныя платформы і дзейнасць сучасных палітычных партый у Беларусі. Іх уплыў на грамадска-палітычнае жыццё ў рэспубліцы, дзейнасць Вярхоўнага Савета РБ. Дэкларацыя аб дзяржаўным суверэнітэце Беларусі, наданне ей статуса Канстытуцыйнага Закона. Значэнне гэтай падзеі для набыцця сапраўднай дзяржаўнай незалежнасці Беларусі.

Прызнанне замежнымі краінамі незалежнасці Рэспублікі Беларусь. Пашырэнне палітычных, эканамічных і культурных сувязяў з замежнымі дзяржавамі. Роля РБ у стварэнні і развіцці ўзаемаадносін у рамках Садружнасці Незалежных Дзяржаў. Супярэчнасці, цяжкасці і здабыткі працэсу развіцця незалежнасці РБ. Прыняцце Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь. Станаўленне прэзідэнцкай палітычнай сістэмы. Выбары першага Прэзідэнта, новага складу Вярхоўнага Савета. Пытанне аб дзяржаўнай сімволіцы РБ, рэферэндум у маі 1995 г. і яго вынікі. Рэферэндумы ў лістападзе 1996 г. і кастрычніку 2004 г. Змены ў Канстытуцыі. Падпісанне саюзнага дагавора Беларусі і Расіі і будаўніцтва Саюзнай дзяржавы. Сучасная палітычная і эканамічная мадэль беларускай дзяржаўнасці.

Уплыў дэмакратызацыі грамадска-палітычнага жыцця на актывізацыю духоўнага патэнцыялу рэспублікі. Праграма адраджэння беларускай мовы, нацыянальнай культуры. Наданне беларускай мове статусу дзяржаўнай мовы. Закон аб адукацыі ў РБ, яго ўплыў на развіццё нацыянальнай самасвядомасці. Стварэнне і дзейнасць грамадскіх арганізацый у галіне развіцця нацыянальнай культуры, гісторыі. Нацыянальныя адносіны ў Беларусі, пошук шляхоў вырашэння праблем нацыянальных меншасцяў. Творчыя арганізацыі рэспублікі.

Вяртанне забытых твораў і імёнаў дзеячаў культуры. Сучасныя праблемы беларускага культурнага адраджэння.

Беларускае замежжа

Беларуская эміграцыя як частка беларускай нацыі. Палітычныя і эканамічныя падставы для эміграцыі з Беларусі. Пачатак масавай эміграцыі з Беларусі на рубяжы XIX–XX стст. Асноўныя мэты, шляхі і накірункі эміграцыі. Лёс эмігрантаў. З'яўленне арганізаванай палітычнай эміграцыі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі і грамадзянскай вайны, яе памеры і асноўныя накірункі. Кіруючыя органы БНР, беларускіх нацыянальных партый і арганізацый у эміграцыі. Вайсковыя фарміраванні БНР у эміграцыі. Кансалідацыя беларускіх сіл за мяжой. Канферэнцыі ў Рызе і Празе. Адносіны лідэраў беларускай эміграцыі да Рыжскага міру, адстойванне ідэі незалежнасці Беларусі. Спробы падрыхтоўкі ўзброенага паўстання. Адносіны беларускай эміграцыі да савецкай Беларусі. Кантакты кіраўнікоў БССР з эміграцыйшай. Уплыў амністыі, палітыкі беларусізацыі, гаспадарчых поспехаў у БССР на пазіцыі беларускай эміграцыі, Раскол у беларускай эміграцыі. Канферэнцыя у Берліне (1925 г.) і яе вынікі. Рух за вяртанне. Уключэнне былых эмігрантаў у нацыянальна-культурнае адраджэнне на савецкай частцы Беларусі. Рэпрэсіі ў адносінах да беларускіх дзеячаў, вярнуўшыхся з эміграцыі.

Кіруючыя органы беларускай эміграцыі ў другой палове 20-х і ў 30-я гады. Нацыянальна-культурная дзейнасць беларускай эміграцыі. Культурныя і асветніцкія ўстановы беларусаў у Літве, Латвіі, Эстоніі, Чэхаславакіі і іншых краінах. Выдавецкая дзейнасць. Студэнцкія аб'яднанні. Жыццё беларускай эміграцыі на амерыканскім кантыненте. Роля беларускай эміграцыі ў захаванні нацыянальнай спадчыны.

Чарговая хваля эміграцыі і міграцыі ў СССР пасля другой сусветнай вайны. Партыйна-дзяржаўная палітыка ва ўзаемаадносінах БССР з беларускай дыяспарай. Галоўныя цэнтры эміграцыі пасля другой сусветнай вайны, іх дзейнасць. Дзейнасць Беларускага таварыства «Радзіма», Беларускага таварыства культурных сувязей з замежнымі краінамі. Беларуская дыяспара і суверэнная Беларусь – новая сістэма ўзаемадачынненняў. Стварэнне і дзейнасць грамадскага аб'яднання беларусаў свету «Бацькаўшчына». З'езды беларусаў свету. Уклад беларусаў замежжа ў развіццё навукі і культуры сусвету.

ЛІТАРАТУРА

Дакументы:

- Архіў уніяцкіх мітрапалітаў. Дакументы да гісторыі царквы ў Беларусі XV–XVI ст. – Мн., 1999.
- Белорусская ССР за 50 лет: Статистический сб. – Мн., 1968.
- Беларускія летапісы і хронікі. – Мн., 1997.
- Белоруссия в эпоху капитализма. Сб. док. и материалов: В 2 т. – Мн., 1983, 1990.
- Белоруссия в эпоху феодализма. Сб. док. и материалов: В 4 т. – М., 1959–1979.
- Беларусізацыя. 1920-я гады. Дакументы і матэрыялы. – Мн., 2001.
- Белорусские оstarбайтеры. Т. 1–5. Док. и материалы. – Мн., 1996–1998.
- Борьба за Советскую власть в Белоруссии 1918–1920. Сб. док. и материалов: В 2 т. – Мн., 1968, 1971.
- Восстание в Литве и Белоруссии 1863–1864. Док. и материалы. – М., 1965.
- Всенародное партизанское движение в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны. Док. и материалы. – Мн., 1973–1988.
- Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі (1772–1903 гг.). Т. 2. – Мн., 1940.
- Документы и материалы по истории Белоруссии (1900–1917). Т. 3. – Мн., 1953.
- Дэкларацыя Вярхоўнага Савета БССР аб дзяржаўным суверэнітэце БССР (27 ліпеня 1990 г.). – Мн., 1990.
- Закон Рэспублікі Беларусь «Аб мовах у Беларускай ССР». – Мн., 1990.
- Знешняя палітыка Беларусі. Зб. дак. і матэрыялаў. Т. 1–5. – Мн., 1997–2002.
- История Беларуси в документах и материалах / Авт.-сост. Н.Н. Кузнецов, В.Г. Мазец. – Мн., 2000.
- Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь. – Мн., 1994, 1996.
- Канун и начало войны. Документы и материалы. – Л., 1991.
- Кооперативно-колхозное строительство в СССР. Документы и материалы. – М., 1991.
- Полное собрание русских летописей. Т. 32. – М., 1975; Т. 35. – М., 1980.
- Праграмныя дакументы палітычных партый / Склад. П.І. Брыгадзін. – Мн., 1994.
- Публицистика белорусских народников. – Мн., 1993.
- Уния в документах: Сб. док. и материалов. – Мн., 1997.
- Хрестоматия по истории Белоруссии: С древнейших времен до 1917 г. – Мн., 1977.
- Хрестоматия по истории БССР (1917–1983). – Мн., 1984.

Асноўная:

- Гісторыя Беларускай ССР: У 5 т. – Мн., 1972–1975.
- Гісторыя Беларусі. Навуч. дапам. / А.Г. Каханоўскі, С.М. Ходзін, А.А. Яноўскі і інш. – Мн., 2001.
- Гісторыя Беларусі: У 6 т. ТТ. 1, 3–4. – Мн., 2000–2005.
- Гісторыя Беларусі: У 2 ч. Ч. 1. Ад старажытных часоў па люты 1917; Ч. 2. Люты 1917–2000 / Пад рэд. Я.К. Новіка, Г.С. Марцуля. – Мн., 2000.
- Гісторыя Беларусі: У 2 ч. Ч. 1. Са старажытных часоў да канца XVIII ст. – Мн., 2000; Ч. 2. XIX–XX ст. Курс лекцый. – Мн., 2002.
- Гісторыя сялянства Беларусі: У 3 т. Т. 1. – Мн., 1997; Т. 2. – Мн., 2002.
- Вішнеўскі А.Ф.* Гісторыя дзяржавы і права Беларусі. – Мн., 2003.
- Доўнар-Запольскі М.В.* Гісторыя Беларусі. – Мн., 1994.
- История политических партий. Материалы для самостоятельной работы студентов / Под общ. ред. В.К. Коршука, И.Ф. Романовского. – Мн., 2002.
- Круталевич В.А.* История Беларуси: становление национальной державности (1917–1922). – Мн., 1999.
- Лыч Л.М., Навіцкі У.Л.* Гісторыя культуры Беларусі. – Мн., 1996.
- Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. / Рэд. М.П. Касцюк і інш. Мн., 1994–1995.
- Эканамічная гісторыя Беларусі. Вучэбны дапаможнік // Выд. 2-е, дап. і перапрац / В.І. Галубовіч, Р.І. Ермашкевіч, Г.П. Бушчык і інш.; Пад агульнай рэд. В.І. Галубовіча. – Мн., 1995.
- Этнаграфія беларусаў: гістарыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя. – Мн., 1985.
- Юхо Я.А.* Кароткі нарыс гісторыі і права Беларусі. Мн., 1992.

Дадатковая:

- Актуальныя пытанні гісторыі БССР (савецкі перыяд). – Мн., 1990.
- Актуальныя пытанні гісторыі Беларусі ад старажытных часоў да нашых дзён. – Мн., 1992.
- Гісторыя Беларусі: новае ў даследаванні і выкладанні. – Мн., 1999.
- Дзмітрачкоў П.Ф.* Старажытная гісторыя Беларусі. – Магілёў, 1999.
- Ермаловіч М.І.* Старажытная Беларусь. – Мн., 1990, 1994.
- З гісторыі палітычных партый: Вучэб. дапам. для студэнтаў. – Мн., 1993.
- История Беларуси. Учеб.-информ. пособие / Под ред. А.Г. Кохановского, О.А. Яновского. – Мн., 2001.
- История политических партий России и Беларуси (конец XIX – первая четверть XX вв.). – Мн., 2001.
- Ковкель И.И., Ярмусик Э.С.* История Беларуси. – Мн., 1998.
- Матэрыялы па гісторыі Беларусі. – Мн., 2000.
- Октябрь и судьбы политической оппозиции. – Гомель, 1993.

- Очерки истории, науки и культуры Беларуси. IX–XX вв. – Мн., 1996.
- Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст. – Мн., 2001.
- Антон Луцкевич: Материалы следственного дела НКВД БССР / Науч. ред. В.Н. Михнюк. – Мн., 1997.
- Вішнеўскі А.Ф., Юхо Я.А.* Гісторыя дзяржавы і права ў Беларусі ў дакументах і матэрыялах. – Мн., 2003.
- Каліноўскі К.* На нашу вольнасць: Творы, дакументы. – Мн., 1999.
- Калиновский К.* Из печатного и рукописного наследия. – Мн., 1988.
- Луцкевич А.* За 25 гадоў (1903–1928). Успаміны аб працы першых беларускіх палітычных арганізацый: БРГ, БСГ. – Мн., 1991.
- Метрыка Вялікага княства Літоўскага (Копія канца XIV ст.). – Мн., 2000.
- На крутым павароце. Ідэолага-палітычная барацьба на Беларусі ў 1919–1931 гг. Дакументы, матэрыялы, аналіз. – Мн., 1999.
- Народное образование в БССР: Сб. док. и материалов: В 2 т. – Мн., 1979–1980.
- «Нацистское золото» из Беларуси: Док. и материалы. – Мн., 1998.
- Платонаў Р.П.* Беларусь у міжваенны перыяд. Старонкі палітычнай гісторыі ў святле архіўных крыніц. – Мн., 2001.
- Платонов Р.П.* Белоруссия, 1941-й: известный и неизвестный. По документам Национального архива Республики Беларусь. – Мн., 2000.
- Польско-советская война 1919–1920: (Ранее не опубликованные документы и материалы). – М., 1994. Ч. 1–2.
- Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1861–1862 гг. Сб. док. – М., 1964.
- Русско-белорусские связи. Сб. док. (1570—1667). – Мн., 1963.
- Русско-белорусские связи во второй половине XVII в. (1667–1686). Сб. док. – Мн., 1972.
- Слова пра паход Ігаравы. – Мн., 1985.
- Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакументах і ўспамінах. – Мн., 2001.
- Социально-политическая борьба народных масс Белоруссии. Сб. док. и материалов. – Мн., 1988.
- Статут ВКЛ. Тэкст. Даведнік. Каментарыі. – Мн., 1989.
- Федеративный договор. Документы. – М., 1992.
- Фисенко В.Н.* Хартия сотрудничества. – Мн., 1993.
- Абецедарский Л.С.* Белоруссия и Россия XVI–XVII вв. – Мн., 1978.
- Агіевіч У.У.* Імя і справа Скарыны: У чьіх руках спадчына. – Мн., 2002.
- Адамушка У.І.* Палітычныя рэпрэсіі 20–50-х гг. на Беларусі. – Мн., 1994.
- Актуальные проблемы формирования правового государства в Республике Беларусь. – Мн., 1996.
- Аляксееў В.П., Вітаў М.У., Цыгака Л.У.* Расавая геаграфія беларусаў і праблемы этнагенезу. – Мн., 1994.

- Анішчанка Я.К.* Беларусь у часы Кацярыны II (1772–1796). – Мн., 1998.
- Арлоў У.А.* Таямніцы полацкай гісторыі. – Мн., 1994.
- Беларусь на мяжы тысячагоддзяў / І.М. Абрамаў, Я.М. Бабосаў, А.У. Верашчагіна і інш. – Мн., 2000.
- Беларусь на пути к европейской интеграции: вопросы суверенитета. – Мн., 1997.
- Беларусь паміж Усходам і Захадам: Праблемы міжнацыянальнага, міжрэлігійнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, дыялогу і сінтэзу. Ч. 1, 2. – Мн., 1997.
- Беларусазнаўства. Навук. дапам. / Пад рэд. П.І. Брыгадзіна. – Мн., 1997.
- Белоруссия и Россия: отечества и государства. – М., 1997.
- Біч М.* Беларускае адраджэнне ў XIX – пачатку XX ст. – Мн., 1993.
- Блинова Т.* Иезуиты в Белоруссии. – Мн., 1990.
- Бригадин П.И.* Эсеры в Беларуси (конец XIX в. – февраль 1917 г.). – Мн., 1994.
- Брыгадзін П.І., Мацяс І.Д.* Усевалад Ігнатоўскі: Палітычны дзеяч, вучоны. – Мн., 1998.
- Бяспалая М.* Беларуская вёска ў першыя гады нэпа (1921–1923). – М., 1999.
- Валаханович И.А.* Антисоветское подполье на территории Беларуси в 1944–1953 гг. – Мн., 2002.
- Варонка Я.* Беларускі рух ад 1917 да 1920 г. Кароткі агляд. – Мн., 1991.
- Волкогонов Д.А.* Семь вождей. Галерея лидеров СССР: В 2 кн. – Мн., 1995.
- Врублевский А.П., Протьюко Т.С.* Из истории репрессий против белорусского крестьянства. 1929–1934 гг. – Мн., 1992.
- Ганцова С.К., Чамярыцкі В.А., Штыхаў Г.В.* Сведкі беларускай мінуўшчыны (VI–XV ст.). – Мн., 1996.
- Гарбачова В.В.* Паўстанне 1830–1831 гадоў на Беларусі. – Мн., 2001.
- Голенченко Г.Я.* Идеиные и культурные связи восточнославянских народов в XVI – середине XVII вв. – Мн., 1989.
- Голубеў В.Ф.* Сялянскае землеўладанне і землекарыстанне на Беларусі XVI–XVIII ст. – Мн., 1992.
- Глушаков В.В.* Беларусь на пороге тысячелетий. Мн., 1999.
- Государственность Беларуси. Проблемы формирования в программах политических партий. – Мн., 1999.
- Грицкевич А.П.* Социальная борьба горожан (XVI–XVIII вв.). – Мн., 1979.
- Емельянчык У.* Паланез для касінераў (3 падзей паўстання 1794 г. пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі на Беларусі). – Мн., 1994.
- Ермаловіч М.І.* Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. – Мн., 2000.
- Ермолович В.И., Жумарь С.В.* Огнем и мечом: Хроника польского националистического подполья в Белоруссии (1939–1953 гг.). – Мн., 1994.

- Забайскі М.М.* Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906–1917 гг.). – Мн., 1999.
- Загарульскі Э.М.* Заходняя Русь у IX–XIII ст. – Мн., 1998.
- Запруднік Я.* Беларусь на гістарычных скрыжаваннях. – Мн., 1996.
- Зелінскі П.И.* Политическая работа КПЗБ в массах. 1928–1939 гг. – Мн., 1988.
- З гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі) / Пад рэд. Біча М.В., Лойкі П.А. – Мн., 1996.
- Игнатенко А.П.* Борьба белорусского народа за воссоединение с Россией (вторая половина XVII–XVIII вв.). – Мн., 1974.
- Игнаценка І.М.* Кастрычніцкая рэвалюцыя на Беларусі: Асаблівасці і вынікі. – Мн., 1995.
- Игнатоўскі У.М.* Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. – Мн., 1991.
- Иностранная военная интервенция в Белоруссии 1917–1920 гг. – Мн., 1990.
- Каваленя А.А.* Прагерманскія саюзы моладзі на Беларусі. – Мн., 1999.
- Калечиц Е.* Первоначальное заселение территории Белоруссии. – Мн., 1984.
- Кандыбовіч С.* Разгром нацыянальнага руху ў Беларусі. Аўт. прадм. В. Скалабан. – Мн., 2000.
- Канфесіі на Беларусі (канец XVIII–XX ст.). – Мн., 1998.
- Касцюк М.П.* Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі. – Мн., 2000.
- Каханоўскі Г.А.* Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI–XIX ст. / Навук. рэд. Л.Д. Побаль. – Мн., 1984.
- Каханоўскі Г.А., Каханоўскі А.Г.* Руплівец нашай старасветчыны: Яўстах Тышкевіч. – Мн., 1991.
- Кісялёў Г.В.* На пераломе дзвюх эпох: Паўстанне 1863 г. на Міншчыне. – Мн., 1990.
- Краўцэвіч А.К.* Стварэнне Вялікага княства Літоўскага. – Мн., 1998.
- Крук У.П. Сялянскі рух на Беларусі. 1864–1900. – Мн., 1993.
- Круталевіч В.А.* На путях национального самоопределения: БНР–БССР–РБ. – Мн., 1995.
- Культурна-нацыянальныя працэсы на Беларусі ў другой палове XIX–XX ст.: Зб. навук. прац / Пад агульн. рэд. М. Забайскага, І. Канапацкага. – Мн., 1998.
- Куль-Сяльвэрстава С.Я.* Беларусь на мяжы стагоддзяў (другая палова XVIII – 1820 г.). – Мн., 2000.
- Лабынцаў Ю.* Пачатак Скарынам. Беларуская друкаваная літаратура эпохі Рэнесансу. – Мн., 1990.
- Ладысеў У.Ф., Брыгадзін П.І.* На пераломе эпох: Станаўленне беларускай дзяржаўнасці (1917–1920 гг.). – Мн., 1999.
- Ладысев В.Ф.* В борьбе за демократические права и свободы: (Из исторического опыта Компартии Западной Белоруссии, 1929–1938 гг.). – Мн., 1988.

- Лемяшонак У.І.* Вызваленне – без грыфа «Сакрэтна». – Мн., 1996.
- Літвін А.М.* Акупацыя Беларусі (1941–1944): Пытанні супраціву і калабарацыі. – Мн., 2000.
- Лойка П.А.* Шляхта беларускіх зямель у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай другой паловы XVI – першай трэці XVII ст. – Мн., 2002.
- Лойка П.А.* Прыватнаўласніцкія сяляне Беларусі: Эвалюцыя феадальнай рэнты ў 2-й палове XVII–XVIII ст. – Мн., 1991.
- Луговцова С.А.* Політыка рускага самодержавія па адношэнні к дворянству Беларусіі в конце XVIII – первой половине XIX в. – Мн., 1997.
- Луцкевіч А.* Польская акупацыя ў Беларусі. – Мн., 1992.
- Марозава С.* Уніяцкая царква ў культурна-гістарычным развіцці Беларусі (1596–1839 гг.). – Гродна, 1996.
- Мартос А.* Беларусь в исторической, государственной и церковной жизни. – Мн., 1990.
- Мельнікаў А.А.* Кірыл, епіскап Тураўскі. – Мн., 2000.
- Міхнюк В.Н.* Социалистические преобразования в западных областях БССР (сентябрь 1939 – июнь 1941 гг.). Историографический очерк. – Мн., 1979.
- Міхнюк В.Н.* Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии (1919–1941 гг.) / Под ред. П.Т. Петрикова. – Мн., 1985.
- Міхнюк У.М.* Арыштаваць у высілцы: Дакументальны нарыс пра А. Дудара. – Мн., 1996.
- Насевіч В.Л.* Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: Падзеі і асобы. – Мн., 1993.
- Опыт тысячелетия. Средние века и эпоха Возрождения. – М., 1996.
- Павлов Я.С.* Советско-германские договоры 1939–1941 гг.: Трагедия тайных сделок. – Мн., 1996.
- Падокшын С.А.* Унія. Дзяржаўнасць. Культура (філасофска-гістарычны аналіз). – Мн., 1998.
- Палітычныя партыі Беларусі: Дапам. для вывучаючых гісторыю Беларусі. – Мн., 1994.
- Первая мировая война – пролог XX века. – М., 1998.
- Пілецкі В.А.* Першабытнае грамадства на Беларусі. – Мн., 1996.
- Пилипенко М.* Возникновение Белоруссии. Новая концепция. – Мн., 1991.
- Платонаў Р.П.* Лёсы: Гісторыка-дакументальныя нарысы аб людзях і малавядомых падзеях духоўнага жыцця ў Беларусі 20–30-х гг. – Мн., 1998.
- Платонаў Р.П.* На крутым павароце: Ідэолага-палітычная барацьба на Беларусі ў 1929–1931 гг. – Мн., 1999.
- Праблемы ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР: Гісторыя і сучаснасць / Адк. рэд. П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў. – Мн., 2000.

- Рудовіч С.* Час выбару: Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 г. – Мн., 2001.
- Саверчанка І.В.* Сымон Будны – гуманіст і рэфарматар. – Мн., 1993.
- Сагановіч Г.* Невядомая вайна 1654–1667 гг. – Мн., 1995.
- Сарокін А.М.* На ростанях айчынай гісторыі. Беларуская вёска (1917–1990 гг.). – Мн., 1999.
- Сачанка Б.* Беларуская эміграцыя. – Мн., 1991.
- Седов В. В.* Славяне в древности. – М., 1994.
- Сямашка Я.* Армія Краёва на Беларусі. – Мн., 1994.
- Скарына і яго эпоха.* – Мн., 1990.
- Славяне и их соседи.* – М., 1999.
- Слобожанін В.П.* Земское самоуправление в Беларуси (1905–1917 гг.). – Мн., 1994.
- Снапкоўскі У. Е.* Знешнепалітычная дзейнасць Беларусі. 1944–1953 гг. – Мн., 1997.
- Содружество Независимых Государств: портрет на фоне перемен / Авт.-сост. А. Белько и др. Отв. ред. И.М. Коротченя.* – Мн., 1996.
- Сокал С.Ф.* Кароткі агляд гістарычнай, палітычнай і прававой думкі Беларусі. – Магілёў, 1999.
- Соловьев А.К.* Белорусская Центральная Рада: создание, деятельность, крах. – Мн., 1995.
- Сосна У.А.* Фарміраванне саслоўна-групавога складу сялянства Беларусі ў канцы XVIII – 1-й палове XIX ст. – Мн., 2000.
- Сташкевич Н.С.* Приговор революции: Крушение антисоветского движения в Белоруссии, 1917–1925. – Мн., 1985.
- Страницы истории Компартии Белоруссии: суждения, аргументы, факты / Сост. Ю.П. Смирнов, Н.С. Сташкевич; Под ред. Р.П. Платонова.* – Мн., 1990.
- Таляронак С.* Грамадска-палітычны рух на Беларусі (канец XVIII – 30-я гг. XIX ст.). – Мн., 1998.
- Тарле Е.В.* Нашествие Наполеона на Россию. – М., 1992.
- Тимохович И.В.* Битва за Белоруссию. – Мн., 1994.
- Туронак Ю.* Беларусь пад нямецкай акупацыяй. – Мн., 1993.
- Турук Ф.Ф.* Белорусское движение. Очерк истории национального и революционного движения белорусов / Предисл. А. Кавки. – Мн., 1994.
- Урбан П.* Да пытання этнічнай прыналежнасці старажытных ліцьвінаў. – Мн., 1994.
- Улашчык М.М.* Працы па археаграфіі і крыніцазнаўству гісторыі Беларусі: 3 рукапіснай спадчыны / Уклад.: Я.М. Кісялёва, В.У. Скалабан; Рэдкал.: Н.М. Дзятчык і інш. – Мн., 1999.
- Філаматы і філарэты.* – Мн., 1998.
- Ходзін С.М.* Крыніцы гісторыі Беларусі (гісторыка-генетычнае і кампаратыўнае вывучэнне): Вучэб. дапам. – Мн., 1999.

- Ходзін С.М. Гісторыя культуры Беларусі ў 1920–1930-я гг.: Дапам. для студэнтаў. – Мн., 2001.
- Чаропка В. Уладары Вялікага княства. – Мн., 1996.
- Цвікевич А. Краткий очерк возникновения БНР. – Мн., 1990.
- Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь: краіна і людзі. – Мн., 2001.
- Цьвікевіч А. «Западно-руссизм». Нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. 2-е выд. – Мн., 1993.
- Шадурский В.Г. Культурные связи Беларуси со странами Центральной и Западной Европы (1945–1990 гг.). – Мн., 2000.
- Шалькевич В.Ф. Кастусь Калиновский: Страницы биографии. – Мн., 1988.
- Швед В.В. Беларускія старонкі дзекабрыстаў. – Мн., 1998.
- Швед В.В. Паміж Польшчай і Расіяй: Грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772–1863). – Гродна, 2001.
- Юхо Я.А. За вольнасць нашу і вашу: Тадэвуш Касцюшка. – Мн., 1992.
- Янушкевіч Я. Неадменны сакратар адраджэння: Вацлаў Ластоўскі. – Мн., 1995.
- Архітэктара Беларусі: Энцыкл. давед. / Рэдкал.: А.А. Воінаў і інш. – Мн., 1993.
- Асветнікі зямлі Беларускай: Энцыкл. давед. – Мн., 2001.
- Беларуская Савецкая Энцыклапедыя: У 12 т. – Мн., 1969–1975. Т. 1–2.
- Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. Т. 1–14. – Мн., 1996–2002.
- Беларуская ССР: Кароткая энцыклапедыя. – Мн., 1976–1981. Т. 1–5.
- Беларусь: Энцыкл. давед. – Мн., 1995.
- Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне (1941–1945). Энцыкл. – Мн., 1990.
- Бібліяграфія па гісторыі Беларусі: Феодалізм і капіталізм. – Мн., 1969.
- Беларускія пісьменнікі. Біябібліягр. давед. Т. 1–6. – Мн., 2000.
- Ілюстраваная храналогія гісторыі Беларусі: Ад старажытнасці да пачатку XX ст. – Мн., 1995.
- История Беларуси. Сл.-справ. – Мн., 2000.
- Кто есть кто в Республике Беларусь / Ред. кол. В.В. Федосов и др. – Мн., 1999.
- Кулагін А.М. Каталіцкія храмы на Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 2000.
- Кулагін А.М. Праваслаўныя храмы на Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 2001.
- Мысліцелі і асветнікі Беларусі. Энцыкл. давед. – Мн., 1995.
- Рэлігія і царква на Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 2001.
- Ф. Скарына і яго час. Энцыкл. давед. – Мн., 1988.
- Храналогія гісторыі Беларусі. – Мн., 1992.
- Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. – Мн., 1993–2001.
- Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. – Мн., 1982–1987.
- Этнаграфія Беларусі. Энцыкл. Мн., 1983.

**Тэматычны план
курса «Гісторыя Беларусі»
(I курс, 1 семестр, 30/20, экзамен)**

№ п/п	Назва тэмы	Лекцыі	Семінарскія заняткі	КСР
1.	Уводзіны ў гісторыю Беларусі	2	2	–
2.	Першабытнае грамадства на тэрыторыі Беларусі	4	2	–
3.	Беларускія землі ў VI–IX стст.	2	–	–
4.	Этнічныя працэсы на Беларусі VI–XIII стст.	–	2	–
5.	Фарміраванне дзяржаўнасці на беларускіх землях у IX – п.п. XIII стст.	4	2	–
6.	Сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускіх зямель у IX – п.п. XIII стст.	2	2	–
7.	Культура і рэлігія на Беларусі ў IX – п.п. XIII стст.	4	2	–
8.	Утварэнне ВКЛ	4	2	–
9.	ВКЛ у к. 70-х –пачатку 90-х гг. XIV ст.	2	–	–
10.	ВКЛ у к. XIV-пачатку 90-х гг. XV стст.	2	2	–
11.	Этнічныя працэсы і культура на Беларусі ў к. XIII – к. XV стст.	4	–	–
12.	Сацыяльна-эканамічнае развіццё ВКЛ (XIII–XV стст.)	–	2	–
13.	Культура на Беларусі ў XIII–XV стст.	–	2	–
		30	20	–

**Семінарскія заняткі па курсу
«Гісторыя Беларусі»
(I курс, 1 семестр)**

ТЭМА 1. УВОДЗІНЫ Ў ГІСТОРЫЮ БЕЛАРУСІ

1. Гісторыя Беларусі – арганічная і неад’емная частка еўрапейскай і сусветнай гісторыі. Змест і задачы курса.
2. Праблема перыядызацыі гісторыі Беларусі.
3. Агульная характарыстыка асноўных крыніц.
4. Гістарыяграфія курса гісторыі Беларусі (асноўныя манаграфічныя і вучэбныя выданні).

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларускай ССР: У 5 т. Т. 1. Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
2. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 1. Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. / Рэдкал. М. Касцюк. (гал. рэд.) і інш. – Мн., 2000.
3. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1. Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
4. Гісторыя беларускага мастацтва. У 6 т. Т. 1. – Мн., 1987.
5. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2 ч. Ч. 1. / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.
6. Ходзін С. Летапісанне на Беларусі // БГЧ. 1997. № 2.
7. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т 3, 4. (Арт. «Гістарыяграфія», «Гістарыяграфія гісторыі Беларусі», «Крыніцазнаўства», «Крыніцы гістарычныя»).

**ТЭМА 2. ПЕРШАБЫТНАЕ ГРАМАДСТВА НА ТЭРЫТОРЫІ
БЕЛАРУСІ**

1. Каменны век у гісторыі Беларусі і яго асаблівасці.
2. Бронзавы век на тэрыторыі нашай краіны.
3. Развіццё грамадства на Беларусі ў сярэдзіне I тыс. да н. э. – сярэдзіна I тыс. н.э. (у раннім жалезным веку).
4. Духоўная культура, сацыяльныя адносіны і грамадскі лад насельніцтва Беларусі ў першабытную эпоху.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларускай ССР: У 5 т. Т. 1. Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
2. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 1. Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. // Рэдкал.: М. Касцюк. (гал. рэд.) і інш. – Мн., 2000.
3. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1. Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
4. Гісторыя беларускага мастацтва. У 6 т. Т. 1. – Мн., 1987.
5. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2 ч. Ч. 1 / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.

ТЭМА 3. ЭТНІЧНЫЯ ПРАЦЭСЫ НА БЕЛАРУСІ Ў РАННІМ СЯРЭДНЕВЕЧЧЫ (VI ст. – ПЕРШАЯ ПАЛОВА XIII ст.)

1. Балты і славяне ў VI – IX ст. на тэрыторыі Беларусі.
2. Этнічная сітуацыя на землях сучаснай Беларусі ў IX – XIII ст.
3. Праблема старажытнаарускай народнасці. Асноўныя канцэпцыі паходжання беларусаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Аповесць мінулых часоў // Старажытная беларуская літаратура. – Мн., 2002. – С. 23–53.
2. Гісторыя Беларускай ССР: У 5 т. Т. 1. Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму. / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
3. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 1. Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. / Рэдкал.: М. Касцюк. (гал. рэд.) і інш. – Мн., 2000.
4. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1. Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый. / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
5. Загарульскі Э.М. Заходняя Русь: IX–XIII стст. Вучэб. дапам. – Мн., 1998.
6. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2 ч. Ч. 1 / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.
7. Пилипенко М.Ф. Возникновение Белоруссии. Новая концепция. – Мн., 1991.
8. Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. – Мн., 2000.

ТЭМА 4. ФАРМІРАВАННЕ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ У ІХ–ХІІІ стст.

1. Полацкае княства ў ІХ–ХІ ст. Праблема Старажытнарускай дзяржавы.
2. Тураўскае княства ў ІХ–ХІ ст.
3. Дзяржаўны лад і кіраванне ў землях-княствах.
4. Беларускія землі ў перыяд феадальнай раздробленасці (ХІІ – першая палова ХІІІ ст.).

ЛІТАРАТУРА

1. Аповесць мінулых часоў // Старажытная беларуская літаратура. – Мн., 2002. – С. 23–53.
2. Старонкі Полацкага летапісу [1116–1186]. Пераклад са старажытнарускай і каментарыі В. Чамярыцкага // Беларускія летапісы і хронікі / Уклад. У. Арлова. – Мн., 1997. – С. 29–36.
3. Гісторыя Беларускай ССР: У 5 т. Т. 1. Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
4. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 1. Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны ХІІІ ст. / Рэдкал.: М. Касцюк. (гал. рэд.) і інш. – Мн., 2000.
5. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1. Са старажытных часоў да канца ХVІІІ ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
6. Ермаловіч М.І. Старажытная Беларусь: Полацкі і Навагародскі перыяды. – Мн., 1990.
7. Загарульскі Э.М. Заходняя Русь: ІХ–ХІІІ стст.: Вучэб. дапам. – Мн., 1998.
8. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2 ч. Ч. 1 / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.
9. Юхо Я. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі. – Мн., 1992.

ТЭМА 5. САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКІХ ЗЯМЕЛЬ У ІХ–ХІІІ ст.

1. Сельская гаспадарка ў ІХ–ХІІІ ст.
2. Узнікненне гарадоў. Гарадское рамяство.
3. Унутраны і знешні гандаль і яго роля ў эканоміцы Беларусі ІХ–ХІІІ ст.
4. Шматукладнасць эканомікі. Зараджэнне феадальных адносін і іх асаблівасці на тэрыторыі Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. Аповесць мінулых часоў // Старажытная беларуская літаратура. – Мн., 2002. – С. 23–53.
2. Гісторыя Беларускай ССР: У 5 т. Т. 1. Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
3. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 1. Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. / Рэдкал.: М. Касцюк. (гал. рэд.) і інш. – Мн., 2000.
4. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1. Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
5. Гісторыя сялянства Беларусі: У 3 т. Т. 1. Гісторыя сялянства Беларусі ад старажытнасці да 1861 г. / Пад рэд. В.І. Мялешкі і інш. – Мн., 1997.
6. Загарульскі Э.М. Заходняя Русь: IX–XIII стст. Вучэб. дапам. – Мн., 1998.
7. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2 ч. Ч. 1. / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.
8. Эканамічная гісторыя Беларусі / Пад рэд. В.І. Галубовіча. – Мн., 1999.

ТЭМА 6. КУЛЬТУРА І РЭЛІГІЯ БЕЛАРУСКІХ ЗЯМЕЛЬ У IX–XIII стст.

1. Язычніцтва. Прыняцце і распаўсюджанне хрысціянства.
2. Вусная народная творчасць. Письменства. Літаратура.
3. Архітэктура і жывапіс.
4. Рэлігійна-асветніцкія дзеячы на Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. Аповесць мінулых часоў // Старажытная беларуская літаратура. – Мн., 2002. – С. 23–53.
2. Кірыл Тураўскі. Прытча аб чалавечай душы і целе // Старажытная беларуская літаратура. Зборнік. – Мн., 2002. – С. 53–64.
3. Жыцце Еўфрасінні // Тамсама. – С. 65–78.
4. Гісторыя Беларускай ССР: У 5-і т. Т. 1: Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
5. Гісторыя Беларусі: У 6-і т. Т. 1: Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. / Рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) і інш. – Мн., 2000.

6. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
7. Гісторыя беларускага мастацтва: У 6-і т. Т. 1. – Мн., 1987.
8. Загарульскі Э.М. Заходняя Русь: IX – XIII стст.: Вучэб. дапам. – Мн., 1998.
9. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1 / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.
10. Тарасаў С. Адкуль прыйшло хрысціянства на Беларусь? // 3 гісторыяй на «Вы»: Публіцыстычныя артыкулы. Вып. 2. – Мн., 1994.
11. Філіст Г.М. Введение христианства на Руси: предпосылки, обстоятельства, последствия. – Мн., 1988.

ТЭМА 7. УТВАРЭННЕ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

1. Канцэпцыі ўтварэння ВКЛ у гістарыяграфіі. Перадумовы і прынцыпы стварэння гаспадарства.
2. Генезіс беларуска – літоўскай дзяржавы.
3. Знешняя і ўнутраная палітыка Віценья, Гедыміна і Альгерда.

ЛІТАРАТУРА:

1. Аповесць пра князёў Міндоўга, Войшалка і Тройдзенья [з Галіцка-Валынскага летапісу] / Пераклад і каментарыі В. Чамярыцкага // Беларускія летапісы і хронікі. – Мн., 1997. – С. 37–46.
2. Гісторыя Беларускай ССР: У 5-і т. Т. 1: Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
3. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
4. Ермаловіч М.І. Па слядах аднаго міфа. – Мн., 1989.
5. Краўцэвіч А.К. Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага. – Мн., 1998.
6. Насевіч В.Л. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: Падзеі і асобы. – Мн., 1993.

ТЭМА 8. ВКЛ У СЯРЭДЗІНЕ 80-х гг. XIV ст. – 80-х гг. XV ст.

1. Барацьба за ўладу ў ВКЛ у канцы 70-х – першай палове 80-х гг. XIV ст. Крэўская унія 1385 г.
2. Востраўскае пагадненне. Унутраная і знешняя палітыка Вітаўта.
3. Грамадзянская вайна ў ВКЛ у 30-х гг. XV ст.
4. Праўленне Казіміра (1440–1492 гг.).

ЛІТАРАТУРА

1. Летапіс вялікіх князёў літоўскіх // Беларускія летапісы і хронікі. – Мн., 1997. – С. 47–68.
2. Гісторыя Беларускай ССР: У 5-і т. Т. 1: Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
3. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
4. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1 / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.
5. Насевіч В.Л. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: Падзеі і асобы. – Мн., 1993.
6. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. – Мн., 2001.

ТЭМА 9. САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ РАЗВІЦЦЁ ВКЛ (XIII–XV стст.)

1. Сельская гаспадарка – аснова эканомікі гаспадарства ў XIII–XV стст.
2. Феадальнае землеўладанне і землекарыстанне. Пачатак афармлення прыгоннага права ў ВКЛ.
3. Гарады і гарадское рамяство. Магдэбургскае права.
4. Унутраны і знешні гандаль ВКЛ.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларускай ССР: У 5-і т. Т. 1: Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
2. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
3. Гісторыя сялянства Беларусі: У 3 т. Т. 1: Гісторыя сялянства Беларусі ад старажытнасці да 1861 г. / Пад рэд. В.І. Мясешкі і інш. – Мн., 1997.
4. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1 / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.
5. Эканамічная гісторыя Беларусі / Пад рэд. В.І. Галубовіча. – Мн., 1999.

ТЭМА 10. КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ XIII–XV стст.

1. Гістарычныя ўмовы развіцця культуры.
2. Рэлігійная сітуацыя на Беларусі ў XIII–XV стст.
3. Асвета. Летапісы. Арыгінальная і перакладная літаратура.
4. Архітэктура. Выяўленчае мастацтва. Кніжная графіка.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларускай ССР: У 5-і т. Т. 1: Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
2. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
3. Гісторыя беларускага мастацтва: У 6-і т. Т. 1. – Мн., 1987.
4. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1 / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.

Пытанні да экзамена па курсу «Гісторыя Беларусі» (I курс, 1 семестр)

1. Гісторыя Беларусі як навука і навучальная дысцыпліна, яе прадмет і задачы.
2. Перыядызацыя гісторыі Беларусі.
3. Важнейшыя крыніцы гісторыі Беларусі. Навуковыя і вучэбныя выданні крыніц.
4. Асноўныя напрамкі ў развіцці гістарыяграфіі гісторыі Беларусі.
5. Пачатак засялення чалавекам тэрыторыі Беларусі. Умовы жыцця, эвалюцыя прылад працы і асноўных заняткаў людзей у каменным веку. Мацярынская родавая абшчына. Зараджэнне плямён. Першыя этнасы на тэрыторыі Беларусі.
6. Асаблівасці бронзавага веку на тэрыторыі Беларусі.
7. Сацыяльна-эканамічнае развіццё плямёнаў ранняга жалезнага веку. Пераход да сельскай (тэрытарыяльнай) абшчыны. Узнікненне прыватнай уласнасці і маёмаснай няроўнасці.
8. Уяўленні першабытных людзей аб навакольным асяроддзі. Пахавальныя абрады.
9. Распад індаеўрапейцаў. Балты, славяне і фіна-ўгры. Асноўныя раёны іх пражывання і паходжанне.
10. «Вялікае перасяленне народаў» у Еўропе і насельніцтва Беларусі ў VI–VIII стст. Сацыяльна-эканамічныя і этнічныя наступствы рассялення славян на тэрыторыі Беларусі.

11. Аб'яднанні крывічоў-палачан, дрыгавічаў, радзімічаў. Балцкія плямёны ў Панямонні і Падзвінні. Асноўныя канцэпцыі паходжання беларусаў, вялікарусаў і ўкраінцаў.
12. Сельская гаспадарка ў раннім сярэднявекі.
13. Узнікненне гарадоў. Гарадское рамяство, унутраны і знешні гандаль у IX–XIII стст.
14. Праблемы станаўлення феадальных адносін на Беларусі, іх асаблівасці. Пашырэнне зямельнай учаснасці феадалаў і узмацненне іх улады на месцах. Ваенна-служылая значь. Шляхі закабалення свабодных сялян-абшчыннікаў. Формы феадальнай залежнасці і эксплуатацыі сялян. Сацыяльныя супярэчнасці і формы іх праўлення.
15. Праблемы дзяржаўнасці на Беларусі ў раннім сярэднявекі. Першыя пісьмовыя звесткі і гістарыяграфія. Полацкая зямля ў IX ст.
16. Узаемаадносінны Полацка, Кіева і Ноўгарада ў X ст. Полацкая дынастыя князёў. Захоп Уладзімірам Святаслававічам Полацка.
17. Узмацненне Полацкага княства ў XI ст. Брачыслаў. Усяслаў Чарадзеі.
18. Феадальная радробленасць. Распад Полацкай зямлі на ўдзельныя княствы (гарады-дзяржавы), іх узаемаадносінны. Полацкая зямля ў палітычнай барацьбе рускіх удзельных княстваў.
19. Тураўскае княства, палітычная гісторыя.
20. Пачатак барацьбы з крыжацкай агрэсіяй. Роля беларускіх зямель у яе спыненні.
21. Беларускія землі і татара-мангольскае нашэсце на Русь.
22. Палітычны лад раннесярэднявечнай дзяржавы, яго эвалюцыя і асаблівасці.
23. Язычніцкія вераванні на беларускіх землях. Разнастайнасць і разгалінаванасць паганства, яго асаблівасці.
24. Распаўсюджанне хрысціянства на беларускіх землях. Значэнне прыняцця хрысціянства.
25. Пісьменства і пісьмовыя помнікі на Беларусі ў раннім сярэднявекі.
26. Рэлігійна-асветніцкія дзеячы: Е. Полацкая, А. Смаленскі, К. Смаляціч, К. Тураўскі.
27. Архітэктура ранняга сярэднявекі. Полацкая і Гродзенская школы дойлідства.
28. Выяўленчае і прыкладнае мастацтва ранняга сярэднявекі.
29. Гістарыяграфія і аналіз крыніц па гісторыі Вялікага княства Літоўскага.
30. Прычыны і перадумовы ўтварэння Вялікага княства Літоўскага. Дыскусія пра летапісную «Літву».

31. Працэс станаўлення Вялікага княства Літоўскага ў XIII ст.
32. Вялікае княства Літоўскае – цэнтр збірання беларускіх і іншых усходнеславянскіх зямель (канец XIII – 60-я гг. XIV ст.).
33. Дынастычная барацьба 70-90-х гг. XIV ст.: прычыны і вынікі.
34. Крэўская унія, яе прычыны і вынікі. «Рускае пытанне» і барацьба феадальных групавак.
35. Унутраная палітыка Вітаўта.
36. Знешняя палітыка Вітаўта.
37. Барацьба феадальных групавак за ўладу ў 30-я гг. XIV ст.
38. Унутраная палітыка Казіміра.
39. Знешняя палітыка Казіміра.
40. Органы дзяржаўнай улады і кіравання Вялікага княства Літоўскага ў другой палове XIII–XV ст. Сталіцы, герб, мова дзяржаўнага прававодства.
41. Развіццё прадукцыйных сіл у сельскай гаспадарцы XIV–XV стст. Промыслы і дадатковыя заняткі.
42. Землеўладанне і прывілеі феадалаў XIV–XV стст.
43. Землекарыстанне і павіннасці сялян, іх юрыдычны стан у XIV–XV стст.
44. Гарады і гарадское насельніцтва, рамяство і гандаль у XIV–XV стст.
45. Магдэбургскае права ў беларускіх гарадах, яго асаблівасці.
46. Перадумовы і прычыны складвання беларускай народнасці.
47. Фарміраванне асноўных этнічных прыкмет сярэднявечнай беларускай народнасці.
48. Арыгінальная і перакладная літаратура XIV–XV стст. Рукапісныя кнігі. Беларуска-літоўскія летапісы.
49. Выяўленчае мастацтва і кніжная графіка XIV–XV стст.
50. Архітэктура другой паловы XIII–XV ст.
51. Праваслаўная царква ў другой палове XIII–XV стст., яе месца ва ўнутранай і знешняй палітыцы вялікіх князёў літоўскіх.
52. Распаўсюджанне каталіцызму на беларускіх землях да канца XV ст.
53. Этнічныя меншасці на беларускіх землях у XIII–XV стст.

**Тэматычны план
курса «Гісторыя Беларусі»
(I курс, 2 семестр, 22/12/10, экзамен)**

№ п/п	Назва тэмы	Лекцыі	Семінарскія заняткі	КСР
1.	Унутраная і знешняя палітыка ВКЛ у к. XV – пач. 60-х гг. XVI стст.	2	2	–
2.	Лівонская вайна на Беларусі.	–	–	2
3.	Утварэнне Рэчы Паспалітай	2	2	–
4.	Эканамічнае развіццё беларускіх зямель у XVI – першай палове XVII стст.	2	–	–
5.	Беларусь у войнах сярэдзіны XVII – пачатку XVIII стст.	2	–	–
6.	Інтэрвенцыя Рэчы Паспалітай у Маскоўскую дзяржаву 1604–1618 гг.	–	–	2
6.	Казацка-сялянская вайна на Беларусі	–	–	2
7.	Вайна Расіі і Рэчы Паспалітай 1654–1667 гг.	–	–	2
8.	Паўночная вайна на Беларусі	–	–	2
9.	Рэлігійна-канфесійнае становішча на Беларусі ў канцы XV – першай палове XVII стст.	4	2	–
10.	Сацыяльна-эканамічныя працэсы на Беларусі ў др. палове XVII–XVIII стст.	2	2	–
11.	Культура на Беларусі ў XVI–XVIII стст.	4	2	–
12.	Палітычны і эканамічны крызіс Рэчы Паспалітай. Далучэнне беларускіх зямель да Расійскай імперыі.	2	2	–
		20	12	10

**Семинарскія заняткі па курсу
«Гісторыя Беларусі»
(I курс, 2 семестр)**

**ТЭМА 1. УНУТРАНАЯ І ЗНЕСНЯЯ ПАЛІТЫКА ВКЛ У КАНЦЫ
XV – ПЧАТКУ 60-х гг. XVI стст.**

1. Абвастрэнне ўнутрыпалітычнага становішча ў гаспадарстве ў канцы XV – пачатку XVI стст. Мяцеж М. Глінскага.
2. Дзяржаўны лад і кіраванне ВКЛ. Земскія рэформы 60-х гг. Арганізацыя вайскавай справы.
3. Развіццё заканадаўства ў княстве (канец XV – 60-я гады XVI ст.).
4. Маскоўска-літоўскія войны канца XV – першай паловы XVI ст.

ЛІТАРАТУРА

1. Хроніка Быхаўца // Беларускія летапісы і хронікі. – Мн., 1997. – С. 69–66.
2. Гісторыя Беларускай ССР: У 5-і т. Т. 1: Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
3. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
4. Доўнар-Запольскі М.В. Гісторыя Беларусі. – Мн., 1994.
5. Ермаловіч М.І. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. – Мн., 2000.
6. Сагановіч Г. Войска Вялікага княства Літоўскага ў XVI–XVII стст. – Мн., 1994.
7. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. – Мн., 2001.

ТЭМА 2. УТВАРЭННЕ РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ

1. Перадумовы і прычыны Люблінскай уніі.
2. Падрыхтоўка уніі. Люблінскі сойм.
3. Умовы уніі. ВКЛ у палітычнай сістэме Рэчы Паспалітай. Статут 1588 г.
4. Дзяржаўны і саслоўны лад Рэчы Паспалітай.

ЛІТАРАТУРА

1. Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времён до 1917 г. – Мн., 1977. – С. 70–76.
2. Статут ВКЛ 1588 г.: Тэксты. Даведнік. Каментарыі. – Мн., 1988.

3. Гісторыя Беларускай ССР: У 5-і т. Т. 1: Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
4. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
5. Ермаловіч М.І. Беларуская дзяржава. Вялікае княства Літоўскае. – Мн., 2000.
6. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. – Мн., 2001.
7. Юхо Я. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі. – Мн., 1992.

ТЭМА 3. РЭЛІГІЙНА-КАНФЕСІЙНАЕ СТАНОВІШЧА Ў БЕЛАРУСІ Ў КАНЦЫ XV – ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XVII ст.

1. Становішча праваслаўнай царквы. Месца і роля каталіцкага касцёла ў грамадстве ў канцы XV – першай палове XVI ст.
2. Рэфармацыйны рух на Беларусі і яго ўплыў на рэлігійна-канфесійнае становішча ў сярэдзіне XVI – сярэдзіне XVII ст. Контррэфармацыя.
3. Берасцейская царкоўная унія: прычыны, сутнасць, уплыў на канфесійную сітуацыю на беларускіх землях.

ЛІТАРАТУРА:

1. Унія в документах: Сборник / Составители В.А. Теплова, З.И. Зуева – Мн., 1997.
2. Гісторыя Беларускай ССР: У 5-і т. Т. 1: Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
3. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
4. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1 / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.
5. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. – Мн., 2001.

ТЭМА 4. САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ СТАНОВІШЧА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯЎ У СЯРЭДЗІНЕ XVII–XVIII ст.

1. Эканамічны заняпад другой паловы XVII – першай паловы XVIII ст. і яго прычыны.
2. Аднаўленне сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі ў другой палове XVIII ст.
3. Сялянскія паўстанні сярэдзіны XVIII ст.

ЛІТАРАТУРА

1. Хрестоматія по історыі Беларусіі. С древнейших времён до 1917 г. – Мн., 1977. – С. 155–157
2. Гісторыя Беларускай ССР: У 5-і т. Т. 1: Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
3. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
4. Гісторыя сялянства Беларусі: У 3 т. Т. 1: Гісторыя сялянства Беларусі ад старажытнасці да 1861 г. / Пад рэд. В.І. Мялешкі і інш. – Мн., 1997.
5. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1 / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.
6. Эканамічная гісторыя Беларусі / Пад рэд. В.І. Галубовіча. – Мн., 1999.

ТЭМА 5. КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ Ё XVI–XVIII ст.

1. Гістарычныя ўмовы развіцця культуры ё XVI – першай палове XVII ст. Асаблівасці Адраджэння на Беларусі.
2. Кнігадрукаванне.
3. Развіцце літаратуры і грамадска-палітычнай думкі.

ЛІТАРАТУРА

1. Іканапіс Беларусі XV–XVIII стст. / Аўтар тэксту і склад. Н.Ф. Высоцкая. – Мн., 1994.
2. Старажытная беларуская літаратура: Зборнік. – Мн., 2002.
3. Гісторыя Беларускай ССР: У 5-і т. Т. 1: Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
4. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
5. Гісторыя беларускага мастацтва: У 6-і т. Т. 1 – 2. – Мн., 1987 – 1988.
6. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1 / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.

ТЭМА 6. ПАЛІТЫЧНЫ КРЫЗІС РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ. ДАЛУЧЭННЕ БЕЛАРУСІ ДА РАСІЙСКАЙ ІМПЕРЫІ

1. Прычыны і праявы палітычнага крызісу Рэчы Паспалітай.
2. Рэформы 60-х гг. XVIII ст. Першы падзел Рэчы Паспалітай.
3. Сацыяльна-эканамічныя і палітычныя рэформы ў Рэчы Паспалітай у 70-х – пачатку 90-х гадоў XVIII ст. Другі падзел Рэчы Паспалітай.
4. Паўстанне 1794 г. Трэці падзел Рэчы Паспалітай.

ЛІТАРАТУРА

1. Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времён до 1917 г. – Мн., 1977. – С. 163–164, 174–176.
2. Гісторыя Беларускай ССР: У 5-і т. Т 1: Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
3. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
4. Ермаловіч М.І. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. – Мн., 2000.
5. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. – Мн., 2001.
6. Юхо Я. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі. – Мн., 1992.

Заданні да кантралюемай самастойнай работы па курсу «Гісторыя Беларусі» (I курс, 2 семестр)

1. Запоўніць табліцу

Назва тэмы	Храналагічныя рамкі	Асноўныя падзеі	Умовы падпісання міру	Вынікі вайны
Лівонская вайна				
Інтэрвенцыя Рэчы Паспалітай у Маскоўскую дзяржаву 1604–1618 гг.				
Казацка-сялянская вайна				
Вайна Расіі і Рэчы Паспалітай 1654–1667 гг.				
Паўночная вайна				

2. Падрыхтаваць паведамленні.

- а) Стэфан Баторый;
- б) Жыгімонт III Ваза;
- в) Аўгуст II Моцны.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларускай ССР: У 5-і т. Т. 1: Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. Рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
2. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 1: Са старажытных часоў да канца XVIII ст: Курс лекцый / І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, С.В. Марозава і інш. – Мн., 2000.
3. Ермаловіч М.І. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. – Мн., 2000.
4. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. – Мн., 2001.
5. Юхо Я. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі. – Мн., 1992.

Пытанні да экзамена па курсу «Гісторыя Беларусі» (I курс, 2 семестр)

1. Абвастрэнне ўнутрыпалітычнага становішча ў ВКЛ у канцы XV – пачатку XVI ст. Мяцеж М. Глінскага.
2. Абмежаванне ўлады вялікага князя ў гаспадарстве ў к. XV – пачатку XVI ст. Супярэчнасці паміж магнатамі і шляхтай у п.п. XVI ст.
3. Дзяржаўны лад і кіраванне ВКЛ у п.п. XVI ст. Земскія рэформы 60-х гг. XVI ст.
4. Статуты ВКЛ 1529, 1566 і 1588 гг.
5. Узаемаадносінны паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай у к. XV – п.п. XVI стст.
6. Барацьба з крымскімі татарамі. Узаемаадносінны з Польшчай.
7. ВКЛ у Лівонскай вайне 1558–1582 гг.
8. Перадумовы і прычыны Люблінскай уніі.
9. Падрыхтоўка уніі. Люблінскі сойм.
10. Умовы Люблінскай уніі. ВКЛ у палітычнай сістэме РП.
11. Дзяржаўны і саслоўны лад РП.
12. Прычыны станаўлення і сутнасць фальваркава-паншчынай сістэмы кан. XV–XVI стст.
13. Аграрная рэформа 1557 г. і яе асноўныя палажэнні, уплыў на далейшае развіццё феадальнай гаспадаркі.

14. Юрыдычнае афармленне прыгоннага права ў ВКЛ у к. XV – п.п. XVII стст.
15. Гарады і мястэчкі. Сацыяльны склад насельніцтва і крыніцы яго росту кан. XV – п.п. XVII стст.
16. Эканамічнае жыццё гарадоў у к. XV – п.п. XVII стст. Цэхавая сістэма.
17. Сістэма гарадскога самакіравання на Беларусі ў к. XV – п.п. XVII стст.
18. Антыфеадальнае супраціўленне сялянства і яго формы. Гарадскія паўстанні XVI – п.п. XVII стст.
19. Становішча праваслаўнай царквы. Месца і роля каталіцкага касцёла ў грамадстве ў к. XV – п.п. XVI стст.
20. Рэфармацыя і контррэфармацыя на Беларусі.
21. Берасцейская царкоўная унія: прычыны, сутнасць.
22. Адраджэнне на Беларусі і яго спецыфічныя рысы і асаблівасці.
23. Ф. Скарына, М. Гусоўскі, А. Рымскі, Я. Вісліцкі, Л. Сапега, С. Будны і В. Цяпінскі як выразнікі Адраджэння ў ВКЛ.
24. Школа, літаратура, летапісанне ў XVI – п.п. XVII стст.
25. Грамадска-палітычная думка ВКЛ у XVI – п.п. XVII стст.
26. Архітэктура, выяўленчае і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва XVI – п.п. XVII стст.
27. Казацка-сялянская вайна 1648–1651 гг. на Беларусі.
28. Вайна Расіі і РП 1654–1667 гг. Беларусь у часы вайны.
29. Баявыя дзеянні і іх наступствы для Беларусі ў гады Паўночай вайны 1700–1721 гг.
30. Стан сельскай гаспадаркі на Беларусі ў сярэдзіне XVII – сярэдзіне XVIII стст.
31. Становішча гарадоў і мястэчак у 2-ой палове XVII – 1-ай палове XVIII стст.
32. Сялянскія паўстанні сярэдзіны XVIII ст.
33. Гаспадарчае ажыўленне 2-ой паловы XVIII ст. на Беларусі.
34. Прычыны і праявы палітычнага крызісу РП.
35. Рэформы 60-х гг. XVIII ст. Першы падзел РП.
36. Сацыяльна-палітычныя рэформы ў РП у 70-х-пачатку 90-х гадоў XVIII ст. Другі падзел РП.
37. Паўстанне 1794 г. Трэці падзел РП.
38. Уключэнне Беларусі ў склад РП. Змены ў сацыяльна-эканамічным і палітычным становішчы насельніцтва ў 1772–1800 гг.
39. Асвета і навука ў 2-ой палове XVII–XVIII стст.
40. Грамадска-палітычная думка 2-ой паловы XVII–XVIII стст.
41. Літаратура ў 2-ой палове XVII–XVIII стст.
42. Архітэктура, выяўленчае і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва ў 2-ой палове XVII–XVIII стст.

43.Музычнае і тэатральнае мастацтва на Беларусі ў 2-ой палове XVII–XVIII стст.

44.Царква і рэлігія на Беларусі ў XVII–XVIII стст.

45.Этнічныя працэсы на Беларусі ў XVI – п.п. XVII стст.

46.Этнічныя працэсы на Беларусі ў 2-ой палове XVII– XVIII стст.

**Тэматычны план курса «Гісторыя Беларусі»
(II курс, 3 семестр, 20/16/4, залік)**

№ п/п	Назва тэмы	Лекцыі	Семінарскія заняткі	КСР
1.	Палітыка царызму на Беларусі ў к. XVIII – п.п. 19 ст.	2	–	–
2.	Сацыяльна-эканамічная палітыка царызму на Беларусі ў п.п. XIX ст.	–	2	–
3.	Вайна 1812 г. на Беларусі	2	2	–
4.	Грамадска-палітычны рух на Беларусі ў п.п. XIX ст.	2	–	–
5.	Культура Беларусі ў п.п. XIX ст.	2	2	–
6.	Буржуазныя рэформы 60–70-х гг. XIX ст. на Беларусі	2	2	–
7.	Грамадска-палітычны рух на Беларусі ў 2-ой палове XIX ст.	2	–	–
8.	Сацыяльна-эканамічнае развіццё на Беларусі ў 2-ой палове XIX ст.	2	2	–
9.	Культура Беларусі ў другой палове XIX ст.	–	2	–
10.	Беларусь у пачатку XX ст. (1900–1916 гг.)	2	–	–
11.	Рэвалюцыя 1905–1907 гг. на Беларусі	–	2	–
12.	Лютаўская буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя на Беларусі	4	–	–
13.	Культура Беларусі ў пачатку XX ст.	–	2	–
14.	Дзеячы літаратуры і мастацтва XIX – пач. XX стст.	–	–	4
		20	16	4

**Семінарскія заняткі па курсу
«Гісторыя Беларусі»
(II курс, 3 семестр)**

**ТЭМА 1. САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ РАЗВІЦЦЁ
БЕЛАРУСІ ў п.п. XIX ст.**

1. Сельская гаспадарка і спробы рэфармавання феадальных адносін на вёсцы.
2. Прамысловасць. Шляхі зносін. Гандаль.
3. Гароды і мястэчкі на Беларусі.
4. Станы-саслоўі на Беларусі .

ЛІТАРАТУРА

1. Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док-тов и материалов: В 4 т. – Мн., 1979. Т.4.
2. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
3. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4 / М. Біч, В. Яноўская і інш. – Мн., 2005.
4. Гісторыя Беларускай ССР: У 5-і т. Т. 1: Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феодалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
5. Гісторыя сялянства Беларусі: У 3-х т. Т. 1: Гісторыя сялянства Беларусі ад старажытнасці да 1861 г. / Пад рэд. В.І. Мялешкі і інш. – Мн., 1997.
6. Болбас М.Ф. Развитие промышленности в Белоруссии (1795–1861 гг.). – Мн., 1966.
7. Луговцова С.А. Политика российского самодержавия по отношению к дворянству Белоруссии в к. XVIII – п.п. XIX вв. – Мн., 1997.
8. Люты А.М. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі ў 2-ой палове XVIII – п.п. XIX вв. – Мн., 2004.
9. Эканамічная гісторыя Беларусі / Пад. рэд. В.І. Галубовіча. – Мн., 1999.

ТЭМА 2. ВАЙНА 1812 ГОДА НА БЕЛАРУСІ

1. Беларусь у планах варагуючых бакоў.
2. Баявыя дзеянні на Беларусі ў чэрвені-жніўні 1812 г.
3. Беларусь у перыяд французскай акупацыі.
4. Баявыя дзеянні на Беларусі ў верасні-лістападзе. Вынікі вайны для Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док-тов и материалов: В 4 т. – Мн., 1979. Т.4.
2. Гісторыя Беларусі: з 1795 г. да вясны 1917 г.: Вучэб. дапам. / Пад рэд. І.П. Крэня, І.І. Коўкеля. – Мн., 2001.
3. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX–XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
4. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4 / М. Біч, В. Яноўская і інш. – Мн., 2005.
5. Гісторыя Беларускай ССР: У 5-і т. Т. 1: Першабытнаабшчынны лад на тэрыторыі Беларусі. Эпоха феадалізму / Гал. рэд. К.І. Шабуня. – Мн., 1972.
6. Корнейчик Е. Белорусский народ в Отечественной войне 1812 г. – Мн., 1962.
7. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6-ці т. – Мн., 1991–2003, Т. 1–6.

ТЭМА 3. КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ ў п.п. XIX ст.

1. Гістарычныя ўмовы развіцця культуры на Беларусі.
2. Асвета і навука на Беларусі.
3. Літаратура, перыядычны друк.
4. Архітэктура, жывапіс і асаблівасці іх развіцця на Беларусі.
5. Музыкальная творчасць і тэатр на землях Беларусі ў п.п. XIX ст.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларусі: з 1795 г. да вясны 1917 г.: Вучэб. дапам. / Пад рэд. І.П. Крэня, І.І. Коўкеля. – Мн., 2001.
2. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
3. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4 / М. Біч, В. Яноўская і інш. – Мн., 2005.
4. Гісторыя беларускага мастацтва: У 6 т. Т. 3. Канец XVIII – пачатак XX ст. Мн., 1989.
5. Гісторыя беларускага тэатра: У 3 т. / Рэдкал. У.І. Няфёд і інш. – Мн., 1983–1987. Т. 1–3.
6. Гісторыя Беларускай ССР: У 5 т. – Мн., 1972. Т.2.
7. Парашкоў С.А. Гісторыя культуры Беларусі. – Мн., 2003.

ТЭМА 4. БУРЖУАЗНЫЯ РЭФОРМЫ І КОНТРРЭФОРМЫ НА БЕЛАРУСІ (60–90-я гг. XIX ст.)

1. Адмена прыгоннага права і яе асаблівасці на Беларусі.
2. Ваенная рэформа, земская рэформа, рэформа гарадскога самакіравання.

3. Рэформы ў галіне адукацыі. Цэнзурная рэформа.
4. Контррэформы на Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. Белоруссия в эпоху капитализма: В. 2 т. Т.1. – Мн. 1983; Т. 2. – Мн., 1990.
2. Гісторыя Беларусі: з 1795 г. да вясны 1917 г.: Вучэб. дапам. / Пад рэд. І.П. Крэня, І.І. Коўкеля. – Мн., 2001.
3. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX–XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Бригадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
4. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4 / М. Біч, В. Яноўская і інш. – Мн., 2005.
5. Гісторыя сялянства Беларусі: У 3-х т. Т. 2: Гісторыя сялянства Беларусі ад рэформы 1861 г. да сакавіка 1917 г. – Мн., 2002.
6. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2 ч. Ч. 1 / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.
7. Улащик Н.Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861г. в Литве и Западной Белоруссии. – М., 1965.
8. Эканамічная гісторыя Беларусі / Пад. рэд. В.І. Галубовіча. – Мн., 1999.
9. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6-ці т. – Мн., 1991–2003, Т. 1–6.

ТЭМА 5. БЕЛАРУСЬ НА ШЛЯХУ КАПІТАЛІСТЫЧНАГА РАЗВІЦЦЯ 60-90-х гг. XIX ст.

1. Развіцце беларускай вескі ва ўмовах капіталістычных адносін.
2. Прамысловасць. Транспарт. Гандаль і гарады на Беларусі.
3. Сацыяльныя змены у грамадстве .
4. Фарміраванне беларускай нацыі.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларусі: з 1795 г. да вясны 1917 г.: Вучэб. дапам. / Пад рэд. І.П. Крэня, І.І. Коўкеля. – Мн., 2001.
2. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX–XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Бригадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
3. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4 / М. Біч, В. Яноўская і інш. – Мн., 2005.
4. Гісторыя сялянства Беларусі: У 3-х т. Т. 2: Гісторыя сялянства Беларусі ад рэформы 1861 г. да сакавіка 1917 г. – Мн., 2002.
5. Жытко А.П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861–1914 гг. – Мн., 2003.
6. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2 ч. Ч. 1 / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.

7. Шыбека З. Гарады Беларусі (60-я гады XIX – пачатак XX стагоддзяў). – Мн., 1997.
8. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6-ці т. – Мн., 1991–2003. Т. 1–6.

ТЭМА 6. КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX ст.

1. Народная асвета і навука.
2. Літаратура, перыядычны друк.
3. Архітэктура, выяўленчае мастацтва, музыка і тэатр.
4. Быт і ахова здароўя.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларусі: з 1795 г. да вясны 1917 г.: Вучэб. дапам. / Пад рэд. І.П. Крэня, І.І. Коўкеля. – Мн., 2001.
2. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
3. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4 / М. Біч, В. Яноўская і інш. – Мн., 2005.
4. Гісторыя беларускага мастацтва: У 6 т. Т. 3. Канец XVIII – пачатак XX ст. Мн., 1989.
5. Очерки истории науки и культуры Беларуси. – Мн., 1996.
6. Парашкоў С.А. Гісторыя культуры Беларусі. – Мн., 2003.
7. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6-ці т. – Мн., 1991–2003. – Т. 1–6.

ТЭМА 7. РЭВАЛЮЦЫЯ 1905–1907 гг. НА БЕЛАРУСІ

1. Перадумовы і прычыны рэвалюцыі.
2. Пачатак рэвалюцыі. Рэвалюцыйны рух на Беларусі ў студзені-верасні 1905 г.
3. Кастрычніцкая палітычная стачка і снежаньскія падзеі 1905 г. на Беларусі.
4. Рэвалюцыйныя падзеі на Беларусі ў студзені 1906 – пачатку чэрвеня 1907 гг.
5. Прычыны паражэння і гістарычнае значэнне рэвалюцыі.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларусі: з 1795 г. да вясны 1917 г.: Вучэб. дапам. / Пад рэд. І.П. Крэня, І.І. Коўкеля. – Мн., 2001.
2. Гісторыя Беларусі: Падручнік: У 2-х ч. Ч. 2 / Пад рэд. Я.К. Новіка, Г.С. Марцуля. – Мн., 2006.
3. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.

4. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4 / М. Біч, В. Яноўская і інш. – Мн., 2005.
5. Гісторыя Беларускай ССР. Мн., 1972. Т. 2.
6. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2 ч. Ч. 1 / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.
7. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. – Мн., 1991–2003. Т. 1–6.

ТЭМА 8. КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ Ў ПАЧАТКУ ХХ ст.

1. Гістарычныя ўмовы і асаблівасці развіцця беларускай культуры.
2. Асвета і навука на Беларусі.
3. Музыка і тэатр, архітэктура і жывапіс.
4. Беларускі нацыянальны рух. «Наша ніва».

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларусі: з 1795 г. да вясны 1917 г.: Вучэб. дапам. / Пад рэд. І.П. Крэня, І.І. Коўкеля. – Мн., 2001.
2. Гісторыя Беларусі: Падручнік: У 2-х ч. Ч. 2 / Пад рэд. Я.К. Новіка, Г.С. Марцуля. – Мн., 2006.
3. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
4. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4 / М. Біч, В. Яноўская і інш. – Мн., 2005.
5. Гісторыя Беларускай ССР. Мн., 1972. Т. 2.
6. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2 ч. Ч. 1. / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мн., 1994.
7. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. – Мн., 1991–2003. Т. 1–6.

Заданні да кантралюемай самастойнай работы на курсу «Гісторыя Беларусі» (II курс, 3 семестр)

1. Запоўніць табліцу «Дзеячы літаратуры і мастацтва першай паловы XIX ст.»

	Гады жыцця	Асноўныя дасягненні
П. Багрым		
Я. Баршчэўскі		
Я. Чачот		
В. Дунін-Марцінкевіч		
І. Аляшкевіч		
Я. Дамель		
В. Ваньковіч		
Н. Орда		

2. Падрыхтаваць паведамленні:

- а) Цётка.
- б) І. Насовіч.
- в) М. Каяловіч.
- г) М. Нікіфароўскі.
- д) Я. Карскі.

ЛІТАРАТУРА

- 1. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4 / М. Біч, В. Яноўская і інш. – Мн., 2005.
- 2. Гісторыя Беларусі: з 1795 г. да вясны 1917 г.: Вучэб. дапам. / Пад рэд. І.П. Крэня, І.І. Коўкеля. – Мн., 2001.
- 3. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
- 4. Очерки истории науки и культуры Беларуси. Мн., 1996.
- 5. Гісторыя беларускага мастацтва: У 6 т. Т. 3. Канец XVIII – пачатак XX ст. Мн., 1989.
- 6. Парашкоў С.А. Гісторыя культуры Беларусі. – Мн., 2003.
- 7. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6-ці т. – Мн., 1991–2003. Т. 1–6.

Пытанні да заліку па курсу «Гісторыя Беларусі» (II курс, 3 семестр)

- 1. Сельская гаспадарка і спробы рэфармавання феадальных адносін на вёсцы.
- 2. Прамысловасць. Шляхі зносін. Гандаль.
- 3. Гарады і мястэчкі на Беларусі.
- 4. Станы-саслоўі на Беларусі.
- 5. Беларусь у планах варагуючых бакоў.
- 6. Баявыя дзеянні на Беларусі ў чэрвені-жніўні 1812 г.
- 7. Беларусь у перыяд французскай акупацыі.
- 8. Баявыя дзеянні на Беларусі ў верасні-лістападзе.
- 9. Вынікі вайны для Беларусі.
- 10. Гістарычныя ўмовы развіцця культуры на Беларусі.
- 11. Асвета і навука на Беларусі.
- 12. Літаратура, перыядычны друк.
- 13. Архітэктура, жывапіс і асаблівасці іх развіцця на Беларусі.
- 14. Музычная творчасць і тэатр на землях Беларусі ў п.п. XIX ст.
- 15. Адмена прыгоннага права і яе асаблівасці на Беларусі.
- 16. Ваенная рэформа, земская рэформа, рэформа гарадскога самакіравання.
- 17. Рэформы ў галіне адукацыі. Цэнзурная рэформа.
- 18. Контррэформы на Беларусі.
- 19. Развіццё беларускай вёскі ва ўмовах капіталістычных адносін.

20. Прамысловасць. Транспарт. Гандаль і гарады на Беларусі.
21. Сацыяльныя змены ў грамадстве.
22. Фарміраванне беларускай нацыі.
23. Народная асвета і навука.
24. Літаратура, перыядычны друк.
25. Архітэктура, выяўленчае мастацтва, музыка і тэатр.
26. Быт і ахова здароўя.
27. Перадумовы і прычыны рэвалюцыі.
28. Пачатак рэвалюцыі. Рэвалюцыйны рух на Беларусі ў студзені – верасні 1905 г.
29. Кастрычніцкая палітычная стачка і снежаньскія падзеі 1905 г. на Беларусі.
30. Рэвалюцыйныя падзеі на Беларусі ў студзені 1906 – пачатку чэрвеня 1907 гг.
31. Прычыны паражэння і гістарычнае значэнне рэвалюцыі.
32. Гістарычныя ўмовы і асаблівасці развіцця беларускай культуры.
33. Асвета і навука на Беларусі.
34. Музыка і тэатр, архітэктура і жывапіс.
35. Беларускі нацыянальны рух. «Наша ніва».

**Тэматычны план курса «Гісторыя Беларусі»
(II курс, 4 семестр, 36/20/4, экзамен)**

№ п/п	Назва тэмы	Лекцыі	Семінарскія заняткі	КСР
1.	Кастрычніцкая рэвалюцыя на Беларусі	4	–	–
2.	Беларусь у гады грамадзянскай вайны і інтэрвенцыі	4	–	–
3.	Кастрычніцкая рэвалюцыя, грамадзянская вайна і інтэрвенцыя на Беларусі (1917–1920 гг.)	–	2	–
4.	Фарміраванне беларускай дзяржаўнасці (1917–1921 гг.)	4	2	–
5.	БССР у 1921–1939 гг.	4	–	–
6.	БССР у гады НЭПа	–	2	–
7.	БССР у канцы 1920-х – 1930-я гады	–	2	–
8.	Заходняя Беларусь у складзе Польшчы	4	2	–
9.	Беларусь у гады другой сусветнай вайны	4	4	–

10.	Беларусь у першае пасляваеннае дзесяцігоддзе	2	2	–
11.	БССР у сярэдзіне 1950-х – сярэдзіне 1980-х гг.	4	2	–
12.	БССР у сярэдзіне 1980-х – пачатку 1990-х гг.	2	–	–
13.	Рэспубліка Беларусь у 1991–2005 гг.	2	2	–
14.	Беларускае замежжа	2	–	–
15.	Дзеячы культуры Савецкай Беларусі	–	–	4
		36	20	4

**Семінарскія заняткі па курсу
«Гісторыя Беларусі»
(II курс, 4 семестр)**

**ТЭМА 1. КАСТРЫЧНІЦКАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ, ГРАМАДЗЯНСКАЯ
ВАЙНА І ІНТЭРВЕНЦЫЯ НА БЕЛАРУСІ (1917–1920 гг.)**

1. Усталяванне савецкай улады на Беларусі.
2. Германская акупацыя ў 1918 г.
3. Польская акупацыя Беларусі. Савецка-польская вайна.
4. Беларусь у часы «ваеннага камунізму».

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
2. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2 / М.П. Касцюк, І.М. Ігнаценка, У.І. Вышыньскі і інш. – Мн., 1995.
3. Мілеўскі Ян Ежы. Адносіны польскіх войск да насельніцтва Беларусі (1919 – 1920 гг.) // БГЧ, 1996, № 4. – С. 32 – 43.
4. Ігнаценка І. Кастрычніцкая рэвалюцыя на Беларусі // БГЧ, 1997, № 4. – С. 25 – 33.
5. Игнатенко И.М. Октябрьская революция и самоопределение Белоруссии. – Мн., 1992.
6. Ігнаценка І. Кастрычніцкая рэвалюцыя на Беларусі: асаблівасці і вынікі. – Мн., 1995.
7. Мельтюхов М.И. Советско-польские войны: Военно-политическое противостояние 1918 – 1939 гг. – М., 2001.

ТЭМА 2. ФАРМІРАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ

1. Усебеларускі з'езд у снежні 1917 г.
2. БНР і яе роля ў стварэнні беларускай дзяржаўнасці.
3. Утварэнне БССР і ЛітБел.
4. Абвяшчэнне незалежнасці ССРБ.

ЛІТАРАТУРА

1. История Беларуси в документах и материалах / Авт.-сост. И.Н. Кузнецов, В.Г. Мазец. – Мн., 2000.
2. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX–XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
3. Гісторыя Беларусі: Падручнік: У 2-х ч. Ч. 2 / Пад рэд. Я.К. Новіка, Г.С. Марцуля. – Мн., 2006.
4. Круталевіч В.А., Юхо І.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі (1917–1945). – Мн., 1998.
5. Малыхіна Л. Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка Літвы і Беларусі: асноўныя праблемы гістарыяграфіі // БГЧ, 2003, № 4. – С. 43–49; № 5. – С. 24–32.
6. Рудовіч С. Час выбару: Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 г. – Мн., 2001.

ТЭМА 3. БССР У ГАДЫ НЭПА (1921–1928 гг.)

1. Аднаўленне і развіццё эканомікі БССР у гады НЭПа.
2. Нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва ў 1921–1927 гг.
3. Грамадска-палітычнае жыццё. Палітыка беларусізацыі.
4. Культура БССР у 1920-я гг.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
2. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2 / М.П. Касцюк, І.М. Ігнаценка, У.І. Вышыньскі і інш. – Мн., 1995.
3. Беларусь на мяжы тысячагоддзяў / Рэд. кал.: А.П. Вайтовіч і інш. – Мн., 2000.
4. Бяспалая М. Эканамічнае развіццё беларускай вёскі (20-я гг. XX ст.) // БГЧ, 1997, № 1. – С. 35–47.
5. Платонаў Р.П. Беларусь у міжваенны перыяд: Старонкі палітычнай гісторыі ў святле архіўных крыніц. – Мн., 2001.
6. Протыко Т. Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917–1941 гг.). – Мн., 2002.
7. Эканамічная гісторыя Беларусі / Пад. рэд. В.І. Галубовіча. – Мн., 1999.

ТЭМА 4. БССР У КАНЦЫ 20-х – 30-я гг. XX ст.

1. Індустріялізацыя ў БССР. Яе асаблівасці.
2. Усеагульная калектывізацыя сельскай гаспадаркі: прычыны, ход, вынікі.
3. Фарміраванне адміністрацыйна-каманднай сістэмы. Згортванне беларусізацыі. Масавыя рэпрэсіі.
4. Культурнае жыццё БССР 1930-х гг.

ЛІТАРАТУРА

1. Істория Беларуси в документах и материалах / Авт.-сост. И.Н. Кузнецов, В.Г. Мазец. – Мн., 2000.
2. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
3. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2 / М.П. Касцюк, І.М. Ігнаценка, У.І. Вышыньскі і інш. – Мн., 1995.
4. Адамушка У.І. Палітычныя рэпрэсіі 20 – 50-х гг. на Беларусі. – Мн., 1994.
5. Беларусь на мяжы тысячагоддзяў / Рэд. кал.: А.П. Вайтовіч і інш. – Мн., 2000.
6. Врублевский А.П., Протьюко Т.С. Из истории репрессий против белорусского крестьянства: 1929–1934 гг. – Мн., 1992.
7. Касцюк М.П. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі. – Мн., 2000.
8. Платонаў Р.П. Беларусь у міжваенны перыяд: Старонкі палітычнай гісторыі ў святле архіўных крыніц. – Мн., 2001.
9. Протьюко Т. Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917–1941 гг.). – Мн., 2002.

ТЭМА 5. СТАНОВІШЧА ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ Ў СКЛАДЗЕ Польшкай дзяржавы (1921–1939 гг.)

1. Узровень і асаблівасці прамысловага і сельскагаспадарчага развіцця.
2. Палітычнае і нацыянальна-прававое становішча беларускіх зямель.
3. Нацыянальна-вызваленчы рух у Заходняй Беларусі.
4. Культура Заходняй Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
2. Гісторыя Беларусі: Падручнік: У 2-х ч. Ч. 2. / Пад рэд. Я.К. Новіка, Г.С. Марцуля. – Мн., 2006.

3. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2 / М.П. Касцюк, І.М. Ігнаценка, У.І. Вышыньскі і інш. – Мн., 1995.
4. Беларусь на мяжы тысячагоддзяў / Рэд. кал.: А.П. Вайтовіч і інш. – Мн., 2000.
5. Ладысев В.Ф. В борьбе за демократические права и свободы: Из исторического опыта Компартии Западной Белоруссии: 1926–1938 гг. – Мн., 1988.
6. Мілеўскі Ян Ежы. Нацыянальная структура гарадскіх рад у перыяд з 1919 па 1939 год у Віленскім, Навагрудскім і Палескім ваяводствах // БГЧ, 2000, № 1. – С. 21–23.
7. Полуян В.А. Революционно-демократическое движение в Западной Белоруссии (1927–1939 гг.). – Мн., 1978.
8. Эканамічная гісторыя Беларусі / Пад. рэд. В.І. Галубовіча. – Мн., 1999.

ТЭМА 6. БЕЛАРУСЬ У ЧАС ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ (1939–1945 гг.)

1. Далучэнне Заходняй Беларусі да БССР. Мерапрыемствы савецкай улады на далучаных землях.
2. Напад фашысцкай Германіі на СССР. Абарончыя баі на тэрыторыі Беларусі.
3. Акупацыйны рэжым. Калабарацыя на Беларусі.
4. Падпольная барацьба і партызанскі рух.
5. Вызваленне Беларусі. Ваенна-палітычнае і стратэгічнае значэнне разгрому гітлераўцаў у Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. История Беларуси в документах и материалах / Авт.-сост. И.Н. Кузнецов, В.Г. Мазец. – Мн., 2000.
2. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
3. Гісторыя Беларусі: Падручнік: У 2-х ч. Ч. 2. / Пад рэд. Я.К. Новіка, Г.С. Марцуля. – Мн., 2006.
4. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2 / М.П. Касцюк, І.М. Ігнаценка, У.І. Вышыньскі і інш. – Мн., 1995.
5. Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксте другой сусветнай вайны): Вучэб. дапам. для студэнтаў / Пад. рэд. А.А. Кавалені, М.С. Сташкевіча. – Мн., 2004.
6. Літвін А. Акупацыя Беларусі (1941–1944): Пытанні супраціву і калабарацыі. – Мн., 2000.
7. Лемяшонак У.І. Вызваленне – без грыфа «Сакрэтна!». – Мн., 1996.

8. Соловьев А.К. Белорусская Центральная Рада: создание, деятельность, крах. – Мн., 1995.
9. Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. – Мн., 1993.

ТЭМА 7. БССР У ПЕРШАЕ ПАСЛЯВАЕННАЕ ДЗЕСЯЦІГОДДЗЕ (1945–1955 гг.)

1. Страты, панесеныя рэспублікай у гады вайны. Аднаўленне прамысловасці і транспарту.
2. Сельская гаспадарка. Калектывізацыя ў заходніх абласцях Беларусі.
3. Грамадска-палітычнае жыццё.
4. Дзейнасць БССР на міжнароднай арэне.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Бригадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
2. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2 / М.П. Касцюк, І.М. Ігнаценка, У.І. Вышыньскі і інш. – Мн., 1995.
3. Беларусь на мяжы тысячагоддзяў / Рэд. кал.: А.П. Вайтовіч і інш. – Мн., 2000.
4. Белязо А.П. Беларуская вёска ў пасляваенныя гады (1945–1950 гг.). – Мн., 1974.
5. Касцюк М.П. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі. – Мн., 2000.
6. Снапкоўскі У.Е. Знешнепалітычная дзейнасць Беларусі: 1944–1953 гг. – Мн., 1997.
7. Эканамічная гісторыя Беларусі / Пад. рэд. В.І. Галубовіча. – Мн., 1999.

ТЭМА 8. БССР З СЯРЭДЗІНЫ 1950-х ГГ. ДА КАНЦА 80-х ГГ.

1. Сацыяльна-эканамічнае развіццё ў сярэдзіне 50-х – сярэдзіне 80-х гг.
2. Грамадска-палітычнае жыццё 50-х – 80-х гг.
3. Эканамічныя і палітычныя змены ў БССР у час «перабудовы».
4. Пашырэнне міжнародных сувязей.
5. Культурнае жыццё на Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Бригадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
2. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2 / М.П. Касцюк, І.М. Ігнаценка, У.І. Вышыньскі і інш. – Мн., 1995.

3. Беларусь на мяжы тысячагоддзяў / Рэд. кал.: А.П. Вайтовіч і інш. – Мн., 2000.
4. Касцюк М.П. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі. – Мн., 2000.
5. Снапковский В.Е. Белорусская ССР в ООН (1945–1985 гг.). – Мн., 1985.
6. Шадурский В.Г. Культурные связи Беларуси со странами Центральной и Западной Европы (1945–1990-е гг.). – Мн., 2000.
7. Эканамічная гісторыя Беларусі / Пад. рэд. В.І. Галубовіча. – Мн., 1999.

ТЭМА 9. РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ (1991–2004 гг.)

1. Абвяшчэнне незалежнасці Беларусі.
2. Эканамічнае і палітычнае развіццё Рэспублікі Беларусь у 1994–2004 гг.
3. Беларусь на міжнароднай арэне.
4. Дасягненні і супярэчнасці нацыянальна-культурнага адраджэння.

ЛІТАРАТУРА

1. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь. – Мн., 1994, 1996, 2005.
2. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Бригадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
3. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2 / М.П. Касцюк, І.М. Ігнаценка, У.І. Вышыньскі і інш. – Мн., 1995.
4. Беларусь на мяжы тысячагоддзяў / Рэд. кал.: А.П. Вайтовіч і інш. – Мн., 2000.
5. Васілевіч Р. Канстытуцыйнае развіццё Беларусі ў XX стагоддзі // БГЧ, 2003, № 1. – С. 38–46.
6. Васілевіч Р. Развіццё заканадаўства аб дзяржаўным суверэнітэце Рэспублікі Беларусь // БГЧ, 2001, № 3. – С. 14–22.
7. Кушнер В. Першы Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь // БГЧ, 1994, № 3. – С. 3–5.
8. Основы идеологии белорусского государства. – Мн., 2004.
9. Эканамічная гісторыя Беларусі / Пад. рэд. В.І. Галубовіча. – Мн., 1999.

**Заданні да кантралюемай самастойнай работы
па курсу «Гісторыя Беларусі»
(II курс, 4 семестр)**

1. Запоўніць табліцу «Дзеячы культуры Савецкай Беларусі»

	Гады жыцця	Асноўныя дасягненні
Я. Купала		
Я. Колас		
Ц. Гартны		
К. Чорны		
М. Лынькоў		
К. Крапіва		
А. Куляшоў		
М. Танк		
М. Барысевіч		

2. Падрыхтаваць паведамленні:

- а) М. Савіцкі.
- б) Г. Паплаўскі.
- в) З. Азгур.
- г) А. Бембель.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларусь на мяжы тысячагоддзяў / Рэд. кал.: А.П. Вайтовіч і інш. – Мн., 2000.
2. Гісторыя Беларусі: Падручнік: У 2-х ч. Ч. 2 / Пад рэд. Я.К. Новіка, Г.С. Марцуля. – Мн., 2006.
3. Гісторыя Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2: XIX – XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І. Брыгадзін, У.Ф. Ладысеў, П.І. Зялінскі і інш. – Мн., 2002.
4. Гісторыя беларускага мастацтва: У 6-і т. Т. 3 – 6. – Мн., 1980 – 1994.
5. Лыч Л., Навіцкі У. Гісторыя культуры Беларусі. – Мн., 1996.
6. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч. 2 / М.П. Касцюк, І.М. Ігнаценка, У.І. Вышыньскі і інш. – Мн., 1995.
7. Парашкоў С.А. Гісторыя культуры Беларусі. – Мн., 2003.

**Тэматыка курсавых работ па гісторыі Беларусі
(II курс, 4 семестр)**

1. Шляхта на Беларусі (ад Гарадзельскай уніі да 1917 г.).
2. Паўстанне і вайна ў Літоўскай правінцыі (на аснове аналізу дакументаў аднайменнага зборніка).
3. Уніяцкая царква пасля Берасцейскай уніі (1596–1839 гг.).

4. Станы-саслоўі ў ВКЛ.
5. Гарады на Беларусі ў другой палове XIX ст.
6. Рэвалюцыя 1905–1907 гг.
7. Беларусь у першай сусветнай вайне.
8. Віцебск у гады Вялікай Айчыннай вайны.
9. Дзяржаўная моладзевая палітыка ў Рэспубліцы Беларусь.
10. Этнічныя працэсы на Беларусі ў канцы XX – пачатку XXI стст.

**Пытанні да экзамена па курсу
«Гісторыя Беларусі»
(II курс, 4 семестр)**

1. Вайна 1812 г. на тэрыторыі Беларусі.
2. Грамадска-палітычны рух у першай чвэрці XIX ст.
3. Паўстанне 1830–1831 гг.: прычыны, удзельнікі, ход, вынікі.
4. Змены ў палітыцы самадзяржаўя на Беларусі ў другой трэці XIX ст. (сацыяльна-палітычны, культурны, канфесійны аспекты).
5. Грамадска-палітычны рух на Беларусі ў 30–50-я гг. XIX ст.
6. Асноўныя накірункі развіцця сельскай гаспадаркі ў першай палове XIX ст.
7. Крызіс феадальна-прыгонніцкай сістэмы гаспадарання ў першай палове XIX ст. Спробы эканамічных рэформ у 30–40-ых гг. XIX ст.
8. Прамысловасць, гандаль, шляхі зносін і гарады на Беларусі ў першай палове XIX ст.
9. Культура Беларусі ў першай палове XIX ст.
10. Адмена прыгоннага права. Змены ва ўмовах рэформы на Беларусі, выкліканыя паўстаннем 1863–1864 гг.
11. Паўстанне 1863–1864 гг.: прычыны, удзельнікі, ход, вынікі.
12. Буржуазныя рэформы 60–70-ых гг. XIX ст. і іх асаблівасці на Беларусі.
13. Сельская гаспадарка і асаблівасці яе развіцця на Беларусі ў 60–90-я гг. XIX ст.
14. Прамысловасць і асаблівасці яе развіцця на Беларусі ў 60–90-я гг. XIX ст.
15. Народніцтва на Беларусі ў 60–90-я гг. XIX ст.
16. Эвалюцыя рабочага руху на Беларусі ў 2-ой палове XIX ст. Распаўсюджанне марксізму. Узнікненне палітычных партый і арганізацый.
17. Фарміраванне беларускай нацыі ў другой палове XIX ст. – пачатку XX ст.
18. Культура Беларусі ў 60–90-я гг. XIX ст.
19. Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае развіццё Беларусі ў пачатку XX ст.
20. Рэвалюцыя 1905–1907 гг. на Беларусі.

21. Сацыяльна-эканамічнае развіццё ў 1907–1914 гг. Стальпінская рэформа.
22. Нацыянальна-вызваленчы рух у 1900–1916 гг.
23. Культура Беларусі на пачатку XX ст.
24. Беларусь у гады першай сусветнай вайны.
25. Лютаўская буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя на Беларусі (люты-верасень 1917 г.).
26. Кастрычніцкая рэвалюцыя і ўстанаўленне Савецкай улады на Беларусі.
27. Беларусь ва ўмовах нямецкай і польскай акупацыі. 1918–1920 гг.
28. Аднаўленне і развіццё народнай гаспадаркі ў гады новай эканамічнай палітыкі. 1921–1928 гг.
29. Індустрыялізацыя ў Беларусі.
30. Беларусізацыя. Развіццё культуры ў 20-я гг. XX ст.
31. Усеагульная калектывізацыя: прычыны, сутнасць, вынікі.
32. Культурнае жыццё ў БССР у канцы 20–30-ых гг. XX ст. Уціск нацыянальнай культуры.
33. Утварэнне БССР.
34. Нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва і грамадска-палітычнае жыццё ў 1921–1927 гг.
35. Утварэнне БНР.
36. Рэвалюцыйны і нацыянальна-вызваленчы рух у Заходняй Беларусі. 1921–1939 гг.
37. Уключэнне Заходняй Беларусі ў склад БССР.
38. Сацыяльна-эканамічнае, палітычнае і нацыянальна-культурнае становішча Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы.
39. Нападзенне фашысцкай Германіі на СССР. Абарончыя баі на тэрыторыі Беларусі.
40. Нямецка-фашысцкі акупацыйны рэжым на тэрыторыі Беларусі: мэты, дзеянні.
41. Партызанскі і падпольны рух на Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны.
42. Вызваленне Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў.
43. Грамадска-палітычнае жыццё ў другой палове 40-ых – першай палове 50-ых гг. XX ст.
44. Аднаўленне і развіццё народнай гаспадаркі (сярэдзіна 1944 – пачатак 50-ых гг.).
45. Грамадска-палітычнае жыццё БССР у другой палове 50-ых – сярэдзіне 80-ых гг. XX ст.
46. Матэрыяльнае становішча насельніцтва. Адукацыя, навука і культура ў пасляваеннае дзесяцігоддзе.
47. Развіццё сельскай гаспадаркі БССР (сярэдзіна 50-ых – сярэдзіна 80-ых гг. XX ст.).

48. БССР у сістэме міжнародных адносін. 1945–1985 гг.
49. Асноўныя накірункі развіцця прамысловасці, транспарту і сувязі ў сярэдзіне 50-ых – сярэдзіне 80-ых гг. XX ст.
50. Праблемы развіцця адукацыі, навукі і культуры ў сярэдзіне 50-ых – сярэдзіне 80-ых гг. XX ст.
51. Сацыяльна-эканамічнае становішча і грамадска-палітычнае жыццё БССР у сярэдзіне 80-ых – пачатку 90-ых гг. XX ст. Распад СССР і ўтварэнне Садружнасці Незалежных Дзяржаў.
52. Абвяшчэнне незалежнасці Рэспубліцы Беларусь. Грамадска-палітычнае жыццё (пачатак 90-ых гг. XX ст. – пачатак XXI ст.).
53. Праблемы нацыянальна-культурнага адраджэння ў канцы XX ст. – пачатку XXI ст.
54. Сацыяльна-эканамічнае становішча Рэспублікі Беларусь.
55. Беларускае замежжа (к. XIX ст. – пачатак XXI ст.).
56. Адукацыя і навука ў Рэспубліцы Беларусь.

ЭТНАГРАФІЯ

ПРАГРАМА КУРСА «ЭТНАГРАФІЯ»

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Праграма курса «Этнаграфія» складзена ў адпаведнасці з «Адукацыйным стандартам. Вышэйшая адукацыя. Спецыяльнасць «Музейная справа і ахова помнікаў гісторыі і культуры». (РД РБ 02100.5.065-98). Курс «Этнаграфія» мае на мэце знаёмства студэнтаў з асноўнымі этнаграфічнымі паняццямі, вывучэнне гісторыі этнаграфічных даследаванняў на Беларусі, знаёмства і вучэнне этнічнай гісторыі Беларусі, набыццё і замацаванне ведаў у галіне матэрыяльнай культуры і гаспадаркі беларусаў, вывучэнне духоўнай спадчыны беларускага народа, вызначэнне і вывучэнне асноўных этнічных меньшасцяў на Беларусі, іх уплыў на фарміраванне беларусаў. Праграма пабудавана на аснове цывілізацыйнага, фармацыйнага і культуралагічнага падыходаў да вывучэння курса «Этнаграфія».

УВОДЗІНЫ

Прадмет і задачы этнаграфіі. Асноўныя этнаграфічныя паняцці: арэал, абшчына, асіміляцыя, быт, дыяспара, звычаі, культура, менталітэт, міграцыя, меншасць этнічная, народ, народнасць, нацыя, племя, раса, род, самасвядомасць, субэтнас, суперэтнас, традыцыя, этнас, этнічная тэрыторыя, эміграцыя, этнічная фузія, этнічная парцыяцыя, этнагенез, этнічная тэрыторыя, этнонім.

Метады этнаграфічных даследаванняў. Асноўныя праблемы этнаграфіі Беларусі. Этнаграфічныя звесткі і нацыянальная свядомасць.

Віды этнаграфічных крыніц. Летапісы. Хронікі. Запісы падарожнікаў і паслоў. Мемуары. Актавыя матэрыялы.

Палявыя даследаванні. Фіксацыя звестак. Палявы сшытак і дзённік. Пашпартызацыя этнаграфічных матэрыялаў. Стацыянарны і экспедыцыйны метады. Сацыялагічны метад.

Архіўныя і музейныя зборы. Прыватныя калекцыі.

Матэрыялы лінгвістыкі, археалогіі, антрапалогіі, фальклора ў этнаграфічных даследаваннях.

Гісторыя этнаграфічнай навукі. Станаўленне этнаграфіі як навукі ў сярэдзіне XIX ст. Эвалюцыянізм. Дыфузіянізм. Этнапсіхалагічная школа. Структуралізм. Сучасныя канцэпцыі.

Раздзел 1. Гісторыя этнаграфічнага вывучэння Беларусі

Летапісныя і хранікальныя звесткі. Мемуары і запіскі паслоў, падарожнікаў. Актавыя дакументы ВКЛ, Рэчы Паспалітай, Расійскай імперыі.

Этнаграфічныя звесткі аб Беларусі ў першай палове XIX ст. Этнаграфічныя даследаванні Я. Чачота, З. Даленгі-Хадакоўскага, Я. Баршчэўскага, Л. Галамбеўскага, Ю. Крашэўскага, Я. Тышкевіча.

Рускае імператарскае геаграфічнае таварыства (РГТ) і яго дзейнасць па этнаграфічнаму вывучэнню Беларусі.

Этнаграфічнае вывучэнне Беларусі ў другой палове XIX ст. Дзейнасць У. Сыракомлі, П. Шпілеўскага, П. Бяссонава, У. Насовіча.

Этнаграфічныя экспедыцыі С. Максімава, П. Чубінскага. Этнаграфічныя даследаванні Беларусі Паўночна-Заходнім аддзелам РГТ.

Фарміраванне важнейшых прынцыпаў беларускай этнаграфіі і пашырэнне яе навуковых кірункаў. П. Шэйн, М. Нікіфароўскі, Я. Раманаў, М. Явчук, А. Багдановіч.

Развіццё беларускай этнаграфіі ў пачатку XX ст. Вывучэнне матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускага Палесся. А.К. Сержпутоўскі.

Навуковая дзейнасць У. Сэрбова і Я. Карскага. «Беларусы». «Наша ніва».

Этнаграфічнае вывучэнне Беларусі ў савецкі час. Стварэнне навуковых устаноў па вывучэнню народнай культуры. Беларускі народны ўніверсітэт. Навукова-тэрміналагічная камісія. Інстытут беларускай культуры.

Этнаграфічныя даследаванні А. Шлюбскага, М. Нікольскага. Гісторыка-краязнаўчы часопіс «Наш край».

Браты Луцкевічы і Віленскі беларускі гісторыка-этнаграфічны музей. Вывучэнне Палесся К. Машынскім і Пяткевічам.

Згортванне этнаграфічных даследаванняў у 1938–1940 гг. Страта этнаграфічных матэрыялаў, навуковых рукапісаў, калекцый этнаграфічных рэчаў у гады Другой Сусветнай вайны.

Аднаўленне этнаграфічнай працы пасля вызвалення Беларусі. Пачатак сістэматычнага вывучэння беларускай этнаграфіі з другой паловы 50-х гг. XX ст. Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклора як цэнтр этнаграфічных даследаванняў.

Асноўныя праблемы беларускай этнаграфіі ў працах В. Сядова, В. Бондарчыка, І. Чаквіна, М. Піліпенкі, М. Грынבלата, Я. Сахуты, В. Цітова.

Калектыўнае шматтомнае выданне «Беларусы».

Раздзел 2. Этнічная гісторыя Беларусі

Пытанне аб першапачатковым засяленні тэрыторыі Беларусі. Палеалітычныя стаянкі. Этнічныя працэсы ў мезаліце. Змены ў гаспадарцы ў эпоху неаліта і рост насельніцтва. Этнічныя працэсы ў неаліце. Праблема фіна-угорскага этнаса.

З'яўленне індаеўрапейцаў у Еўропе. Дыферэнцыяцыя індаеўрапейцаў і накірункі іх міграцый. Узаемадзеянні мігрантаў на тэрыторыі Беларусі і вынікі этнічных узаемадзеянняў. Змены ў занятках і грамадскім ладзе. Этнічныя працэсы ў раннім жалезным веку.

Пытанне аб славянскай прарадзіме. Рассяленне славян на тэрыторыі Беларусі. Узаемадзеянне славян з мясцовым насельніцтвам. Асіміляцыя славянамі балтаў і фарміраванне протанароднасцяў – крывічоў, дрыгавічоў, радзімічаў. Неславянскія этнасы на Беларусі.

Праблема старажытнарускай народнасці. Прыкметы народнасці. Дыялектыка аб'яднальных і раз'яднальных працэсаў.

Фарміраванне беларускай народнасці. Палітычныя змены ў станаўленні заходніх зямель Русі. Эканамічныя фактары, якія садзейнічалі аб'яднальным працэсам. Роля балцкага субстрату.

Фарміраванне агульнай тэрыторыі. «Палешукі» і «беларусцы». Новыя рысы ў мове. Лексічныя і фанетычныя асаблівасці беларускай мовы.

Фарміраванне этнічнай самасвядомасці. Узнікненне паняццяў «Белая Русь», «Літоўская Русь», «Літва», «ліцвіны», «беларусцы», «ліцвіны – беларусцы». Пытанне аб часе завяршэння фарміравання беларускай народнасці.

Этнічныя працэсы на Беларусі ў часы Рэчы Паспалітай. Знешнепалітычныя фактары ў працэсе далейшага развіцця беларускага этнасу. Унутрыпалітычныя працэсы ў Рэчы Паспалітай і іх уплыў на этнічныя працэсы на Беларусі.

Колькасныя і якасныя змены ў этнасацыяльнай структуры насельніцтва. Паланізацыйныя працэсы. Тэрыторыя і формы тэрытарыяльнай арганізацыі.

Самасвядомасць і формы этнічнага самавызначэння. Моўная сітуацыя і канфесійнае становішча на Беларусі к канцу XVIII ст.

Станоўчыя і адмоўныя фактары далучэння Беларусі да Расійскай імперыі.

Этнічныя працэсы ў першай палове XIX ст. Мяжа яўрэйскай аседласці. Паланізацыйныя працэсы. Пачатак русіфікацыі.

Эканамічная палітыка як фактар этнічнага развіцця. Этнаграфічнае вывучэнне Беларусі і яго ўплыў на самасвядомасць беларусаў. Мова і самасвядомасць.

Фарміраванне беларускай нацыі. Асноўныя прыкметы нацыі. Гістарычныя ўмовы фарміравання беларускай нацыі. Тэрыторыя. Развіццё капіталістычных адносін і фарміраванне ўнутранага рынку.

Станаўленне беларускай літаратурнай мовы. Сацыяльна-палітычная арганізацыя беларускай нацыі. Абуджэнне нацыянальнай свядомасці. Асаблівасці фарміравання беларускай нацыі.

Беларуская нацыя ў савецкі час. Этнічныя працэсы ў 20–30-я гг. Фарміраванне беларускай дзяржаўнасці. Тэрыторыя. Эканамічны фактар развіцця беларускай нацыі. Рэформа беларускага правапісу 1933 г. Нацыянальная палітыка дзяржавы і самасвядомасць беларусаў.

Беларуская нацыя ў Заходняй Беларусі. Нацыянальная палітыка польскіх улад. Мова, культура і самасвядомасць беларусаў. Эміграцыя з Заходняй Беларусі.

Беларускі этнас у 40–90-в гг. XX ст. Страты часоў другой Сусветнай вайны. Тэрыторыя. Нацыянальная палітыка дзяржавы. Моўная сітуацыя. Эканамічнае развіццё і сацыяльныя асаблівасці беларускай нацыі.

Самасвядомасць. Культурныя здабыткі і страты.

Нацыянальнае адраджэнне 90-х гг. XX ст.: праблемы і поспехі. Перапіс насельніцтва. 1999 г. Сучасныя этнічныя працэсы на Беларусі.

Раздзел 3.

Матэрыяльная культура і гаспадарка

Промыслы і рамёствы і іх класіфікацыя. Здабываючыя промыслы (збіральніцтва, рыбалоўства, паляванне, пчалярства). Хатнія рамёствы і промыслы (дрэваапрацоўчы, металаапрацоўчы, гарбатна-кушнерскі, апрацоўка валакністай сыравіны і выраб адзення).

Беларуская кухня. Хлеб і хлебныя стравы. Раслінныя і мясныя стравы. Пітво. Звычаі і абрады. Святочныя стравы.

Беларускае адзенне. Мужчынскае адзенне. Жаночае адзенне. Галаўныя ўборы. Абутак. Абрады і звычаі.

Пасяленні і жыллё. Геаграфія рассялення і гістарычныя тыпы паселішчаў (горад, мястэчка, сяло, вёска, засценак ваколіца, хутар, пасёлак). Народнае жылле. Сядзібны комплекс. Інтэр'ер традыцыйнага жылля. Народнае дойлідства. Звычаі і абрады.

Земляробства. Уплыў прыродна-кліматыхных і сацыяльна-эканамічных фактараў на развіццё земляробства. Земляробчая тэхніка. Захоўванне прадукцыі земляробства. Земляробства ў звычаях і абрадах.

Жывелагадоўля на Беларусі. Асноўныя віды хатняй жывёлы на Беларусі. Лакальныя асаблівасці жывелагадоўлі на Беларусі. Спосабы ўтрымання жывёлы. Нарыхтоўка кармоў. Звычаі і абрады, звязаныя з жывелагадоўляй.

Традыцыйныя транспартныя сродкі.

Раздел 4. Грамадскі і сямейны побыт

Сацыяльная структура беларускага этнаса ў сярэднявеччы, новы і навейшы час.

Грамадска-сацыяльныя паводзіны і культурна-вызначальныя прыкметы шляхты, сялянства і мяшчанства.

Сацыяльная структура беларускага этнаса ў XIX – пачатку XX ст. Палітыка расійскага царызму дачыненні да розных сацыяльных катэгорый насельніцтва.

Змены ў сацыяльнай структуры беларусаў у савецкі час. Асаблівасці грамадскага побыту розных сацыяльных катэгорый насельніцтва ў савецкі час.

Сацыяльныя слаі беларускага этнасу ў 1990–2000 гг.

Грамадскі і сямейны побыт беларускага сялянства ў XVI–XX стст. Сялянская абшчына. Функцыі сялянскай абшчыны. Грамадскі адпачынак.

Тыпы і эвалюцыя сялянскай сям’і (вялікая і малая сям’я, сем’і са здольнікамі, прымакі). Роля сямейных традыцый як сродак перадачы і захавання, і замацавання міжпакаленай этнакультурнай інфармацыі.

Шлюб. Шлюбны ўзрост. Шлюбны дагавор. Прымацтва. Вясельная абраднасць (пасаг, выкуп, выглядзіны, даведкі, сватанне, запоіны, заручыны, суборная субота, каравай, пасад, камора, завіванне, выпрабаванне, пярэзвы, дзейныя асобы вяселля). Царкоўны абрад вячання. Стабільнасць шлюбу. Скасаванне шлюбу.

Беларуская шляхта (дваранства) ў XVI – пачатку XX ст. Формы сацыяльнай арганізацыі. Грамадскі побыт. Шляхецкая сям’я. Шлюбны дагавор. Функцыі сям’і. Роля жанчыны ў сям’і.

Грамадскі і сямейны побыт рабочага класа ў XIX – пачатку XX ст.

Раздел 5. Традыцыйная духоўная культура

Народныя светапоглядавыя ўяўленні і вераванні. Погляды на свет і прыроду. Язычніцкія вераванні і традыцыі ў духоўнай культуры беларусаў. Хрысціянскія канфесіі і духоўная культура на Беларусі. Народныя веды і каляндар.

Беларуская вусная народная творчасць. Фальклор як сродак выхавання нацыяльнай свядомасці беларусаў. Беларускія народныя песні. Каляндарна-абрадавая паэзія. Казкі, прыказкі, прымаўкі. Жарты, загадкі, частушкі.

Народная музыка. Характэрныя рысы народнай вакальнай творчасці. Народная інструментальная музыка. Народныя музычныя інструменты.

Народнае харэаграфічнае майстэрства. Народны тэатр.
Народнае прыкладнае майстэрства. Разьба па дрэву. Кераміка.
Ткацтва. Вышыўка.
Прафесійная культура. Літаратура. Тэатр. Музыка. Архітэктура,
жывапіс, скульптура.

Раздзел 6. Этнічныя меншасці

Этнічны склад насельніцтва Беларусі. Рускія. Палякі. Яўрэі.
Татары. Украінцы. Літоўцы. Цыганы. Гісторыя іх з'яўлення на Беларусі.
Асаблівасці духоўнай і матэрыяльнай культуры. Этнакультурныя
стасункі. Сучасны стан этнічных меншасцяў

ЛІТАРАТУРА

Асноўная:

1. Археалогія Беларусі. ТТ. 1,2. – Мінск, 1997, 1999.
2. Беларусы: у 8 тт. Т. 1–7. – Мн., 1995–2005.
3. Беларусь на мяжы тысячыгоддзяў. – Мн., 2000.
4. Белорусы. – Москва, 1998.
5. Гісторыя Беларусі ў 6 т. Т. 1. Старажытная Беларусь. – Мінск, 2000.
6. Лыч Л., Навіцкі У. Гісторыя культуры Беларусі. – Мінск, 1997.
7. Пилипенко М.Ф. Этнография Белоруссии. – Минск, 1981.
8. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя. – Мінск, 1989.
9. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6 тт. Т. 1–6. – Мінск, 1993–2000.
10. Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына: Беларусь. Краіна і людзі. – Мн., 1996.
11. Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь. Традыцыйна-бытавая культура. – Мн., 1997.

Дадатковая:

1. Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян по данным антропологии. – Москва, 1985.
2. Аляксееў В.П., Вітоў М.У. Расавая геаграфія беларусаў і праблемы этнагенезу. – Мінск, 1994.
3. Бандарчык В.К. Гісторыя беларускай этнаграфіі. – Мінск, 1972.
4. Бандарчык В.К. Гісторыя беларускай этнаграфіі: XIX ст. – Мінск, 1964.
5. Бандарчык В.К. Гісторыя беларускай этнаграфіі: пачатак XX ст. – Мінск, 1970.
6. Бандарчык В.К., Чаквін І.У. Праблема этнагенезу беларусаў у працах славянскіх вучоных. – Мінск., 1982.

7. Бандарчык В.К. Адкуль мы? Да пытання аб этнагенезе беларусаў // Беларуская думка, 1994, № 3.
8. Гринблат М.Я. Белорусы: Очерки этнической истории и происхождения. – Минск, 1968.
9. Імя твае Белая Русь / Уклад. Г.М. Сагановіч. – Мінск, 1991.
10. Загорульский Э. Древняя история Белоруссии. – Минск, 1977.
11. Загарульскі Э.М. Заходняя Русь. IX–XIII ст. – Мінск, 1998.
12. Каханоўскі Г. Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI–XIX стст. – Мінск, 1984.
13. Ксензов В. Палеолит и мезолит Белорусского Поднепровья. – Минск, 1988.
14. Калечыц А. Першыя людзі на зямле Беларусі. – Мінск, 1997.
15. Лыч Л. Беларуская нацыя і мова. – Мінск, 1991.
16. Мікуліч Т.М., Салівон І.І. Месца беларусаў сярод усходніх славян па даных антрапалогіі // Весці АНБ, 1992, № 1.
17. Мікуліч Т.М. Мова і этнічная самасвядомасць. – Мінск, 1995.
18. Мысліцелі і асветнікі Беларусі. – Мінск, 1995.
19. Никифоровский Н. Странички из недавней старины города Витебска. – Минск, 1995.
20. Пилипенко М.Ф. Возникновение Белоруссии: Новая концепция. – Минск, 1991.
21. Пичета В.Н. Белорусский язык как фактор национальной культуры. – Минск, 1991.
22. Рогалев А.Ф. Этнотопонимия Беларуси. – Гомель, 1993.
23. Рогалев А. Белая Русь и белорусы. – Гомель, 1994.
24. Седов В.В. К происхождению белорусов // Советская этнография, 1964, № 2.
25. Сувалаў А. Вытокі этнагенезу беларусаў // Беларуская мінуўшчына, 1993, № 3–4.
26. Шадыро В. Ранний железный век северной Белоруссии. – Минск, 1985.
27. Штыхаў Г. Вытокі беларускай народнасці // Беларуская мінуўшчына, 1993, № 2.
28. Цвікевіч А. Западно-русизм. – Минск, 1993.
29. Чарняўскі М. Бронзавы век на тэрыторыі Беларусі. – Мінск, 1981.

**Тэматычны план
курса «Этнаграфія»
(II курс, 3 семестр, 42/30, экзамен)**

№ п/п	Назва тэмы	Лекцыі	Семінарскія заняткі	КСР
1.	Уводзіны	2	2	—
2.	Гісторыя этнаграфічнага вывучэння Беларусі	2	—	—
3.	Этнічная гісторыя Беларусі	6	6	—
4.	Промыслы і рамёствы на Беларусі	4	2	—
5.	Пасяленні і жыллё на Беларусі	4	4	—
6.	Земляробства і жывёлагадоўля на Беларусі	2	4	—
7.	Беларускае адзенне	4	4	—
8.	Беларуская кухня	4	2	—
9.	Грамадскія традыцыі беларусаў	4	—	—
10.	Беларуская сям'я	4	4	—
11.	Традыцыйная духоўная культура	4	2	—
12.	Этнічныя меньшасці ў гісторыі Беларусі	2	—	—
		42	30	—

**Семінарскія заняткі па курсу
«Этнаграфія»
(II курс, 3 семестр)**

**Семінар 1.
Уводзіны ў этнаграфію Беларусі**

1. Прадмет, задачы і асноўныя праблемы этнаграфіі Беларусі.
2. Гісторыя этнаграфічнага вывучэння Беларусі ў IX–XVIII стст.
3. Стан этнаграфічнага вывучэння Беларусі ў XIX – пачатку XX стст.
4. Этнаграфічныя даследаванні ў 1917–2000 гг.

ЛІТАРАТУРА

1. Бандарчык В.К. Гісторыя беларускай этнаграфіі. – Мн., 1972.
2. Беларусы: У 8 тт. Т. 3. Гісторыя этнаграфічнага вывучэння / В.К. Бандарчык. – Мн., 1999.
3. Беларусы. – М., 1998.

4. Пилипенко М.Ф. Этнография Белоруссии. – Мн., 1981.
5. Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына. Краіна і людзі. – Мн., 1996.
6. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1989.

Семінар 2. **Этнічная гісторыя Беларусі**

1. Старажытнейшае насельніцтва на тэрыторыі Беларусі.
2. Насельніцтва тэрыторыі Беларусі ў эпоху ранняга металу.
3. Асноўныя канцэпцыі аб паходжанні беларусаў.
4. Славянскае засяленне Беларусі.
5. Фарміраванне беларускай народнасці.
6. Этнапалітычныя працэсы ў XVII–XVIII стст.
7. Фарміраванне беларускай нацыі (XIX – пачатак XX стст.).
8. Этнічная сітуацыя на Беларусі ў 1917–1939 гг.: праблемы і поспехі.
9. Беларускі этнас у 1940–1990 гг.
10. Сучасныя этнічныя працэсы на Беларусі (90-я гг. XX ст. – 2005 г.)

ЛІТАРАТУРА

1. Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян по данным антропологии. – М., 1985.
2. Бандарчык В.К. Адкуль мы? Да пытання аб этнагенезе беларусаў // Беларуская думка, 1994, № 3.
3. Гісторыя Беларусі ў 6 тт. Т. 1. Старажытная Беларусь. – Мн., 2000.
4. Загорульский Э.М. Древняя истории Белоруссии. – Мн., 1977.
5. Калечыц А. Першыя людзі на зямлі Беларусі. – Мн., 1997.
6. Пилипенко М.Ф. Возникновение Белоруссии. Новая концепция. – Мн., 1991.
7. Штыхаў Г. Вытокі беларускай народнасці // Беларуская мінуўшчына, 1993, № 3.
8. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1989.

Семінар 3. **Промыслы і рамёствы на Беларусі**

1. Здабываючыя промыслы: збіральніцтва, паляванне, бортніцтва-пчалярства, рыбалоўства.
2. Рамяство на Беларусі.
3. Рамяство на Беларусі ў XX – пачатку XXI стст.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларусы: У 8 тт. Т. 1. Прамысловыя і рамесныя заняткі / В.К. Бандарчык. – Мн., 1995.
2. Беларусы / В.К. Бандарчык. – М., 1998.
3. Браім І.М. Рыбалоўства ў Беларусі: Гісторыка-этнаграфічны нарыс. – Мн., 1970.
4. Промыслы і рамёствы Беларусі. – Мн., 1984.
5. Терехин С.Ф. Охота в Белоруссии. – Мн., 1986.
6. Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына. – Мн., 1997.
7. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1989.

Семінар 4.

Паселішчы і народнае жыллё на Беларусі

1. Гістарычныя тыпы паселішчаў і іх эвалюцыя.
2. Сялянскі сядзібны комплекс і яго планіроўка.
3. Традыцыйнае сялянскае жыллё і яго эвалюцыя.
4. Інтэр'ер сялянскай хаты і яго сімволіка.
5. Народнае дойлідства і будаўнічая тэхніка.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларусы: У 8 тт. Т. 2. Дойлідства / В.К. Бандарчык. – Мн., 1997.
2. Беларусы / В.К. Бандарчык. – М., 1998.
3. Молчанова Л.А. Матэрыяльная культура беларусов. – Мн., 1968.
4. Трацевский В.З. История архитектуры народного жилища Белоруссии. – Мн., 1989.
5. Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына. – Мн., 1997.
6. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1989.

Семінар 5.

Земляробства і жывёлагадоўля на Беларусі

1. Сістэмы земляробства на Беларусі і іх эвалюцыя.
2. Асноўныя земляробчыя культуры і прылады працы.
3. Пасеў, догляд, збор ураджаю і яго захоўванне.
4. Эвалюцыя жывёлагадоўлі на Беларусі.
5. Утрыманне жывёлы, нарыхтоўка кармоў.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларусы / В.К. Бандарчык. – М., 1998.

2. Молчанова Л.А. Очерки материальной культуры белорусов XVI–XVIII вв. – Мн., 1981.
3. Народная сельскагаспадарчая тэхніка беларусаў. – Мн., 1974.
4. Пилипенко М.Ф. Этнография Белоруссии. – Мн., 1981.
5. Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына. – Мн., 1997.
6. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1989.

Семінар 6. Традыцыйнае адзенне беларусаў

1. Традыцыйнае мужчынскае адзенне.
2. Комплекс беларускага жаночага касцюма і яго эвалюцыя.
3. Галаўныя ўборы ў комплексе беларускага народнага адзення.
4. Беларускі народны абутак.
5. Шляхецкі касцюм і яго эвалюцыя.
6. Лакальныя асаблівасці беларускага народнага адзення.

ЛІТАРАТУРА

1. Белорусы / В.К. Бондарчик. – М., 1998.
2. Древняя одежда народов Восточной Европы. – М., 1986.
3. Дучыц Л.У. Касцюм жыхароў Беларусі X–XIII стст. – Мн., 2001.
4. Улашчык М. Выбранае. Мн., 2001. – С. 194–209.
5. Раманюк М. Беларускае народнае адзенне.
6. Маленка Л.У. Беларускі народны касцюм. – Мн., 2001.
7. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1989.

Семінар 7. Шлюб і сям'я ў беларусаў

1. Станаўленне і эвалюцыя сям'і ў беларусаў.
2. Шлюб сялянскі і шлюб шляхецкі на Беларусі.
3. Вяселле ў беларусаў.
4. Дзеці ў беларускай сям'і: нараджэнне, выхаванне, сталасць.
5. Сучасная беларуская сям'я і палітыка дзяржавы.

ЛІТАРАТУРА:

1. Беларусы: У 8 тт. Т. 5. / В.К. Бандарчык. – Мн., 2001.
2. Беларусы: У 8 тт. Т. 6. / В.К. Бандарчык. – Мн., 2002.
3. Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. – Мн., 2000.

4. Килбас А.А. Традиции воспитания и образования в среде привилегированного сословия на территории Белоруссии в XIV–XVI вв. // Веснік БДУ. Сер. 3, 1998, № 2.
5. Килбас А.А. Культура привилегированного сословия на территории Белоруссии в 14–16 вв. // Вестник БДУ. Сер. 3, 1998, № 2.
6. Мальдзіс А. Беларусь у люстэрку мемуарнай літаратуры XVIII ст. Нарысы быту і звычайў.
7. Сям’я і сямейны быт беларусаў. Мн., 1993.

Семінар 8. Беларуская кухня

1. Хлеб і хлебныя вырабы.
2. Раслінныя і мясныя стравы.
3. Традыцыі і абраднасць беларускай кухні.
4. Напоі. Звычаі і абрады беларускага застолля.

ЛІТАРАТУРА

1. Белорусы / В.К. Бондарчик. – М., 1998.
2. Наваградскі Т. Традыцыйныя трапезы // Польша, 1997, № 1.
3. Наваградскі Т. Народныя напоі // Польша, 1995, № 11.
4. Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына. – Мн., 1997.
5. Максимов С.В. Куль хлеба: Нечистая, неведомая и крестная сила. – Смоленск, 1995.
6. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1989.

Семінар 9. Традыцыйная духоўная культура беларусаў

1. Язычніцкія вераванні на Беларусі.
2. Хрысціянства ў духоўнай культуры беларусаў.
3. Народныя веды: метэрологія, медыцына, астраномія.

ЛІТАРАТУРА

1. Белорусы / В.К. Бондарчик. – М., 1998.
2. Молчанова Л.А. Народная метрология. К истории народных мер длины. – Мн., 1973.
3. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М., 1981.
4. Белорусы / В.К. Бондарчик. – М., 1998.

**Пытанні да экзамена
па курсу «Этнаграфія»
(ІІ курс, 3 семестр)**

1. Прадмет, аб'ект даследавання і асноўныя задачы этнаграфіі Беларусі.
2. Асноўныя метады і прыёмы палявых этнаграфічных даследаванняў.
3. Гістарыяграфія вывучэння Беларусі ў XII – п.п. XIX стст.
4. Гістарыяграфія этнаграфічнага вывучэння Беларусі ў 2-ой палове XIX – 1917 гг.
5. Гістарыяграфія этнаграфічнага вывучэння Беларусі ў 1917–2000 гг.
6. Старажытнае насельніцтва на тэрыторыі сучаснай Беларусі (100 тыс. г. таму назад – V ст. н.э.).
7. Вытокі беларускай народнасці. Этнічная сітуацыя на Беларусі ў V–XII стст. н.э.
8. Асноўныя канцэпцыі паходжання беларусаў.
9. Этнічныя працэсы на Беларусі ў XIII–XVI стст.
10. Этнічнае становішча на беларускіх землях у XII – пачатку XX стст.
11. Беларускі этнас у 1917–2000 гг.
12. Перапіс насельніцтва Беларусі 1999 г.
13. Яўрэі, цыгане, татары і гісторыі Беларусі.
14. Рускі і польскі этнас у гісторыі Беларусі.
15. Геаграфія рассялення і гістарычныя тыпы паселішчаў на Беларусі ад старажытнасці да сучаснасці.
16. Сядзібны комплекс: асноўныя пабудовы і тыпы забудовы сялянскага двара.
17. Сялянская хата і яе інтэр'ер.
18. Народнае дойлідства. Звычаі і абрады, з ім звязаныя. Будаўнічая тэхніка.
19. Земляробства на Беларусі ад старажытнасці да сучаснасці.
20. Земляробчыя звычаі і абрады.
21. Жывёлагадоўля ў гісторыі Беларусі (III ст. да н.э. – наш час).
22. Збіральніцтва на Беларусі.
23. Паляванне ў гісторыі Беларусі.
24. Рыбалоўства ад старажытнасці да сучаснасці.
25. Пчалярства як дапаможны занятак насельніцтва Беларусі.
26. Традыцыйнае мужчынскае адзенне і абутак.
27. Народная метралогія, сістэма вымярэння часу, астраномія.
28. Ткацтва і выраб адзення.
29. Дрэваапрацоўчыя рамёствы.
30. Металаапрацоўчыя рамёствы.
31. Шанаванне продкаў. Хаўтуры. Памінкі. Дзяды.
32. Мужчынскія і жаночыя традыцыйныя галаўныя ўборы.
33. Народная медыцына і знахарства.

34. Хлеб і хлебныя вырабы беларусаў.
35. Жаночае адзенне і абутак.
36. Шляхта на Беларусі: станаўленне саслоўя, правы і абавязкі.
37. Беларуская вусная народная творчасць.
38. Традыцыйнае пітво беларусаў.
39. Народнае дэкартыўна-прыкладное майстэрства.
40. Тэатральна-гульнявая культура беларусаў.
41. Шляхі зносін ў гісторыі Беларусі.
42. Традыцыйныя стравы беларусаў.
43. Этнічныя працэсы на Беларусі ў 1990–2004 гг.
44. Асноўныя этнічныя працэсы ў свеце ад старажытнасці да сучаснасці.
45. Этнічныя вобразы сучасных народаў: немцы, французы, англічане, кітайцы.
46. Грамадскі і сямейны побыт беларускага сялянства ў XVI–XX стст.
47. Транспартныя сродкі беларусаў ад старажытнасці да сучаснасці.
48. Рэлігійныя вераванні на Беларусі ад старажытнасці да прыняцця хрысціянства.
49. Тыпы і эвалюцыя беларускай сям’і.
50. Вясельная абраднасць беларусаў.
51. Шляхта на Беларусі: жыллёвыя ўмовы, сям’я, формы баўлення вольнага часу.
52. Радзінная і хрэсьбінная абраднасць беларусаў.
53. Сялянская абшчына ў гісторыі беларусаў.
54. Змены ў грамадскім і сямейным побыце беларусаў у савецкі час.

ДАПАМОЖНЫЯ ГІСТАРЫЧНЫЯ ДЫСЦЫПЛІНЫ

ПРАГРАМА КУРСА «ДАПАМОЖНЫЯ ГІСТАРЫЧНЫЯ ДЫСЦЫПЛІНЫ»

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Праграма курса «Дапаможныя гістарычныя дысцыпліны» складзена у адпаведнасці з «Адукацыйным стандартам. Вышэйшая адукацыя. Спецыяльнасць «Музейная справа і ахова помнікаў гісторыі і культуры» (РД РБ 02100.5.065-98). У адпаведнасці з вучэбным планам прадугледжана 144 аўдыторных гадзіны (з іх 86 лекцыйных, 56 семінарскіх, 2 КСР).

У працэсе развіцця гісторыі як навукі адбывалася спецыялізацыя асобных яе частак. Гістарычная навукка ў наш час уключае ў сябе шэраг агульнагістарычных, а таксама спецыяльных і дапаможных гістарычных дысцыплін. Яна будзе свае вывады на матэрыялах гістарычных крыніц.

Дапаможныя гістарычныя дысцыпліны займаюцца вывучэннем знешніх прыкмет гістарычных крыніц, а таксама даюць каштоўную інфармацыю па сацыяльнай, эканамічнай, палітычнай і культурнай гісторыі.

Да дапаможных гістарычных дысцыплін адносяцца палеаграфія, храналогія, метралогія, нумізматыка, анамастыка, геральдыка, сфрагістыка, генеалогія, археаграфія, эпіграфіка, фалерыстыка, сацыяльны этыкет, вексілалогія, гістарычная геаграфія, дыпламатыка і інш. Кожная з гэтых дысцыплін мае сваю спецыфіку, свае аб'екты і метады даследавання.

Веды па дапаможных гістарычных дысцыплінах патрэбны не толькі вучонаму-гісторыку, але і музейнаму супрацоўніку каб прачытаць старажытныя рукапісы, перакласці на сучасную сістэму летапісання даты, указаныя па другім каляндарным сістэмам, вызначыць узрост манет і г.д.

УВОДЗІНЫ

Дапаможныя гістарычныя дысцыпліны і іх месца ў гістарычнай навуцы. Дапаможныя гістарычныя дысцыпліны і крыніцазнаўства.

Прадмет даследавання дапаможных гістарычных дысцыплін. Іх сувязь з гісторыяй, археалогіяй, этнаграфіяй і іншымі навукамі. Роля дапаможных гістарычных дысцыплін у гістарычных даследаваннях

Зараджэнне і развіццё дапаможных гістарычных дысцыплін. Развіццё дапаможных гістарычных дысцыплін на Беларусі.

Раздел 1. ГІСТАРЫЧНЫЯ ХРАНАЛОГІЯ

Уводзіны у гістарычную храналогію. Прадмет, змест, задачы і значэнне гістарычнай храналогіі. Гістарычная і матэматычная храналогіі. Храналогія абсалютная і адносная. Тэарэтычныя і практычныя задачы храналогіі. Сувязь храналогіі з палеаграфіяй, нумізматыкай і другімі дапаможнымі дысцыплінамі. Узнікненне і развіццё храналогіі як навуковай гістарычнай дысцыпліны. Уяўленне аб часе ў старажытнасці. Распрацоўкі Созігена. Вылічэнне даты нараджэння Хрыстова Д. Малым. Работы Д. Скалігера. Выданне «Поўнога збору рускіх летапісаў».

Час і яго вымярэнне. Астранамічныя асновы летазлічэння. Фазы Луны. Галоўныя адзінкі вымярэння часу: суткі, месяц, год. Узнікненне і развіццё спосабаў вымярэння часу. Астранамічны і каляндарны час. Летні і зімні час. Паясны час. Лінія перамены дат. Сучасная служба часу.

Гісторыя каляндара. Віды каляндароў (сонечныя, лунна-сонечныя, лунныя). Асновы іх пабудовы.

Каляндар Старажытнага Егіпта. Старажытны каляндар Кітая. Індыйскія каляндары. Каляндар Старажытнай Месапатаміі. Яўрэйскі каляндар. Каляндар кумранскай абшчыны. Мусульманскі каляндар. Каляндар Старажытнай Грэцыі. Каляндар маяя. Каляндар ацтэкаў. Старажытны Рымскі каляндар. Рэформа Ю. Цэзара. Юліянскі каляндар. Грыгарыянскі каляндар. Французкі Рэспубліканскі каляндар і адносіны грамадзян да новага каляндара. Праекты Сусветнага каляндара.

Прымяненне абсалютнай і адноснай храналогіі. Паняцце года ў розных сістэмах вымярэння часу. Усходнеславянскае «лето». Пачатковая кропка адліку часу – эра. Разнавіднасці эр. Рэальныя эры, фіктыўныя, палітычныя і рэлігійныя. Індыкты. Круг Сонца і круг Месяца.

Сістэмы вымярэння часу ў усходнеславянскіх народаў. Прадстаўленне аб часе ў усходніх славян. Земляробчы каляндар. Назвы месяцаў і дзен тыдня. Увядзенне візантыйскай эры ад стварэння свету і юліянскага каляндара. Сакавіцкі, ультрасакавіцкі і вераснеўскі стылі. Увядзенне хрысціянскай эры, студзеньскага навагоддзя і грыгарыянскага каляндара. Царкоўны каляндар. Каляндарныя рэформы 30-х гадоў XX ст. Змены ў вымярэнні часу у 80-я – пачатку 90-х гадоў XX. Традыцыйны каляндар беларусаў.

Метадыка храналагічных даследаванняў. Работа з старажытнарускімі крыніцамі па пераводу дат на сучасную міжнародную сістэму летазлічэння. Паняцце аб сакавіцкім, вераснеўскім, ультрасакавіцкім гадах візантыйскай эры і спосабы іх перавода на сучаснае летазлічэнне. Перавод на сучаснае летазлічэнне

дат, выражаных праз індыкты. Датаванне падзей зазначаных у крыніцах на царкоўныя святы. Датаванне падзей па сведкам крыніц аб астранамічных з'явах. Датаванне па ўскосным даным. Вызначэнне дат падзей па дням тыдня з дапамогай формул і табліц. Формула Я. Карскага. Вылічэнне дня Пасхі.

Перавод на сучасную сістэму летазлічэння дат выражаных у іншых каляндарных сістэмах. Работа з дакументамі, якія датуюць падзеі французкага Рэспубліканскага календара. Методыка перавода на сучасную сістэму летазлічэння дат юліянскага каляндара. Перавод на сучасную сістэму летазлічэння дат, зазначаных у крыніцах па мусульманскаму календару.

Выкарыстанне дадзеных і метадаў храналогіі пры вырашэнні крыніцазнаўчых і гістарычных праблем. Вырашэнне пытанняў звязаных з датаваннем гістарычных крыніц і прыведзеных у іх фактаў. Выкарыстоўванне дадзеных і метадаў храналогіі для ўдакладнення чарговасці падзей, указаных у крыніцах. Вырашэнне з дапамогай дадзеных і метадаў храналогіі пытанняў аб паходжанні і складзе крыніц. Вырашэнне пытанняў эканамічнай, палітычнай, сацыяльнай і культурнай гісторыі з дапамогай дадзеных і метадаў храналогіі.

Раздзел 2. ПАЛЕАГРАФІЯ

Уводзіны у палеаграфію. Прадмет, задачы і метады палеаграфіі. Практычнае выкарыстанне даных палеаграфіі ў гістарычных даследаваннях: вызначэнне часу, месца, аўтараў рукапісаў, іх арыгінальнасці, наяўнасці копій, падробак. Знешняя крытыка крыніцы. Сувязь палеаграфіі з эпиграфікай, нумізматыкай, сфрагістыкай, храналогіяй, археаграфіяй, дыпламатыкай і іншымі дапаможнымі дысцыплінамі, з архіўнай справай.

Гісторыя развіцця палеаграфіі. Пачатак распрацоўкі пытанняў палеаграфіі XIX–XX стст. А.І. Сабалеўскі, Я.Ф. Карскі, Л. У. Чарапнін і інш.

Паходжанне славянскай пісьменнасці. Старажытныя даныя аб пісьменнасці ў усходніх славян. Чэрты і рэзы.

Стварэнне славянскага алфавіту. Місіянерская дзейнасць Кірыла (Канстанціна) і Мяфодзія. Славянскія алфавіты: кірыліца і глаголіца. Пытанне аб часу іх узнікнення і аўтарстве. Кірылічная азбука. Асаблівасці стараславянскай пісьменнасці. Старажытныя графіці. Гнёздаўскі надпіс. Выкарыстанне літар алфавіта кірыліцы для абазначэння лічбаў. Падрадкавыя знакі.

Старажытныя помнікі пісьменнасці ўсходнеславянскіх народаў. Мясцовыя асаблівасці пісьмовых помнікаў.

Знешнія прыкметы пісьмовых крыніц Старажытнай Русі (XI–XII стст.) Старажытны ўстаў XI–XII стст. і яго асаблівасці. Графіка літар. Знакі прыпынку. Кропка і паяра. Скарачэнне слоў. Цітло. Характарыстыка рукапісных помнікаў старажытнай Русі. «Астрамірава Евангелле», «Ізборнік Святаслава», «Тураўскае Евангелле». Пергамент. Тэхналогія выпрацоўкі. Палімпсесты. Чарнілы і фарбы. Выкарыстанне золата і серабра. Фармат і пераплёт рукапісаў. Элементы ўпрыгожвання рукапісных кніг. Старажытнарускі (старавізантыйскі) арнамент. Застаўка. Ініцыял. Мініяцюра.

Берасцяныя граматы. Прылады для пісьма на берасце. Цэры. Асаблівасці графікі літар на берасцяных граматах.

Знешнія прыкметы пісьмовых крыніц Старажытнай Русі (XII – кан. XV стст.) Характарыстыка пісьменнасці і яе асаблівасці. Папера. Тэхніка вытворчасці паперы. Вадзяныя знакі. Гербавая папера. Выкарыстанне філіграней для датавання паперы. Позні ўстаў. Графіка літар. Прычыны з’яўлення паўустава. Характэрныя рысы паўустава і яго разнавіднасці (рускі, паўднёваславянскі, маскоўскі, беларускі, украінскі паўустаў). Лігатуры.

Прылады пісьма, чарнілы, фарбы. Тэраталагічны арнамент, яго агульныя рысы і мясцовыя асаблівасці. Пытанне аб паходжанні тэраталагічнага арнаменту. З’яўленне і распаўсюджванне балканскага і новавізантыйскага арнаменту. Характэрныя асаблівасці стыляў. Асаблівасці мініяцюр. Узнікненне тайнапісу. Найбольш распаўсюджаныя сістэмы тайнапісу. Вязь як дэкаратыўнае пісьмо. Асноўныя прыёмы напісання вязі. Паказальнік вязі як датуючая прыкмета рукапісаў.

Знешнія прыкметы скоропісу XV–XVII стст. Характарыстыка пісьменнасці і найбольш распаўсюджаныя рукапісныя і друкаваныя помнікі XV–XVII стст. Сістэма справаводства. Папера як асноўны матэрыял для пісьма. Папяровыя вадзяныя знакі Заходнееўрапейскай паперы, іх сюжэты і формы. Эвалюцыя паўустава ў скоропіс. Асаблівасці графікі літар скоропісу XV, XVI, XVII стст. Далейшы лёс паўустава. Распаўсюджванне кніжнага пісьма. Прылады пісьма, чарнілы, фарбы. Фармат. Пераплёт. Пытанне аб паходжанні старадрукаванага арнаменту і яго характэрныя асаблівасці. Распаўсюджванне барочнага арнаменту, яго асаблівасці. Паморскі стыль. Эвалюцыя мініяцюры. Паказальнікі вязі XV–XVII стст. Тайнапіс і найбольш яго распаўсюджаныя сістэмы.

Знешнія прыкметы скоропісу XVIII – пач. XX стст. Характарыстыка пісьменнасці і найбольш распаўсюджаных рукапісных і друкаваных крыніц XVIII – пач. XX стст. «Генеральны рэгламент» і ўсталяванне новых прынцыпаў канцылярскага справаводства. Утварэнне архіваў і архіўнай справы. Увядзенне

грамадзянскага шрыфту ў Расіі. Змены ў алфавіце. Набліжэнне скорасісу XVIII–XX стст. к сучаснаму пісьму. Разнастайнасць почыркаў. Акадэмічнае канцылярскае пісьмо і яго почыркавыя асаблівасці. Папера як асноўны матэрыял для пісьма. Мясцовая вытворчасць паперы.

Значэнне назіранняў за знакамі прыпынку, арфаграфіяй, зменнымі літарамі і алфавіту, почыркамі для вызначэння аўтарства і датавання помнікаў пісьменнасці. Упрыгожванні. Паморскі стараабрадскі стыль у рукапісным арнаменце. Практыка ўжывання стараабрадцамі ранніх мастацкіх стыляў. Мастацкія стылі: ракако, Людовіка XV і ампір у рускім кніжным арнаменце. Мініяцюра. Фармат. Прылады пісьма. Гусіныя і металічныя пёры. Алоўкі. Чарнілы і іх хімічны аналіз.

Раздел 3. АРХЕАГРАФІЯ

Гісторыя развіцця археаграфіі. Археаграфічная перадача архіўных крыніц да пач. XVI ст. Перадача тэкстаў рукапісаў XVI–XVIII стст. Дазволеныя адыходы пры публікацыі ад арыгінальных крыніц XVI–XVIII стст. Друкаванне тэкстаў дакументаў XIX–XX стст. Правілы лінгвістычнага выдання.

Раздел 4. НУМІЗМАТЫКА

Уводзіны ў нумізматыку. Прадмет, задачы і метады нумізматыкі. Узнікненне нумізматыкі і яе развіццё. Нумізматыка як навука. Грошы і іх віды. Функцыі грошаў. Сувязь нумізматыкі з другімі дапаможнымі гістарычнымі дысцыплінамі. Практычнае выкарыстанне даных нумізматыкі ў гістарычных даследаваннях.

Нумізматычная тэрміналогія. Выкарыстоўваемыя металы. Віды проб. Тэхніка чэканкі манет. Пытанні калекцыяніравання манет. Першапачатковая навуковая апрацоўка нумізматычных помнікаў. Класіфікацыя і сістэматызацыя манет. Манетныя каталогі. Чыстка і кансервацыя.

Прычыны з'яўлення скарбаў. Скарбы як асноўны аб'ект нумізматычных даследаванняў. Скарбы кароткага і працяглага наапапенняў. Датаванне скарбаў.

Заходнееўрапейская нумізматыка. Узнікненне першых манет. Манетныя сістэмы антычнасці, заснаваныя на электары і золаце. Статэр і яго фракцыі. Старажытнагрэчаская манетная сістэма, заснаваная на срэбры. Драхма. Старажытнарымская манетная сістэма і яе наміналы.

Манеты варварскай эпохі. Солід і яго фракцыі. Перыяд каралінгскага дэнарыя. Пераход ад залатой манеты да срэбранай. Заходнееўрапейскі феадальны дэнарый. Манетная сістэма Францыі, Англіі, Германіі. Дэградацыя феадальнага дэнарыя і порча манеты ў сярэднявеччы. Закон Каперніка – Грэшэма. З’яўленне пражскага гроша і флорына. Дукат і яго аналагі. З’яўленне тэстонаў. Рэвалюцыя цэн у Заходняй Еўропе. З’яўленне талера. Распаўсюджванне грашовых сістэм у свеце на талернай аснове. Эвалюцыя тэхнікі чаканкі.

Нумізматыка Старажытнай Русі. Перыядызацыя грашовага абарачэння. З’яўленне і распаўсюджванне рымскіх манет. Візантыйскія манеты ў грашовым абарачэнні Старажытнай Русі. Этапы абарачэння арабскага дырхема, яго роля на рынку Старажытнай Русі. Імітацыя дырхема. Заходнееўрапейскія дынарыі. Гандлевыя шляхі і тапаграфія знаходак манет.

Узнікненне старажытнарускай грашова-вагавай сістэмы. Дыскусія аб часе і прычынах з’яўлення першых старажытнарускіх манет, гісторыя вывучэння. Асноўныя знаходкі златнікаў і срэбранікаў іх класіфікацыя. Старажытнаруская грашовая тэрміналогія і лік. Безманетны перыяд. Дыскусія аб яго прычынах. Літоўскія, кіеўскія, чарнігаўскія і наўгародскія грыўны. Тэорыя «скураных грошай».

Рускія манеты і грашовае абарачэнне ў кан. XIV–XVIII стст. Прычыны аднаўлення чаканкі манет. Манеты XIV–XV стст. Дзенга, пула. Асаблівасці рускай тэхнікі манетнай вытворчасці. Цэнтры манетнай вытворчасці: Масква, Ноўгарад, Пскоў, Цвер, Разань. Асаблівасці мясцовых манетных сістэм. Маскоўскі і Наўгародскі грашова лік. Правядзенне рэформы 1534 г. Узнікненне адзінай агульнадзяржаўнай грашовай сістэмы. З’яўленне капейкі. Паступовае паніжэнне манетнай стапы.

Рэформа 1654–1663 гг. З’яўлення рублёвіка. Тэхніка чаканкі. Срэбраныя і медныя наміналы. Надчаканка талераў, іх лёс. З’яўленне меднай капейкі і «Медны» бунт. Згортаванне рэформы. Манетная стапа канца XVII ст. Рэформа Пятра I. З’яўленне новых манет. Першыя сярэбраныя рублёвікі. Увядзенне дзесяцічнага прынцыпу ліку. Тыпы манет. Новая тэхніка вытворчасці манет. Увядзенне проб для манетнага метала. Манеты Кацярыны II. Медныя манеты. Першыя папяровыя грошы (асігнацыі). Сібірская манета.

Рускія манеты і грашовае абарачэнне ў XIX ст. – кастрычнік 1917 г. Фінансавы крызіс. Змяненне тыпу ўсіх манет пры Аляксандры I. Фінансавая рэформа 1810 г. Плацінавая манета – асаблівая з’ява ў грашовай сістэме. Грашовая рэформа 1839 г. З’яўленне новых папяровых грошай (крыдытныя білеты). Крызіс грашовай сістэмы 60-х гг. XIX ст. Грашовая рэформа 1897 г. Залаты монаметалізм. Утварэнне залатога фонду. Рэарганізацыя грашовай сістэмы. Імперыял.

Першая сусветная вайна і крызіс грашовай сістэмы. Апошняя чаканка манет. Знікненне з абароту манет. З'яўленне папяровых суратаў. Грошы Часовага ўраду.

Грашовае абарачэнне ў савецкі час. Развал грашовай сістэмы ў час грамадзянскай вайны. З'яўленне «саўзнакаў». Спыненне эмісійнай дзейнасці Народнага банка РСФСР. Заснаванне Дзяржаўнага банка СССР. Забарона абарачэння грашовых знакаў Расійскай імперыі і буржуазнай Расіі.

Грашовая рэформа 1922–1924 гг. Першыя папяровыя грошы і манеты СССР. Заказы на адбіўку савецкай манеты ў Вялікабрытаніі. Свабодна канвертуемая валюта – папяровы чырвонец. Залатая манетная праграма. Чаканка залатых чырвонцаў. Пераход савецкага чырвонца ў катэгорыю неканвертуемых валют. Выпуск металічнай манеты. Разменная манета. Паўрублі, пятакі. Манеты 1924 г. Афармленне манет. Адмова СССР ад выкарыстання медзі і срэбра ў манетнай вытворчасці. Пераход на чаканку манет з бронзы і нікеля. Новыя віды папяровых грошай канца 1920–1930-х гг. Усталяванне валютнага курса рубля на аснове французскага франка. Змяненне манетных тыпаў. Перавод валютнага курса рубля на доларавую аснову.

Манетная і папяроваграшовая вытворчасць у гады Вялікай Айчыннай вайны. Эвакуацыя манетнага двара. Памяншэнне колькасці чаканкі манет. Пагаршэнне якасці манет.

Грашовая рэформа 1947 г. Новыя віды папяровых грошаў. Пераход на залатое вылічэнне рубля. Дэкларацыя аб павышэнні залатога рублёвага саставу. Грашовая рэформа 1961 г. Новыя папяровыя грошы і манеты. Пераход на медна-нікелевы сплаў. Чаканка юбілейных і памятных манет. Выкарыстоўванне каштоўных металаў. Апошнія манеты СССР.

Абвяшчэнне незалежнасці Рэспублікі Беларусь. Разліковыя білеты Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь. Дэнамінацыі. Калекцыйныя манеты.

Гісторыя грашовага абарачэння на тэрыторыі Беларусі IX–XIII стст. З'яўленне першых манет на Беларусі. Арабскія, візантыйскія і заходнееўрапейскія манеты. Тапаграфія іх знаходак у Беларусі. Знакамітыя скарбы: Каз'янкаўскі, Дзягцяцкі, Магілёўскі, Старадзедзінскі. Знаходкі на Беларусі старажытнарускіх златнікаў і срэбранікаў. Пінскі і Парэцкі скарбы. Раскопкі курганнага могільніка Вотня. Знікненне манет. Грыўны літоўскага тыпу. Тапаграфія знаходак. Слабодкаўскі і Вішчанскі скарбы.

Гісторыя грашовага абарачэння на тэрыторыі Беларусі XIV – сяр. XVII. стст. Пачатак эмісіі літоўскіх дэнарыяў (пенязі). Тапаграфія знаходак. Перыяд «пражскага гроша». Перыядызацыя і асноўныя шляхі паступлення. Тапаграфія знаходак на тэрыторыі Беларусі. Асноўныя

лікавыя паняцці – копа, палціна, «польская грыўна». Сярэбраныя шылінгі Лівонскага ордэна. Пулы Залатой Арды. Англійскі нобль (карабельнік). Залаты венгерскі дукат.

Першыя выпускі гроша, дуката, талера Вялікага княства Літоўскага. Віленскі манетны двор і яго асноўныя наміналы. Кракаўскі манетны двор і яго асноўныя наміналы. Лівонская вайна і незвычайныя катэгорыі манет. Манеты прускай і сілезскай чаканкі. Адкрыццё новых манетных двароў у Рэчы Паспалітай. Новыя лікавыя паняцці – злоты, осмак. Пачатак прыватнай чаканкі манет. Варшаўскі сейм. Кракаўскі сейм і уніфікацыя літоўскай і польскай манетных сістэм. Катэгорыі іншаземных манет у скарбах на тэрыторыі Беларусі. З’яўленне білона. Капейкі Расіі. Новыя літоўскія і польскія наміналы (солід, паўтараграшовік, орт, паргугал і інш.). Рэзкае паслабленне манетных эмісій Рэчы Паспалітай у 1620—1640-я гг. Узмацненне іншаземных манетных паступленняў.

Гісторыя грашовага абарачэння на тэрыторыі Беларусі сяр. XVII. стст. – кан. XVIII стст. Фінансавы крызіс і грашовыя рэформы 1659–1666 гг. Вераснёўская пастанова Варшаўскага сейма 1659 г. аб правядзенні грашовай рэформы. Запланаваны тыраж меднага соліда (барацінкі). Розніца паміж намінальнай і рэальнай вартасцямі гэтай манеты. Брэсцкі манетны двор. Пачатак адбіўкі трыццаціграшовікаў (злотых) Быдгашчскім і Львоўскім манетнымі дварамі. Розніца паміж іх намінальнай і рэальнай вартасцямі. Завяршэнне рэформы. Яе асноўныя вынікі.

Узмацненне прытоку рускіх манет. Прычыны іх слабай акліматызаванасці на беларускім рынку. Сеўскі чэх. Анархія ў грашовай гаспадарцы. Адкрыццё Кракаўскага і Варшаўскіх манетных двароў. Грашовыя рэформы 1752 і 1787 гг. Грашовая рэформа 1794 г. Пачатак папярова-грашовых эмісій Рэчы Паспалітай. Закрыццё Варашаўскага манетнага двара.

Гісторыя грашовага абарачэння на тэрыторыі Беларусі кан. XVIII – 30-я г. XIX стст. Пераход вядучай ролі ў беларускім грашовым абарачэнні да расійскай чаканкі. Манеты герцагства Варшаўскага. Манетныя эмісіі Каралеўства (Царства) Польскага ў складзе Расійскай імперыі.

Польскае паўстанне 1830–1831 гг. «Мяцежныя» манеты і папяровыя купюры. Аднаўленне працы Варшаўскага манетнага двара. Расійска-польскія двухмоўныя манеты. Поўнае зліццё грашовай гаспадаркі Беларусі з агульнарасійскай.

Раздел 5. ФАЛЕРЫСТЫКА

Уводзіны ў фалерыстыку. Прадмет, задачы і метады фалерыстыкі. Практычнае выкарыстанне даных фалерыстыкі ў гістарычных даследаваннях. Сувязь фалерыстыкі з геральдыкай, генеалогіяй, нумізматыкай, сфрагістыкай, храналогіяй і іншымі дапаможнымі дысцыплінамі.

Станаўленне фалерыстыкі як навукі. Развіццё фалерыстыкі на сучасным этапе. Крыніцы фалерыстыкі. Структура. Перыядызацыя фалеронімаў. Класіфікацыя знакаў узнагарод.

Станаўленне сістэмы ўзнагарод і ордэнскіх арганізацый. Узнагароды старажытных Грэцыі і Рыма. Фалера – узнагарода легіянера. Вянцы (кароны) за вайсковыя подзвігі і грамадзянскія заслугі.

Узнікненне ордэна як арганізацыі ў Заходняй Еўропе. Эвалюцыя ордэнаў: манаскія, ваенна-манаскія, свецкія. Ордэнскія уставы, структура, адзенне і знакі адрознення. Асноўныя Еўрапейскія ордены: іоаніты, тампліеры, тэўтонскі і інш. Эвалюцыя ордэнскіх знакаў: крыж, зорка і стужка. Узнікненне ордэна як узнагароды.

Узнагароды Рэчы Паспалітай. З’яўленне ордэнаў у Рэчы Паспалітай. Ордэн «Непарочнага зачацця Дзевы Марыі» і яго лес. Заснаванне ордэна «Белага Арла». Асаблівасці ўзнагарод ордэнам і першыя кавалеры. Знакі ордэна і ордэнскі касцюм. Ператварэнне ордэна ў нацыянальны сімвал.

Заснаванне ордэна «Святога Станіслава». Статут, знакі ордэна. З’яўленне першапачаткова медалі «Virtuti militari» і эвалюцыя яе ў ордэн. Статут, знакі ордэна. Падзел Рэчы Паспалітай і ліквідацыя узнагарод. Аднаўленне сістэмы ўзнагарод у герцагстве Варшаўскім. Ордэн «Virtuti militari» у час паўстання 1830–1831 гг. Медалі Рэчы Паспалітай.

Станаўленне сістэмы ўзнагарод Расійскай імперыі. Узнагароды ў Старажытнай Русі. Узнагарода «залатымі» для салдат і афіцэраў. Прынцып масавасці. Першыя ўзнагароды Петра I. Падрыхтоўка і ўвядзенне ордэнскай сістэмы Пятром I. Крытэрыі ўзнагарод. Эвалюцыя ордэнскай сістэмы. Рэформа Паўла I. Дзейнасць Капітула Расійскіх Імператарскіх і Царскіх ордэнаў. Ордэнская іерархія. Атрыманне двараства праз узнагароду (ордэн). Прынцыпы нашэння ордэнскіх знакаў. «Палажэнне аб узнагародах па службе». Вырабы ордэнскіх знакаў ювелірамі Масквы і Санкт-Пецярбурга. Фабрычная вытворчасць ордэнскіх знакаў.

Увядзенне «Табеля о рангах». Ваенныя чыны і знакі адрознення. Грамадзянскія чыны. Прыдворныя чыны.

Рускія ордэны ў ордэнская сістэме Расійскай імперыі. Ордэн «Святога Апостала Андрэя Першазваннага»: гісторыя, статут, знакі. Жаночы ордэн «Святой Велікамучаніцы Екацярыны»: гісторыя, статут, знакі. Ордэн «Святога князя Александра Неўскага»: гісторыя, статут, знакі. Увядзенне ваеннага ордэн «Святога Велікамучаніка і Пераможца Георгія»: гісторыя, статут, знакі. Увядзенне знака адрознення Ваеннага ордэна. Нумарацыя знака. Рэформа статута знака 1856, 1913 гг. Медаль «За храбрасць». Ордэн «Святога Роўнаапостальнага князя Уладзіміра»: гісторыя, статут, знакі. Спроба увядзення ордэна «Святой Роўнаапостальнай княгіні Вольгі».

Замежныя ордэны ў ордэнскай сістэме Расійскай імперыі. Заснаванне ордэна «Святой Ганны». Увядзенне ордэна ў рускую сістэму. Гісторыя, статут, знакі ордэна. Уключэнне ордэна «Іаана Іерусалімскага» ў склад рускай ордэнскай сістэмы. Гісторыя, статут, знакі ордэна. Данат ордэна «Іаана Іерусалімскага».

Уключэнне ордэнаў Рэчы паспалітай ў ордэнскую сістэму Расіі. Ордэн «Святога Станіслава»: гісторыя, статут, знакі. «Ордэна Белага Арла»: гісторыя, статут, знакі. Ордэн «*Virtuti militari*»: гісторыя, статут, знакі.

Медалі Расійскай імперыі. Захаванне прынцыпу масавасці ўзнагарод медалямі. Наградныя медалі Эпохі Петра I. Наградныя медалі эпохі Кацярыны II. Наградныя медалі пачатку XIX ст. Наградныя медалі вайны 1812 г. Агульныя наградныя медалі: «За стараннасць», «За карыснае», і інш. Наградныя медалі за Крымскую вайну. Наградныя медалі за Каўказкую вайну. Наградныя медалі за руска-турэцкую вайну 1877–1878 гг. Наградныя медалі за паходы ў Сярэдняю Азію. Наградныя медалі за руска-японскую вайну. Каранацыйныя медалі. Медальернае мастацтва і выпуск памятных медалёў.

Наградная зброя Расійскай імперыі. Класіфікацыя халоднай зброі: шпага, шабля, шашка, корцік і інш. Узнагарода халоднай зброяй у XVIII ст. Халодная ўзнагародная зброя ў XIX ст. Узнагародная зброя «За храбрасць». Ганнінская зброя.

Наградныя знакі белых армій. Наградныя знакі белых армій поўдня Расіі. Узнагароды Войска Данскога. Наградныя знакі белых армій паўночна – захаду Расіі. «Крыж храбрых» С.Н. Булах-Булаховіча. Знак літоўскай беларускай дывізіі. Наградныя знакі белых армій усходу Расіі.

Узнікненне савецкай сістэмы узнагарод. Ліквідацыя саслоўяў, грамадзянскіх чыноў дарэвалюцыйнай Расіі і скасаванне Капітула ордэнаў. Узнагароды грамадзянскай вайны. Ордэн «Чырвонага Сцяга» і «Ганаровая рэвалюцыйная зброя». Рэвалюцыйныя ўзнагароды нацыянальных савецкіх рэспублік. Заснаванне ордэнаў «Працоўнага Чырвонага Сцяга», «Леніна», «Чырвонай Зоркі», «Знак Пашаны»: гісторыя, статуты, знакі.

Узнікненне вышэйшых ступеней адзнакі (званне «Герой Савецкага Саюза» і «Герой Сацыялістычнай працы»): гісторыя, статуты, знакі. Агульнае палажэнне аб ордэнах СССР 1936 г.

Заснаванне медалёў («XX год РСЧА», «За адвагу», «За баявыя заслугі»): гісторыя, статуты, знакі. Знакі адрознення вайскоўцаў.

Савецкая сістэма ўзнагарод у перыяд ВОВ. Змены у парадку ўзнагарод ордэнамі і медалямі. Увядзенне новых ваенных ордэнаў: гісторыя, статуты, знакі. Вышэйшы ваенны ордэн «Перамога». Новыя ўзнагароды для ВМФ. Вяртанне пагон. Увядзенне новых правіл нашэння ордэнаў і медаляў.

Заснаванне ганаровага звання Маці-Геранія, ордэнаў «Маці-геранія», «Мацярынская Слава» і «Медалі мацярынства»: гісторыя, статуты, знакі.

Медаль «Партызану Айчыннай вайны». Медалі за абарону гарадоў, тэрыторый. Медалі за ўзяцце і вызваленне гарадоў. Медалі за перамогу.

Савецкая сістэма ўзнагарод у перыяд 1945–1991 гг. Змены ў наградной сістэме ў 1947 г. Увядзенне медалёў за працоўныя подзвігі. Пачатак выпуска юбілейных медалёў. Змены у наградной сістэме ў 1958 г. Заснаванне ордэнаў «Кастрычніцкай рэвалюцыі», «Дружбы народаў». Наградная зброя. Новае Агульнае палажэнне аб ордэнах СССР 1979 г. Апошнія змены ў наградной сістэме. Увядзенне ордэна «За асабістую мужнасць».

Парадак прадстаўлення к узнагародам ордэнамі і медалямі. Парадак уручэння ордэнаў і медалёў. Парадак нашэння ордэнаў і медалёў. Правы і абавязкі ўзнагароджаных. Лішэнне дзяржаўных узнагарод. Адказнасць за незаконныя дзеянні па адносінах к ордэнам і медалям.

Узнагароды РФ на сучасным этапе. Палажэнне аб дзяржаўных узнагародах РФ. «Герой Расіі». Ордэны і медалі Расіі: гісторыя, статуты, знакі. Вяртанне к традыцыям наградной сістэмы Расійскай Імперыі.

Сістэма ўзнагарод сучаснай Беларусі. Гісторыя станаўлення сістэмы ўзнагарод. Палажэнне аб дзяржаўных узнагародах Рэспублікі Беларусь. Парадак прадстаўлення да ўзнагарод. Парадак уручэння ордэнаў і медалёў. Парадак нашэння ордэнаў і медалёў. Правы і абавязкі ўзнагароджаных. Адказнасць за незаконныя дзеянні па адносінах к ордэнам і медалям. Знакі прэзідэнскай улады. Званне «Герой Беларусі». Ордэны і медалі Беларусі, іх статуты і знакі. Ганаровыя званні Рэспублікі Беларусь.

Узнагароды хрысціянскай царквы.

Раздел 6. ГІСТАРЫЧНАЯ МЕТРАЛОГІЯ

Уводзіны ў гістарычную метралогію. Прадмет і задачы гістарычнай метралогіі. Крыніцы метралогіі. Яе роля ў гістарычных даследаваннях. Сувязь метралогіі з нумізматыкай, гісторыяй эканамічных вучэнняў і інш. дысцыплінамі. Метралагічныя крыніцы. Гісторыя станаўлення і развіцця метралогіі. Практычнае выкарыстанне даных метралогіі ў гістарычных даследаваннях.

Метралогія Старажытнага Усходу і Антычнага свету. З'яўленне мер. Дасягненні ў сістэмах мер Вавілона і Егіпта. «Ніламер». Егіпецкі локаць. Эвалюцыя Старажытнагрэчаскіх мер. Стадый. Старажытнарымскія меры. Характэрныя асаблівасці. Меры вагі, плошчы, лінейныя меры.

Метралогія Заходняй Еўропы. Уплыў і распаўсюджванне рымскай метрычнай сістэмы. З'яўленне новых эталонаў мер. Станаўленне нацыянальных метрычных сістэм. Германская сістэма мер. Меры плошчы зямлі: гуфа, морген, рута. Меры даўжыні: локаць, фут, ладонь і інш. Меры вагі і аб'ёма. Французкая сістэма мер. Меры плошчы зямлі: арпан, ар. Меры даўжыні: туаэ, лье і інш. Меры вагі і аб'ёма. Англіійская метралогія і яе прычыны шырокага распаўсюджвання. Меры плошчы зямлі: гайда, акр, віргата. Меры даўжыні: ярд, фут, дзюйм і інш. Меры вагі і аб'ёма.

Распрацоўка асноў метрычнай сістэмы. Вымярэнне дугі мерыдыяна. Часовая метрычная сістэма. Абзначэнне метрычных мер. Архіўны метр. Распрацоўка міжнародных эталонаў. Утварэнне ў 1875 г. «Міжнароднага бюро мер і вагі». Выраб эталонаў метра і кілаграма. Захоўванне эталонаў у Брэтэйльскім павільёне. Змяненне вызначэння метра 1927 і 1960 гг.

Метралогія ўсходнеславянскіх народаў X–XV стст. Меры даўжыні: попрышча, сажэнь, пядзь і іх падродзяленні. Археалагічныя знаходкі эталонаў. Роля «Тмутараканскага камяня» у вылічэнні сажэня. Меры паверхні: плуг, сяло, саха, караб'я. Меры вагі і іх сувязь з грашовымі адзінкамі. Меры аб'ёма сыпучых і вадкіх цел: кадзь, чвэрць, бочка, вядро, карчага.

Метралогія ўсходнеславянскіх народаў XVI–XX стст. Уніфікацыя мер у Вялікім княстве Літоўскім і Расіі. Наўгародская і маскоўская сістэмы. Уніфікацыя мер ў Рэчы Паспалітай. Меры даўжыні: вярста, сажэнь, аршын; вяршок, прут. Меры паверхні: чвэрць, караб'я, дзесяціна, валока, морг, лан. Меры сыпучых і вадкіх цел: чвэрць, васьмярык, караб'я, коўш, кварта, чарка, бочка віленская, чаша, вядро, гарнец. Меры вагі: ласт, чвэрць, беркавец, кантар, пуд, фунт, залатнік, лот. Меры падатковага аблажэння: саха, обжа. Лікавыя паняцці: капа і полукапа.

Выкарыстанне англійскіх мер (фут, дзюйм, лінія) і змяненне ў сувязі з гэтым мер даўжыні і паверхні. Удакладненне мер у сувязі з развіццём капіталістычных адносін. Метрычная сістэма мер і пытанне аб яе ўвядзенні ў Расіі. Увядзенне метрычнай сістэмы мер. Перажыткі старых метралагічных сістэм.

Раздел 7. ГЕРАЛЬДЫКА

Уводзіны ў геральдыку. Прадмет, задачы і метады геральдыкі. Крыніцы геральдыкі. Асноўныя працы па геральдыцы. Роля геральдыкі ў гістарычных даследаваннях. Сувязь з генеалогіяй, сфрагістыкай, палеаграфіяй і інш. дысцыплінамі. Гісторыя станаўлення і развіцця навукі геральдыкі (гербазнаўства). Практычнае выкарыстанне даных геральдыкі ў гістарычных даследаваннях.

Тэарэтычныя геральдыка. Пытанне аб узнікненні герба. Сацыяльная стратыфікацыя сярэдневяковага грамадства. Рыцарскае саслоўе. Геральдычная тэрміналогія. Герб як асноўны аб'ект геральдычных даследаванняў. Чытанне герба. Склад герба. Класіфікацыя дывізаў. Класіфікацыя і тапаграфія тарка. Дзяленне тарка. Суадносіны частак тарка па годнасці. Геральдычныя і не геральдычныя фігуры, іх класіфікацыя. Металы і колеры. Законы геральдыкі. Выкарыстанне футра. Графічная перадача металаў, колераў, футра. Алегарычнае тлумачэнне выяў і колераў у гербе. Інстытут герольдаў, яго эвалюцыя. Функцыі герольдаў.

Беларуская геральдыка. Крыніцы і даследаванні па беларускай геральдыцы. Ян Длугаш, Б. Папроцкі, П.П. Вінклер, А. Цітоў. З'яўленне гербаў на беларускіх землях. Гарадзельская унія 1413 г. Эвалюцыя шляхетных гербаў. Радавыя клейны. Гербы беларускай шляхты. Асаблівасці чытання гербаў беларускай шляхты. Ліквідацыя шляхетства ў Расійскай імперыі.

Магдэбургскае права на Беларусі. Прывелей на Магдэбургскае права. Гербы беларускіх гарадоў, іх класіфікацыя. Эвалюцыя гарадскіх гербаў. Гербавая канфесійная сімволіка. Цэхавае геральдыка. Расійскі этап гарадскога герба. Ліквідацыя Магдэбургскага права.

Дзяржаўная сімволіка на Беларусі. З'яўленне герба «Пагоня». Выкарыстоўванне «Пагоні» у ВКЛ і РП. «Пагоня» ў геральдычных традыцыях Расійскай імперыі. Выкарыстоўванне герба «Пагоня» БНР. Распрацоўкі савецкіх геральдычных сівалаў іх эвалюцыя. Кампраметацыя «Пагоні» і бела-чырвона-белага сцяга калабарацыяністамі ў час ВАВ. З'яўленне новага сцяга БССР. Дзяржаўныя Сімвалы СССР і саюзных рэспублік. Развал СССР і аднаўленне гістарычнага сівала «Пагоня». Рэфэрэндум 1995 г. Сучасны дзяржаўны герб і сцяг.

Раздел 8. СФРАГИСТЫКА

Уводзіны ў сфрагістыку. Прадмет, задачы і метады сфрагістыкі. Крыніцы сфрагістыкі. Станаўленне сфрагістыкі як навукі. Асноўныя працы па сфрагістыцы. А.Б. Лакіер, Н.П. Ліхачоў, В.Л. Янін, А.К. Цітоў. Роля сфрагістыкі ў гістарычных даследаваннях. Сувязь з генеалогіяй, геральдыкай, палеаграфіяй і інш. дысцыплінамі.

Узнікненне першых пячатак. Функцыі пячаткі. Галоўныя і другасныя элементы пячатак. Матрыца пячаткі, штэмпель. Поле пячаткі і выявы на ім. Легенда. Тыпы пячатак адносна прымянення і матэрыяла, іх эвалюцыя. Кустодзея.

Пячаткі Старажытнай Русі. З'ўленне пячатак у Старажытнай Русі, іх класіфікацыя. Археалагічныя знаходкі пячатак на Рурыкавым гарадзішчы, Ноўгарадзе, Пскове. Матэрыял і спосабы прыкладання пячаткі. Княжацкія пячаткі. Царкоўныя пячаткі дамангольскага часу іх ідэнтыфікацыя (персоналізацыя). Пячаткі з іменем Рацібор. Пячаткі з благажаданым надпісам. Пячаткі з патранальнымі выявамі святых. Пячаткі з выявай княжацкага знака і святога. Пломбы «драгічынскага» тыпу.

Пячаткі Наўгародскай феадальнай рэспублікі: княжацкія, уладычныя, пасаднікаў і інш. Пячаткі Пскоўскай феадальнай рэспублікі.

Сфрагістыка Беларусі. Узнікненне пячатак на Беларусі. Асноўныя музейныя зборы сфрагістычнага матэрыяла. Перыядызацыя сфрагістыкі Беларусі. Археалагічныя знаходкі пячатак. Пячаткі старажытнай Русі іх асаблівасці. Пячатка Ізяслава Уладзіміравіча. Пячаткі перыяду ВКЛ. Змена мовы легенд. Дзяржаўная пячатка ВКЛ. Эвалюцыя пячатак на беларусі ў час РП. Пячаткі духоўных асоб. Шляхетныя пячаткі. Сыгнеты.

Раздел 9. ГЕНЕАЛОГІЯ

Уводзіны у генеалогію. Прадмет, задачы і метады генеалогіі. Сацыяльная стратыфікацыя сярэднявечага грамадства. Роля генеалагічных фактараў у грамадстве. Крыніцы генеалагічных даследаванняў. Радаслоўныя легенды, распісы, табліцы. Станаўленне генеалогіі як навукі. Асноўныя працы па генеалогіі. Генеалагічныя даведнікі. Роля генеалогіі ў гістарычных даследаваннях. Сувязь з геральдыкай, сфрагістыкай, палеаграфіяй і інш. дысцыплінамі.

Методыка генеалагічнага даследавання. Усходзячыя і нісходзячыя радаслоўныя. Графічнае афармленне радаслоўных. Генеалагічнае дрэва і выкарыстоўванне колера. Вертыкальныя,

гарызантальныя і кругавыя генеалагічныя табліцы. Пакаленны роспіс. Састаўленне генеалагічнага дасье і генеалагічных картак.

Генеалогія асобных радоў. Гісторыя Рурыкавічаў. Дзяленне Руракавічаў на галіны. Дынастыя Ізяславічаў. Гедымінавічы і дзве галіны княжацкага роду. Раманавы і Гальштэйн-Готарпская дынастыя. Дынастыя Пястаў. Дынастыя Ягелонаў.

ЛІТАРАТУРА

Асноўная:

1. Введение в вспомогательные исторические дисциплины. – М., 1990.
2. Кобрин В.Б., Леонтьева Г.Л., Шорин П.Л. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 1984.
3. Кобрин В.Б., Леонтьева Г.Л., Шорин П.Л. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.
4. Козлов Л.Р. Вспомогательные исторические дисциплины. – Мн., 1980.
5. Леонтьева Г. А. Палеография. Методические разработки для практических занятий по курсу «Вспомогательные исторические дисциплины». – М., 1984.
6. Леонтьева Г.Л. Палеография, археография, хронология, геральдика. – М., 2000.
7. Пронштейн А.П., Кияшко В.Я. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 1973.
8. Рачков Л.И., Чуистова Л.И. Вспомогательные исторические дисциплины. Учебное пособие для студентов-заочников. – М., 1982.
9. Специальные исторические дисциплины. – СПб. 2003.

Дадатковая:

1. Баркун Г.И. Имя рэспублікі на ордэне // ПГКБ, 1979, № 1.
2. Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. – М., 1963.
3. Володомонов Н.В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее. – М., 1987.
4. Всеволодов И.В. Беседы о фалеристике. Из истории наградных систем. – М., 1990.
5. Григорьев В.С. Награды новой России. – СПб., 1997.
6. Гримберг Ф.И. Династия Романовых: Загадки. Версии. Проблемы. – М., 1996.
7. Гримберг Ф.И. Рюриковичи или семисотлетие «вечных» споров. – М., 1997.
8. Драчук В.С. Рассказывает геральдика. – М., 1977.

9. Загорульский Э.М. Генеалогия полоцких князей Изяславичей. – Мн., 1994.
- 10.Зварич В.Б. Нумизматический словарь. – Львов, 1980.
- 11.Ісаева І.К. Узнагароды Рэспублікі Беларусь. – Мн., 2004.
- 12.Каменцева Е.И., Устюгов Н.В. Русская сфрагистика и геральдика. – М., 1974.
- 13.Каменцева Е.И. Хронология. – М., 2003.
- 14.Каменцева Е.И., Устюгов Н.В. Русская метрология. – М., 1973.
- 15.Карпіевіч Д. Ордэны Рэчы Паспалітай // БГЧ, 1992, № 4.
- 16.Каталог отечественных орденов, медалей и наградных знаков. – Л. 1962.
- 17.Киселев Н.Ф., Сперансов Н.Н. Эмблемы труда и мира. – М., 1968.
- 18.Климишин И.А. Календарь и хронология. – М., 1981.
- 19.Колесников Г.А., Рожков А.М. Ордена и медали СССР. – Мн., 1985.
- 20.Кузнецов А.А. Наградная медаль. – М., 1992.
- 21.Кузнецов А.А. Награды. Энциклопедический путеводитель по истории Российских наград. – М., 1999.
- 22.Кузнецов А.А. Ордена и медали России. – М., 1985.
- 23.Лакиер А. Б. Русская геральдика. – М., 1990.
- 24.Мазырэц У. Узнагароды Беларусі // Спадчына, 1992, № 5.
- 25.Мазырэц У. Узнагароды Беларусі // Спадчына, 1993, № 1.
- 26.Малышев А.И. и др. Бумажные денежные знаки России и СССР. – М., 1991.
- 27.Молчанова Л. А. Народная метрология. – Мн., 1973.
- 28.Муравьев А.В. Палеография. – М., 1975.
- 29.Мурашев Г.А. Титулы, чины, награды. – СПб., 2003.
- 30.Нарбут А.Н. Генеалогия Беларуси. – М., 1995.
- 31.П.П. Фон-Виклер. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи, внесенные в полное собрание законов с 1649 г. по 1900 г. – М., 1991.
- 32.Похлебкин В.В. Международная символика и эмблематика. – М., 1989.
- 33.Пронштейн А.П. Использование вспомогательных исторических дисциплин при работе над источниками. – М., 1967.
- 34.Пронштейн А.П., Кияшко В.Я. Хронология. – М., 1981.
- 35.Пуронен В.С. Оружие. Мундиры. Знамена. Ордена. – СПб., – 2003.
- 36.Рассадзін С.Я., Міхальчанка А.М. Гербы і сцягі гарадоў і раёнаў Беларусі. – Мн., 2005.
- 37.Рябцевич В.Н. Нумизматика Беларуси. – Мн., 1995.
- 38.Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. – Мн., 1978.
- 39.Сборник законодательных актов о государственных наградах СССР. – М., 1987.

40. Селешников С.И. История календаря и хронологии. – М., 1977.
41. Силаев А.Г. История русской геральдики. – М., 2002.
42. Скурат К.У. Даўнія беларускія меры. – Мн., 1974.
43. Слейтер С. Геральдика: Иллюстрированная энциклопедия. – М., 2005.
44. Соболева Н.А. Российская городская и областная геральдика XVIII – XIX вв. – М., 1981.
45. Соболева Н.А., Артамонов В.А. Символы России. Очерки истории государственной символики России. – М., 1993.
46. Сотникова М.П., Спасский И.Г. Тысячелетие древнейших монет России: Сводный каталог русских монет X – XI вв. – Л., 1983.
47. Спасский И.Г. Иностранные и русские ордена до 1917 г. – Л., 1963.
48. Тихомиров М.Н., Муравьев А.В. Русская палеография. – М., 1982.
49. Федоров-Давыдов Г.А. Монеты – свидетели прошлого. – М., 1985.
50. Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата. – М., 1982.
51. Цітоў А. К. Гарадская геральдыка Беларусі. – Мн., 1989.
52. Цітоў А. К. Геральдыка беларускіх местаў. – Мн., 1998.
53. Цітоў А.К. Беларуская прыватная геральдыка // Спадчына, 1995, № 3.
54. Цітоў А.К. Гербы Беларускіх гарадоў. – Мн., 1983.
55. Черепнин Л. В. Русская палеография. – М., 1956.
56. Шепелев Л.Е. Титулы, мундиры, ордена в Российской империи. – СПб. 2004.
57. Шостын Н.А. Очерки истории русской метрологии: XI – нач. XX вв. – М., 1990.
58. Щепкин В.Н. Русская палеография. – М., 1967.

Тематический план
курса «Вспомогательные исторические дисциплины»
(I курс, 1 семестр, 22/18, зачет)

№ п/п	Название темы	Лекции	Семинарские занятия	КСР
1.	Время и его измерение	2	2	–
2.	Календари лунного и лунно-солнечного счисления	2	2	–
3.	Календари солнечного счисления	2	2	–
4.	Методика хронологических исследований	2	2	–

5.	Историческая метрология Западной Европы	2	2	–
6.	Историческая метрология восточных славян	4	2	–
7.	Развитие письменности в Древней Руси	4	2	–
8.	Внешние признаки полуустава	2	2	–
9.	Внешние признаки скорописи и гражданского шрифта	2	2	–
		22	18	

**Семинарские занятия по курсу
«Вспомогательные исторические дисциплины»
(I курс, 1 семестр)**

ТЕМА 1. ВРЕМЯ И ЕГО ИЗМЕРЕНИЕ

1. Предмет, задачи хронологии. Возникновение и развитие хронологии как науки.
2. Единицы счета времени.
3. Понятие эры. Виды эр.
4. Возникновение и развитие способов измерения времени. Современная служба времени.
5. Типы календарей и принципы их построения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бородин О.Р. Человек и время. – М., 1991.
2. Буткевич А.В., Зеликсон М.С. Вечные календари. – М., 1984.
3. Володомонов Н.В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее. – М., 1987.
4. Демидов В. Время, хранимое как ценность. – М., 1977.
5. Каменцева Е.И. Хронология. – М., 2003.
6. Климишин И.А. Календарь и хронология. – М., 1990.
7. Леонтьева Г.А. Палеография, хронология, археография, геральдика. – М., 2000.
8. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.
9. Пронштейн А.П., Кияшко В.Я. Хронология. – М., 1981.
10. Селешников С.И. История календаря и хронология. – М., 1977.
11. Специальные исторические дисциплины. – СПб., 2003.
12. Хренов Л.С., Голуб И.Я. Время и календарь. – М., 1989.

13. Цыбульский В.В. Календари и хронология стран мира. – М., 1982.
14. Шур И.Я. Когда? Рассказы о календаре. – М., 1968.

ТЕМА 2. КАЛЕНДАРИ ЛУННОГО И ЛУННО-СОЛНЕЧНОГО СЧИСЛЕНИЯ

1. Вавилонский календарь.
2. Древнееврейский календарь.
3. Древний календарь Китая.
4. Календарь Древней Греции.
5. Мусульманский календарь.

ЛИТЕРАТУРА

1. Володомонов Н.В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее. – М., 1987.
2. Демидов В. Время, хранимое как ценность. – М., 1977.
3. Каменцева Е.И. Хронология. – М., 2003.
4. Климишин И.А. Календарь и хронология. – М., 1990.
5. Пронштейн А.П., Кияшко В.Я. Хронология. – М., 1981.
6. Селешников С.И. История календаря и хронология. – М., 1977.
7. Хренов Л.С., Голуб И.Я. Время и календарь. – М., 1989.
8. Цыбульский В.В. Календари и хронология стран мира. – М., 1982.
9. Шур И.Я. Когда? Рассказы о календаре. – М., 1968.

ТЕМА 3. КАЛЕНДАРИ СОЛНЕЧНОГО СЧИСЛЕНИЯ

1. Календарь Древнего Египта.
2. Календарь майя.
3. Юлианский календарь.
4. Григорианский календарь.
5. Французский Республиканский календарь.
6. Проекты Всемирного календаря.
7. Счет времени у древних славян. Календарь Древней Руси.
Реферат: Традиционный календарь белорусов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бережков Н.Г. Хронология русского летописания. – М., 1963.
2. Буткевич А.В., Зеликсон М.С. Вечные календари. – М., 1984.
3. Володомонов Н.В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее. – М., 1987.
4. Демидов В. Время, хранимое как ценность. – М., 1977.

5. Каменцева Е.И. Хронология. – М., 2003.
6. Климишин И.А. Календарь и хронология. – М., 1990.
7. Леонтьева Г.А. Палеография, хронология, археография, геральдика. – М., 2000.
8. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.
9. Пронштейн А.П., Кияшко В.Я. Хронология. – М., 1981.
10. Селешников С.И. История календаря и хронология. – М., 1977.
11. Специальные исторические дисциплины. – СПб., 2003.
12. Хренов Л.С., Голуб И.Я. Время и календарь. – М., 1989.
13. Цыбульский В.В. Календари и хронология стран мира. – М., 1982.
14. Шур И.Я. Когда? Рассказы о календаре. – М., 1968.

ТЕМА 4. МЕТОДИКА ХРОНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

1. Методика перевода с византийской эры на современное летосчисление.
2. Перевод на современное летосчисление дат, выраженных через индикты.
3. Вычисление дня пасхи.
4. Вычисление по формулам дня недели.
5. Перевод на современное летосчисление дат, указанных в мусульманском календаре.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бережков Н.Г. Хронология русского летописания. – М., 1963.
2. Володомонов Н.В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее. – М., 1987.
3. Каменцева Е.И. Хронология. – М., 2003.
4. Климишин И.А. Календарь и хронология. – М., 1990.
5. Леонтьева Г.А. Палеография, хронология, археография, геральдика. – М., 2000.
6. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.
7. Пронштейн А.П. Использование вспомогательных дисциплин при работе над историческими источниками. – М., 1972.
8. Пронштейн А.П., Кияшко В.Я. Хронология. – М., 1981.
9. Селешников С.И. История календаря и хронология. – М., 1977.
10. Специальные исторические дисциплины. – СПб., 2003.
11. Хренов Л.С., Голуб И.Я. Время и календарь. – М., 1989.
12. Цыбульский В.В. Календари и хронология стран мира. – М., 1982.

ТЕМА 5. ИСТОРИЧЕСКАЯ МЕТРОЛОГИЯ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ

1. Возникновение и развитие мер в Древней Греции и Риме.
2. Германская система мер.
3. Английская система мер.
4. Французская система мер.
5. Разработка и введение метрической системы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Введение в вспомогательные исторические дисциплины. – М., 1990.
2. Депман И.Я. Меры и метрическая система. – М. 1954.
3. Шостьин Н.А. Очерки истории русской метрологии: XI – нач. XX вв. – М., 1990.
4. Скурат К.У. Даўнія Беларуска меры. – Мн. 1974.

ТЕМА 6. ИСТОРИЧЕСКАЯ МЕТРОЛОГИЯ ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН

1. Метрология Древней Русского государства.
2. Метрология Московского государства.
3. Развитие мер в России нач. XVIII – нач. XX вв.
4. Введение метрической системы в России.
5. Древнебелорусские меры.
Реферат: Надзор за мерами в России.

ЛИТЕРАТУРА

1. Депман И.Я. Меры и метрическая система. – М., 1954.
2. Каменцева Е.И., Устюгов Н.В. Русская метрология. – М., 1973.
3. Молчанова Л. А. Народная метрология. – Мн., 1973.
4. Скурат К.У. Даўнія беларускія меры. – Мн., 1974
5. Специальные исторические дисциплины. – СПб., 2003.
6. Шостьин Н.А. Очерки истории русской метрологии: XI – нач. XX вв. – М., 1990.
7. Этнаграфія Беларусі. Энцыклапедыя. – Мн., 1989.

ТЕМА 7. РАЗВИТИЕ ПИСЬМЕННОСТИ В ДРЕВНЕЙ РУСИ

1. Возникновение письменности у славян.
2. Славянские азбуки.
3. Материал для письма в Древней Руси. Орудия письма.
4. Графика букв устава.
5. Украшение рукописей в Древней Руси.
Реферат: Находки берестяные грамот на Беларуси.

ЛИТЕРАТУРА

1. Леонтьева Г.А. Палеография, хронология, археография, геральдика. – М., 2000.
2. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.
3. Муравьев А.В. Палеография. – М., 1975.
4. Специальные исторические дисциплины. – СПб., 2003.
5. Тихомиров М.Н., Муравьев А.В. Русская палеография. – М., 1982.
6. Черепнин Л. В. Русская палеография. – М., 1956.
7. Щепкин В.Н. Русская палеография. – М., 1967.
8. Янин В.Л. Я послал тебе бересту. – М., 1975.

ТЕМА 8. ВНЕШНИЕ ПРИЗНАКИ ПОЛУУСТАВА

1. Изготовление и распространение бумаги.
2. Графика букв полуустава.
3. Украшение рукописей.
4. Распространение тайнописи.
5. Распространение вязи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Леонтьева Г.А. Палеография, хронология, археография, геральдика. – М., 2000.
2. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.
3. Муравьев А.В. Палеография. – М., 1975.
4. Специальные исторические дисциплины. – СПб., 2003.
5. Тихомиров М.Н., Муравьев А.В. Русская палеография. – М., 1982.
6. Черепнин Л. В. Русская палеография. – М., 1956.
7. Щепкин В.Н. Русская палеография. – М., 1967.

ТЕМА 9. ВНЕШНИЕ ПРИЗНАКИ СКОРОПИСИ И ГРАЖДАНСКОГО ШРИФТА

1. Графика букв скорописи.
2. Переплет книг. Формат рукописей.
3. Украшение рукописей.
4. Гражданский шрифт.
5. Основы археографии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Леонтьева Г.А. Палеография, хронология, археография, геральдика. – М., 2000.
2. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.
3. Муравьев А.В. Палеография. – М., 1975.
4. Специальные исторические дисциплины. – СПб., 2003.
5. Тихомиров М.Н., Муравьев А.В. Русская палеография. – М., 1982.
6. Черепнин Л. В. Русская палеография. – М., 1956
7. Щепкин В.Н. Русская палеография. – М., 1967.

Вопросы к зачету по курсу «Вспомогательные исторические дисциплины» (I курс, 1 семестр)

1. Предмет, задачи хронологии. Возникновение и развитие хронологии как науки.
2. Единицы счета времени.
3. Понятие эры. Виды эр.
4. Возникновение и развитие способов измерения времени. Современная служба времени.
5. Типы календарей и принципы их построения.
6. Вавилонский календарь.
7. Древнееврейский календарь.
8. Древний календарь Китая.
9. Календарь Древней Греции.
10. Мусульманский календарь.
11. Календарь Древнего Египта.
12. Календарь майя.
13. Юлианский календарь.
14. Григорианский календарь.
15. Французский Республиканский календарь.
16. Проекты Всемирного календаря.
17. Счет времени у древних славян. Календарь Древней Руси.
18. Традиционный календарь белорусов.
19. Методика перевода с византийской эры на современное летосчисление.
20. Перевод на современное летосчисление дат, выраженных через индикты.
21. Вычисление дня пасхи.
22. Вычисление по формулам дня недели.
23. Перевод на современное летосчисление дат указанных в мусульманском календаре.

24. Возникновение и развитие мер в Древней Греции и Риме.
25. Германская система мер.
26. Английская система мер.
27. Французская система мер.
28. Разработка и введение метрической системы.
29. Метрология Древней Русского государства
30. Метрология Московского государства.
31. Развитие мер в России (нач. XVIII – нач. XX вв.)
32. Введение метрической системы в России.
33. Древнебелорусские меры.
34. Надзор за мерами в России.
35. Возникновение письменности у славян.
36. Славянские азбуки.
37. Материал для письма в Древней Руси. Орудия письма.
38. Графика букв устава.
39. Украшение рукописей в Древней Руси.
40. Находки берестяные грамот на Беларуси.
41. Изготовление и распространение бумаги.
42. Графика букв полуустава.
43. Украшение рукописей полууставного письма.
44. Распространение тайнописи.
45. Распространение вязи.
46. Графика букв скорописи.
47. Переплет книг. Формат рукописей.
48. Украшение рукописей скорописи.
49. Гражданский шрифт.
50. Основы археографии.

Тематический план
курса «Вспомогательные исторические дисциплины»
(I курс, 2 семестр, 20/14/2, зачет)

№ п/п	Название темы	Лекции	Семинарские занятия	КСР
1.	Введение в нумизматику	2	2	–
2.	Западноевропейская нумизматика	4	2	–
3.	Монеты Древней Руси	4	2	–
4.	Нумизматика России	4	2	–
5.	Денежное обращение ССР	4	4	–
6.	Нумизматика Беларуси	2	2	–
7.	Техника монетной чеканки	–	–	2
		20	14	2

**Семинарские занятия по курсу
«Вспомогательные исторические дисциплины»
(I курс, 2 семестр)**

ТЕМА 1. ВВЕДЕНИЕ В НУМИЗМАТИКУ

1. Предмет, задачи нумизматики.
2. Нумизматическая терминология. Металлы, виды проб.
3. Причины возникновения денег. Первые монеты.
4. Категории сохранности монет. Чистка монет.
5. Клад, как исторический источник.

ЛИТЕРАТУРА

1. Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1993.
2. Зварич В.В. Нумизматический словарь. – Львов, 1979.
3. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.
4. Потин В.М. Монеты, клады, коллекции: Очерки нумизматики. – СПб., 1993.
5. Рябцевич В.Н. Нумизматика Беларуси. – Мн., 1995.
6. Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. – Мн., 1978
7. Спасский И.Г. Русская монетная система. – Л., 1970.
8. Специальные исторические дисциплины. – СПб., 2003.
9. Федоров-Давыдов Г.А. Монеты – свидетели прошлого. – М., 1985.
10. Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата. – М., 1982.
11. Щелоков А.А. Монеты СССР. – М., 1989.

ТЕМА 2. ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКАЯ НУМИЗМАТИКА

1. Монеты Древнего Рима. Чеканка варварских королевств.
2. Чеканка каролингского денария.
3. Период феодального денария. Порча монеты.
4. Чеканка гроша и флорина.
5. Период талера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1993.
2. Введение в вспомогательные исторические дисциплины. – М., 1990.
3. Зварич В.В. Нумизматический словарь. – Львов, 1979.
4. Потин В.М. Древняя Русь и европейские государства в X–XIII вв. Историко-нумизматический очерк. – Л., 1968.

5. Рябцевич В.Н. Нумизматика Беларуси. – Мн., 1995.
6. Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. – Мн., 1978.
7. Федоров-Давыдов Г.А. Монеты – свидетели прошлого. – М., 1985.
8. Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата. – М., 1982.

ТЕМА 3. МОНЕТЫ ДРЕВНЕЙ РУСИ

1. Распространение византийских монет.
2. Период куфического дирхема.
3. Западноевропейские монеты на Руси.
4. Древнерусские монеты.
5. Древнерусский денежно-весовой счет.
6. Безмонетный период в Древней Руси.
Реферат: Клады эпохи Древней Руси на Беларуси.

ЛИТЕРАТУРА

1. Археологія і нумізматыка Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1993.
2. Зварич В.В. Нумизматический словарь. – Львов, 1979.
3. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.
4. Потин В.М. Древняя Русь и европейские государства в X–XIII вв. Историко-нумизматический очерк. – Л., 1968.
5. Рябцевич В.Н. Нумизматика Беларуси. – Мн., 1995.
6. Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. – Мн., 1978
7. Сотникова М.П., Спасский И.Г. Тысячелетие древнейших монет России: Сводный каталог русских монет X–XI вв. – Л. 1983.
8. Спасский И.Г. Русская монетная система. – Л., 1970.
9. Специальные исторические дисциплины. – СПб., 2003.
10. Федоров-Давыдов Г.А. Монеты – свидетели прошлого. – М., 1985.
11. Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата. – М., 1982.
12. Янин В.Л. Денежно-весовые системы русского средневековья. Домонгольский период. – М., 1956.

ТЕМА 4. НУМИЗМАТИКА РОССИИ

1. Чеканка монет в древнерусских княжествах кон. XIV – нач. XV вв.
2. Монетное дело Московского государства XVI–XVII вв.
3. Денежная реформа Петра I.
4. Монетное дело России в 2-й пол. XVIII в. – 1917 г.
5. Бумажные деньги в России.

ЛИТЕРАТУРА

1. Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1993.
2. Зварич В.В. Нумизматический словарь. – Львов, 1979.
3. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.
4. Рябцевич В.Н. Нумизматика Беларуси. – Мн., 1995.
5. Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. – Мн., 1978.
6. Спасский И.Г. Русская монетная система. – Л., 1970.
7. Специальные исторические дисциплины. – СПб., 2003.
8. Федоров-Давыдов Г.А. Монеты – свидетели прошлого. – М., 1985.
9. Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата. – М., 1982.

ТЕМА 5–6. ДЕНЕЖНОЕ ОБРАЩЕНИЕ СССР

1. Ликвидация денежной царской системы. Политика военного коммунизма.
2. Денежные эмиссии периода гражданской войны.
3. Денежные реформы середины 20-х гг.
4. Денежная политика СССР в 30-х гг.
5. Денежные эмиссии в период ВОВ.
6. Подготовка и проведение денежной реформы 1947 г.
7. Подготовка и проведение денежной реформы 1961 г. Финансовая политика СССР.
8. Юбилейные монеты.
9. Монеты Московской олимпиады.
10. Денежная политика СССР в период краха советской системы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1993.
2. Дьячков А.Н., Узденников В.В. Монеты России и СССР. – М., 1978.
3. Зварич В.В. Нумизматический словарь. – Львов, 1979.
4. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.
5. Малышев А.И. и др. Бумажные денежные знаки России и СССР. – М., 1991.
6. Рябцевич В.Н. Нумизматика Беларуси. – Мн., 1995.
7. Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. – Мн., 1978.
8. Спасский И.Г. Русская монетная система. – Л., 1970.
9. Специальные исторические дисциплины. – СПб., 2003.
10. Федоров-Давыдов Г.А. Монеты – свидетели прошлого. – М., 1985.

11. Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата. – М., 1982.
12. Щелоков А.А. Монеты СССР. – М., 1989.

ТЕМА 7. НУМИЗМАТИКА БЕЛАРУСИ

1. Возникновение первых монет в ВКЛ.
 2. Чеканка монет в ВКЛ и Польши до Люблинской унии.
 3. Чеканка монет в РП.
 4. Включение белорусских земель в монетную систему России.
 5. Денежная политика РБ в период независимости.
- Реферат: Клады эпохи ВКЛ и РП на Беларуси.

ЛИТЕРАТУРА

1. Археологія і нумізматыка Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1993.
2. Зварич В.В. Нумизматический словарь. – Львов, 1979.
3. Рябцевич В.Н. Нумизматика Беларуси. – Мн., 1995.
4. Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. – Мн., 1978
5. Спасский И.Г. Русская монетная система. – Л., 1970.
6. Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата. – М., 1982.

**Задания к контролируемой самостоятельной работе
по курсу «Вспомогательные исторические дисциплины»
(I курс, 2 семестр)**

ТЕМА. ТЕХНИКА МОНЕТНОЙ ЧЕКАНКИ

1. Чеканка монет в античности.
2. Чеканка монет в средневековье.
3. Особенности русской чеканки монет.
4. Механическая чеканка монет.

ЛИТЕРАТУРА

1. Археологія і нумізматыка Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1993.
2. Зварич В.В. Нумизматический словарь. – Львов, 1979.
3. Потин В.М. Монеты, клады, коллекции: Очерки нумизматики. – СПб., 1993.
4. Рябцевич В.Н. Нумизматика Беларуси. – Мн., 1995.
5. Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. – Мн., 1978.
6. Спасский И.Г. Русская монетная система. – Л., 1970.
7. Федоров-Давыдов Г.А. Монеты – свидетели прошлого. – М., 1985.
8. Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата. – М., 1982.

Вопросы к зачету по курсу
«Вспомогательные исторические дисциплины»
(I курс, 2 семестр)

1. Предмет, задачи нумизматики.
2. Нумизматическая терминология. Металлы, виды проб.
3. Причины возникновения денег. Первые монеты.
4. Категории сохранности монет. Чистка монет.
5. Клад, как исторический источник.
6. Монеты Древнего Рима. Чеканка варварских королевств.
7. Чеканка каролингского денария.
8. Период феодального денария. Порча монеты.
9. Чеканка гроша и флорина.
10. Период талера.
11. Распространение византийских монет.
12. Период куфического дирхема.
13. Западноевропейские монеты на Руси.
14. Древнерусские монеты.
15. Древнерусский денежно-весовой счет.
16. Безмонетный период в Древней Руси.
17. Клады эпохи Древней Руси на Беларуси.
18. Чеканка монет в древнерусских княжествах (кон. XIV – нач. XV вв.).
19. Монетное дело Московского государства XVI – XVII вв.
20. Денежная реформа Петра I.
21. Монетное дело России в 2-й пол. XVIII в. – 1917 г.
22. Бумажные деньги в России.
23. Ликвидация денежной царской системы. Политика военного коммунизма.
24. Денежные эмиссии периода гражданской войны.
25. Денежные реформы середины 20-х гг.
26. Денежная политика СССР в 30-х гг.
27. Денежные эмиссии в период ВОВ.
28. Подготовка и проведение денежной реформы 1947 г.
29. Подготовка и проведение денежной реформы 1961 г. Финансовая политика СССР.
30. Юбилейные монеты.
31. Монеты Московской олимпиады.
32. Денежная политика СССР в период краха советской системы.
33. Возникновение первых монет в ВКЛ.
34. Чеканка монет в ВКЛ и Польши до Люблинской унии.
35. Чеканка монет в РП.
36. Включение белорусских земель в монетную систему России.
37. Денежная политика РБ в период независимости.

38. Клады эпохи ВКЛ и РП на Беларуси.
39. Чеканка монет в античности.
40. Чеканка монет в средневековье.
41. Особенности русской чеканки монет.
42. Механическая чеканка монет.

**Тематический план
курса «Вспомогательные исторические дисциплины»
(II курс, 3 семестр, 22/14, экзамен)**

№ п/п	Название темы	Лекции	Семинарские занятия	КСР
1.	Введение в фалеристику	2	2	–
2.	Награды Речи Посполитой	2	–	–
3.	Ордена России до 1917 г.	6	4	–
4.	Наградные медали Царской России	2	2	–
5.	Становление и развитие наградной системы в СССР	2	–	–
6.	Ордена ССР	4	2	–
7.	Медали СССР	2	2	–
8.	Награды Республики Беларусь на современном этапе	2	2	–
		22	14	

**Семинарские занятия по курсу
«Вспомогательные исторические дисциплины»
(II курс, 3 семестр)**

ТЕМА 1. ВВЕДЕНИЕ В ФАЛЕРИСТИКУ

1. Предмет и задачи фалеристики.
2. Наградные системы Древней Греции и Рима.
3. Монашеские ордена средневековья.
4. Светские ордена. Становление ордена как награды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бурков А.Г. Фалеристика. – М., 2001.
2. Всеволодов И.В. Беседы о фалеристике. Из истории наградных систем. – М., 1990.
3. Ионина Н.А. Сто великих наград. – М., 2003.
4. Спасский И.Г. Иностранные и русские ордена до 1917 г. – Л., 1963.
5. Слейтер С. Геральдика: Иллюстрированная энциклопедия. – М., 2005.

ТЕМА 2–3. ОРДЕНА РОССИИ ДО 1917 ГОДА

1. Виды наград в царской России.
2. Общая характеристика орденой системы царской России.
3. Изготовление орденой знаков в царской России.
4. Ордена, учрежденные Петром I.
5. Ордена, учрежденные Екатериной II.
6. Орден Святого Георгия и знак отличия военного ордена.
7. Изменения в наградной системе при Павле I.
8. Иностраннне ордена в наградной системе царской России.

Реферат: Табель о рангах в России.

Реферат: Русское наградное оружие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балязин В.Н., Дуров В.А., Казакевич А.Н. Самые знаменитые награды России. – М., 2000.
2. Бурков А.Г. Фалеристика. – М., 2001.
3. Всеволодов И.В. Беседы о фалеристике. Из истории наградных систем. – М., 1990.
4. Кузнецов А.А. Награды. Энциклопедический путеводитель по истории Российских наград. – М., 1999.
5. Кузнецов А.А. Ордена и медали России. – М., 1985.
6. Ионина Н.А. Сто великих наград. – М., 2003.
7. Пуронен В.С. Оружие. Мундиры. Знамена. Ордена. – СПб., – 2003.
8. Мурашев Г.А. Титулы, чины, награды. – СПб., 2003.
9. Спасский И.Г. Иностраннне и русские ордена до 1917 г. – Л., 1963.
10. Шепелев Л.Е. Титулы, мундиры, ордена в Российской империи. – СПб., 2004.

ТЕМА 4. НАГРАДНЫЕ МЕДАЛИ ЦАРСКОЙ РОССИИ

1. Медали эпохи Петра I.
2. Медали 2-й половины XVIII века.
3. Медали за войну 1812 года.
4. Медали XIX – нач. XX вв.

Реферат: Памятные медали России.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балязин В.Н., Дуров В.А., Казакевич А.Н. Самые знаменитые награды России. – М., 2000.
2. Бурков А.Г. Фалеристика. – М., 2001.
3. Всеволодов И.В. Беседы о фалеристике. Из истории наградных систем. – М., 1990.

4. Кузнецов А.А. Наградная медаль. – М., 1992.
5. Кузнецов А.А. Награды. Энциклопедический путеводитель по истории Российских наград. – М., 1999.
6. Кузнецов А.А. Ордена и медали России. – М., 1985.

ТЕМА. 5. ОРДЕНА СССР

1. Ордена СССР, учрежденные до ВОВ.
2. Ордена СССР, учрежденные в период ВОВ.
3. Ордена СССР за военные и революционные учрежденные после ВОВ.
4. Ордена СССР за гражданские заслуги.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бурков А.Г. Фалеристика. – М., 2001.
2. Всеволодов И.В. Беседы о фалеристике. Из истории наградных систем. – М., 1990.
3. Каталог отечественных орденов, медалей и наградных знаков. – Л., 1962.
4. Колесников Г.А., Рожков А.М. Ордена и медали СССР. – Мн., 1985.
5. Кузнецов А.А. Награды. Энциклопедический путеводитель по истории Российских наград. – М., 1999.
6. Ионина Н.А. Сто великих наград. – М., 2003.
7. Сборник законодательных актов о государственных наградах СССР. – М., 1987.

ТЕМА 6. МЕДАЛИ СССР

1. Медали СССР, учрежденные до ВОВ.
 2. Медали ВОВ за «За взятие...» и «За освобождение...».
 3. Медали ВОВ за оборону городов и территорий.
 4. Медали СССР, учрежденные после ВОВ.
- Реферат: Высшие степени отличия СССР.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бурков А.Г. Фалеристика. – М., 2001.
2. Всеволодов И.В. Беседы о фалеристике. Из истории наградных систем. – М., 1990.
3. Каталог отечественных орденов, медалей и наградных знаков. – Л., 1962.

4. Колесников Г.А., Рожков А.М. Ордена и медали СССР. – Мн., 1985.
5. Кузнецов А.А. Наградная медаль. – М., 1992.
6. Кузнецов А.А. Награды. Энциклопедический путеводитель по истории Российских наград. – М., 1999.
7. Сборник законодательных актов о государственных наградах СССР. – М., 1987.

ТЕМА 7. НАГРАДЫ В РБ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

1. Порядок награждения в РБ орденами и медалями.
2. Ордена РБ.
3. Медали РБ.
4. Награды РФ.
5. Награды Русской Православной Церкви.

ЛИТЕРАТУРА

1. Григорьев В.С. Награды новой России. – СПб., 1997.
2. Ісаева І.К. Узнагароды Рэспублікі Беларусь. – Мн., 2004.
3. Сборник действующих нормативных актов Президента Республики Беларусь. 1994–1998. – Мн., 1999.
4. Балязин В.Н., Дуров В.А., Казакевич А.Н. Самые знаменитые награды России. – М., 2000.

Вопросы к экзамену по курсу «Вспомогательные исторические дисциплины» (II курс, 3 семестр)

1. Предмет, задачи нумизматики. Становление нумизматики как науки.
2. Клад, как исторический источник.
3. Нумизматическая терминология. Категории сохранности монет.
4. Причины возникновения денег и первые монеты.
5. Монетные металлы. Виды проб.
6. Технология изготовления монет. Порча монеты.
7. Древнеримская чеканка монет.
8. Варварская чеканка монет.
9. Период каролингского денария.
10. Период феодального денария в Западной Европе.
11. Пражский грош в Европе и на Беларуси.
12. Период талера в Западной Европе.
13. Римские монеты на территории восточных славян.

14. Византийские и западноевропейские монеты на территории Древней Руси.
15. Куфический дирхем на территории Древней Руси.
16. Первые древнерусские монеты и счёт.
17. Безмонетный период в Древней Руси.
18. Возникновение монет в русских княжествах в конце XIV – нач. XV вв.
19. Русская монетная система в XVI–XVII вв.
20. Денежная реформа Петра I.
21. Монеты Российской империи во 2-й пол. XVIII ст. – нач. XX ст.
22. Бумажные деньги в Российской империи.
23. Денежное обращение в первые годы Советской власти (1917–1923 гг.).
24. Монеты СССР во 2-й пол. 20-х гг. – 30 годы.
25. Денежные реформы СССР 1947 г., 1961 г.
26. Юбилейные монеты СССР.
27. Олимпийская серия монет СССР.
28. Возникновение первых монет ВКЛ в конце XIV в.
29. Монеты ВКЛ и Польши в XV–XVI вв.
30. Монеты РП.
31. Включение денежной системы РП в состав Российской империи.
32. Денежная система Беларуси в период независимости.
33. Предмет, задачи фалеристики. Становление фалеристики как науки.
34. Возникновение и развитие наград в Древней Греции и Риме.
35. Развитие ордена как организации и награды.
36. Виды наград в царской России.
37. Общая характеристика орденой системы царской России.
38. Изготовление орденой знаков в царской России.
39. Ордена Российской империи, учрежденные Петром I.
40. Ордена Российской империи, учрежденные Екатериной II.
41. Знак отличия Военного ордена Святого Георгия.
42. Иностранное ордена в наградной системе Российской империи.
43. Медали эпохи Петра I.
44. Медали Российской империи 2-й половины XVIII века.
45. Медали Российской империи за войну 1812 года.
46. Медали Российской империи XIX – нач. XX вв.
47. Награды Русской Православной Церкви.
48. Табель о рангах в Российской империи.
49. Ордена СССР за военные заслуги.
50. Ордена СССР за гражданские заслуги.
51. Высшие степени отличия СССР.
52. Награды СССР многодетным матерям.
53. Медали СССР за военные заслуги.
54. Медали СССР за гражданские заслуги.

55. Наградная система РФ на современном этапе.
56. Награды РБ на современном этапе.
57. Вычисление по формулам дней недели и Пасхи.
58. Предмет, задачи хронологии. Возникновение и развитие хронологии как науки.
59. Единицы счета времени.
60. Понятие эры. Виды эр.
61. Возникновение и развитие способов измерения времени. Современная служба времени.
62. Типы календарей и принципы их построения.
63. Календарь Древнего Египта.
64. Юлианский календарь.
65. Григорианский календарь.
66. Французский Республиканский календарь.
67. Проекты Всемирного календаря.
68. Счет времени у древних славян. Календарь Древней Руси.
69. Традиционный календарь белорусов.
70. Методика перевода с византийской эры на современное летосчисление.
71. Возникновение и развитие мер в Древней Греции и Риме.
72. Германская система мер.
73. Английская система мер.
74. Французская система мер.
75. Разработка и введение метрической системы.
76. Метрология Древней Русского государства
77. Метрология Московского государства.
78. Развитие мер в России нач. XVIII – нач. XX вв.
79. Введение метрической системы в России.
80. Древнебелорусские меры.
81. Надзор за мерами в России.
82. Возникновение письменности у славян.
83. Материал для письма в Древней Руси. Орудия письма.
84. Графика букв устава.
85. Украшение рукописей в Древней Руси.
86. Изготовление и распространение бумаги.
87. Графика букв полуустава.
88. Украшение рукописей полууставного письма.
89. Распространение тайнописи и вязи.
90. Графика букв скорописи.
91. Переплет книг. Формат рукописей.
92. Украшение рукописей скорописи.
93. Гражданский шрифт.
94. Основы археографии.

**Тематический план
курса «Вспомогательные исторические дисциплины»
(I курс, 4 семестр, 22/10, экзамен)**

№ п/п	Название темы	Лекции	Семинарские занятия	КСР
1.	Теоретическая геральдика	6	4	–
2.	Геральдика Беларуси	6	4	–
3.	Государственные символы СССР	2	–	–
4.	Генеалогия	4	2	–
5.	Сфрагистика	4	–	–
		22	10	

**Семинарские занятия по курсу
«Вспомогательные исторические дисциплины»
(II курс, 4 семестр)**

ТЕМА 1–2. ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ГЕРАЛЬДИКА

1. Предмет, задачи геральдики. Появление гербов.
2. Геральдическая терминология. Состав герба.
3. Законы геральдики. Правила чтения герба.
4. Форма щита. Топография щита.
5. Деление щита. Геральдические фигуры.
6. Геральдические цвета, металлы, фигуры и их аллегии.
7. Негеральдические цвета, металлы, фигуры и их аллегии.
8. Институт герольдов в Западной Европе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арсеньев Ю.В. Геральдика: Лекции читанные в Московском Археологическом институте в 1907–1908 гг. – М., 2001.
2. Введение в вспомогательные исторические дисциплины. – М., 1990.
3. Драчук В.С. Рассказывает геральдика. – М., 1977.
4. Кобрин В.Б., Леонтьева Г.Л., Шорин П.Л. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.
5. Лакиер А.Б. Русская геральдика. – М., 1990.
6. Леонтьева Г.Л. Палеография, археография, хронология, геральдика. – М., 2000.

7. Похлебкин В.В. Международная символика и эмблематика. – М., 1989.
8. Слейтер С. Геральдика: Иллюстрированная энциклопедия. – М., 2005.
9. Специальные исторические дисциплины. – СПб., 2003.
10. фон-Виклер П.П. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи, внесенные в полное собрание законов с 1649 по 1900 год. – М., 1991.
11. Цітоў А.К. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі. – Мн., 1999.

ТЕМА 3–4. ГЕРАЛЬДИКА БЕЛАРУСИ

1. Появление и развитие гербов в Беларуси.
2. Привилей на магдебургское право. Городская геральдика.
3. Гербы городов Беларуси.
4. Цеховая и конфессиональная геральдика на Беларуси.
5. Шляхетская геральдика. Гербы шляхты, их чтение.
6. Развитие государственной символики ВКЛ и Речи Посполитой.
7. Эволюция национальных символов Беларуси в XIX – нач. XX вв.
8. Становление и развитие государственной символики БССР 1918–1991 гг.
9. Развитие государственной символики Беларуси на современном этапе.
Реферат: Герб Витебска.
Реферат: Гербы городов Беларуси на современном этапе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Цітоў А.К. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі. – Мн., 1999.
2. Цітоў А.К. Гарадская геральдыка Беларусі. – Мн., 1989.
3. Цітоў А.К. Геральдыка Беларускіх местаў. – Мн., 1998.
4. Цітоў А.К. Менск – места майстроў: рамесныя цэхі XVI–XVIII стст. – Мн., 2002.
5. Басаў А.Н., Куркоў І.М. Флагі Беларусі ўчора і сёння. – Мн., 1994.
6. Киселев Н.Ф., Сперансов Н.Н. Эмблемы труда и мира. – М., 1968.
7. Поцелуев В. Гербы Союза ССР. – М., 1987.
8. Рассадзін С.Я., Міхальчанка А.М. Гербы і сцягі гарадоў і раёнаў Беларусі. – Мн., 2005.
9. Цітоў А.К. Беларуская прыватная геральдыка // Спадчына, 1995, № 3.
10. Крукоўскі У. Срэбраная страла ў чырвоным полі // Спадчына, 1995, №2.

ТЕМА 5. ГЕНЕАЛОГИЯ

1. Восходящие и нисходящие родословные. Графическое оформление родословных.
2. Генеалогическое дерево.
3. Генеалогические таблицы и покаянная роспись.
4. Составление генеалогического досье и генеалогических карточек.
5. Правящие династии: Рюриковичи, Изяславичи, Гедиминовичи, Романовы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Введение в вспомогательные исторические дисциплины. – М., 1990.
2. Гримберг Ф.И. Династия Романовых: Загадки. Версии. Проблемы. – М., 1996.
3. Гримберг Ф.И. Рюриковичи или семисотлетие «вечных» споров. – М., 1997.
4. Загорюльский Э.М. Генеалогия полоцких князей Изяславичей. – Мн., 1994.
5. Кобрин В.Б., Леонтьева Г.Л., Шорин П.Л. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.
6. Нарбут А.Н. Генеалогия Беларуси. – М., 1995.
7. Специальные исторические дисциплины. – СПб., 2003.

Вопросы к экзамену по курсу «Вспомогательные исторические дисциплины» (II курс, 4 семестр)

1. Предмет, задачи геральдики.
2. Геральдическая терминология.
3. Состав герба.
4. Законы геральдики.
5. Правила чтения герба.
6. Форма щита. Топография щита.
7. Деление щита.
8. Геральдические фигуры.
9. Геральдические цвета, металлы, фигуры и их аллегории.
10. Негеральдические цвета, металлы, фигуры и их аллегории.
11. Институт герольдов в Западной Европе.
12. Вопрос о возникновении гербов.
13. Гербовые девизы, их классификация.
14. Графическая передача металла, цвета, меха в геральдике.

15. Источники и исследования по белорусской геральдике.
16. Появление и развитие гербов в Беларуси.
17. Привилей на Магдебургское право. Городская геральдика.
18. Гербы городов Беларуси.
19. Российский этап городских гербов Беларуси.
20. Цеховая и профессиональная геральдика на Беларуси.
21. Шляхетская геральдика.
22. Гербы шляхты их чтение.
23. Развитие государственной символики ВКЛ и РП.
24. Эволюция национальных символов Беларуси в XIX – нач. XX вв.
25. Становление и развитие государственной символики БССР 1918–1991 гг.
26. Развитие государственной символики Беларуси на современном этапе.
27. Гербы республик Союза ССР.
28. Предмет, задачи и методы генеалогии. Становление генеалогии как науки.
29. Источники генеалогических исследований.
30. Восходящие и нисходящие родословные. Графическое оформление родословных.
31. Генеалогическое дерево.
32. Генеалогические таблицы и поколенная роспись.
33. Составление генеалогического досье и генеалогических карточек.
34. Династия Рюриковичей.
35. Династия Изяславичей.
36. Династия Гедиминовичей.
37. Романовы и Гольштейн-Готорпская династии.
38. Династии Пястов и Ягелонов.
39. Предмет, задачи и методы сфрагистики.
40. Источники и исследования по сфрагистике.
41. Возникновение печатей. Функции печатей
42. Главные и второстепенные элементы печатей.
43. Появление и эволюция кустодии.
44. Появление печатей в Древней Руси, их классификация.
45. Материал и способы получения оттиска.
46. Великокняжеские печати Древней Руси.
47. Пломбы «дрогиченского» типа.
48. Печати Новгородской феодальной республики.
49. Печати Псковской феодальной республики.
50. Возникновение печатей на Беларуси.
51. Периодизация сфрагистического материала Беларуси.
52. Печати периода ВКЛ.

ИСТОРИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСИ

ПРОГРАММА КУРСА «ИСТОРИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСИ»

ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Программа курса «История материальной культуры Беларуси» составлена в соответствии с «Образовательным стандартом. Высшее образование. Специальность «Музейное дело и охрана памятников истории и культуры» (РД РБ 02100.5.065-98). В соответствии с учебным планом предусмотрено 134 аудиторных часов (из них 80 лекционных, 54 семинарских).

Курс «История материальной культуры Беларуси» занимает важное место в системе подготовки студентов музейной специальности. Полученные в процессе изучения курса знания помогут студентам глубже овладеть основами профессионального мастерства, будут способствовать выработке навыков самостоятельной работы, адекватной оценке научных фактов и концепций.

Студенты овладеют знаниями о региональных особенностях материальной культуры Беларуси, научатся классифицировать памятники материальной культуры и давать их комплексное описание. Курс содействует воспитанию активной гражданской позиции студентов, формированию личности патриота.

Выбор тем семинарских занятий осуществляется на основе данной программы. Основной формой работы студентов являются доклады по важнейшим проблемам курса и их обсуждение, написание курсовой работы. Завершает работу по изучению курса экзамен, до которого допускаются студенты, прослушавшие курс лекций и успешно работавшие на семинарских занятиях.

ВВЕДЕНИЕ

История материальной культуры Беларуси как учебная дисциплина. Предмет истории материальной культуры Беларуси. Цели и задачи курса. Структура курса. История материальной культуры в системе истории культуры. Связь истории материальной культуры с другими дисциплинами исторического цикла. Место истории материальной культуры в профессиональной подготовке музейного работника.

Источники по истории материальной культуры Беларуси. Вещественные (археологические и этнографические) источники. Письменные (архивные и печатные) источники. Кинофотофонодокументы.

Историография отечественной материальной культуры. Музейно-собираТЕЛЬская деятельность. Изучение элитарной и бытовой культуры магнатов, шляхты. Коллекционирование предметов материальной культуры. СобираТЕЛЬская и научная деятельность Е. и К. Тышкевичей, А. Тюндевицкой, Е. Романова, И. Зеленского, М. Никифоровского, А. Сапунова, Н. Анимеле, А. Сержпутовского, П. Шейна и др. Создание обобщающих работ по культуре и быту белорусов. Разработка проблем развития белорусской традиционной культуры в начале XX в. Изучение традиционной культуры регионов. Белоруссизация и изучение материальной культуры. Роль экспедиционно-полевых материалов. Репрессии конца 20–30-х гг. XX века. «Хрущевская оттепель» и возобновление исследований по истории материальной культуры. Исследования М. Гринבלата, Л. Молчановой, А. Курилович, С. Милюченкова, С. Сергачева, В. Титова и др. Издательская деятельность на современном этапе.

Раздел 1.

МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА БЕЛОРУССКИХ ЗЕМЕЛЬ (40 тыс. ЛЕТ ДО н.э.—IX в. н.э.)

1.1. Материальная культура дославянского населения Беларуси. Влияние природных условий на формирование материальной культуры людей каменного века. Топография населений. Типы жилищ и их конструкция. Виды хозяйственной деятельности. Обработка камня: обивка, скол, отжимная ретушь. Новые приемы обработки камня в неолите (сверление, пиление, шлифование и полировка). Кремнедобывающие шахты, их устройство. Способы добычи кремня. Инструментарий шахтера. Мастерские по обработке кремня. Характеристика кремневого инструментария.

Деревообработка. Основные приемы обработки рога и кости. Характеристика орудий труда из дерева и кости. Появление первых ремесел. Плетение. Простейшие способы плетения. Зарождение ткачества. Сырье для тканей. Одежда древнего человека. Гончарство. Подготовка формовочного теста. Способы лепки посуды. Эволюция формы и орнаментики горшков в первобытном обществе. Ассортимент посуды. Материальное в духовной культуре человека в каменном веке. Украшения и предметы искусства. Мелкая пластика, гравировка, магические чуринги. Истоки белорусской орнаментики. Погребальные сооружения.

Первое великое переселение народов. Развитие материальной культуры бронзового века в рамках общеевропейской общности «боевых топоров, шнуровой керамики и одиночных погребений». Влияние пришельцев на материальную культуру автохтонного населения Беларуси. Металлообработка. К вопросу о наличии

собственной металлургии у восточнотштинских и сосницких племен. Новое в обработке камня. Использование разнообразного сырья. Появление сверлильного станка. Эволюция орудий труда и домашней утвари в бронзовом веке. Переход к производящим формам хозяйства. Сельскохозяйственные орудия труда.

Занятия, верования, структура поселений, жилище, орудия труда, оружие, домашняя утварь, украшения периода раннего железного века.

1.2. Материальная культура славян в VI–IX вв. Расселение славян на территории Беларуси. Значение субстратных элементов в развитии средневековой материальной культуры. Роль природных условий, характера хозяйственной деятельности, социальной и политической обстановки, духовной жизни в формировании материальной культуры и быта. Социальное единство культуры в раннесредневековый период и ее постепенное размежевание по мере развития классовых и сословных отношений и государства.

Раздел 2.

МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА БЕЛАРУСИ В X–XIII вв.

2.1. Восточнославянский город. Типы укрепленных поселений. Признаки и содержание понятия «город». Генезис белорусских городов. Оборонительные укрепления городов. Их планировка и застройка. Жилище горожанина: технология, материалы, конструкция, планировка, интерьер, набор и характерные черты мебели.

Основные ремесла и промыслы средневековых белорусских городов. Кузнечное ремесло. Обработка цветных металлов и ювелирное дело. Стеклоделие, мастерские по производству стеклянных браслетов. Гончарное дело. Обработка древесины, кожи, кости. Прядение и ткачество. Характеристика ассортимента ремесленной продукции. Типология и терминология.

Городская культура. Развитие письменности. Пергамент, береста, воск. Писала. Первые рукописные книги. Мастерские-скриптории. Появление первых библиотек. Характеристика памятников эпиграфики. Книжная миниатюра. Декоративно-прикладное искусство и основные его направления. Живописи и скульптура.

Монументальная архитектура. Софийский собор в Полоцке. Возникновение и характерные особенности архитектурных школ. Полоцкая школа зодчих. Гродненская архитектурная школа. Памятники черниговской и волынской архитектурных школ. Витебская архитектурная артель. Храмовая роспись.

Основные архитектурные стили X–XIII вв. на Беларуси и их особенности. Объекты оборонительного каменного зодчества. Каменецкая башня-«донжон».

2.2. Сельские поселения. Основные типы и названия. Основные закономерности в развитии сельских поселений. Типы застройки поселения и двора. Крестьянское жилье: конструктивные особенности, материалы, планировка. Хозяйственные постройки.

Феодальная усадьба. Замок – разновидность укрепленного поселения. Связь с городом. Отличия от городского поселения. Генезиса замка. Типология замков в Беларуси. Время их бытования. Хозяйство и быт феодальной усадьбы.

Сельское хозяйство, ремесла и промыслы. Сельскохозяйственные орудия: виды сох, косы, серпы, жернова. Основные добывающие промыслы. Metallургия железа. Производственные ремесла и промыслы. Вотчинные ювелирные мастерские.

Раздел 3.

МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА БЕЛОРУСОВ В XIV–XVIII вв.

3.1. Материальная культура сельского населения. Типология поселений. Роль земельной реформы XVI века в формировании новых типов поселений и перепланировке существующих. Укрепление сельских поселений.

Организация фольварков. Возникновение застенков. Местечки – новый тип поселений. Размеры и планировка сельских усадеб. Веночные дворы. Сельское жилище: типы, конструкция, материалы, интерьер. Сословная дифференциация жилищ. Жилой дом шляхты. Дома на подклетах.

Характерные конструктивные особенности господских домов. Многоклетный способ возведения домов XIV–XVI вв. Планировка усадеб XVII–XVIII вв. Интерьер феодального жилища. Застройка дворов и фольварков. Свирны, сырники, погреба, скарбницы, «вазоўні», винокурни, бани. Постройки гуменного комплекса.

Деревообрабатывающие ремесла: плотницкое дело, столярное, бондарное, долбленое ремесло. Технологические приемы обработки древесины. Инструментарий. Ударные, строгальные инструменты. Традиционные измерительные приспособления. Основная столярная продукция. Бондарное и ремесло: материал, технология, типология изделий. Изделия из коры, луба, мочала.

Гончарство. Технология подготовки формовочного теста. Приемы формовки изделий на гончарном круге. Появление ножного гончарного круга. Гончарные горны.

Стеклоделие. Сырьевая база ремесла. Продолжение традиций древнерусского стекловарения (XIV–XV вв.). Эволюция стеклоделия. Распространение стеклянной посуды. Появление гут (1498 г.). Вотчинные гуты и мастерские. Появление мануфактур. Стеклянные клейма-печатки и клейма-гербы.

Плетение, ткачество, вышивка. Превращение ткачества в ремесло на сбыт. (XVII в.). Сырьевая база ткачества. Орудия обработки сырья.

Технология производства тканей. Ассортимент местных тканей. Сукноделие. Обработка кож. Юфть, сафьян.

Традиционные сельские промыслы и ремесла XIV–XVIII вв. Бортничество и пчеловодство. Цехи и братства бортников. Инвентарь и приспособления бортника. Колодное пчеловодство. Распространение ульев.

Рыболовство. Способы лова рыбы и рыболовецкие снасти и инвентарь. Производство и обработка железа. Изготовление сельскохозяйственных орудий труда и предметов ежедневного быта. Появление новых промыслов. Производство угля, дегтя, смолы, поташа. Существование в деревне мукомольного промысла, камнесечного дела. Сплавной промысел. Стекланные гуты и производство стекла в феодальных усадьбах.

Производство металла. Сырьевая база. Выплавка железа в глинобитных домницах. Рудники и гуты. Трехколесные рудни. Технология выплавки металла. Приспособления и инструментарий сельского металлурга и кузнеца.

3.2. Материальная культура позднесредневекового города.

Планировочная структура и застройка. Великокняжеские и частновладельческие города. Планировка городов XIV–XVI вв. Переход к радиально-кольцевой планировке. Система обороны городов. Замковое строительство. Городская застройка. Типы жилищ рядовых горожан. Конструктивные особенности, реконструкция внешнего вида, внутренняя планировка, интерьер, изразцовые печи. Жилища богатых горожан (княжеские и шляхетские дома). Постройки усадебного комплекса: материал, конструкция, назначение.

Общественные постройки в городах и местечках: корчма, торговые ряды, ратуша, аптека.

Городское ремесло. Структурная классификация ремесленных профессий. Организация и номенклатура городского ремесла. Ремесленные братства и староства. Возникновение цеховых организаций. Цеховые статуты.

Кузнечная обработка железа. Технологические операции и кузнечный инструментарий. Ассортимент и типология кузнечной продукции. Обработка цветного металла и ювелирное мастерство. Специализация ремесла. Исчезновение восточнославянских типов украшений. Сокращение ассортимента. Появление новых видов изделий. Культовое литье (кресты, иконы, оклады). Литье колоколов. Бытовая металлическая утварь. Чеканка монеты. Полоцкий монетный двор.

Городское гончарство. Специализация ремесла. Цеховая организация ремесла. Объединение с представителями других

специальностей. Усовершенствование технологии гончарства. Производство строительной и архитектурно-декоративной керамики (кирпич, черепица, плитки пола, изразцы). Керамическая пластика (игрушки, курительные трубки, скульптура). Экспорт керамической продукции в страны Восточной и Западной Европы. Импорт гончарных изделий. Выход гончарства на общеевропейский уровень (XVII в.). Белорусские гончары в Москве и России.

Обработка дерева и кости. Схожесть техники обработки материалов. Использование токарного станка. Инструментарий резчика по дереву и кости. Продукция косторезов (навершия рукоятей, накладки, предметы туалета, мелкая культовая и светская пластика). Шахматы и шашки.

Развитие плотницкого дела, специализация ремесла. Бондарная утварь. Столярная обработка древесины. Производство мебели. Деревянная утварь, вещи. Бытовые назначения. Транспортные средства (лодки, ладьи, учаны; сани, телеги, лыжи и пр.). Обработка кож и кожевенно-сапожное дело.

Основные этапы в развитии городской культуры ВКЛ. Переработка восточнославянских традиций и возникновение феномена новой городской культуры. Проникновение и расширение традиций католической культуры. «Золотой век» городской культуры (вторая половина XVI – середина XVII вв.). Развитие культуры ВКЛ в русле западноевропейской культуры (вторая половина XVII – конец XVIII вв.). Архитектурные стили позднего средневековья: готика, барокко, классицизм, рококо в памятниках белорусской архитектуры IX–XVIII вв.

3.3. Одежда населения средневековой Беларуси. Функции одежды. Факторы, влияющие на ее развитие. Основные типы костюма. Основные этапы в развитии белорусского женского костюма до XVIII в. Его основные элементы: кашуля, панева, фартук, сарафан, спадница, андарак, кабат, саян, сукман, летник, юпа. Верхняя одежда: свита, кажух, вилайне, плащ, шуба, латуха, торлоп, сукня, латуха. Женские головные уборы: веночки, чепцы, полотенчатые головные уборы. Основные виды тканей: льняные, суконные, шелковые, бархатные. Основные этапы в развитии белорусского мужского костюма X–XVIII в. Его основные элементы: кашуля, наговицы, кабат, жупан, пояса. Верхняя одежда: свита, кожух, плащ, шуба, кунтуш, кафтан, епанча, копеньяк, делия, ферязь, доломан, чамара. Головные уборы: шапка, колпак, кучма, шлык, магерка, капелюш, рогативка. Обувь: поршни, черевики, сапоги, туфли, башмаки, лапти.

3.4. Средневековое оружие. Оружие и доспехи. Типология оружия. Виды холодного оружия. Рубящее и колющее оружие: меч, сабля, палаш, кончар, кинжал, шпага, корд, топор, секира, копье, пика, алебарда, бердыш, протазан. Ударное оружие: палица, булава, пернач,

кистень, клевец. Метательное и стрелковое оружие: сулица, лук, арбалет, разновидности стрел. Защитное снаряжение: кольчуга, пластинчатый и чешуйчатый панцирь, кираса, рыцарские латы, максимилиановский доспех. Типы шлемов: конический, конусообразный, шаллер, хундскулгель, морион. Разновидности щитов: круглый, миндалевидный, треугольный, павеза. Ручное огнестрельное оружие: кулеврина, ручница, пищаль, гаковница, самопал, аркебуза, мушкет, карабин, петриналь.

3.5. Средневековая белорусская кухня. Состав пищи. Отличия в питании господствующего сословия и крестьян. Мучные изделия, ассортимент. Каши, кисели, первые блюда. Мясные продукты и их ассортимент. Удельный вес мяса в питании шляхты и крестьян. Молочные продукты. Рыба на столе белорусов. Ягоды и фрукты. Роль овощей в питании белорусов. Употребление приправ и пряностей. Привозные сладости. Мёд и напитки из мёда. Пивоварение. Квасы. Винокурение. Водка и вина. Пиршества феодалов.

Домашняя утварь. Деревянная утварь. Тара для жидких и сыпучих тел, хранения овощей (бочка, кадка, дежа, ночвы, кубел, ведра, скрыни). Деревянная посуда: долбленая, точеная, резная. Плетеная посуда.

Ассортимент глиняной кухонной и столовой посуды XIV–XVI вв.: типология и терминология. Исчезновение орнаментики. Появление обваренной и ангобированной посуды. Новые виды керамической посуды конца XV–XVI вв. (полумисы, тарелки, рынки). Поливная и мореная керамика. Возвращение орнаментики. Рейнский каменный товар. Роспись посуды в XVII веке.

Глиняные сосуды для напитков: жбаны, штофы, бутылки, кумганы. Столовая утварь социальных верхов. Фарфоровая и фаянсовая посуда.

Металлическая посуда из золота и серебра, медная посуда. Стеклянная посуда XIV–XV вв. и ее типология (стеклянницы, стопки, килишки). Увеличение ассортимента стеклянной посуды в XVI–XVIII вв. Появление кубков, флетов, чар и чарок. Сосуды для транспортировки напитков (кварты, бутли, бутылки, штофы). Усложнение декора посуды в XVII–XVIII вв.: роспись золотом, цветными эмалями, гравировка, шлифовка и резьба. Посуда из «богемского хрусталя». Поступление в ВКЛ и высокохудожественной стеклянной посуды из Европы.

Раздел 4. МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА НАСЕЛЕНИЯ БЕЛАРУСИ (XIX – НАЧАЛО XX вв.)

4.1. Сельские поселения. Типы сельских поселений: деревня, застенки, околица, фольварок, выселок, хутор. Варианты планировки. Линейная и бессистемная планировка. «Уставные» деревни. Многоуличные типы сельских поселений: Т-образные, крестообразные, радиально-лучевые. Размеры населённых пунктов на Полесье, в Центральной Беларуси и Поозерье. Памятники архитектуры сельских поселений. «Образцовые» проекты православных деревянных храмов. Костёлы. Колокольни и каплицы, их разновидности.

4.2. Город и местечко. Реорганизация и реконструкция планировки городов и местечек в начале XIX века. Лучевая и квартальная планировка. Вовлечение городов и местечек Беларуси в систему промышленной и транспортной инфраструктуры России. Центр и рабочие предместья. Строительство доходных домов. Традиции русского зодчества в культовом строительстве Беларуси. Костёлы. Гражданское строительство. Магазины, биржи, банки, промышленные предприятия, здания городских дум, присутствий, земских собраний и волостных управ. Театры. Манежи и велотреки, стадионы и площадки для тенниса и крокета. Кегельбан и гимнастические корты. Мужские и женские семинарии, гимназии, уездные училища. Трактиры и рестораны. Гостиничные комплексы. Больницы. Железнодорожные вокзалы. Памятники и монументы.

4.3. Крестьянская усадьба. Планировка усадьбы. Веночный и погонный дворы. Двор с несвязанными постройками. Хозяйственные строения. Клеть, стопка, склеп, гумно, сушня, пуня, баня, хлев, мельница. Крестьянская изба. Подготовка леса к строительству избы. «Кругляк», «дыля», «брус». Способы крепления венков избы: «в чашку», «простой замок», «в каню», «чистый угол», «в шулы». Фундамент. Пол. Потолок. Крыша. Крыльцо. Однокамерные, двухкамерные и трёхкамерные строения. Трёхкамерное жильё усложнённой планировки. Избы-пятистенки. Интерьер крестьянской избы. Печь, кочережник, «бабин угол», конь, пол и полаты, покуть. Мебель: стол, лавки, «услоны», «зэдлики», «куфар». Лучник.

4.4. Мещанская усадьба. Деревянное жильё горожанина. Техническое переосмысление традиционных конструкций: замена кругляка отесанными брусами, чистый угол, увеличение оконных проёмов. Новые элементы пластики. Карнизы, наличники, шалёвка. Отображение в дереве стилистики городской архитектуры. Типы городского жилья XIX – начала XX вв. Прихожая, кухня, жилые помещения, веранда и кладовка – основные типы помещений. Дом,

флигель, хлев с дровяником, огород и сад – основные составляющие усадьбы горожанина.

4.5./ Помещичья усадьба. Дворцово-усадебные комплексы помещиков. Цветник, парк, сад и сажалка. Основные типы хозяйственных строений: дом старосты, «компас», гумно, хлев, колодец, «свиран». Усадебный дом с флигелями. Сени. Печи-грубки. Мансарда. Основные покои: зал, спальня, гостиная, детская, кабинет, комната для прислуги. Внутреннее убранство дома: обои, ковры, гобелены, картины, зеркала, люстры, оружие на стенах. Мебель. Различия в материалах, конструкции, строительных приемах, планировке, интерьере жилища магнатов и мелкопоместной шляхты.

4.6. Одежда крестьян и горожан. Традиционный женский костюм: рубаха, «андарак», фартук, безрукавка. Традиционный мужской костюм: рубаха, «ноговицы», «комизелька». Верхняя одежда крестьян. Свитка, сермяга, бурка, бурнос, кожух, жупан. Головные уборы крестьян. Намитка, скиндочка, платок, венок, чепец, магерка, «облоуха». Обувь крестьян. Лапти прямого и косоного плетения. Боты, асташи, черевички, полусапожки, деревянники. Региональные особенности традиционной одежды. Одежда горожан. Одежда купеческого сословия. Особенности одежды купцов в провинции и губернских городах. Одежда модных купцов-франтов. Бальная и выходная одежда молодых купчих. Женские и мужские причёски купцов. Обувь купцов. Сочетание модного и традиционного в мещанском костюме: пиджаки и долгополые сюртуки, брюки навыпуск и заправленные в сапоги и т.д. Верхняя одежда. Головные уборы. Обувь мещан. «Фабричный костюм». Костюм прислуги и извозчиков.

4.7. Одежда социальных верхов. Влияние французской и английской моды на шляхетский костюм во второй половине XVIII в. Новые элементы в мужском костюме: камзол, кюлоты, панталоны, жилет, фрак, сюртук, чулки. Головные уборы: треугольные и круглые шляпы, цилиндры. Аксессуары мужского костюма: галстуки, перчатки, трости, украшения. Мужские причёски и парики. Состав, покрой и цветовые сочетания женского костюма: роброн, корсаж, панье, фишмы, пелерины, пеньюары, рединготы, карако. Стилевые особенности женского костюма. Украшения. Прическа и парики. Головные уборы: капоры, шляпы, чепцы. Обувь: башмаки, туфли, ботинки. Перемены в мужском и женском костюме во второй половине XIX – начале XX в.: упрощение, демократизация, ориентация на удобство. Мужской костюм: сорочки, пиджаки, сюртуки, фраки, жилетки, визитки, смокинги, брюки. Обувь. Головные уборы. Прически. Аксессуары: перчатки, трости, зонты, портсигар, очки, монокли, часы. Женский костюм: платья, юбки, блузки, кофты, жакеты, амазонки. Аксессуары: шарфы, шали, перчатки, веера, зонты. Украшения. Прически.

4.8. Форменная одежда. Развитие военной форменной одежды в конце XVIII – начале XX в. Камзол, колет, ментик, доломан, мундир, китель, гимнастерка. Лосины, брюки, панталоны, рейтузы, чикчиры. Епанча, шинели, пальто, плащи, тужурки. Треугольные шляпы, кивера, каски, фуражки. Знаки различия: галуны, шевроны, эполеты, погоны. Правила ношения военной форменной одежды. Знаки отличия Российской империи в конце XVIII – начале XX веков. Одежда православного, католического, протестантского, иудейского и мусульманского духовенства. Костюм студентов и гимназистов. Костюм чиновников, служащих и полицейских.

4.9. Кухня. Традиционная кухня белорусов. Растительная и животная пища. Каши. Мучные блюда. Хлеб и его виды: «пирог», «половый», «мякинный». Блины и оладья, клёцки, затирка, лапша, кулеш, жур. Блюда из овощей. «Капуста», «бураки», борщ, щавель. Блюда из картофеля. Картофель печеный, «в мундирах», комы, бабка, клёцки, картофельная яичница. Мясные и молочные блюда. Простокваша, сметана, творог, масло. «Мясо печистое», колбасы, «верещака», холодец. Рыба. Напитки. Квас, пиво, медовуха, соки и компоты. Сезонные особенности питания. Особенности питания горожан. Общественное питание (корчма, постоялый двор, гостиница). Пища социальных верхов. Влияние зарубежной кухни.

4.10. Основные занятия. Промыслы и ремесла. Земледелие. Сельскохозяйственные орудия труда. Особенности витебской и полесской сохи. Плуг, резак, рало, борона-смык, кука. Орудия уборки урожая: серпы, косы, вилы, грабли, цепа. Животноводство. Садоводство и огородничество. Домашние ремесла и промыслы. Собирательство. Рыболовство и охота. Бортничество. Лесохимические промыслы. Кузнечное ремесло, деревообработка, ткачество, плетение, обработка кожи и мехов. Гончарство. Городское ремесло и его специализация. Торговля.

4.11. Оружие. Форменное холодное оружие: шпаги, палаши, сабли, шашки, тесаки, кортики, штыки, пики. Стрелковое огнестрельное оружие, его разновидности и спецификация: штуцер, ружье, карабин, винтовки Бердана, Мосина, револьверы и пистолеты. Пулемёты.

4.12. Транспорт. Зимний и летний транспорт крестьян. «Колёса», «можары», «раскаты», «брички», «сани-розвальни», «кары», «возки». Типология повозок: кареты, рыдваны, коляски, тарантасы, дорожки, линейки, шарабаны. Организация пассажирских перевозок. Дилижансы, конки, трамваи, автомобили, железнодорожные поезда. Водный транспорт. Челны, шугалеи, дощатые лодки.

ЛИТЕРАТУРА

Основная:

1. Археалогія Беларусі. У 4-х т. Т.1. Мн., 1997, Т. 2. – Мн., 1999, Т. 3. – Мн., 2000; Т. 4. – Мн., 2001.
2. Беларусь: У 8 т. Т.1: Прамысловыя і рамесныя заняткі. – Мн., 1995. Т. 2: Дойлідства. – Мн., 1997; Т.4. Вытокі і этнічнае развіццё. – Мн., 2001.
3. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 1. Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. – Мн., 2000.
4. Древняя одежда народов Восточной Европы. – М., 1986.
5. Локотко А.И. Белорусское народное зодчество. – Мн., 1991.
6. Маленко Л.І. Беларускі народны касцюм. – Мн., 2001.
7. Молчанова Л.А. Материальная культура белорусов. – Мн., 1968.
8. Молчанова Л.А. Очерки материальной культуры белорусов XVI–XVIII вв. – Мн., 1981
9. Промыслы і рамёствы Беларусі. – Мн., 1984.
10. Титов В.С. Историко-этнографическое районирование материальной культуры белорусов. – Мн., 1983.
11. Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына: Беларусь. Традыцыйна-бытавая культура. – Мн., 1997.
12. Чантурыя В.И. История архитектуры Белоруссии. – Мн., 1977.
13. Этнаграфія Беларусі. Энцыклапедыя. – Мн., 1989.

Дополнительная:

1. Андреева Р.П. Энциклопедия моды. – Спб., 1997.
2. Археалогія і нумізматэка Беларусі. Энцыклапедыя. – Мн., 1993.
3. Бандарчык В. К. Беларускае народнае жыллё. – Мн., 1973.
4. Беларускае народнае адзенне. – Мн., 1975.
5. Бехайм В. Энциклопедия оружия. – Спб., 1995.
6. Болотин Д.Н. Советское стрелковое оружие. – М., 1990.
7. Браім І.М. Рыбалоўства ў Беларусі. – Мн., 1976.
8. Возникновение и развитие земледелия. – М., 1967.
9. Вуглік І.Р. Ежа старабеларускай шляхты XVII–XVIII вв.: структура, дынаміка // Весці БДПУ. Сер. 2. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія, 2005, № 3. – С. 97–101.
10. Гісторыя беларускага мастацтва: У 6 т. Т. 2. – Мн., 1988.
11. Глінко А.С. Русский форменный костюм XVIII – начало XX вв. – Л., 1989.
12. Грицкевич А.П. Частновладельческие города Белоруссии (XIV–XVIII вв.).
13. Гурин М.Ф. Древнее железо Белорусского Поднепровья. – Мн. 1982.
14. Гурин М.Ф. Кузнечное ремесло Полоцкой земли IX–XIII вв. – Мн. 1987.
15. Гурков В.С., Терехин С.Ф. Бортничество в Белоруссии. – Мн., 1980.

16. Древняя одежда народов Восточной Европы. – М., 1986.
17. Древняя Русь: город, замок, село. – М., 1985.
18. Древняя Русь: зодчество, культура, быт. – М., 1996.
19. Дучыц Л.У. Касцюм жыхароў Беларусі Х–ХІІІ стст. – М., 1995.
20. Жук А.Б. Винтовки и автоматы. – М., 1988.
21. Жук А.Б. Революеры и пистолеты. – М., 1990.
22. Загорульский Э.М. Древняя история Белоруссии. – Мн., 1977.
23. Зайкоўскі Э.М., Тычка Г. М. Старадаўняя беларуская кухня. – Мн., 1995.
24. Здановіч Н.І. Беларуская паліваная кераміка ХІ–ХVІІ стст. – Мн., 1993.
25. Кес Д. Стили мебели. – Будапешт, 1979.
26. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие. Вып. 1–3. – М-Л., 1966, 1971.
27. Коробушкина Т.Н. Земледелие на территории Беларуси Х–ХІІІ вв. – Мн., 1979.
28. Краснов Ю.А. Древние и средневековые пахотные орудия в Восточной Европе. – М., 1987.
29. Краснов Ю.А. Раннее земледелие и животноводство в лесной полосе Восточной Европы. – М., 1971.
30. Краўцэвіч А.К. Гарады і замкі Беларускага Панямоння. – Мн., 1991.
31. Кулагин А.Н. Архитектура дворцово-усадебных ансамблей Беларуси. – М., 1989.
32. Кулагин А.Н. Архитектура и искусство рококо в Беларуси. – Мн., 1989.
33. Курилович А.Н. Белорусское народное ткачество. – Мн., 1981.
34. Кушнярэвіч А.К. Культуравае дойдства Беларусі ХІІІ–ХVІ стст. – Мн., 1993.
35. Лакотка А.І. Нацыянальныя рысы беларускай архітэктуры. – Мн., 1999.
36. Лакотка А.І. Мясцічкі Беларусі: Пабудовы гарадоў і вёсак Беларусі // Мастацтва, 1998, № 10. – С. 67–72.
37. Левко О.Н. Средневековое гончарство северо-восточной Беларуси. – Мн., 1992.
38. Мальдзіс А.І. Беларусь у лютэрку мемуарнай літаратуры ХVІІІ ст.: нарысы быту і звычаяў. – Мн., 1982.
39. Мерцалова М.Н. История костюма. – М., 1972.
40. Милюченко С.А. Белорусское народное гончарство. – Мн., 1984.
41. Народная сельскагаспадарчая тэхніка беларусаў. – Мн., 1974.
42. Промыслы і рамёствы Беларусі. – Мн., 1984.
43. Раманюк М.Ф. Беларускае народнае адзенне. – Мн., 1981.
44. Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель в Х–ХІV вв. // МИА. 1967. № 140.
45. Раппопорт П.А. Зодчество Древней Руси. – Л., 1986.
46. Рыболовство и морской промысел в эпоху мезолита – раннего металла в лесной и лесостепной полосе Восточной Европы. – Л., 1991.

47. Седов В.В. Восточные славяне в VI–XIII вв. – М., 1982.
48. Семенов С.А. Первобытная техника // Материалы и исследования по археологии СССР, 1957, № 54.
49. Сергачев С.А. Белорусское народное зодчество. – Мн., 1992.
50. Скарына і яго эпоха. – Мн., 1990.
51. Терехин С.Ф. Охота в Белоруссии. – Мн., 1986.
52. Ткачоў М.А. Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі IX–XIII стст. – Мн., 1970.
53. Ткачоў М.А. Замкі Беларусі. – Мн., 1987.
54. Трусов О.А. Памятники манументального зодчества Белоруссии XI–XII вв. – Мн., 1988.
55. Шаблюк В.У. Сельскія паселішчы Верхняга Панямоння XIV–XVIII стст. – Мн., 1996.
56. Якимович Ю.А. Зодчество Беларуси XVI – середины XVIII вв. – Мн., 1991.
57. Яніцкая М.М. Беларускае шкло (XVI–XIII стст.). – Мн., 1977.
58. Яніцкая М.М. Вытокі шklarобства Беларусі. – Мн., 1980.

**Тематический план
курса «История материальной культуры Беларуси»
(III курс, 5 семестр)**

№ п/п	Название темы	Лекции	Семинарские занятия	КСР
1.	Изучение истории материальной культуры	2	–	–
2.	Материальная культура племён на территории Беларуси в доиндоевропейское время	4	–	–
3.	Материальная культура первобытных охотников и рыболовов в каменном и бронзовом веке	–	2	–
4.	История балтского и славянского населения на территории Беларуси	2	–	–
5.	Материальная культура населения в раннем железном веке и в раннем средневековье	–	2	–
6.	Материальная культура сельского населения в IX–XVIII стст.	4	–	–

7.	Материальная культура феодальных замков в X–XVIII вв.	4	–	–
8.	История материальной культуры феодального города	8	–	–
9.	Одежда населения средневековой Беларуси	4	4	–
10.	Вооружения средневекового войска	2	–	–
11.	Пища в жизни древнего и средневекового жителя Беларуси	2	4	–
12.	Архитектура Беларуси в X–XVIII вв.	4	4	–
13.	Материальная культура восточнославянского средневекового города в Западных землях Руси в X–XIII вв.	–	2	–
14.	Поселения Беларуси XIV–XVIII вв.	–	2	–
15.	Ремёсла и промыслы населения Беларуси в XIV–XVIII вв.	–	2	–
		36	22	

**Семинарские занятия по курсу
«История материальной культуры Беларуси»
(III курс, 5 семестр)**

Семинар 1.

**Материальная культура первобытных охотников и рыболовов
в каменном и бронзовом веке**

1. Охота:

- способы охоты в палеолите;
- охота в мезолите;
- неолит, охота по данным археологии;
- развитие охоты в бронзовом и раннем железном веках.

2. Рыболовство:

- способы рыболовства в первобытном обществе;
- орудия для рыбной ловли и рыболовные снасти.

3. *Техника сельского хозяйства:*

- пахотные орудия;
- орудия боронования;
- орудия ручной обработки почвы;
- орудия уборки урожая.

ЛИТЕРАТУРА

1. Археология Беларуси: У 4 –х тамах. Т. 1. – Мн., 1997.
2. Возникновение и развитие земледелия. – М., 1967.
3. Кларк Г. Доисторическая Европа: экономический очерк. – М., 1953.
4. Краснов Ю.А. Древние и средневековые пахотные орудия в Восточной Европе. – М., 1987.
5. Краснов Ю.А. Раннее земледелие и животноводство в лесной полосе Восточной Европы. – М. 1971.
6. Липс Ю. Происхождение вещей. – М., 1954.
7. Рыболовство и морской промысел в эпоху мезолита – раннего металла в лесной и лесостепной полосе Восточной Европы. – Л., 1991.
8. Семенов С.А. Первобытная техника // Материалы и исследования по археологии СССР, 1957, №54.

Семинар 2.

Материальная культура населения в раннем железном веке и в раннем средневековье

1. *Типы населений, топографическая планировка:*

- типология поселения;
- планировка;
- сельское жилье V–XIII вв.;
- жилища раннего железного века;
- жилье X–VIII вв.;
- жилье IX–XIII вв.

2. *Земледелие:*

- системы земледелия, состав земледельческих культур;
- орудия обработки почвы;
- орудия уборки урожая;
- приспособления для переработки урожая.

3. *Ремесла и промыслы славянского населения Беларуси:*

- присваивающие промыслы;

- домашние промыслы (пряжение, ткачество, бортничество);
- сельское ремесло (добыча и обработка металла, гончарство, ювелирное ремесло, деревообработка)

ЛИТЕРАТУРА

1. Археалогія Беларусі: У 4-х тамах. Т. 2. – Мн., 1999: Т. 3. – Мн., 2000.
2. Гурин М.Ф. Древнее железо Белорусского Поднепровья. – Мн. 1982.
3. Гурин М.Ф. Кузнечное ремесло Полоцкой земли IX–XIII вв. – Мн. 1987.
4. Коробушкина Т.Н. Земледелие на территории Беларуси X–XIII вв. – Мн., 1979.
5. Краснов Ю.А. Раннее земледелие и животноводство в лесной полосе Восточной Европы. – М. 1971.
6. Терехин С.Ф. Охота в Белоруссии. – Мн., 1986.
7. Успенская А.В. Металлургическое производство по материалам древнерусских селищ // Очерки по истории древнерусской деревни. X–XIII вв.

Семинар 3.

Материальная культура восточнославянского средневекового города в Западных землях Руси в X–XIII вв.

1. *Основные принципы формирования городской территории:*
 - топография поселений;
 - основные структурные части города;
 - эволюция системы обороны городов.
2. *Планировка и застройка:*
 - развитие планировочной структуры;
 - застройка (эволюция домостроительства);
 - архитектура богатого городского жилища.
3. *Хозяйственная жизнь восточнославянского города:*
 - город и сельскохозяйственная округа на Руси в IX–XIII вв.
 - ремёсла и промыслы;
 - внешняя и внутренняя торговля.
4. *Культурная жизнь города:*
 - письменность по данным археологии;
 - прикладное искусство;
 - культовое зодчество;

- живопись и графити;
- игры, досуг населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Археалогія Беларусі: У 4-х тамах. Т. 3. – Мн., 2001.
2. Археалогія і нумізматыка Беларусі. Энциклапедыя. – Мн., 1993.
3. Бубенько Т.С. Средневековый Витебск. Посад Нижний замок X – первой половины XIV вв. – Витебск, 2004.
4. Бубенько Т.С., Русецкий А.В. История и материальная культура Витебска X–XVIII вв. – Витебск, 2003.
5. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 1. Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. – Мн., 2000.
6. Древняя Русь: город, замок, село. – М., 1985.
7. Древняя Русь: зодчество, культура, быт. – М., 1996.
8. Загарульскі Э.М. Заходняя Русь: IX–XIII стст. – Мн., 1998.
9. Зверуго Я.Г. Верхнее Понёманье в IX–XIII вв. – Мн., 1989.
10. Лысенко П.Ф. Туровская земля IX–XIII вв. – Мн., 1974.
11. Раппопорт П.А. Зодчество Древней Руси. – Л., 1986.
12. Раппопорт П.А. Строительное производство древней Руси X–XIII вв. – Спб, 1994.
13. Тихомиров М.Н. Древнерусские города. – М., 1956.
14. Ткачоў М.А. Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі IX–XIII стст. – Мн., 1970.
15. Штыхов Г.В. Города Полоцкой земли (IX–XII вв.). – Мн., 1978.

Семинар 4. Поселения Беларуси XIV–XVIII вв.

1. Типология поселений:

- сельские поселения;
- местечки;
- феодальные усадьбы-замки;
- города (великокняжеские, частновладельческие).

2. Развитие планировочной структуры поселений:

- топография и планировка сельских поселений;
- планировка феодальной усадьбы-замка;
- основные принципы планировочной структуры средневекового города.

3. Застройка поселений. Постройки XIV–XVIII вв.:

- жилища и хозяйственные постройки сельского населения;

- характеристика построек усадебного комплекса феодалов;
- эволюция городского домостроения XIV–XVIII вв.;
- строительная техника и строительные материалы; различия в сооружении жилищ в зависимости от социального положения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Археалогія Беларусі. У 4-х т. – Т. 4. – Мн., 2001.
2. Беларусы. У 8 тт. Т. 2. Дойлідства. – Мн., 1997.
3. Бандарчык В. К. Беларускае народнае жыллё. – Мн., 1973.
4. Локотко А.И. Белорусское народное зодчество. – Мн., 1991.
5. Лакотка А.І. Мясцічкі Беларусі: Пабудовы гарадоў і вёсак Беларусі // Мастацтва, 1998, № 10. – С. 67–72.
6. Молчанова Л.А. Очерки материальной культуры белорусов XVI–XVIII вв. – Мн., 1981.
7. Сергачев С.А. Белорусское народное зодчество. – Мн., 1992.
8. Титов В.С. Историко-этнографическое районирование материальной культуры белорусов. – Мн., 1983.
9. Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына: Беларусь. Традыцыйна-бытавая культура. – Мн., 1997.
10. Шаблюк В.У. Забудова прынеманскіх мястэчак у XVI–XVIII стст. // Гістарычна-археалагічны зборнік, 1995, № 6. – С. 242–256.
11. Шаблюк В.У. Сельскія паселішчы Верхняга Панямоння XIV–XVIII стст. – Мн., 1996.

Семинар 5.

Ремёсла и промыслы населения Беларуси в XIV–XVIII вв.

1. Сельское ремесло XIV–XVIII вв.:

- добыча металла и металлообработка;
- деревообрабатывающее ремесло;
- гончарство;
- стеклоделие;
- прядение и ткачество.

2. Сельские промыслы:

- охота;
- рыбная ловля;
- бортничество;
- смолокурение и пр.

3. *Городское ремесло в позднем средневековье:*

- организация городского ремесла;
- кузнечное ремесло и ассортимент;
- бронзолитейное ремесло и его специализация;
- основные направления развития керамического производства и их характеристика;
- деревообработка и её основные ремесленные специальности;
- обработка кости, камня, янтаря;
- кожевенно-сапожное дело.

ЛИТЕРАТУРА

1. Археалогія Беларусі. У 4-х т., Т. 3. – Мн., 2000; Т. 4. – Мн., 2001.
2. Беларусы: У 8 т. Т. 1: Прамысловыя і рамесныя заняткі. – Мн., 1995.
3. Браім І.М. Рыбалоўства ў Беларусі. – Мн., 1976.
4. Гурков В.С., Терехин С.Ф. Бортничество в Белоруссии. – Мн., 1980.
5. Калядзінскі Л.У. Матэрыяльная культура гарадоў Беларусі ў Х–ХVII стст. (генезіс і станаўленне) // Труды VI Международного Конгресса славянской археологии. Средневековый славянский город. – М., 1997.
6. Курилович А.Н. Белорусское народное ткачество. – Мн., 1981.
7. Милюченко С.А. Белорусское народное гончарство. – Мн., 1984.
8. Молчанова Л.А. Очерки материальной культуры белорусов XVI–XVIII вв. – Мн., 1981.
9. Народная сельскагаспадарчая тэхніка беларусаў. – Мн., 1974.
10. Промыслы і рамёствы Беларусі. – Мн., 1984.
11. Яніцкая М.М. Беларускае шкло (XVI–XIII стст.). – Мн., 1977.
12. Яніцкая М.М. Вытокі шкларобства Беларусі. – Мн., 1980.
13. Терехин С.Ф. Охота в Белоруссии. – Мн., – 1986.

Семинар 6.

Одежда населения средневековой Беларуси X–XVIII вв.

1. *Одежда жителей Беларуси в X–XIII вв.:*

- женская одежда;
- мужская одежда;
- обувь;
- украшения.

2. *Одежда сельского населения Беларуси XIV–XVIII вв.:*

- женская одежда;
- мужская одежда;
- головные уборы, аксессуары;
- обувь.

3. *Одежда шляхты и горожан XIV–XVIII вв.:*

- мужская одежда;
- женская одежда, влияние европейской моды;
- головные уборы и аксессуары;
- типология обуви.

4. *Основные виды тканей и их характеристика:*

- сырьё;
- домотканые ткани;
- фабричные ткани;
- импортные ткани.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева Р.П. Энциклопедия моды. – Спб., 1997.
2. Беларускае народнае адзенне. – Мн., 1975.
3. Древняя одежда народов Восточной Европы. – М., 1986.
4. Дучыц Л.У. Касцюм жыхароў Беларусі X–XIII стст. – М., 1995.
5. Курилович А.Н. Белорусское народное ткачество. – Мн., 1981.
6. Маленко Л.І. Беларускі народны касцюм. – Мн., 2001.
7. Мальдзіс А.І. Беларусь у лютэрку мемуарнай літаратуры XVIII ст.: нарысы быту і звычаяў. – Мн., 1982.
8. Мерцалова М.Н. История костюма. – М., 1972.
9. Молчанова Л.А. Очерки материальной культуры белорусов XVI–XVIII вв. – Мн., 1981
10. Раманюк М.Ф. Беларускае народнае адзенне. – Мн., 1981.

Семинар 7.

Белорусская средневековая кухня

1. *Ассортимент продуктов питания населения в древности и раннем средневековье.*
2. *Продукты питания белорусов в XIV–XVIII вв. и их характеристика:*
 - растительные продукты питания;
 - мясные продукты;
 - молочная пища.

3. *Основные блюда белорусской кухни:*
 - каши;
 - супы мясные рыбные блюда;
 - напитки.

4. *Культура питания:*
 - рацион шляхты;
 - крестьян.

5. *Кухонная и столовая утварь XI–XVIII вв.:*
 - кухонная утварь (горшки, латки, рылки, сковородки, магарты, упоковки, черпаки);
 - ассортимент столовой посуды;
 - глиняная, деревянная и плетеная тара;
 - посуда социальных верхов и горожан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Археалогія Беларусі. У 4-х т., Т. 3. – Мн., 2000; Т. 4. – Мн., 2001.
2. Вуглік І.Р. Ежа старабеларускай шляхты XVII–XVIII вв.: структура, дынаміка // Весці БДПУ. Сер. 2. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуроалогія, 2005, №3. – С. 97–101.
3. Зайкоўскі Э.М., Тычка Г.М. Старадаўняя беларуская кухня. – Мн., 1995.
4. Здановіч Н.І. Беларуская паліваная кераміка XI–XVII стст. – Мн., 1993.
5. Левко О.Н. Средневековое гончарство северо-восточной Беларуси. – Мн., 1992.
6. Мальдзіс А.І. Беларусь у лютэрку мемуарнай літаратуры XVIII ст.: нарысы быту і звычайў. – Мн., 1982.
7. Милюченков С.А. Белорусское народное гончарство. – Мн., 1984.
8. Молчанова Л.А. Очерки материальной культуры белорусов XVI–XVIII вв. – Мн., 1981
9. Цярохін С.Ф. У фокусе канкрэтнага факта: Праўда і мана пра ап’яняльныя напіткі. – Мн., 1988.
10. Яніцкая М.М. Беларускае шкло (XVI–XIII стст.). – Мн., 1977.

Семинар 8. Архитектура в X–XVII вв.

1. Византийские традиции в архитектуре X–XIII вв.:

- деревянное зодчество;
- каменные постройки общественного назначения;
- монументальные оборонительные сооружения.

2. Характеристика основных архитектурных школ древней Руси:

- Полоцкая архитектурная школа;
- Гродненская архитектурная школа;
- романские черты в древнерусской культовой архитектуре.

3. Готика на Беларуси:

- характерные особенности стиля;
- портреты отдельных памятников.

4. Барокко на Беларуси:

- особенности стиля на Беларуси. Виленское барокко;
- Барокко в архитектуре, мебели, посуде.

5. Рокайяльный стиль в архитектуре:

- сосуществование рококо с поздним барокко и классицизмом;
- стиль рококо в архитектуре и интерьере;
- рокайяльные мотивы в декоре мебели, утвари, гобеленов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гісторыя беларускага мастацтва: У 6 т. Т. 2. – Мн., 1988.
2. Загарульскі Э.М. Заходняя Русь: IX–XIII стст. – Мн., 1998.
3. Краўцэвіч А.К. Гароды і замкі Беларускага Панямоння. – Мн., 1991.
4. Кулагин А.Н. Архитектура и искусство рококо в Беларуси. – Мн., 1989.
5. Кулагин А.Н. Архитектура дворцово-усадебных ансамблей Беларуси. – М., 1989.
6. Кушнярэвіч А.К. Культуравае дойдства Беларусі XIII–XVI стст. – Мн., 1993.
7. Лакотка А.І. Нацыянальныя рысы беларускай архітэктуры. – Мн., 1999.
8. Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель в X–XIV вв. // МИА, 1967, № 140.

9. Раппопорт П.А. Зодчество Древней Руси. – Л., 1986.
10. Ткачев М.А. Замки Белоруссии. – Мн., 1980.
11. Ткачоў М.А. Замкі Беларусі. – Мн., 1987.
12. Трусов О.А. Памятники монументального зодчества Белоруссии XI–XVII вв. – Мн., 1988.
13. Чантурия В.И. История архитектуры Белоруссии. – Мн., 1977.
14. Якимович Ю.А. Зодчество Беларуси XVI – середины XVII вв. – Мн., 1991.

**Вопросы к зачёту
по курсу «История материальной культуры Беларуси»
(III курс, 5 семестр)**

1. Охота в каменном и бронзовом веках.
2. Рыболовство в каменном и бронзовом веках.
3. Техника сельского хозяйства в каменном и бронзовом веках.
4. Типы населений, топографическая планировка.
5. Земледелие в раннем железном веке и раннем средневековье.
6. Ремесла и промыслы славянского населения Беларуси.
7. Основные принципы формирования городской территории.
8. Планировка и застройка.
9. Хозяйственная жизнь восточнославянского города.
10. Культурная жизнь города.
11. Типология поселений.
12. Развитие планировочной структуры поселений.
13. Застройка поселений. Постройки XIV–XVIII вв..
14. Сельское ремесло XIV–XVIII вв.
15. Сельские промыслы XIV–XVIII вв.
16. Городское ремесло в позднем средневековье.
17. Одежда жителей Беларуси в X–XIII вв.
18. Одежда сельского населения Беларуси XIV–XVIII вв.
19. Одежда шляхты и горожан XIV–XVIII вв.
20. Основные виды тканей и их характеристика.
21. Ассортимент продуктов питания населения в древности раннем средневековье.
22. Продукты питания белорусов в XIV–XVIII вв. и их характеристика.
23. Основные блюда белорусской кухни.
24. Культура питания.
25. Кухонная и столовая утварь XI–XVIII вв.
26. Византийские традиции в архитектуре X–XIII вв.
27. Характеристика основных архитектурных школ древней Руси.
28. Готика на Беларуси.
29. Барокко на Беларуси.
30. Рокайальный стиль в архитектуре.

**Тэматычны план курса
«Гісторыя матэрыяльнай культуры Беларусі»
(ІІІ курс, 6 семестр)**

№ п/п	Назва тэмы	Лекцыі	Семінарскія заняткі	КСР
1.	Сельскія пасяленні ХІХ – пач. ХХ стст.	4	4	–
2.	Архітэктура беларускага горада ХІХ – пач. ХХ стст.	4	4	–
3.	Сядзіба ХІХ – пач. ХХ стст.	4	4	–
4.	Касцюм ХІХ – пач. ХХ стст.	4	4	–
5.	Кухня ХІХ – пач. ХХ стст.	4	4	–
6.	Асноўныя заняткі. Промыслы і рамёствы ХІХ – пач. ХХ стст.	4	–	–
7.	Зброя ХІХ – пач. ХХ стст.	4	–	–
8.	Транспарт ХІХ – пач. ХХ стст.	2	–	–
		30	20	–

**Семінарскія заняткі па курсу
«Гісторыя матэрыяльнай культуры Беларусі»
(ІІІ курс, 6 семестр)**

Семінар 1.

Сельскія пасяленні ХІХ – пачатку ХХ стст.

1. Тыпы сельскіх пасяленняў:

- а) вёска;
- б) засценак;
- в) ваколіца;
- г) фальварак;
- д) выселак;
- е) хутар;
- ж) сяло.

2. Варыянты планіроўкі беларускай вёскі:

- а) лінейная планіроўка;
- б) бессістэмная планіроўка;
- в) «устаўныя вёскі»;
- г) шматвулічныя тыпы сельскіх пасяленняў.

3. Памеры сельскіх пасяленняў:

- а) сельскія пасяленні на Палессі;
- б) сельскія пасяленні ў Цэнтральнай Беларусі;
- в) сельскія пасяленні ў Паазер'і.

4. Помнікі архітэктуры сельскіх пасяленняў:

- а) «узорныя» праекты праваслаўных драўляных храмаў;
- б) касцёлы;
- в) званіцы;
- г) капліцы.

ЛІТАРАТУРА

1. Архітэктура Беларусі. Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 1993.
2. Беларусь у малюнках Напалеона Орды. – Мн., 2001.
3. Волошин В.Ф., Зельтен Н.А. Словарь архитектурно-строительных терминов. – Мн., 1990.
4. Гісторыя беларускага мастацтва: у 6 Т. – Мн., 1985-1990.
5. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Т. 1–6. – Мн., 1984–1987.
6. Качаноўскі У.У. Гісторыя культуры Беларусі: Вучэбны дапаможнік – Мн., 1994.
7. Лазука Б.А. Гісторыя мастацтваў: Вучэбны дапаможнік. – Мн., 1996.
8. Лакотка А.І. Нацыянальныя рысы беларускай архітэктуры. – Мн., 1999.
9. Трусаў А.А. Старонкі мураванай кнігі: Манументальная архітэктура эпохі феадалізму і капіталізму. – Мн., 1990.
10. Чантурыя В.А. История архитектуры Белоруссии. – Мн., 1985.
11. Шчакаціхін М. Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва. – Мн., 1993.
12. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 Т. – Мн., 1984–1987.

Семінар 2.

Архітэктура беларускага горада XIX – пачатку XX стст.

1. Планіроўка беларускіх гарадоў:

- а) ліквідацыя фартыфікацыйных збудаванняў;
- б) упарадкаванне мяшчанскіх сядзіб;
- в) панаванне стылю ампір у горадабудаўніцтве;
- г) уплыў будаўніцтва чыгунак на забудову горада;
- д) фарміраванне рабочых прадмесцяў.
- е) будаўніцтва даходных дамоў

2. Культавыя помнікі гарадскога дойлідства:

- а) элементы класічных ордэраў у культурнай архітэктуры;
- б) эклектыка;
- в) уплыў стылю мадэрн на культурнае будаўніцтва.

3. Грамадскія помнікі гарадскога дойлідства:

- а) будынкі гарадскіх дум, прысутнасцей, земскіх сходаў;
- б) тэатры;
- в) семінарыі, гімназіі, павятовыя вучылішчы;
- г) Горацкая Акадэмія;
- д) тракціры і рэстарачыі;
- е) банкаўскія канторы;
- ж) купецкія і дваранскія сходы;
- з) бальніцы;
- і) вакзалы;
- к) помнікі і манументы.

ЛІТАРАТУРА

1. Архітэктура Беларусі. Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 1993.
2. Беларусь у малюнках Напалеона Орды. – Мн., 2001.
3. Волошин В.Ф., Зельтен Н.А. Словарь архитектурно-строительных терминов. – Мн., 1990.
4. Гісторыя беларускага мастацтва: у 6 Т. – Мн., 1985–1990.
5. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Т. 1-6. – Мн., 1984–1987.
6. Качаноўскі У.У. Гісторыя культуры Беларусі: Вучэбны дапаможнік – Мн., 1994.
7. Лазарев А.Г. История архитектуры и градостроительства России, Украина и Белоруссии XI–XX вв. – Ростов-на-Дону, 2003.
8. Лазука Б.А. Гісторыя мастацтваў: Вучэбны дапаможнік. – Мн., 1996.
9. Лакотка А.І. Нацыянальныя рысы беларускай архітэктуры. – Мн., 1999.
10. Трусаў А.А. Старонкі мураванай кнігі: Манументальная архітэктура эпохі феадалізму і капіталізму. – Мн., 1990.
11. Чантурыя В.А. История архитектуры Белоруссии. – Мн., 1985.
12. Шчакаціхін М. Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва. – Мн., 1993.
13. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 Т. – Мн., 1984–1987.
14. Якімовіч Ю.А. Помнікі мураванага грамадзянскага дойлідства Віцебска XIX – пачатку XX ст. – Мн., 1990.

Семінар 3.
Сядзіба XIX – пачатку XX стст.

1. Сялянская сядзіба.

1.1. Тэхніка пабудовы сялянскага жылля:

- а) зруб;
- б) фундамент;
- в) падлога;
- г) столь;
- д) страха;
- е) ганак;
- ж) веранда;
- з) упрыгожанні жылля.

1.2. Планіроўка сялянскага жылля:

- а) аднакамернае жыллё;
- б) двухкамернае жыллё тыпу «хата + сенцы»;
- в) трохкамернае жыллё тыпу «хата + сенцы + варыўня», «хата + сенцы + хата», «хата + сенцы + клець»;
- г) трохкамернае ўскладненае жыллё;
- д) хаты-пяцісценкі.

1.3. Інтэр'ер сялянскага жылля:

- а) вокны;
- б) дзверы;
- в) печ;
- г) качарэжнік;
- д) «бабін кут»;
- е) «конь»;
- ж) пол і палаці;
- з) грады;
- і) покуць;
- к) лучнік і светач;
- л) сялянская мэбля.

1.4. Гаспадарчыя пабудовы:

- а) клець і свіран;
- б) сенцы;
- в) варыўня і склеп;
- г) гумно, сушня і азярод;
- д) пуня;
- е) лазня;
- ж) млын;

- з) студня;
- і) хлеў;
- к) кузня.

1.5. Планіроўка сялянскай сядзібы:

- а) вяночны двор;
- б) пагонны двор;
- в) сцяжковы двор;
- г) двор з нязвязанымі пабудовамі.

2. Мяшчанская сядзіба.

2.1. Тэхнічнае пераасэнсаванне традыцыйных канструкцый:

- а) замена кругляка брусамі;
- б) чысты вугал;
- в) дах на дзядках ці козлах;
- г) карнізы;
- д) шырокія філянговыя аканіцы;
- е) шалёўка.

2.2. Планіроўка мяшчанскага жылля:

- а) трохпакаёвы тып жылля: прыхожая, па напрамку ўвахода – кухня, збоку ад яе – жылы пакой;
- б) жыллё з развітой планіроўкай: прыхожая, кухня, чатыры жылыя пакоі, утвораныя ўзаемна перпендыкулярнымі перагародкамі;
- в) планіроўка з развітым камунікацыйным вузлом: прыхожая, кладоўка, вакол іх прыкладна розныя па плошчы тры жылыя пакоі і кухня;
- г) жыллё з вылучанай уваходнай групай, якая ўключае веранду з кладоўкай і пограбам, прыхожую, тры жылыя пакоі і кухню;
- д) двухкватэрнае жыллё з блокам прыхожых-кладовак, да якіх прымакаюць кухонныя пакоі, вакол апошніх размяркоўваюцца жылыя пакоі.

2.3. Асноўныя складаючыя мяшчанскай сядзібы:

- а) дом і флігель;
- б) хлеў з дрывянікам;
- в) агарод і сад.

3. Феадальная сядзіба.

3.1. Вонкавы выгляд палацава-сядзібнага комплексу:

- а) мураваная брама з гербам уладальніка;
- б) старое дрэва пасярэдзіне параднага дзядзінца;
- в) дарожкі, пасыпаныя жвірам;

- г) кветнік;
- д) парк з альтанкамі і статуямі ў антычным стылі;
- е) сад;
- ж) саджалка.

3.2. Гаспадарчыя пабудовы:

- а) дом старасты з кухняй і пякарняй;
- б) стайні з вазоўнямі;
- в) «компас»;
- г) гумно;
- д) хлеў;
- е) калодзеж;
- ж) свіран;
- з) бровар.

3.3. Асноўныя тыпы жыллёвых памяшканняў:

- а) сені з печамі-грубкамі;
- б) зала з галерэяй, якая вядзе ў сад;
- в) спальныя пакоі;
- г) гасціная;
- д) дзіцячы пакой;
- е) кабінет і бібліятэка;
- ж) пакоі для прыслугі.

3.4. Інтэр'ер феадальнай сядзібы:

- а) шпалеры, дываны, габелены;
- б) люстэркі;
- в) люстры;
- г) зброя на сценах;
- д) мэбля: скураныя крэслы, канапы, шафы, пісьмовыя сталы, буфеты, ложак.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларускае народнае жыллё / Пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мн., 1973.
2. Лакотка А.І. Нацыянальныя рысы беларускай архітэктуры. – Мн., 1999.
3. Локотко А.И. Белорусское народное зодчество: середина XIX–XX вв. – Мн., 1991.
4. Молчанова Л.А. Материальная культура белорусов. – Мн., 1968.
5. Сергачёв С.А. Белорусское народное зодчество. – Мн., 1992.
6. Сергачоў С.А. Летапіс драўлянага дойлідства Беларусі. – Мн., 1975.
7. Титов В.С. Историко-этнографическое районирование материальной культуры белорусов: XIX – начало XX вв. – Мн., 1983.

8. Трацевский В. История архитектуры народного жилища Белоруссии. – Мн., 1989.
9. Цітоў В.С. Народная спадчына: гістарычныя шляхі і этнакультурныя стасункі. – Мн., 1994.
10. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1989.

Семінар 4.
Касцюм XIX – пачатку XX стст.

1. Мужчынскае народнае адзенне:

- а) кашуля;
- б) нагавіцы;
- в) камізэлька;
- г) пояс;
- д) каліта.

2. Жаночае народнае адзенне:

- а) кашуля;
- б) спадніца;
- в) гарсет;
- г) фартух.

3. Верхняе адзенне сялян:

- а) світка;
- б) сярмага;
- в) бурка;
- г) бурнос;
- д) кажух;
- е) кабат.

4. Галаўныя ўборы сялян:

- а) намітка;
- б) хустка;
- в) скіндачка;
- г) вянок;
- д) каптур;
- е) магерка;
- ж) аблавуха.

5. Народны абутак:

- а) лапці;
- б) пасталы;
- в) боты;
- г) чаравікі;

- д) паўсапожкі;
- е) дзеравяннікі.

Рэфераты:

1. Адзенне купецкага саслоўя;
2. Мяшчанскі і «фабрычны» касцюм;
3. Адзенне прыслугі і рамізнікаў;
4. Адзенне студэнтаў і гімназістаў;
5. Мужчынскі касцюм сацыяльных вярхоў;
6. Жаночы касцюм сацыяльных вярхоў;
7. Вайсковае форменнае адзенне;
8. Адзенне духавенства.

ЛІТАРАТУРА

1. Андреева Р.П. Энциклопедия моды. – Спб., 1997.
2. Беларускае народнае адзенне. – Мн., 1995.
3. Каминская Н.М. История костюма. – М., 1986.
4. Курыловіч Г.М. Беларускае народнае ткацтва. – Мн., 1981.
5. Лебедева Н.И., Маслова Г.С. Русская крестьянская одежда XIX – начала XX веков. Историко-этнографический атлас. – М., 1967.
6. Маленка Л.І. Беларускі народны касцюм. – Мн., 2001.
7. Маслова Г.С. Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX – начале XX веков. – М., 1956.
8. Мерцалова М.Н. История костюма. – М., 1972.
9. Молчанова Л.А. Материальная культура белорусов. – Мн., 1968.
10. Раманюк М.Ф. Беларускае народнае адзенне. – Мн., 1981.
11. Тиль Э. История костюма. – М., 1971.
12. Фадзеева В.Я. Беларуская народная вышыўка. – Мн., 1992.
13. Цітоў В.С. Народная спадчына: гістарычныя шляхі і этнакультурныя стасункі. – Мн., 1994.
14. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1989.
15. Этнография восточных славян: Очерки традиционной культуры. – М., 1987.

Семінар 5.

Стравы і напоі беларусаў XIX – пачатку XX стст.

1. Мучныя вырабы:

- а) хлеб;
- б) лапуны, сочні, ляпні, варэнікі;
- в) прысмакі (праснакі, каржы, пернікі, пячэнне, крэндзелі, абаранкі);
- г) бліны і аладкі;
- д) клёцкі і зацірка;

- е) кулеш;
- ж) кісель;
- з) кулага.

2. Кашы:

- а) грэчневая каша;
- б) ячневая каша;
- в) пшанічная каша;
- г) гушча.

3. Стравы з бульбы:

- а) адвараная бульба;
- б) печаная бульба;
- в) камы;
- г) бабка;
- д) клёцкі;
- е) дранікі.

4. Малочныя прадукты:

- а) смятана;
- б) тварог;
- в) сыр;
- г) масла.

5. Мясныя і рыбныя вырабы:

- а) каўбасы;
- б) верашчака;
- в) халадзец;
- г) стравы з рыбы.

6. Традыцыйныя напоі:

- а) квас;
- б) сок;
- в) піва;
- г) медавуха.

Рэфераты:

1. Грамадскае харчаванне ў гарадах.
2. Стравы шляхецкага і купецкага стала.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская кухня. – Мн, 1984.
2. Кузьминский Р.В. Хлеб в нашем доме. – М., 1979.
3. Молчанова Л.А. Материальная культура белорусов. – Мн., 1968.

4. Наваградскі Т. Смачнасці... // Беларусь, 1994, № 6. – С. 20–24.
5. Тарасевіч У. Беларуская вёска: мінулае і сучаснасць // Беларускі гістарычны часопіс, 1996, № 4. – С. 22–28.
6. Цітоў В.С. Народная спадчына: гістарычныя шляхі і этнакультурныя стасункі. – Мн., 1994.
7. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн., 1989.
8. Этнография восточных славян: Очерки традиционной культуры. – М., 1987.

**Тэматыка курсавых работ па прадмету
«Гісторыя матэрыяльнай культуры Беларусі»
(III курс, 6 семестр)**

1. «Узорныя» праваслаўныя храмы XIX – пачатку XX стст.
2. Касцёлы XIX – пачатку XX стст.
3. Уніяцкія храмы XIX ст.
4. Планіроўка беларускага горада XIX – пачатку XX стст.
5. Помнікі грамадзянскага доўлідства гарадоў XIX – пачатку XX стст.
6. Помнікі і манументы XIX – пачатку XX стст.
7. Сялянская сядзіба XIX – пачатку XX стст.
8. Мяшчанская сядзіба XIX – пачатку XX стст.
9. Феадальная сядзіба XIX – пачатку XX стст.
10. Традыцыйны мужчынскі касцюм XIX – пачатку XX стст.
11. Традыцыйны жаночы касцюм XIX – пачатку XX стст.
12. Купецкі касцюм XIX – пачатку XX стст.
13. Касцюм гарадской беднаты XIX – пачатку XX стст.
14. Шляхецкі мужчынскі касцюм XIX – пачатку XX стст.
15. Шляхецкі жаночы касцюм XIX – пачатку XX стст.
16. Ваеннае фарменнае адзенне XIX – пачатку XX стст.
17. Адзенне праваслаўнага духавенства XIX – пачатку XX стст.
18. Адзенне каталіцкага духавенства XIX – пачатку XX стст.
19. Адзенне іўдзейскага духавенства XIX – пачатку XX стст.
20. Адзенне мусульманскага духавенства XIX – пачатку XX стст.
21. Традыцыйныя стравы і напоі XIX – пачатку XX стст.
22. Грамадскае харчаванне XIX – пачатку XX стст.
23. Кухня сацыяльных вярхоў XIX – пачатку XX стст.
24. Земляробства і жывёлагадоўля – заняткі сялян XIX – пачатку XX стст.
25. Сельскія промыслы XIX – пачатку XX стст.
26. Халодная зброя XIX – пачатку XX стст.
27. Сталковая зброя XIX – пачатку XX стст.
28. Сялянскі наземны транспарт XIX – пачатку XX стст.
29. Гарадскі наземны транспарт XIX – пачатку XX стст.
30. Водны транспарт XIX – пачатку XX стст.

**Пытанні да заліку
па курсу
«Гісторыя матэрыяльнай культуры Беларусі»
(ІІІ курс, 6 семестр)**

1. Асноўныя тыпы сельскіх пасяленняў Беларусі XIX – пач. XX ст.
2. Помнікі дойлідства сельскіх пасяленняў Беларусі XIX – пач. XX ст.
3. Тэхніка пабудовы сялянскага жылля XIX – пач. XX ст.
4. Планіроўка сялянскага жылля XIX – пач. XX ст.
5. Інтэр’ер сялянскай хаты XIX – пач. XX ст.
6. Хатнія прынады і посуд XIX – пач. XX ст.
7. Гаспадарчыя пабудовы XIX – пач. XX ст.
8. Планіроўка сялянскай сядзібы XIX – пач. XX ст.
9. Традыцыйныя стравы і напоі сялян XIX – пач. XX ст.
10. Транспартныя сродкі сялян XIX – пач. XX ст.
11. Земляробства і жывёлагадоўля як асноўныя заняткі сялян
12. Хатнія рамёствы і промыслы XIX – пач. XX ст.
13. Жаночае народнае адзенне XIX – пач. XX ст.
14. Мужчынскае народнае адзенне XIX – пач. XX ст.
15. Верхняе адзенне сялян XIX – пач. XX ст.
16. Галаўныя ўборы сялян XIX – пач. XX ст.
17. Народны абутак XIX – пач. XX ст.
18. Планіроўка беларускага мястэчка XIX – пач. XX ст.
19. Помнікі архітэктуры беларускага мястэчка XIX – пач. XX ст.
20. Горадабудаўніцтва на Беларусі XIX – пач. XX ст.
21. Культавыя помнікі гарадскога дойлідства XIX – пач. XX ст.
22. Грамадскія помнікі гарадскога дойлідства XIX – пач. XX ст.
23. Сядзіба гараджан XIX – пач. XX ст.
24. Адзенне купецкага саслоўя XIX – пач. XX ст.
25. Адзенне гарадскіх нізоў XIX – пач. XX ст.
26. Стравы і напоі гараджан і сацыяльных вярхоў XIX – пач. XX ст.
27. Заняткі гараджан XIX – пач. XX ст.
28. Шляхецкая сядзіба і яе інтэр’ер XIX – пач. XX ст.
29. Мужчынскі шляхецкі касцюм XIX – пач. XX ст.
30. Жаночы шляхецкі касцюм XIX – пач. XX ст.
31. Прычоскі і ўпрыгожанне шляхецкага касцюму XIX – пач. XX ст.
32. Развіццё вайсковага фарменнага адзення XIX – пач. XX ст.
33. Адзенне духавенства XIX – пач. XX ст.
34. Адзенне студэнтаў і гімназістаў XIX – пач. XX ст.
35. Фарменная халодная зброя XIX – пач. XX ст.
36. Гарадскі транспарт XIX – пач. XX ст.

ЭКСКУРСИОННОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ

ПРОГРАММА КУРСА «ЭКСКУРСИОННОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ»

ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Целями преподавания дисциплины являются: подготовка будущих специалистов по экскурсионному обслуживанию населения; формирование умений и навыков по составлению и проведению экскурсий различного типа; использование экскурсионного материала в идеолого-патриотическом воспитании студентов.

Задачами изучения дисциплины являются: изучение основных приёмов и методов проведения экскурсий; обучение поиску необходимых экскурсионных материалов; формирование основных навыков по подготовке экскурсий.

Экскурсия – сердцевина туризма. Виды туризма – культурный, археологический, ботанический, научный, экологический, созерцательный, религиозный, образовательный и учебный. Экскурсия как интеллектуальное удовольствие. Экскурсия как сложный творческий процесс экскурсоводов. Глубины знаний экскурсовода. Владение техникой ведения экскурсий.

В экскурсии выделяют функции, признаки и аспекты, определяют сущность и особенности двух важнейших элементов – показа и рассказа – экскурсионного метода; вырабатывают классификацию экскурсий и дифференцированный подход к экскурсионному обслуживанию населения.

Для экскурсии разрабатывают основы методологии и методики, элементы экскурсионной педагогики и психологии, определяют составные части экскурсионного дела и особенности профессионального мастерства экскурсовода.

Экскурсионная методика – это совокупность четких правил и требований, предъявляемых к экскурсии, как сумма методических приемов подготовки и проведения экскурсий. Предмет экскурсионной методики – целенаправленное изучение, систематизация, формулирование и применение на практике методов и средств обучения и воспитания.

Раздел 1.

Сущность, признаки и классификация экскурсий

Понятие «экскурсии». Специфика экскурсий. Сущность экскурсии. Специфика экскурсионного метода. Обязательные признаки экскурсии. Единство показа и рассказа. Протяженность экскурсии по времени. Наличие экскурсионной группы. Наличие квалифицированного

специалиста-экскурсовода. Осмотр экскурсионных объектов. Первичность зрительных впечатлений.

Деление экскурсий по содержанию. Экскурсии обзорные и тематические. Исторические экскурсии, историко-революционные экскурсии, военно-исторические экскурсии, производственные экскурсии, природоведческие экскурсии, искусствоведческие экскурсии, литературные экскурсии, архитектурно-градостроительные экскурсии.

Формы проведения экскурсии. Обычные экскурсии, учебные экскурсии, экскурсии-массовки; экскурсии-прогулки; экскурсии-концерты. Спектр обзорных и тематических экскурсий: для взрослых граждан, для детей различных возрастов, для местных жителей, для иногородних, для иностранцев.

Экскурсии по месту проведения: городские, загородные, музейные, производственные. Экскурсии в культовых сооружениях и монастырях. Экскурсии по способу передвижения: пешеходные, транспортные и комбинированные.

Раздел 2.

Теоретические основы подготовки экскурсии

Определение экскурсионной темы. Индивидуальность, точность, образность, легкость запоминания и воспроизведения, благозвучие, отсутствие отрицательных ассоциаций, содержательный смысл названия экскурсии.

Постановка цели и задач экскурсии. Потенциальный спрос на экскурсионную тему. Конкретный заказ на экскурсию. Целенаправленное создание тематики экскурсий.

Объекты и подтемы экскурсии. Изучение экскурсионных объектов. Знакомство с историей объектов. Деятельность участников творческой группы. Работа над новой экскурсией. Составление маршрута экскурсии. Воспитание чувства патриотизма.

Отбор литературы и составление библиографии. Назначение списка. Определение примерных границ работы по изучению литературных источников. Использование фактического и теоретического материала при подготовке текста экскурсии. Библиографическое описание книг и статей из газет и журналов. Адреса и телефоны музеев. Консультации у специалистов.

Документация, необходимая для экскурсионной темы. Список литературы по теме. Карточки (паспорта) объектов, включенных в маршрут. Контрольный текст экскурсии. Индивидуальные тексты экскурсоводов. Схема (карта) маршрута. Методическая разработка на тему. Материалы экскурсии. Список экскурсоводов, которые проводят экскурсии по теме.

Раздел 3.

Практические основы подготовки экскурсии

Хронологический, тематический, тематико-хронологический принципы маршрутов. Отбор экскурсионных объектов. Природные объекты. Произведения архитектуры и градостроительства. Дворцы, замки, кремли, крепости, мавзолеи, триумфальные арки. Внешняя выразительность объекта. Взаимодействие объекта с фоном и окружающей средой.

Улицы и площади городов и поселков. Здания и сооружения, связанные с крупнейшими историческими событиями в жизни народов. Скульптурные памятники. Экспозиции краеведческих музеев. Экспозиции картинных галерей. археологические памятники.

Связь объекта с конкретным историческим событием. Связь объекта с определенной эпохой, жизнью и творчеством известного деятеля науки и культуры. Художественные достоинства памятника. Возможность использования памятников в эстетическом воспитании участников экскурсии.

Составление и объезд маршрута. Путь следования экскурсионной группы. Последовательность осмотра объектов. Наличие площадок для расположения группы. Обеспечение безопасности экскурсантов.

Составление контрольного и индивидуального текста экскурсии. Необходимый материал для проведения разрабатываемой экскурсии. Готовое экскурсионное произведение. Структура индивидуального текста. Вступление. Основная часть. Заключение. Обеспечение тематической направленности рассказа экскурсовода. Формулирование определенной точки зрения на факты и события, которым посвящена экскурсия.

Раздел 4.

Приёмы ведения экскурсии

Классификация методических приёмов. Группы методических приемов. Методические приемы по установлению контактов между экскурсоводом и экскурсантами. Приемы внимания аудитории к объекту. Приемы, закрепляющие внимание к рассказу. Приемы, обеспечивающие зрительное восприятие экскурсионного материала.

Методические приёмы показа. Приемы, организующие наблюдение (изучение, исследование) объектов. Приемы делающие зримыми изменения во внешнем облике объекта. Приемы дающие возможность увидеть объекты в нужном виде.

Методические приёмы рассказа. Экскурсоводческое мастерство. Категории методических приемов. Простые методические приемы. Сложные методические приемы.

Предварительный осмотр. Панорамный показ. Зрительная реконструкция (воссоздания). Зрительный монтаж. Локализация событий. Приём абстрагирования. Зрительное сравнение. Отличие друг от друга. Интеграция. Зрительная аналогия. Переключение внимания. Методический прием движения.

Показ мемориальной доски. Прием экскурсионной справки Путевая экскурсионная информация. Прием описания и характеристики. Объяснение. Комментирование. Прием репортажа и цитирования. Прием вопросов-ответов.

Прием ссылки на очевидцев. Прием заданий. Прием новизны материала и словесного (литературного) монтажа. Соучастие и дискуссионная ситуация.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александров Ю.Н. Подготовка и проведение экскурсий: Методические рекомендации. – М.: ЦРИБ «Турист», 1974.
2. Бурмистрова Н.Д. Требования к методической разработке экскурсии: Методические рекомендации. – М.: ЦРИБ «Турист», 1979.
3. Дмитриев Э.Г. Особенности подготовки и проведения обзорных (многоплановых) экскурсий. – М.: ЦРИБ «Турист», 1975.
4. Дымейка А.А., Жаўнерчык В.Э. Ці ведаеце вы помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – Мн. 1992.
5. Долженко Г.П. Экскурсионное дело. – М.: Март, 2005.
6. Гецевич Н.А. Основы экскурсоведения: Учеб. пособие. – Минск: Изд-во «Университетское», 1988.
7. Емельянов Б.В. Основы экскурсоведения: Учеб. пособие. – М.: ЦРИБ «Турист», 1985.
8. Емельянов Б.В. Профессиональное мастерство экскурсовода: Учеб. пособие. – М.: ЦРИБ «Турист», 1986.
9. Емельянов Б.В. Экскурсоведение. – М.: Советский спорт, 2000.
10. Локошко А.И. Историко-культурные регионы Беларуси. – Мн., 2002.
11. Малышев А.А. Методические рекомендации по использованию элементов психологии в экскурсиях. – М.: ЦРИБ «Турист», 1980.
12. Путеводитель по городам и районным центрам Беларуси. – Мн.: Харвест, 2004.
13. Савина Н.В. Экскурсоведение: Учебно-практическое пособие. – Минск, 2001.
14. Сичинава В.А. Экскурсионная работа. – М.: Просвещение, 1981.
15. Тарзавина А.В. Городская обзорная экскурсия: Методические рекомендации. – М.: ЦРИБ «Турист», 1975.
16. Чантурия В.А. Памятники архитектуры и градостроительства Белоруссии. – Мн., 1986.

**Тематический план курса
«Экскурсионное обслуживание»
(III курс, 6 семестр)**

№ п/п	Название темы	Лекции	Семинарские занятия	КСР
1.	Сущность, признаки и классификация экскурсий	2	–	–
2.	Теоретические основы подготовки экскурсии	3	–	–
3.	Практические основы подготовки экскурсии	3	–	–
4.	Приёмы ведения экскурсии	2	–	–
5.	Разработка экскурсий по местам культурно-исторического наследия	–	2	–
6.	Разработка экскурсий по местам, связанным с жизнью замечательных людей	–	2	–
7.	Разработка экскурсий по патриотической тематике	–	2	–
		10	6	

**Планы семинарских занятий
по курсу «Экскурсионное обслуживание»
(III курс, 6 семестр)**

Тема. 1.

Разработка экскурсий по местам культурно-исторического наследия

План

1. Маршрут: Высокое – Юрцево – Смоляны – Толочин – Друцк – Орша.
2. Маршрут: Шклов – Буйничи – Солтановка – Быхов – Славгород – Лесная–Мстиславль.
3. Маршрут: Довгилово – Вилейка – Молодечно – Сморгонь – Крево – Гольшаны – Воложин.
4. Маршрут: Сынковичи – Слоним – Жировичи – Ружаны – Миловиды.
5. Маршрут: Логойск – Заславль – Дзержинск – Несвиж – Мир.

ЛИТЕРАТУРА

1. От Бреста до Орши по главной улице Беларуси. Мн.: Рифтур, 2004.
2. Ткачѳв М.А. Земли Беларуси. – Мн., 2002.
3. Гецевич Н.А. Основы экскурсоведения: Учеб. пособие. – Минск: Изд-во «Университетское», 1988.
4. Локошко А.И. Историко-культурные регионы Беларуси. – Мн., 2002.
5. Архiтэктурa Беларусi: Энциклап. даведнiк. – Мн. 1993.
6. Чаптурия В.А. Архитектурные памятники Белоруссии. – Мн. 1992.
7. Страчаная спадчына / Т.В. Габрусь. – Мн. 2003
8. Каханоўскi Г.А. Археалогiя i гiстарычнае краязнаўства Беларусi XVI– XX ст. – Мн. 1984.
9. Савина Н.В. Экскурсоведение: Учебно-практическое пособие. – Минск, 2001.
- 10.Тарзавина А.В. Городская обзорная экскурсия: Методические рекомендации.
- 11.М.: ЦРИБ «Турист», 1975.
- 12.Дымейка А.А., Жаўнерчык В.Э. Цi ведаеце вы помнiкi гiсторыi i культуры Беларусi. – Мн. 1992.

Тема 2.

Разработка экскурсий по местам, связанным с жизнью замечательных людей

План

1. Усадыба Т. Костюшко в пос. Косово Бресткой области.
2. Усадыба М.К. Огинского в д.Залесье Гродненской области.
3. Музей-усадыба Ф. Богушевича в д. Кушляны Гродненской области.
4. Музей-усадыба А. Мицкевича в д. Заосье Гродненской области.
5. Музей-усадыба Я. Купалы в д. Левки Витебской области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сядзiбы Беларусi. – Мн.: Рыфтур, 2003.
2. Локошко А.И. Историко-культурные регионы Беларуси. – Мн., 2002.
3. От Бреста до Орши по главной улице Беларуси. – Мн.: Рифтур, 2004.
4. Гецевич Н.А. Основы экскурсоведения: Учеб. пособие. – Минск: Изд-во «Университетское», 1988.
5. Ткачѳв М.А. Земли Беларуси. – Мн., 2002.
6. Архiтэктурa Беларусi: Энциклап. даведнiк. – Мн. 1993.
7. Страчаная спадчына / Т.В. Габрусь. – Мн. 2003
8. Чаптурия В.А. Архитектурные памятники Белоруссии. – Мн. 1992.

9. Дмитриев Э.Г. Особенности подготовки и проведения обзорных (многоплановых) экскурсий. – М.: ЦРИБ «Турист», 1975.
10. Бурмистрова Н.Д. Требования к методической разработке экскурсии: Методические рекомендации. М.: ЦРИБ «Турист», 1979.
11. Емельянов Б.В. Основы экскурсоведения: Учеб. пособие. М.: ЦРИБ «Турист», 1985.
12. Чантурия В.А. Памятники архитектуры и градостроительства Белоруссии. – Мн., 1986.

Тема 3.
Разработка экскурсий
по патриотической тематике

План

1. Мемориальный комплекс Бресткая крепость-герой.
2. Мемориальный комплекс «Курган Славы» Минской области.
3. Мемориальный комплекс «Линия Сталина». Минской области.
4. Мемориальный комплекс «Хатынь» Минской области.
5. Мемориальный комплекс д. Ленино Могилёвской области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Локошко А.И. Историко-культурные регионы Беларуси. – Мн., 2002.
2. Путеводитель по городам и районным центрам Беларуси. Мн.: Харвест, 2004.
3. Чантурия В.А. Памятники архитектуры и градостроительства Белоруссии. – Мн., 1986.
4. Архітэктара Беларусі: Энцыклап. даведнік. – Мн. 1993.
5. Савина Н.В. Экскурсоведение: Учебно-практическое пособие. – Минск, 2001.
6. От Бреста до Орши по главной улице Беларуси. – Мн.: Рифтур, 2004.
7. Бурмистрова Н.Д. Требования к методической разработке экскурсии: Методические рекомендации. – М.: ЦРИБ «Турист», 1979.
8. Емельянов Б.В. Профессиональное мастерство экскурсовода: Учеб. пособие. – М.: ЦРИБ «Турист», 1986.

Вопросы к зачёту по курсу
«Экскурсионное обслуживание»
(III курс, 6 семестр)

1. Понятие «экскурсии».
2. Специфика экскурсий.

3. Деление экскурсий по содержанию.
4. Формы проведения экскурсии.
5. Определение экскурсионной темы.
6. Определение цели и задач экскурсии.
7. Отбор литературы и составление библиографии.
8. Документация, необходимая для экскурсионной темы
9. Отбор и изучение экскурсионных объектов.
10. Составление и объезд маршрута.
11. Составление контрольного и индивидуального текста.
12. Комплектование «Портфеля экскурсовода».
13. Классификация методических приёмов.
14. Методические приёмы показа.
15. Методические приёмы рассказа.
16. Экскурсоводческое мастерство.

ТУРИСТСКО-ЭКСКУРСИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ БЕЛАРУСИ

ПРОГРАММА КУРСА «ТУРИСТСКО-ЭКСКУРСИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ БЕЛАРУСИ»

ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Курс «Туристско-экскурсионный потенциал Беларуси» входит в систему теоретико-методологической подготовки специалистов музейного дела. Полученные в процессе изучения курса знания помогут студентам глубже овладеть основами профессионального мастерства, будут способствовать выработке навыков самостоятельной работы, адекватной оценке научных фактов и концепций. В соответствии с учебным планом предусмотрено 32 аудиторных часов (из них 20 лекционных, 12 семинарских).

Студенты овладеют знаниями об экскурсионном потенциале каждого региона страны с учётом памятников истории, зодчества, литературы и искусства, природы, мест, связанных с важными историческими событиями, судьбами знаменитых людей. В этом заключается важнейшая воспитательная задача курса – прививать студентам идеи и убеждения, которые отображают сущность белорусской государственности, формировать личность гражданина-патриота.

Программа построена с учётом государственного стандарта высшего образования и учебного плана исторического факультета Учреждения образования «Витебский государственный университет им. П.М. Машерова».

Выбор тем семинарских занятий осуществляется на основе данной программы. Основной формой работы студентов являются доклады по важнейшим проблемам курса и их обсуждение. Завершает работу по изучению курса зачёт, до которого допускаются студенты, прослушавшие курс лекций и успешно работавшие на семинарских занятиях.

ВВЕДЕНИЕ

Предмет «Туристско-экскурсионного потенциала Беларуси». Цель и задачи курса. Структура курса. Связь предмета с другими дисциплинами музейной специальности. Место «Туристско-экскурсионного потенциала Беларуси» в системе профессиональной подготовки музейного работника.

Раздел 1. Рекреационный потенциал Беларуси

Курортно-рекреационные ресурсы Беларуси. Лесные ландшафты, реки, озёра, водохранилища.

Охраняемые природные территории: «зелёные пояса» городов, курортно-рекреационные зоны. Особо охраняемые природные территории: национальные парки, заповедники, заказники, памятники природы национального значения. Использование старинных парков как мест для отдыха населения.

Рекреационная специализация регионов Беларуси. Курортно-рекреационная инфраструктура: санатории, пансионаты, санатории-профилактории, дома отдыха, базы отдыха, туристские базы и гостиницы, летние детские оздоровительные комплексы. Государственная политика в сфере туристско-экскурсионной деятельности.

Раздел 2. Экскурсионный потенциал Беларуси

Структура экскурсионных объектов Беларуси. Экскурсионный потенциал объекта, его познавательная ценность, известность, экзотичность, выразительность.

Экономико-географические районы Беларуси по величине экскурсионного потенциала: Центральный (Минская область), Северный (Витебская область), Восточный (Могилёвская область), Юго-Западный (Гомельская область), Западный (Гродненская и Брестская области).

Материально-техническая база развития экскурсионного дела. Бюро путешествий и экскурсий, бюро реализации путёвок, учреждения гостиничного обслуживания и самообслуживания, предприятия спортивно-оздоровительного назначения, предприятия культурно-массового и бытового обслуживания, пункты проката туристского снаряжения и инвентаря.

Основные этапы в развитии материально-технической базы туризма и экскурсий Беларуси.

Раздел 3. Основные направления развития культурно-познавательного туризма Беларуси

Факторы культурно-познавательного туризма. Система учреждений культуры и искусства. Реституция как одно из направлений возрождения культурных традиций. Судьба памятников культуры в

Чернобыльской зоне. Восстановление исторической застройки как важный аспект сохранения исторического наследия. Сотрудничество Беларуси с комиссиями по охране мирового наследия ЮНЕСКО и Совета Европы.

Национальная программа развития туризма в Республике Беларусь. Средства массовой информации и их роль в области популяризации национальных экскурсионных маршрутов, культурного, исторического и природного достояния белорусского народа. Печатная реклама (буклеты, проспекты, статьи, брошюры), выпуск видеопродукции с демонстрацией экскурсионных программ в регионах, создание мультимедийных туристских энциклопедий.

Раздел 4.

Туристско-экскурсионный потенциал Минской области

Роль региона в развитии туристско-экскурсионного бизнеса Республики Беларусь. Транспортно-географическое положение региона. Основные подрайоны: Молодечанско-Нарочанский, Минский, Борисовский и Слуцкий. Экономический потенциал подрайонов.

Лечебные ресурсы: климат, минеральные воды, лечебные грязи, спелеолечение и рассолы. Спортивно-оздоровительные ресурсы: температурный режим, гидрографическая сеть, растительность и рельеф.

Памятники природы. Бульвары, скверы, ботанические сады. Природные парки (Ольшевский, Будславский, Логойский, Несвижский, Радзивилловский).

Памятники археологии. Стоянки. Курганные могильники, городища и селища.

Памятники архитектуры. Иезуитский костёл в Несвиже, Слуцкая брама, Несвижский замок, Петро-Павловский собор в Минске, Михайловская церковь в Слуцке и др. Памятники искусства: бюсты, надгробия, обелиски, монументы, фонтаны.

Памятники истории. Места, связанные с событиями Отечественной войны 1812 г. (Ямчино, Брили). Мемориальные доски в честь революционеров, известных деятелей искусства и науки, воинов-освободителей. Мемориальные комплексы в честь освобождения от немецко-фашистских захватчиков (Монумент Победы в Минске, «За Советскую Беларусь» в Вилейском районе, «Хатынь» в Логойском районе). Памятники жертвам фашистского террора в д. Тростенец (Минский район) и Масюковщине (Минск).

Места, связанные с жизнью и деятельностью известных людей: д. Ракутевщина – М. Богданович, д. Николаевщина – Я. Колас, д. Вязынка – Я. Купала.

Раздел 5.

Туристско-экскурсионный потенциал Витебской области

Роль региона в развитии туристско-экскурсионного бизнеса Республики Беларусь. Транспортно-географическое положение региона. Основные подрайоны: Браславско-Глубокский, Витебский, Полоцкий. Экономический потенциал подрайонов.

Лечебные ресурсы: климат, минеральные воды, лечебные грязи. Спортивно-оздоровительные ресурсы: температурный режим, гидрографическая сеть, растительность и рельеф.

Памятники природы. Бульвары, скверы, ботанические сады. Природные парки. Березинский биосферный заповедник. Национальный парк Браславские озера.

Памятники археологии. Стоянки. Городища и селища, курганные могильники.

Памятники архитектуры. Софийский Собор в Полоцке, Спасская церковь в Полоцке, Благовещенская церковь в Витебске, Витебская ратуша, Варваринский костёл в Витебске, Свято-Успенская церковь в Браславе, Троицкий костёл в Видзах, монастырь бернардинцев в Друе, костёл Анны в Мосаре и др. Памятники искусства: бюсты, надгробия, обелиски, монументы, фонтаны.

Памятники истории. Места, связанные с событиями Отечественной войны 1812 г. (Витебск, Друя, Верхнедвинск). Мемориальные доски в честь революционеров, известных деятелей искусства и науки, воинов-освободителей. Мемориальные комплексы в честь освобождения от немецко-фашистских захватчиков («Бессмертие» в Городке, «Проклятие фашизму» в Шуневке, «За нашу Советскую Родину в Орше», «Прорыв» в Ушачском районе). Памятники жертвам фашистского террора в Витебске, детям М.Ф. Шмырёва в Сураже, мемориальный комплекс «Рыленки» (Дубровенский район).

Места, связанные с жизнью и деятельностью известных людей: г.п. Улла – И. Хруцкий, д. Вымно – М. Никифоровский, Здравнёво – И. Репин, г.п. Лиозно – М. Шагал, д. Островляны – К. Вереницын, д. Левки – Я. Купала.

Раздел 6.

Туристско-экскурсионный потенциал Могилёвской области

Роль региона в развитии туристско-экскурсионного бизнеса Республики Беларусь. Транспортно-географическое положение региона. Основные подрайоны: Могилёвский, Кричевско-Сожский, Бобруйский. Экономический потенциал подрайонов.

Лечебные ресурсы: климат, минеральные воды, лечебные грязи. Спортивно-оздоровительные ресурсы: температурный режим, гидрографическая сеть, растительность и рельеф.

Памятники природы. Бульвары, скверы, ботанические сады. Природные парки. Гидрологические заказники республиканского значения Заозерье и Острова Дулебы, ландшафтный заказник Старица.

Памятники археологии. Стоянки. Городища и селища, курганные могильники.

Памятники архитектуры. Комплекс Свято-Никольского монастыря в Могилёве, Бобруйская крепость, Быховский замок, Свято-Михайловская церковь в Климовичах, костёл доминиканцев в Княжицах и др. Памятники искусства: бюсты, надгробия, обелиски, монументы, фонтаны.

Памятники истории. Места, связанные с событиями Отечественной войны 1812 г. (Солтановка). Мемориальные доски в честь революционеров, известных деятелей искусства и науки, воинов-освободителей. Мемориальные комплексы в честь освобождения от немецко-фашистских захватчиков (Памятник Освобождения от немецко-фашистских захватчиков в Бельничках, Мемориал Воинской славы в Лудчицах, Курган Славы в Кличеве). Памятники жертвам фашистского террора. Мемориальный комплекс на месте Луполовского лагеря смерти (Могилёв), памятник партизанам и подпольщикам в Бобруйске, памятник жертвам фашизма в Кричеве.

Места, связанные с жизнью и деятельностью известных людей: Могилёв – С. Собаль, П. Шейн, д. Панюшковичи – В. Дунин-Марцинкевич, д. Калиновка – И. Гриневицкий, Мстиславль – П. Мстиславец, д. Богатьковка – М. Горецкий.

Раздел 7.

Туристско-экскурсионный потенциал Гомельской области

Роль региона в развитии туристско-экскурсионного бизнеса Республики Беларусь. Транспортно-географическое положение региона. Экономический потенциал Гомельско-Приднепровского подрайона.

Лечебные ресурсы: климат, минеральные воды, лечебные грязи. Спортивно-оздоровительные ресурсы: температурный режим, гидрографическая сеть, растительность и рельеф.

Памятники природы. Бульвары, скверы, ботанические сады. Природные парки. Национальный парк «Припятский». Полесский радиационно-экологический заповедник.

Памятники археологии. Стоянки. Городища и селища, курганные могильники.

Памятники архитектуры. Собор святых Петра и Павла в Гомеле, Николаевская церковь в Старой Белице, Троицкая церковь в Ельске, церковь Всех Святых в Турове, Дворцово-парковый ансамбль в Чирвоном Берегу, Чечерская ратуша и др. Памятники искусства: бюсты, надгробия, обелиски, монументы, фонтаны.

Памятники истории. Мемориальные доски в честь революционеров, известных деятелей искусства и науки, воинов-освободителей. Мемориальные комплексы в честь освобождения от немецко-фашистских захватчиков (Памятник Освобождения от немецко-фашистских захватчиков в Гомеле, памятник «Беларусь партизанская» в д. Слободка). Памятники жертвам фашистского террора. Мемориальный комплекс «Погибшим и живым» в д. Новосёлки, мемориальный комплекс в память о жертвах лагерей смерти в Азаричах.

Места, связанные с жизнью и деятельностью известных людей: Гомель – Е. Романов, Туров – Кирилл Туровский, п. Октябрьский – Т. Бумажкова, Петриков – В. Талаш, Речица – М. Довнар-Запольский.

Раздел 8.

Туристско-экскурсионный потенциал Брестской области

Роль региона в развитии туристско-экскурсионного бизнеса Республики Беларусь. Транспортно-географическое положение региона. Основные подрайоны: Брестский, Пинский. Экономический потенциал подрайонов.

Лечебные ресурсы: климат, минеральные воды, лечебные грязи. Спортивно-оздоровительные ресурсы: температурный режим, гидрографическая сеть, растительность и рельеф.

Памятники природы. Бульвары, скверы, ботанические сады. Природные парки. Беловежская пуца.

Памятники археологии. Стоянки. Городища и селища, курганные могильники.

Памятники архитектуры. Брестская крепость, Троицкий костёл в Ишкольди, Дворцово-парковый ансамбль в Полонечке, часовня начала 20 в. в Молодово, Каменецкая башня, пинский костёл и монастырь францисканцев, дворцовый комплекс в Ружанах и др. Памятники искусства: бюсты, надгробия, обелиски, монументы, фонтаны.

Памятники истории. Места, связанные с событиями Отечественной войны 1812 г. (Стригово, Кобрин, Поддубно). Мемориальные доски в честь революционеров, известных деятелей искусства и науки, воинов-освободителей. Мемориальные комплексы в честь освобождения от немецко-фашистских захватчиков («Брестская крепость-герой», «Здитовская оборона», мемориальный комплекс освободителям Пинска и др.). Памятники жертвам фашистского террора. «Урочище Гай» в Барановичах, памятник узникам в д. Колдычево.

Места, связанные с жизнью и деятельностью известных людей: д. Заосье – А. Мицкевич, п. Крошин – П. Багрим, д. Вороцевичи – Н. Орда, д. Косово – Т. Костюшко, Шакуны – Г. Ширма.

Раздел 9.

Туристско-экскурсионный потенциал Гродненской области

Роль региона в развитии туристско-экскурсионного бизнеса Республики Беларусь. Транспортно-географическое положение региона. Основные подрайоны: Гродненский, Лидско-Новогрудский. Экономический потенциал подрайонов.

Лечебные ресурсы: климат, минеральные воды, лечебные грязи. Спортивно-оздоровительные ресурсы: температурный режим, гидрографическая сеть, растительность и рельеф.

Памятники природы. Бульвары, скверы, ботанические сады. Природные парки. Пейзажный парк «Вселюб» (Новогрудский район), Налибокский государственный охотничий заказник, Свितязянский государственный ландшафтный заказник.

Памятники археологии. Стоянки. Городища и селища, курганные могильники.

Памятники архитектуры. Коложская церковь в Гродно, Михайловский костёл в Гнезно, дворцово-парковый комплекс в СвятскеТроицкая церковь в Зельве, Сынковичская церковь-крепость, мечеть в Ивье, Мирский замок, Лидский замок, Новогрудский замок, замок в Любче и др. Памятники искусства: бюсты, надгробия, обелиски, монументы, фонтаны.

Памятники истории. Места, связанные с событиями Отечественной войны 1812 г. (Волковыск). Мемориальные доски в честь революционеров, известных деятелей искусства и науки, воинов-освободителей. Мемориальные комплексы в честь освобождения от немецко-фашистских захватчиков. Мемориальный комплекс советским воинам и партизанам в Кореличах. Памятники жертвам фашистского террора. Мемориальный комплекс жертвам фашизма в Шимках, памятник скидельским комсомольцам-подпольщикам, памятник партизанам и советским воинам в Островце.

Места, связанные с жизнью и деятельностью известных людей: д. Шавры – Т. Нарбут, д. Лаша – Е. Карский, д. Щёрсы – А. Мицкевич, Свислочь – К. Калиновский, д. Малюшечи – Я. Чечёт, Залесье – М. Огинский.

ЛИТЕРАТУРА

Основная:

1. Архітэктурна Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 1993.
2. Гецевич Н.А. Основы экскурсоведения. – Мн., 1988.
3. Жулевич В.Е., Копанёв А.С. Организация туризма. – Мн., 2001.
4. Заповедники Прибалтики и Белорусии. М.: Мысль, 1989.
5. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Т. 1–6. – Мн., 1984–1987.

6. Локошко А.И. Историко-культурные регионы Беларуси. – Мн., 2002.
7. Рэспубліка Беларусь. Вобласці і раёны. – Мн., 2004.
8. Савина Н.В., Горбылёва З.М. Экскурсоведение. – Мн., 2004.
9. Сядзібы Беларусі. – Мн., 2003.
10. Федорук А.Т. Садово-парковое искусство Беларуси. – Мн., 1989.
11. Чантурия В. Атлас памятников архитектуры и мемориальных комплексов Белоруссии. – Мн., 1988.

Дополнительная:

1. Александров Ю. Экскурсионная работа и краеведение. – М., 1985.
2. Антипов В. Парки Белоруссии. – Мн., 1975.
3. Архитектура Советской Белоруссии. – М., 1973.
4. Ефременко Е. Туризм в БССР. – Мн., 1981.
5. Кудинов Б. Из истории развития туризма. – М., 1986.
6. Мазоўка В. Ахоўныя прыродныя тэрыторыі і помнікі культуры Беларусі. – Мн., 1985.
7. Памятники природы Белоруссии. – Мн., 1986.
8. Пасечный П. Туризм и экскурсии. – М., 1983.
9. Ткачѳв М. Замки Белоруссии. – Мн., 1987.
10. Чантурия В. История архитектуры Белоруссии. Дооктябрьский период. – Мн., 1962.
11. Шамов В.П. Памятники Минска. – Мн., 1991.

**Тематический план курса
«Туристско-экскурсионный потенциал Беларуси»
(III курс, 5 семестр)**

№ п/п	Название темы	Лекции	Семинарские занятия	КСР
1.	Рекреационный потенциал Беларуси	2	–	
2.	Экскурсионный потенциал Беларуси	2	–	
3.	Основные направления развития культурно-познавательного туризма Беларуси	2	–	
4.	Туристско-экскурсионный потенциал Минской области	2	2	
5.	Туристско-экскурсионный потенциал Витебской области	4	2	

6.	Туристско-экскурсионный потенциал Могилёвской области	2	2	
7.	Туристско-экскурсионный потенциал Гомельской области	2	2	
8.	Туристско-экскурсионный потенциал Брестской области	2	2	
9	Туристско-экскурсионный потенциал Гродненской области	2	2	
		20	12	

**Семинарские занятия по курсу
«Туристско-экскурсионный потенциал Беларуси»
(III курс, 5 семестр)**

Семинар 1.

Туристско-экскурсионный потенциал Минской области

1. Транспортно-географическое положение региона.
2. Экономический потенциал региона.
3. Лечебные ресурсы.
4. Памятники природы.
5. Памятники археологии.
6. Памятники архитектуры.
7. Памятники истории.
8. Места, связанные с жизнью и деятельностью известных людей.

ЛИТЕРАТУРА

12. Архітэктара Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 1993.
13. Гецевич Н.А. Основы экскурсоведения. – Мн., 1988.
14. Жулевич В.Е., Копанёв А.С. Организация туризма. – Мн., 2001.
15. Заповедники Прибалтики и Белоруссии. М.: Мысль, 1989.
16. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Т. 1-6. – Мн., 1984–1987.
17. Локошко А.И. Историко-культурные регионы Беларуси. – Мн., 2002.
18. Рэспубліка Беларусь. Вобласці і раёны. – Мн., 2004.
19. Савина Н.В., Горбылёва З.М. Экскурсоведение. – Мн., 2004.
20. Сядзібы Беларусі. – Мн.: Рыфтур, 2003.
21. Федорук А.Т. Садово-парковое искусство Беларуси. – Мн., 1989.
22. Чантурия В. Атлас памятников архитектуры и мемориальных комплексов Белоруссии. – Мн., 1988.

Семинар 2.

Туристско-экскурсионный потенциал Витебской области

1. Транспортно-географическое положение региона.
2. Экономический потенциал региона.
3. Лечебные ресурсы.
4. Памятники природы.
5. Памятники археологии.
6. Памятники архитектуры.
7. Памятники истории.
8. Места, связанные с жизнью и деятельностью известных людей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архітэктурна Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 1993.
2. Гецевич Н.А. Основы экскурсоведения. – Мн., 1988.
3. Жулевич В.Е., Копанёв А.С. Организация туризма. – Мн., 2001.
4. Заповедники Прибалтики и Белоруссии. М.: Мысль, 1989.
5. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Т. 1–6. – Мн., 1984–1987.
6. Локошко А.И. Историко-культурные регионы Беларуси. – Мн., 2002.
7. Рэспубліка Беларусь. Вобласці і раёны. – Мн., 2004.
8. Савина Н.В., Горбылёва З.М. Экскурсоведение. – Мн., 2004.
9. Сядзібы Беларусі. – Мн.: Рыфтур, 2003.
10. Федорук А.Т. Садово-парковое искусство Беларуси. – Мн., 1989.
11. Чантурия В. Атлас памятников архитектуры и мемориальных комплексов Белоруссии. – Мн., 1988.

Семинар 3.

Туристско-экскурсионный потенциал Могилёвской области

1. Транспортно-географическое положение региона.
2. Экономический потенциал региона.
3. Лечебные ресурсы.
4. Памятники природы.
5. Памятники археологии.
6. Памятники архитектуры.
7. Памятники истории.
8. Места, связанные с жизнью и деятельностью известных людей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архітэктурна Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 1993.
2. Гецевич Н.А. Основы экскурсоведения. – Мн., 1988.
3. Жулевич В.Е., Копанёв А.С. Организация туризма. – Мн., 2001.
4. Заповедники Прибалтики и Белоруссии. М.: Мысль, 1989.

5. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Т. 1–6. – Мн., 1984–1987.
6. Локошко А.И. Историко-культурные регионы Беларуси. – Мн., 2002.
7. Рэспубліка Беларусь. Вобласці і раёны. – Мн., 2004.
8. Савина Н.В., Горбылёва З.М. Экскурсоведение. – Мн., 2004.
9. Сядзібы Беларусі. Мн.: Рыфтур, 2003.
10. Федорук А.Т. Садово-парковое искусство Беларуси. Мн., 1989.
11. Чантурия В. Атлас памятников архитектуры и мемориальных комплексов Белоруссии. – Мн., 1988.

Семинар 4.

Туристско-экскурсионный потенциал Гомельской области

1. Транспортно-географическое положение региона.
2. Экономический потенциал региона.
3. Лечебные ресурсы.
4. Памятники природы.
5. Памятники археологии.
6. Памятники архитектуры.
7. Памятники истории.
8. Места, связанные с жизнью и деятельностью известных людей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архітэктара Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 1993.
2. Гецевич Н.А. Основы экскурсоведения. – Мн., 1988.
3. Жулевич В.Е., Копанёв А.С. Организация туризма. – Мн., 2001.
4. Заповедники Прибалтики и Белоруссии. М.: Мысль, 1989.
5. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Т. 1–6. – Мн., 1984–1987.
6. Локошко А.И. Историко-культурные регионы Беларуси. – Мн., 2002.
7. Рэспубліка Беларусь. Вобласці і раёны. – Мн., 2004.
8. Савина Н.В., Горбылёва З.М. Экскурсоведение. – Мн., 2004.
9. Сядзібы Беларусі. – Мн., 2003.
10. Федорук А.Т. Садово-парковое искусство Беларуси. – Мн., 1989.
11. Чантурия В. Атлас памятников архитектуры и мемориальных комплексов Белоруссии. – Мн., 1988.

Семинар 5.

Туристско-экскурсионный потенциал Брестской области

1. Транспортно-географическое положение региона.
2. Экономический потенциал региона.

3. Лечебные ресурсы.
4. Памятники природы.
5. Памятники археологии.
6. Памятники архитектуры.
7. Памятники истории.
8. Места, связанные с жизнью и деятельностью известных людей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архітэктара Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 1993.
2. Гецевич Н.А. Основы экскурсоведения. – Мн., 1988.
3. Жулевич В.Е., Копанёв А.С. Организация туризма. – Мн., 2001.
4. Заповедники Прибалтики и Белоруссии. М.: Мысль, 1989.
5. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Т. 1–6. – Мн., 1984–1987.
6. Локошко А.И. Историко-культурные регионы Беларуси. – Мн., 2002.
7. Рэспубліка Беларусь. Вобласці і раёны. – Мн., 2004.
8. Савина Н.В., Горбылёва З.М. Экскурсоведение. – Мн., 2004.
9. Сядзібы Беларусі. – Мн.: Рыфтур, 2003.
10. Федорук А.Т. Садово-парковое искусство Беларуси. – Мн., 1989.
11. Чантурия В. Атлас памятников архитектуры и мемориальных комплексов Белоруссии. – Мн., 1988.

Семинар 6.

Туристско-экскурсионный потенциал Гродненской области

1. Транспортно-географическое положение региона.
2. Экономический потенциал региона.
3. Лечебные ресурсы.
4. Памятники природы.
5. Памятники археологии.
6. Памятники архитектуры.
7. Памятники истории.
8. Места, связанные с жизнью и деятельностью известных людей.

Литература

1. Архітэктара Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 1993.
2. Гецевич Н.А. Основы экскурсоведения. – Мн., 1988.
3. Жулевич В.Е., Копанёв А.С. Организация туризма. – Мн., 2001.
4. Заповедники Прибалтики и Белоруссии. М.: Мысль, 1989.
5. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Т. 1–6. – Мн., 1984–1987.
6. Локошко А.И. Историко-культурные регионы Беларуси. – Мн., 2002.
7. Рэспубліка Беларусь. Вобласці і раёны. – Мн., 2004.

8. Савина Н.В., Горбылёва З.М. Экскурсоведение. – Мн., 2004.
9. Сядзібы Беларусі. – Мн.: Рыфтур, 2003.
10. Федорук А.Т. Садово-парковое искусство Беларуси. – Мн., 1989.
11. Чантурия В. Атлас памятников архитектуры и мемориальных комплексов Белоруссии. – Мн., 1988.

**Вопросы к зачёту по курсу
«Туристско-экскурсионный потенциал Беларуси»
(III курс, 5 семестр)**

1. Курортно-рекреационные ресурсы Беларуси.
2. Охраняемые природные территории: «зелёные пояса» городов, курортно-рекреационные зоны.
3. Особо охраняемые природные территории: национальные парки, заповедники, заказники, памятники природы национального значения.
4. Старинные парки как места для отдыха населения.
5. Рекреационная специализация регионов Беларуси.
6. Курортно-рекреационная инфраструктура.
7. Государственная политика в сфере туристско-экскурсионной деятельности.
8. Структура экскурсионных объектов Беларуси.
9. Экскурсионный потенциал объекта.
10. Экономико-географические районы Беларуси по величине экскурсионного потенциала.
11. Материально-техническая база развития экскурсионного дела.
12. Основные этапы в развитии материально-технической базы туризма и экскурсий Беларуси.
13. Факторы культурно-познавательного туризма.
14. Реституция как одно из направлений возрождения культурных традиций.
15. Судьба памятников культуры в Чернобыльской зоне.
16. Восстановление исторической застройки как важный аспект сохранения исторического наследия.
17. Национальная программа развития туризма в Республике Беларусь.
18. Средства массовой информации и их роль в области популяризации национальных экскурсионных маршрутов.
19. Туристско-экскурсионный потенциал Минской области.
20. Туристско-экскурсионный потенциал Витебской области.
21. Туристско-экскурсионный потенциал Могилёвской области.
22. Туристско-экскурсионный потенциал Гомельской области.
23. Туристско-экскурсионный потенциал Брестской области.
24. Туристско-экскурсионный потенциал Гродненской области.

ОСНОВЫ АРХИВОВЕДЕНИЯ

ПРОГРАММА КУРСА «ОСНОВЫ АРХИВОВЕДЕНИЯ»

ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Программа курса «Основы архивоведения» рассчитана на студентов, обучающихся по специальности «Музейное дело и охрана памятников истории и культуры». Задача данного курса состоит в том, чтобы ознакомить будущих специалистов с историей архивного дела в Беларуси, его состоянием на современном этапе, сформировать у них знания о структуре архивных органов и учреждений, системе научно-справочного аппарата к документам архивов, комплектовании, создании условий обеспечения сохранности документов, использовании архивных источников в научных и иных целях, а также практические навыки исследовательской работы в читальных залах государственных архивов.

ВВЕДЕНИЕ

Архивоведение как научная дисциплина. Ее взаимосвязь с источниковедением, вспомогательными историческими дисциплинами: палеографией, сфрагистикой, геральдикой и др. Структура курса. Основные источники и литература по архивоведению.

История развития архивного дела в Беларуси

Формирование хранилищ документальных материалов. Архивы древне белорусских княжеств. Белорусские архивы времен ВКЛ и РП. «Литовская метрика» – первый государственный архив. Провинциальные и судебные архивы. Архивное дело в Беларуси в период Российской империи. Конфессиональные и частные архивы. Развитие архивистики в советское время. Состояние и перспективы архивного дела в Республике Беларусь.

Классификация архивных фондов

Классификация документов в пределах Национального архивного фонда Республики Беларусь, на уровне архива, архивного фонда. Сеть государственных архивов РБ. История и состав документов НИАБ, НИАБ в г. Гродно, НАРБ, БГАНТД, БГАМЛИ, областных, зональных архивов, городских и районных архивов по личному составу. Архивы на территории Витебской области.

Система научно-справочного аппарата к архивным документам

Понятие СНСА. Назначение, состав, функции. Архивные описи. Каталоги. Путеводители. Обзоры документов. Автоматизированные информационно-поисковые системы.

Использование архивных документов

Цели и формы использования ретроспективной документации. Инициативное информирование. Исполнение запросов организаций и заявлений граждан. Работа читальных залов госархивов. Публикация документов.

Комплектование НАФ РБ.

Обеспечение сохранности архивных документов

Экспертиза ценности документов. Комплектование государственных архивов. Создание оптимальных условий для хранения документов.

Работа исследователя в читальном зале госархива

Допуск к работе с архивными документами. Правила работы исследователя в читальном зале. Поиск документов. Приемы работы с архивными документами.

ЛИТЕРАТУРА

Основная:

1. Шумейко М.Ф., Козак К.И., Селеменев В.Д. Архивоведение Беларуси: в 2-х ч. – Мн., 1998.
2. Жумарь С.В. Карев Д.В., Шумейко М.Ф. Очерки истории архивного дела в Беларуси /XV–1991 г./ – Мн., 1999.

Дополнительная:

1. Архивное дело в БССР: Сб. законодательных и руководящих документов. – Мн., 1972.
2. Архівы Беларусі на рубяжы ХХ–ХХІ стст. Гісторыя, стан, перспектывы развіцця: Міжнар. навук.-практыч. канф. – Мн., 2001.
3. Архіўная спадчына Віцебшчыны як крыніца вывучэння гісторыі краю: Матэрыялы архіўных чытаньняў, прысвечаныя 150-годдзю з дня нараджэння А.П. Сапунова. 6–7 чэрвеня 2002 г., Віцебск. – Мн., 2002.
4. Архивы и общество сегодня. Материалы Международной научно-практической конференции, Минск, 11–12 ноября 2003 г. – Мн., 2003.

5. Витебщина архивная. – Витебск, 2002.
6. Міхальчанка А. Хто адчыніць дзверы ў інфармацыйнае грамадства? // БМ, 1977, №3. – С. 12–16.6. Міхальчанка А., Насевіч В. Пытанні, якія патрабуюць адказу // БМ, 1997, №4. – С. 42–45.
7. Пішчуленак М.У. Віцебшчына архіўная // БГЧ, 2002, № 4. – С. 30–36.
8. Государственный архив Витебской области и его филиал в г. Полоцке: Путеводитель /1917–1941 гг./. – Мн., 1972.
9. Архивные документы Республики Беларусь – сокровищница социальной памяти государства: Справочник. – Мн., 2005.
10. Архивы и делопроизводство. – Мн., 1999.
<http://archives.gov.by/>
<http://niab.nm.ru/>
<http://archmol.org/>

**Тематический план
по курсу «Основы архивоведения»**

№ п/п	Темы занятий	Количество часов	
		лекции	семинары
1.	Введение	2	
2.	История развития архивного дела в Беларуси	8	4
3.	Классификация архивных документов. Сеть госархивов	4	2
4.	Система научно-справочного аппарата к архивным документам	2	2
5.	Использование архивных документов	2	2
6.	Комплектование НАФ РБ. Обеспечение сохранности архивных документов	2	2
7.	Работа исследователя в читальном зале государственного архива	2	2
	Итого:	22	14

**Семинарские занятия по курсу
«Основы архивоведения»
(II курс, 4 семестр)**

**Семинар 1.
История архивного дела в Беларуси**

1. Начало архивного дела на территории Беларуси. Архивы древнебелорусских княжеств.
2. Архивы в ВКЛ и РП.

3. Архивное дело в Беларуси в период Российской империи.
4. Витебская ученая архивная комиссия и ее роль в развитии археографии на Витебщине.
5. Знаменитые ученые-архивисты: А.П. Сапунов, Р.Б. Брежго, Д.И. Довгялло и др.
6. Развитие архивистики в 1917–1991 гг.

ЛИТЕРАТУРА

Основная:

1. Шумейко М.Ф., Козак К.И., Селеменев В.Д. Архивоведение Беларуси: в 2-х ч. – Мн., 1998.

Дополнительная:

2. Баніёніс Э.З. 3 гісторыі Літоўскай метрыкі // БГЧ, 1994, № 1. – С. 18–23.
3. Витебщина архивная. – Витебск, 2002.
4. Галенчанка Г.Я. Архівы Рдзівілаў; Архівы Сапегаў; Архівы Тышкевічаў; Архівы Хадкевічаў // ЭГБ. Т. 1. – Мн., 1993. – С. 170–173.
5. Галенчанка Г.Я. Віленскі цэнтральны архіў старажытных актаў // ЭГБ. Т. 2. – Мн., 1994. – С. 288–289.
6. Камінскі М.І. Віцебская вучоная архіўная камісія; Віцебскі цэнтральны архіў старажытных актаў // ЭГБ. Т. 2. – Мн., 1994. – С. 322–323, 338–339.
7. Архивное дело в БССР: Сб. законодательных и руководящих документов. – Мн., 1972.
8. 90 гадоў Віцебскай вучонай архіўнай камісіі: Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі, 24 лістапада 1999 г. – Віцебск, 1999.
9. Хмельніцкая Л. Гісторык з Віцебска (Жыццяпіс Аляксея Сапунова). – Мн., 2001.
10. Пішчулёнак М.У. Віцебшчыная архіўная // БГЧ, 2002, № 4. – С. 30–36.
11. Цаплін В.В. Об ущербе, нанесенном госархивам Беларуси в годы войны // Отечественные архивы, 2000, № 2. – С. 17–25.
12. Колесник Н. Об ущербе, нанесенном архивам Беларуси во время фашистской оккупации // А и д, 2005, № 2. – С. 97–102.
13. Шумейка М. Вяртанне «Літоўскай метрыкі»: міф ці рэальнасць? // БМ, 1996, № 2.
14. Шумейка М. «...захавайшы для нашчадкаў» [Віцебская вучоная архіўная камісія] // БМ, 1995, № 6. – С. 44–45.
15. Шумейко М.Ф. Архивно-археографическая деятельность А.П. Сапунова // Матэрыялы архіўных чытанняў, прысвечаныя 150-годдзю з дня нараджэння А.П. Сапунова, 6–7 чэрвеня 2001. – Віцебск, 2002. – С. 30–34.

Семинар 2.
Архивы Республики Беларусь на современном
этапе: состояние, перспективы

1. Закон «О НАФ и архивах в Республике Беларусь».
2. Научно-исследовательские учреждения отрасли: БелНИИДАД, БелНИИЦЭД. Функции . Структура.
3. Роль учреждений государственной архивной службы в развитии территориальной геральдики.
4. Документы об истории Беларуси в зарубежных архивах (Российская Федерация, Украина, страны Прибалтики, Польша и др.).

ЛИТЕРАТУРА

Основная:

1. Шумейко М.Ф., Козак К.И., Селеменев В.Д. Архивоведение Беларуси: в 2-х ч. – Мн., 1998.
2. Закон Республики Беларусь «О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь от 6 октября 1994 г., с изменениями и дополнениями от 6 января 1999 г. // <http://archives.gov.by/>

Дополнительная:

1. Архивы и делопроизводство, 2005, № 1. – С. 100–102.
2. То же , 2005, № 3. – С. 108–112.
3. То же , 2005, № 4. – С. 108–110.
4. То же , 2005, № 6. – С. 101–105.
5. То же , 2004, № 1. – С. 97–100.
6. То же , 2004, № 2. – С. 112–117.
7. То же , 2004, № 5. – С. 101–106.
8. То же (Витебская область), 2003, № 2. – С. 115–119.
9. Государственные архивы ССР: Справочник, в 2-х частях. – М., 1980.
10. Архивные документы Республики Беларусь – сокровищница социальной памяти государства: Справочник. – Мн., 2005.
11. Платонов Р.П. Археографическая комиссия в системе учреждений архивной отрасли: возрождение традиций // Матэрыялы архіўных чытаньняў, прысвечаныя 150-годдзю з дня нараджэння А.П. Сапунова, 6–7 чэрвеня 2001. – Віцебск, 2002. – С. 22–27.
12. Міхальчанка А.М. Архівы Беларусі на мяжы ХХ–ХХІ стагоддзяў: накірункі развіцця // Міжнар. навуц.-практыч. канф. – Мн., 2001. – С. 3–13.
13. Платонов Р.П. Археографическая комиссия в системе архивных учреждений РБ: назначение, задачи // Міжнар. навуц.-практыч. канф. – Мн., 2001. – С. 44–52.

14. Елинская М.М. Роль государственных архивов в деятельности по воссозданию исторических гербов и созданию новой территориальной геральдики РБ // Материалы Международной научно-практической конференции Минск, 11–12 ноября 2003 г. – Мн., 2003. – С. 87–93.
15. Пищуленок М.В. Региональная архивная служба: современное состояние, основные направления развития // Материалы Международной научно-практической конференции Минск, 11–12 ноября 2003 г. – Мн., 2003. – С. 60–63.

Семинар 3. Классификация документов Национального архивного фонда Республики Беларусь

1. Основные принципы классификации документов НАФ РБ, ее определяющее значение при создании сети госархивов.
2. Государственные архивы в Республике Беларусь: республиканские, областные, зональные, районные и городские. Их общие направления деятельности и характеристика фондов.
3. Учреждение Государственный архив Витебской области. Зональные архивы на Витебщине.

ЛИТЕРАТУРА

Основная:

1. Шумейко М.Ф., Козак К.И., Селеменев В.Д. Архивоведение Беларуси: в 2-х ч. Мн., 1998.
2. Закон Республики Беларусь «О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь от 6 октября 1994 г., с изменениями и дополнениями от 6 января 1999 г.// <http://archives.gov.by/>

Дополнительная:

1. Витебщина архивная. – Витебск, 2002.
2. Пішчуленак М.У. Віцебшчына архіўная // БГЧ, 2002, № 4. – С. 30–36.
3. Запартыка Г. Каб перадаць сумленнаму нашчадку (да 45-годдзя Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва) // Архівы і справаводства, 2005, №3. – С. 126–131.
4. Федоськова В. Государственный архив общественных объединений Гомельской области // Архивы и делопроизводство, 2005, №6. – С. 87–91.
5. Жумарь С., Запартыко А. «Всемирное фото»: история одной коллекции // Архивы и делопроизводство, 2005, № 1. – С. 85–90.
6. То же №2. – С. 92–97.

7. Пищуленок М.В. Городские и районные архивы Витебской области: на этапе возрождения и укрепления // Архивы и делопроизводство, 2001, №4. – С. 89–95.
8. Шарендо В. Шесть лет работы Витебского городского архива по личному составу: итоги, проблемы и перспективы // Архивы и делопроизводство, 2005, №4. – С. 76–81.
9. Основные правила работы государственных архивов. – М., 1984.

Справочники:

1. Архивные документы Республики Беларусь – сокровищница социальной памяти государства: Справочник. – Мн., 2005.
2. Государственные архивы Республики Беларусь (1944–1997): Краткий справочник. – Мн., 2000.
3. Фонды бывших архивов Коммунистической партии Белоруссии: Краткий справочник в 2 ч. – Мн., 1997–1998.
4. Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства БССР: Путеводитель. – Мн., 1967.
5. Центральный государственный исторический архив Белорусской ССР в г. Гродно: Путеводитель. – Мн., 1956.
6. Центральный государственный исторический архив БССР в г. Минске: Путеводитель. – Мн., 1971.
7. Государственный архив Витебской области и его филиал в г. Полоцке: Путеводитель /1917–1941 гг./. – Мн., 1972.
8. Государственный архив Минской области и его филиала в г. Молодечно: Путеводитель /1917–1941 гг./. – Мн., 1967.

Семинар 4.

Научно-справочный аппарат в государственных архивах

1. Задача и структура НСА в архивах.
2. Назначение и основные виды путеводителей. Путеводители по фондам государственных архивов Республики Беларусь.
3. Архивные каталоги.

ЛИТЕРАТУРА

Основная:

1. Шумейко М.Ф., Козак К.И., Селеменев В.Д. Архивоведение Беларуси: в 2-х ч. – Мн., 1998.

Дополнительная:

1. Схема единой документной информации в систематических каталогах государственных архивов СССР (XVIII – нач XX вв.). – М., 1983.

2. Схема единой документной информации в систематических каталогах государственных архивов СССР (советский период). – М., 1978.
3. Научно-справочный аппарат государственных архивов Республики Беларусь. – Мн., 1999.
4. Основные правила работы государственных архивов. – М., 1984.
5. Седляревич Т. Роль системы научно-справочного аппарата госархивов в обеспечении доступа к информационным ресурсам // Архивы и делопроизводство, 2002, № 6. – С. 85–89.

Справочники:

1. Архивные документы Республики Беларусь – сокровищница социальной памяти государства: Справочник. – Мн., 2005.
2. Государственные архивы Республики Беларусь (1944–1997): Краткий справочник. – Мн., 2000.
3. Фонды бывших архивов Коммунистической партии Белоруссии: Краткий справочник в 2 ч. – Мн., 1997–1998.
4. Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства БССР: Путеводитель. – Мн., 1967.
5. Центральный государственный исторический архив Белорусской ССР в г. Гродно: Путеводитель. – Мн., 1956.
6. Центральный государственный исторический архив БССР в г. Минске: Путеводитель. – Мн., 1971.
7. Государственный архив Витебской области и его филиал в г. Полоцке: Путеводитель /1917–1941 гг./. – Мн., 1972.
8. Государственный архив Минской области и его филиала в г. Молодечно: Путеводитель /1917–1941 гг./. – Мн., 1967.

Семинар 5.

Организация использования документов НАФ Республики Беларусь

1. Цели и формы использования документов архивов.
2. Публикационная деятельность государственных архивов в Республике Беларусь.
3. Издания Витебского отделения Археографической комиссии при Комитете по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь.

ЛИТЕРАТУРА

Основная:

1. Шумейко М.Ф., Козак К.И., Селеменев В.Д. Архивоведение Беларуси: в 2-х ч. – Мн., 1998.

Дополнительная:

1. Кекелева Т. Культура – асветніцкая і навуковая дзейнасць Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва. // *Архівы і справаводства*, 2004, № 1. – С. 86–98.
2. Баландин В., Рахманько Т. Использование аудиовизуальных документов НАФ, хранящихся в фондах БГАКФФД // *Архивы и делопроизводство*, 2005, № 5. – С. 73–79.
3. Основные правила работы государственных архивов. – М., 1984.
4. Сверчков А.А. Популяризация документов личного происхождения (на примере деятельности НА РБ) // *Материалы Международной научно-практической конференции Минск, 11–12 ноября 2003 г.* – Мн., 2003. – С. 111–113.
5. Заянчковская О.В. Документы Национального архива Республики Беларусь в помощь жертвам нацизма // *Материалы Международной научно-практической конференции Минск, 11–12 ноября, 2003 г.* – Мн., 2003. – С. 114–116.
6. Шарендо В. Научное использование документов в Госархиве Витебской области // *Матэрыялы архіўных чытанняў, прысвечаныя 150-годдзю з дня нараджэння А.П. Сапунова. 6–7 чэрвеня 2001 г., Віцебск.* – Мн., 2002. – С. 14–21.
7. Рахманько Т.Л. Источники по истории Витебщины в фондах БГАКФФД // *Матэрыялы архіўных чытанняў, прысвечаныя 150-годдзю з дня нараджэння А.П. Сапунова. 6–7 чэрвеня, 2002 г., Віцебск.* – Мн., 2002. – С. 45–55.

Семинар 6.

Формирование НАФ Республики Беларусь. Обеспечение сохранности документов в госархивах

1. Экспертиза ценности документов и ее задачи. Принципы экспертизы и критерии ценности документов. Перечень документов.
2. Комплектование госархивов. Организации – источники комплектования госархивов. Списки № 1 и № 2.
3. Документы личного происхождения как источники пополнения государственных архивов.
4. Учет и обеспечение сохранности документов НАФ Республики Беларусь.

ЛИТЕРАТУРА

Основная:

1. Шумейко М.Ф., Козак К.И., Селеменев В.Д. *Архивоведение Беларуси: в 2-х ч.* – Мн., 1998.

Дополнительная:

1. Жумарь С.В. Общественные организации – источники комплектования государственных архивов: Методические рекомендации. – Мн., 1995.
2. Краснокуцкая Г.П. Комплектование государственных архивов Республики Беларусь документами организаций и предприятий нового типа. – Мн., 1996.
3. Давыдова Э. Организация работы по экспертизе ценности документов // Архивы и делопроизводство, 2005, № 1. – С. 31–39.
4. Козкина Р. Контроль за состоянием делопроизводства и сохранностью документов: Полоцкий опыт // Архивы и делопроизводство, 2001, № 1. – С. 40–44.
5. Полищук Е. Мгновения великой победы: как это было // Архивы и делопроизводство, 2005, № 2. – С. 103–105.
6. Давыдова Э. Ведомственные перечни документов с указанием сроков хранения: порядок разработки и применения // Архивы и делопроизводство, 2005, № 3. – С. 13–16.
7. Шостак Г., Горшкова Е. Личные фонды в БГАНТД // Архивы и делопроизводство, 2001, № 5. – С. 100–104.
8. Рябцевич Т., Столина Т. Списки организаций источников комплектования государственных архивов – основа для определения сроков хранения документов в организациях, учреждениях и на предприятиях Республики Беларусь // Архивы и делопроизводство, 2003, № 5. – С. 29–33.
9. Перечень типовых документов органов государственной власти и управления, учреждений, организаций и предприятий Республики Беларусь по организации системы управления, ценообразованию, финансам, страхованию, управлению государственным имуществом, приватизации, внешнеэкономическим связям с указанием сроков хранения. – Мн., 2001.
10. То же Архивы и делопроизводство, 2003, № 3–6.
11. То же Архивы и делопроизводство, 2004, № 1–6.
12. То же Архивы и делопроизводство, 2005, № 1–6.
13. Перечень типовых документов, образующихся в деятельности госкомитетов, министерств, ведомств и других учреждений, организаций, предприятий с указанием сроков хранения. – М., 1989.
14. То же Архивы и делопроизводство, 2000, № 1–6.
15. То же Архивы и делопроизводство, 2001, № 1–6.
16. То же Архивы и делопроизводство, 2002, № 1–6.
17. То же Архивы и делопроизводство, 2003, № 1–2.

Семинар 7. Работа исследователя с архивными документами

1. Права и обязанности исследователя при работе в государственном архиве.
2. Выявление архивных фондов, содержащих документы по теме исследования.
3. Некоторые вопросы методики изучения документов.

ЛИТЕРАТУРА

Основная:

1. Шумейко М.Ф., Козак К.И., Селеменев В.Д. Архивоведение Беларуси: в 2-х ч. Мн., 1998.
2. Закон Республики Беларусь «О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь от 6 октября 1994 г., с изменениями и дополнениями от 6 января 1999 г. // <http://archives.gov.by/>
3. Правила работы исследователей в читальных залах госархивов Республики Беларусь. – Мн., 1998.

Дополнительная:

1. Суслова Е.Н. Поиск архивных документов. – Л.: Лениздат. – 1987.
2. Шепелев Л.Е. Работа исследователя с архивными документами. – М.-Л.: Наука, 1966.
3. Хмельюк М. Документы по личному составу как источник изучения истории района: Толочинский опыт // Архивы и делопроизводство, 2005, №2. – С. 84–89.
4. Основные правила работы государственных архивов. – М., 1984.
5. Зайко К.І. Дакументы фондаў Дзяржаўнага архіва Віцебскай вобласці як крыніца даследавання сацыяльна-культурнага развіцця гарадоў Віцебскага рэгіёна ў 20-30 гады ХХ стагоддзя // Матэрыялы архіўных чытанняў, прысвечаныя 150-годдзю з дня нараджэння А.П. Сапунова. 6–7 чэрвеня 2001 г., Віцебск. – Мн., 2002. – С. 81–84.
6. Дзядзінкін А.Л. Матэрыялы фондаў Віцебскіх губкома РКП(б) і акружкама КП(б)Б як крыніца вывучэння нацыянальна-палітыкі // Матэрыялы архіўных чытанняў, прысвечаныя 150-годдзю з дня нараджэння А.П. Сапунова. 6–7 чэрвеня 2001 г., Віцебск. – Мн., 2002. – С. 85–87.

**Вопросы к зачету по курсу
«Основы архивоведения»
(II курс, 4 семестр)**

1. Архивоведение как научная дисциплина.
2. Закон Республики Беларусь «О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь».
3. Начало архивного дела на территории Беларуси. Архивы древне белорусских княжеств.
4. Архивы в Великом Княжестве Литовском и Речи Посполитой.
5. Белорусские архивы в структуре учреждений Российской империи.
6. Витебская ученая архивная комиссия /1909–1919 гг./. Цели, задачи, итоги работы.
7. Знаменитые ученые-архивисты: А.П. Сапунов, Р.Б. Брежго, Д.И. Довгялло и др Их вклад в развитие архивного дела.
8. Архивное дело в Беларуси в период 1917–1945 гг.
9. Архивное дело в Беларуси в период 1946–1991 гг.
10. Белорусские архивы на современном этапе.
11. Сеть государственных архивов Республики Беларусь. Состав фондов и основные направления деятельности республиканских архивов.
12. Сеть государственных архивов в областях Беларуси. Состав фондов и основные направления деятельности.
13. Государственные архивы на территории Витебской области. Фонды, направления работы.
14. Классификация документов в пределах Национального архивного фонда Республики Беларусь, на уровне архива, архивного фонда.
15. Назначение, состав и функции системы научно-справочного аппарата к архивным документам.
16. Архивные описи. Каталоги. Путеводители.
17. Цели и формы использования документов в государственных архивах.
18. Экспертиза ценности документов и ее задачи. Принципы экспертизы и критерии ценности документов.
19. Комплектование госархивов. Организации-источники комплектования госархивов.
20. Учет и обеспечение сохранности документов НАФ РБ.
21. Работа читальных залов госархивов. Публикация документов.

ГАРАДЫ І МУЗЕІ СВЕТУ

ПРАГРАМА КУРСА «ГАРАДЫ І МУЗЕІ СВЕТУ»

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Праграма курса «Гарады і музеі свету» складзена ў адпаведнасці з вучэбным планам спецыяльнасці «Музейная справа і ахова помнікаў гісторыі і культуры». Курс разлічаны на 32 гадзіны (у тым ліку 20 лекцыйных, 12 семінарскіх). Курс «Гарады і музеі свету» мае на мэце знаёмства студэнтаў з асноўнымі гарадамі і музеямі свету, з развіццём музейнай справы ў розных краінах і атрыманне студэнтамі грунтоўных ведаў аб гістарычнай і культурнай спадчыне краін сусвету.

Студэнты авалодаюць ведамі аб розных музеях, аб сучасным стане іх экспазіцый і складзе фондаў, азнаёмяцца з гісторыка-культурнымі каштоўнасцямі і славутымі мясцінамі розных краін. Выбар тэм семінарскіх заняткаў ажыццяўляецца на аснове дадзенай праграмы.

Раздел 1. Музеі Еўропы

Музеі Вялікабрытаніі. Помнікі гісторыі г. Лондана. Англійскія замкі. Агульная характарыстыка музейнай сеткі. Букінгемскі палац. Віндзорскі палац. Брытанскі нацыянальны музей. Нацыянальная галерэя. Галерэя Тэйт. Лонданскі Тауэр. Музей Вікторыі і Альберта. Музеі Шатландыі. Нацыянальная галерэя Шатландыі. Нацыянальны музей Шатландыі.

Музеі Францыі. Агульная характарыстыка развіцця музейнай справы ў краіне. Аналіз музейнай сеткі. Музеі г. Парыжа: Луўр і Версаль. Тэрмы Клюні. Музей д'Арсэ. Нацыянальны цэнтр мастацтваў імя Жоржа Пампіду. Ваенны музей у Доме інвалідаў. Музей імпрэсіянізму.

Музеі Германіі. Характарыстыка музейнай сеткі Германіі. Музеі Берліна: «Востраў музеяў», Берлінская карцінная галерэя, Актыўны музей фашызму і супраціўлення. Музеі г. Дрэздана: галерэя «Старыя майстры», Гістарычны музей, галерэя «Новыя майстры», «Зялёныя скляпенні». Музеі г. Мюнхена: Старая пінакатэка, Новая пінакатэка, Баварскі нацыянальны музей. г. Франкфурт-на-Майне.

Музеі Італіі. Стан музейнай справы ў краіне. Музеі г. Рыма. Музеі Ватыкана. Горад Фларэнцыя: галерэя Уфіцы, акадэмічная галерэя, галерэя Піці. Горад Венецыя: Палац дожаў, Палац Ка д'Ора, Палац Ка Пезара, музей Карэр. Мілан: Музей Польшы Пецолі, галерэя Брэра, г. Неапаль, г. Турын.

Музеі Іспаніі. Агульная характарыстыка музейнай сеткі. Музеі г. Мадрыда: Прада, музей Тысен-Боркеніса, Каралеўскі палац, Эскарыял. г. Таледа. г. Барселона. Музеі г. Грэнады: Альгамбра, Музей прыгожых мастацтваў.

Музеі Грэцыі. Характарыстыка музейнай сеткі. Музеі і помнікі г. Афіны: Акропальскі музей, Нацыянальны археалагічны музей, Эпіграфічны музей, Візантыйскі музей. Археалагічны музей у г. Салонікі, Археалагічны музей у г. Дэльфы, Археалагічны музей у г. Алімпія.

Музеі Скандынаўскіх краін. Музеі Даніі. Нацыянальны музей Даніі, Нацыянальная галерэя, музей Торвальдсена. Дагістарычны музей. Музеі Нарвегіі: Нацыянальная галерэя, Нарвежскі народны музей, музей рыбаляўства. Музеі Швецыі: Нацыянальны музей, Стакгольмскі гістарычны музей, Музей скульптуры – Сад Мілеса. Музеі Фінляндыі: Фінляндская нацыянальная галерэя, музей Атэнеўм, Нацыянальны музей, Этнаграфічны музей.

Музеі Польшчы. Музеі і помнікі Варшавы. Каралеўскі замак. Нацыянальны музей. Гістарычны музей г. Варшавы. Археалагічны музей. Этнаграфічны музей. Музеі г. Кракава. Галерэя польскага жывапісу XIX ст. «Сукенніца». Чартарыйскі палац. Этнаграфічны музей. Музей Ягелонскага ўніверсітэта.

Раздел 2. Музеі Паўночнай Амерыкі

Музеі ЗША. Агульная характарыстыка стану музейнай справы. Метраполітэн-музей у Нью-Йорку. Музей Гугенхейма. Музей сучаснага мастацтва ў Нью-Йорку. Музей рок-н-ролла ў Кліўлендзе. Смітсанаўскі інстытут.

Музеі Канады. Асаблівасці музейнай сеткі і дзяржаўнай палітыкі ў галіне музеязнаўства. Помнікі і гістарычныя мясціны на тэрыторыі Канады. Нацыянальная галерэя Канады. Манрэальскі музей прыгожых мастацтваў. Каралеўскі музей Антарыо ў Таронта. Музей цывілізацыі ў Квебеку. Асацыяцыя экамузеяў Квебека.

Раздел 3. Музеі Блізкага Усходу і Азіі

Музеі Ізраіля. Помнікі і гістарычныя мясціны Ерусаліма. Музей Ізраіля ў Ерусаліме. Музей гісторыі Ерусаліма ў Цытадэлі. Францысканскі біблейскі музей. Тэатральны музей-архіў. Музей праваслаўнага Патрыярхата.

Музеі Індыі. Нацыянальны музей Індыі ў Дэлі. Індыйскі музей у Калькуце. Музей Прынца Уэльскага ў Бамбеі. Музей у Матуры. Музей у Мадрасе. Музей у Лукноу. Музей у Алахабадзе. Гісторыка-мастацкі музей у Бародзе.

Ирак. Иракский музей старожитностей у Багдада. Мосульский музей.
Иран. Археологический музей у Тегерана. Ливан. Национальный музей у Бейрута. Археологический музей у Бейрута.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баварские государственные собрания картин. Мюнхен: Альбом / Авт. М.Я. Либман. – М., 1982 (Серия «Музеи мира»).
2. Британский музей. Лондон: Альбом / Авт.-сост. Б.И. Ривкин. – М., 1980. (Серия «Музеи мира»).
3. Галерея Питти. Флоренция: Альбом / Сост. И. Смирнова. – М., 1971 (Серия «Музеи мира»).
4. Галерея Уффици. Флоренция: Альбом / Авт.-сост. А. Губер. – М., 1968. (Серия «Музеи мира»).
5. Грицкевич В.П., Гужаловский А.А. История музеев мира. Учебное пособие для студентов исторического факультета. Мн.: БГУ, 2003.
6. Искусство музейной экспозиции. – М., 1977.
7. Калитина И.И. Музеи Парижа. – М., 1967; 2-е изд. 1986.
8. Кириченко Е.И. Исторический музей. – М., 1984.
9. Краткий словарь музейных терминов. – М., 1974; 2-е изд. 1983.
10. Кудрявцев В.В. Художественный музей Лондона. – М., Искусство, 1994.
11. Лувр. Париж: Альбом / Авт.-сост. Ю. Золотов. – М., 1971 (Серия «Музеи мира»).
12. Лувр. Парижская скульптура. – М., 1984 (Серия «Музеи мира»).
13. Лысикова О.В. Музеи мира: Учебное пособие к курсу «Музеи мира». – М., 2002.
14. Музеи Ватикана. Рим. – М., 1974.
15. Музеи Рима. Галерея Боргезе. Национальная галерея. Альбом / Авт.-сост. З. Борисова. – М., 1971 (Серия «Музеи мира»).
16. Музей Прадо. Мадрид: Альбом / Авт.-сост. К. Малицкая. – М., 1971 (Серия «Музеи мира»).
17. Национальная галерея. Лондон: Альбом / Авт. текста и сост. И. Кузнецов. – М., 1971 (Серия «Музеи мира»).
18. Ревякин В.И. Музеи мира: Архитектура. – М., 1974; 2-е изд. – М.: Информэкспресс, 1993.
19. Ревякин В.И. Художественные музеи. – М., 1974.
20. Сокровища Британского музея / Сост. Ф. Френсис. – М., 1984.
21. 100 великих музеев мира. – М., 2001. – 508 с.
22. Юренева Т.Ю. Музееведение. – М., 2004.

**Тэматычны план курса
«Гарады і музеі свету»
(ІІІ курс, 6 семестр, 20/12, залік)**

№ п/п	Назва тэмы	Лекцыі	Семінарскія заняткі	КСР
1.	Музеі Вялікабрытаніі	2	2	–
2.	Музеі Францыі	2	2	–
3.	Музей Германіі	2	2	–
4.	Музеі Італіі	2	2	–
5.	Музеі Іспаніі	2	–	–
6.	Музеі Грэцыі	2	–	–
7.	Музеі Скандынаўскіх краін	2	–	–
8.	Музеі Паўночнай Амерыкі	2	–	–
9.	Музеі Блізкага Усходу і Азіі	4	–	–
10.	Музеі Польшчы	–	2	–
11.	Музеі ЗША	–	2	–
		20	12	–

**Семінарскія заняткі
па курсу «Гарады і музеі свету»
(ІІІ курс, 6 семестр)**

Тэма 1. Музеі Вялікабрытаніі

1. Агульная характарыстыка музейнай сеткі.
2. Брытанскі нацыянальны музей.
3. Лонданскі Тауэр.
4. Музеі Шатландыі.
5. Помнікі Лондана.

ЛІТАРАТУРА

1. Брытанскі музей. Лондон: Альбом / Авт.-сост. Б.И. Ривкин. – М., 1980 (Серія «Музеі мира»).
2. Кудрявцев В.В. Художественный музей Лондона. – М.. Искусство, 1994.
3. Национальная галерея. Лондон: Альбом / Авт. текста и сост. И. Кузнецов. – М., 1971 (Серія «Музеі мира»).
4. Сокровища Британского музея / Сост. Ф. Фрэнсис. – М. 1984.
5. 100 великих музеев мира. – М., 2001. – 508 с.
6. Юренева Т.Ю. Музееведение. – М., 2004.

Тэма 2. Музеі Францыі

1. Агульная характарыстыка музейнай сеткі.
2. Луўр.
3. Музей д'Арсэ.
4. Музеі Парыжа.
5. Архітэктурныя помнікі Парыжа.

ЛІТАРАТУРА

1. Лувр. Париж: Альбом / Авт.-сост. Ю. Золотов. – М., 1971 (Серия «Музеи мира»).
2. Лувр. Парижская скульптура. – М., 1984 (Серия «Музеи мира»).
3. Лысикова О.В. Музеи мира: Учебное пособие к курсу «Музеи мира». – М., 2002.
4. 100 великих музеев мира. – М., 2001. – 508 с.
5. Юренева Т.Ю. Музееведение. – М., 2004.

Тэма 3. Музеі Германіі

1. Агульная характарыстыка музейнай сеткі.
2. «Востраў музеяў» у Берліне.
3. Музеі Дрэздэна.
4. Музеі Мюнхена.
5. Архітэктурныя помнікі Берліна.

ЛІТАРАТУРА

1. Баварские государственные собрания картин. Мюнхен: Альбом / Авт. М.Я. Либман. – М., 1982 (Серия «Музеи мира»).
2. Лысикова О.В. Музеи мира: Учебное пособие к курсу «Музеи мира». – М., 2002.
3. 100 великих музеев мира. – М., 2001. – 508 с.
4. Юренева Т.Ю. Музееведение. М., 2004.

Тэма 4. Музеі Італіі

1. Агульная характарыстыка музейнай сеткі.
2. Музеі Рыма.
3. Музеі Ватыкана.
4. Помнікі і музеі Венецыі.
5. Музеі Фларэнцыі.

ЛІТАРАТУРА

1. Галерея Питти. Флоренция: Альбом / Сост. И. Смирнова. – М., 1971 (Серия «Музеи мира»).
2. Галерея Уффици. Флоренция: Альбом / Авт.-сост. А. Губер. – М., 1968. (Серия «Музеи мира»).
3. Музеи Ватикана. Рим. – М., 1974.
4. Музеи Рима. Галерея Боргезс. Национальная галерея. Альбом / Авт.-сост. З. Борисова. – М., 1971 (Серия «Музеи мира»).
5. 100 великих музеев мира. – М., 2001. – 508 с.
6. Юренева Т.Ю. Музееведение. – М., 2004.

Тэма 5. Музеі Польшчы

1. Агульная характарыстыка музейнай сеткі.
2. Музеі Варшавы.
3. Вавельскі замак.
4. Музеі Кракава.

ЛІТАРАТУРА

1. Грицкевич В.П., Гужаловский А.А. История музеев мира. Учебное пособие для студентов ист. фак. – Мн.: БГУ, 2003.
2. Лысикова О.В. Музеи мира: Учебное пособие к курсу «Музеи мира». – М., 2002.
3. 100 великих музеев мира. – М., 2001. – 508 с.
4. Юренева Т.Ю. Музееведение. М., 2004.

Тэма 6. Музеі ЗША

1. Агульная характарыстыка музейнай сеткі.
2. Метраполітэн-музей.
3. Музей Гугенхайма.
4. Смітсанаўскі інстытут.

ЛІТАРАТУРА

1. Лысикова О.В. Музеи мира: Учебное пособие к курсу «Музеи мира». – М., 2002.
2. Калбаска А.М. Музейны дыярыуш, ці Уводзіны ў новую музейялогію. – Мн.: Белар. Ін-т праблем культуры, 2000. – 148 с.
3. Грицкевич В.П., Гужаловский А.А. История музеев мира. Учебное пособие для студентов ист. фак. – Мн.: БГУ, 2003.
4. 100 великих музеев мира. – М., 2001. – 508 с.
5. Юренева Т.Ю. Музееведение. – М., 2004.

**Пытанні да заліку
па курсу «Гарады і музеі свету»
(ІІІ курс, 6 семестр)**

1. Брытанскі нацыянальны музей.
2. Луўр.
3. Метраполітэн-музей.
4. Музеі Вялікабрытаніі.
5. Музеі Францыі.
6. Берлінскі «Востраў музеяў».
7. Музеі Германіі.
8. Музеі Ватыкана.
9. Музеі Венецыі.
10. Музеі Фларэнцыі.
11. Музеі Рыма.
12. Музеі Іспаніі.
13. Музей Прада.
14. Музеі Польшчы.
15. Музеі Фінляндыі.
16. Музеі Швецыі.
17. Музеі Нарвегіі.
18. Музеі краін Усходу (Іран, Ірак і інш.).
19. Музеі Ізраіля.
20. Музеі ЗША.
21. Музеі Канады.
22. Музеі Грэцыі.
23. Дрэздэнская галерэя.
24. Музеі Італіі.

ГІСТОРЫЯ МУЗЕЙНАЙ СПРАВЫ

ПРАГРАМА КУРСА «ГІСТОРЫЯ МУЗЕЙНАЙ СПРАВЫ»

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Праграма курса «Гісторыя музейнай справы» складзена ў адпаведнасці з «Адукацыйным стандартам. Вышэйшая адукацыя. Спецыяльнасць «Музейная справа і ахова помнікаў гісторыі і культуры». (РД РБ 02100.5.065-98). Курс «Гісторыя музейнай справы» мае на мэце знаёмства студэнтаў з асноўнымі этапамі развіцця музейнай справы ў свеце, вывучэнне гістарыяграфіі гісторыі музейнай справы, асаблівасці крыніц і замацаванне ведаў аб музеях свету. Праграма пабудавана на аснове цывілізацыйнага, фармацыйнага і культуралагічнага падыходаў да вывучэння курса «Гісторыя музейнай справы».

УВОДЗІНЫ

Аб'ект і прадмет, метады навуковага даследавання гісторыі музейнай справы. Асноўныя катэгорыі. Этымалогія слова «музей». Дыферэнцыяцыя паняццяў «музейная справа», «музей». Значэнне гісторыі музейнай справы для гісторыі культуры, навукі, адукацыі. Сувязь курса гісторыі музейнай справы з курсамі айчыннай і сусветнай гісторыі, гістарычнага краязнаўства.

Крыніцы вывучэння гісторыі музейнай справы. Пісьмовыя крыніцы. Арыгінальныя апісанні і каталогі музеяў. Музеязнаўчыя выданні: манаграфічныя даследаванні, дапаможнікі, працы музеяў, музеязнаўчыя часопісы. Бібліяграфічныя паказальнікі і рэфератыўныя выданні па музейнай справе.

Гістарыяграфія гісторыі музейнай справы. Першыя спробы разгляду этапаў развіцця музеяў: К. Найкель, І. Канальд. Агляд дзейнасці музеяў у працах першай паловы XIX ст.: К. Бецігер, Г. Клем.

Асвятленне гісторыі развіцця асобных музеяў Расіі ў другой палове XIX ст.: «Агляд гісторыі музеяў Імператарскай Акадэміі навук»; каталогі вайсковых музеяў.

Першае абагульняючае даследаванне па гісторыі музейнай справы. Д. Мэра і яго канцэпцыя аб залежнасці развіцця музеяў ад узроўню культуры грамадства. Вывучэнне гісторыі асобных музеяў краін Еўропы і Расіі. Даследаванні В. Шэрэра па гісторыі нямецкіх мастацкіх музеяў І. Шлесэра аб развіцці музейнай справы ў перыяд Рэнэсансу, Ф. Шміта аб гісторыі развіцця музеяў Еўропы, Г. Маліцкага аб музеях Расіі. Працы па гісторыі прыватнага калекцыянерства твораў мастацтва: Ф. Тайлар, А. Уітлін.

Праблемы гісторыі музеяў і пытання рэфармавання музейнай справы на рубяжы XXI стагоддзя ў даследаваннях К. Шрайнера, Дж. Льюіса. Работы Э. Александэра аб дзейнасці буйных рэфарматараў музейнай справы на Захадзе і напрамках працы асобных груп музеяў.

Дзейнасць НДІ культуры па вывучэнню гісторыі музейнай справы ў Расіі і СССР і дзяржаўнай палітыкі ў гэтай галіне. Працы А.М. Разгона, Т.П. Калугінай, А. Фралова.

Распрацоўка праблем гісторыі музейнай справы на Беларусі: Г. Каханоўкі, Л. Клок, А. Гужалоўскі.

Раздзел 1. Дамузейны перыяд збіральніцтва рэчаў музейнага значэння

Збіральніцтва рэчаў у першабытным грамадстве. Зборы эканамічнага значэння. Зборы сацыяльнага прэстыжу. Магічныя і іншыя рытуальныя зборы. Зборы як сродак стымулявання цікавасці да навакольнага свету. Зборы як сродак эмацыянальнага ўспрыяцця.

Дамузейныя зборы каштоўнасцей у перыяд старажытных цывілізацый. Калекцыі скарбаў у храмах, бібліятэках у Старажытным Егіпце, Асірыі, Вавілоне. Бібліятэка Ашурбанапала.

Зборы мастацкіх твораў (скульптура, мастацкая кераміка) у Старажытнай Грэцыі. Храмы Афіны, Зеўса, Апалона, Дзяметры, Дзіяніса як правобразы музеяў мастацтва. Пінакатэка на Акропалі ў Афінах (V ст. д.н.э.). Гліптатэкі (сховішчы скульптур), гліпцікаты (сховішчы дробнай пластыкі). Урачыстыя агульнагрэчаскія святы – музеі.

Паяўленне калекцый каменя, шкла, карцін, дываноў, статуяў і іншых мастацкіх рэчаў у Старажытным Рыме. Галерэі Гая Верэса, Суллы. Калекцыя Аўгуста. Паяўленне першых каталогаў і вопісаў калекцый.

Дамузейныя зборы ў раннім сярэдневеччы: калекцыі рэчаў царкоўнага прызначэння.

Старажытнабеларускае збіральніцтва. Княжацкія і манастырскія зборы старажытнасцей. Захаванне рэчаў у культавых мэтах і ў якасці сведкаў мінулага.

Раздзел 2. Узнікненне музея як сацыяльна-культурнай з’явы ў перыяд адраджэння

Гісторыка-культурныя перадумовы станаўлення культуры Адраджэння. Асаблівасці сацыяльна-эканамічнага развіцця Еўропы: пераарыентацыя гандлёвых шляхоў, развіццё рамёстваў, гандлю. Эпоха геаграфічных адкрыццяў. Змены ўяўленняў аб свеце. Гуманізацыя. Культ розуму і ведаў. Уздым цікавасці да мінулага, гістарычнага вопыту чалавецтва.

Павышэнне цікавасці да сістэматычнага калекцыяніравання натуральных рэчаў музейнага прызначэння. Узнікненне прыватнага збіральніцтва. Калекцыі Ларэнца Медзічы ў Фларэнцыі, папы Льва X у Рыме. Дзяржаўныя скарбніцы. Аружэйная палата ў Маскве.

Узнікненне першых музеяў. Мюнц-кабінеты і натуркабінеты. Зараджэнне гістарычных, мастацкіх і прыродных музеяў. Складанне музейнай тэрміналогіі.

Прыватныя калекцыі на Беларусі. Скарбы Нясвіжскага палаца як най-старажытнейшы беларускі збор. Калекцыі Радзівілаў, Сапегаў, Прозараў.

ЛІТАРАТУРА

1. Алексеев Л. В. Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30-е годы XX в. – Мн., 1996.
2. Беларускія музеі. Гісторыя. Хроніка. Сучаснасць. – Мн., БелПМК, 1998.
3. Боткин Л. Н. Итальянские гуманисты: Стиль жизни, стиль мышления. – М., 1978.
4. Боханов А. И. Коллекционеры и меценаты России. – М., 1987.
5. Василенко А. С. Літопіс славы народнай. З історыі становлення і развітку народных музеів Украіны. – Київ, 1974.
6. Вопросы истории музейного дела в СССР. – М., 1962. Вып. 4.
7. Грицкевич В. П. История музейного дела до конца XVIII века: В 2 ч. – Спб., 2001.
8. Грицкевич В. П., Гужаловский А. А. История музеев мира. Учебное пособие для студентов ист. фак. – Мн.: БГУ, 2003.
9. Гужалоўскі А. А. Музеі Беларусі. 1918–1941. – Мн., 2002.
10. Гужалоўскі А. А. Музеі Беларусі (1941–1991 гг.). – Мн.: НАРБ, 2004. – 218 с.
11. Гужалоўскі А. А. Нараджэнне беларускага музея. – Мн., 2001.
12. История музейного дела в СССР. – М., 1957. Вып. 1.
13. Калбаска А. Музейны дыярыуш, ці Уваходзіны ў новую музейялогію. – Мн., 2000.
14. Карнович Е. П. Замечательные богатства частных лиц и России. – СПб., 1874.
15. Каханоўскі Г. А. Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI–XIX стст. – Мн., 1984.
16. Лоренц С. Музеи и коллекции Польши. 1945–1955. – Варшава, 1956.
17. Лысыкова О. В. Музеи мира. – М., 2002.
18. Мезенцева Г. Г. Музеи Украины. – Киев, 1959.
19. Музеи и власть. – М., 1991. Ч. 1–2.
20. Очерки истории музейного дела в России. – М., Вып. 2. 1960; Вып. 3. 1961; Вып. 5. 1963; Вып. 6. 1968; Вып. 7. 1971.
21. Параделов М. Я. Адресная книга русских библиофилов и собирателей гравюр, литографий, лубков и прочих произведений печати. – М., 1904.

22. Садыкова Н. С. Музейное дело в Узбекистане. – Ташкент, 1975.
23. Смирнов А. И. Земский исторический музей. – Ярославль, 1915.
24. Станюкович Т. К. Кунсткамера Петербургской Академии наук. – М., 1953.
25. Станюкович Т. К. Этнографическая наука и музеи. – Л., 1978.
26. Турьинская Х. М. Музейное дело в России в 1907–1936 гг. – М., 2001.
27. Фролов А. И. Основатели российских музеев. – М., 1991.
28. Чижова Л. В. Из истории художественных музеев России. – М., 1991.

**Тэматычны план курса
«Гісторыя музейнай справы»
(III курс, 6 семестр, 20/14/4)**

№ п/п	Назва тэмы	Лекцыі	Семінарскія заняткі	КСР
1.	Уводзіны	2	–	–
2.	Дамузейны перыяд збіральніцтва рэчаў музейнага значэння	8	–	–
3.	Узнікненне музея як сацыяльна-культурнай з’явы ў перыяд адраджэння	10	–	–
4.	Гісторыя музейнай справы як навуковая дысцыпліна	–	4	–
5.	Дамузейны перыяд збіральніцтва	–	4	4
6.	Узнікненне музея як сацыяльна-культурнага інстытута ў часы Рэнесанса	–	6	–
		20	14	4

**Семінарскія заняткі
на курсу «Гісторыя музейнай справы»
(III курс, 6 семестр)**

Тэма 1. Гісторыя музейнай справы як навуковая дысцыпліна

1. Прадмет і аб’ект гісторыі музейнай справы.
2. Крыніцы гісторыі музейнай справы.
3. Гістарыяграфія гісторыі музейнай справы.
4. Метады даследавання і метадыка гісторыі музейнай справы.
5. Перыядызацыя гісторыі музейнай справы.

Тэма 2. Дамузейны перыяд збіральніцтва

1. Класіфікацыя збораў А. Вітлін. Характарыстыка дамузейных збораў:
 - сацыяльнага прэстыжу;
 - магічныя, рытуальныя зборы;
 - зборы як сродак стымулявання цікавасці да навакольнага асяроддзя;
 - зборы як сродак эмацыянальна ўздзеяння і інш.
2. Характарыстыка матэрыяльнай культуры першабытнага грамадства.
3. Дамузейныя зборы ў часы старажытных цывілізацый.

Дамузейныя зборы старажытна-ўсходніх цывілізацый (Персеполь Дарыя, бібліятэкі Шумера, Александрыйская бібліятэка, бібліятэка Ашубаніпала і інш.).

Віды мастацкіх збораў у Старажытнай Грэцыі, Рыме («пінакатэкі», «гліптатэкі» і інш.): свяцілішча Апалона ў Дэльфах, Афінскі Акропаль, храмы Афіны, Зеўса, Геры і інш.
4. Дамузейныя калекцыі сярэднявечаўя.

Агульная характарыстыка эпохі сярэднявечаўя.
Паняцце «калекцыя».
Характарыстыка збораў.
Княжацкія і манастырскія зборы сярэднявечаўя на Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. Гужалоўскі А. З гісторыі музейнай справы на Беларусі // Беларускія музеі: Гісторыя. Хроніка. Сучаснасць. – Мн., 1998. – С. 15–52. – (Музейныя сшыткі).
2. Гужалоўскі А. Нараджэнне беларускага музея. – Мн., 2001. – С. 13–15.
3. Глухов А.И. Из глубины веков: Очерки о древних библиотеках мира. – М., 1971. – 111 с.
4. Каўбаска А. Перадмузейныя формы збіральніцтва і калекцыянерства першабытных насельнікаў на Беларусі // Беларускія музеі: Гісторыя. Хроніка. Сучаснасць. – Мн., 1998. – С. 5–14. – (Музейныя сшыткі).
5. Кривченко В.И. Помпеи. Геркуланум. Стабии. – М., 1981. – 220 с.
6. Соколов Г.И. Дельфы. – М., 1970. – 183 с.
7. 100 великих музеев мира. – М., 2001. – 508 с.

Тэма 3. Узнікненне музея як соцыякультурнага інстытута ў часы Рэнесанса

Семінар: Асноўныя тэндэнцыі развіцця музейнай справы ў эпоху Рэнесанса

1. Характарыстыка эпохі Рэнесанса.
2. Перадумовы ўзнікнення феномена музея ў Італіі ў XV ст.

3. Паняцце музея ў прадстаўленнях гуманістаў.
4. Характарыстыка памяшканняў для захавання калекцый («студ'ёла», «кунсткамера» і інш.).
5. Дж. Вазары і яго роля ў развіцці збіральніцтва.
6. Уплыў іконаборскага руху ў Еўропе ў XVI ст. на характар збіральніцтва.

Семінар: Збіральніцтва перыяду Адраджэння

1. Калекцыі Медычы ў Фларэнцыі ў XV ст.
2. Калекцыі Медычы ў Фларэнцыі ў XVI ст.
3. Збіральніцкая дзейнасць Ізабэлы д'Эстэ.
4. Фарміраванне папскіх калекцый (зборы Льва X ў Рыме).
5. Статуарый Грымані ў Венецыі.
6. Музей Паола Джовіа.
7. Фарміраванне збіральніцтва ў Францыі (калекцыі збора Францыска I Валуа).
8. Характарыстыка збіральніцтва Германіі (зборы Вітэльбахаў ў Мюнхене).
9. Калекцыі Гебсбургаў у Аўстрыі, Іспаніі, Чэхіі.
10. Фарміраванне Збраёвай палаты Маскоўскага княства (XV–XVI стст.).
11. Прыватныя калекцыі на Беларусі.

Семінар: Характарыстыка калекцый перыяду Адраджэння

1. Навуковыя калекцыі.
2. Пазнавальныя зборы прыродазнаўчых прадметаў.
3. Анатамічныя тэатры.
4. Мініралагічныя калекцыі.
5. Батанічныя сады і звярынцы.
6. Навукова-тэхнічныя і гістарычныя калекцыі.
7. Саслоўны склад калекцыянераў Адраджэння.
8. Асноўныя тэндэнцыі развіцця музейнай справы ў перыяд Адраджэння.

Асноўная літаратура:

1. Грицкевич В.П. История музейного дела до конца XVIII в.: В 2 ч. Ч. 1 (Санкт-Петербургский гос. ун-т культуры и искусств. – СПб, 2001. – 164 с.
2. Гужалоўскі А. Нараджэнне беларускага музея. – Мн., 2001. – С. 16–21.

3. Гужалоўскі А. 3 гісторыі музейнай справы на Беларусі // Беларускія музеі: Гісторыя. Хроніка. Сучаснасць. – Мн., 1996. – С. 15–52. – (Музейныя сшыткі).
4. Каханоўскі Г. Вытокі музейнай справы на Беларусі // Бел. гіст. часоп., 1994, – № 4. – С. 79–86.
5. Ненарокомова И.С. Государственные музеи Московского Кремля. – 2-е изд., доп. – М.: Искусство, 1987. – 239 с.: ил. – (Города и музеи мира).
6. Российская музейная энциклопедия. В 2 т. / Ред. кол.: В.Л. Янин (предс.) и др. – М.: Прогресс, Рипор классик, 2001. – Т. 1–2.

Дадатковая літаратура

1. 100 великих музеев мира (Автор. Сост. Н.А. Ионина. – М.: Вече, 2001. – 512 с. – (100 великих).
2. Борисова З. Музеи Рима. Галерея Боргезе. Национальная галерея. – М., 1971. – 176 с. – (Музеи мира).
3. Всеволожская С.Н. Венеция. – Б.М.: Искусство Ленингр. отд-ние, 1970. – 222 с. – (Города и музеи мира).
4. Галерея Питти /Сост. и вступ. ст. И.А. Смирновой. – М., 1971. – 152 с. – (Музеи мира).
5. Горяинов В.В. Падуя. Виненца. Верона. – М.: Искусство, 1978. – 184 с.: ил. – (Города и музеи мира).
6. Калитина Н.Н. Музеи Парижа. – 2-е изд., перераб. и доп.. – М.: Искусство, 1986. – 239 с.: пл. – (города и музеи мира).
7. Малицкая К.М. Толедо. Старая столица Испании. – М.: Искусство, 1968. – 182 с.: ил. – (Города и музеи мира).
8. Музеи Ватикана. Рим / Сост. И автор текста З. Борисова. – М., 1974. – 244 с. – (Музеи мира).
9. Никитюк О.Д. Кордова. Гранада. Севилья: древние центры Андалусии. – М.: Искусство, 1972. – 190 с. (Города и музеи мира).
10. Никитюк О.Д. Художественные музеи Венеции. – М.: Искусство, 1978. – 184 с.: ил. – (Города и музеи мира).
11. Персианова О.М. По городам Италии: Заметки о художественных памятниках. – Л.: Сов. художник, 1968. – 175 с.
12. Седова Т.А. Старая Пинакотека в Мюнхене. – М.: Искусство, 1990. – 278 с.: ил. – (Города и музеи мира).
13. Седова Т.А. Художественные музеи Бельгии. – М.: Искусство, 1973. – 223 с. – (Города и музеи мира).
14. Шашыгіна-Патоцкая К.Я. Нясвіж і Радзівілы. – 2-е выд. – Мн.: Беларусь, 2002. – 235 с.

МУЗЕІ БЕЛАРУСІ І РАСІІ

ПРАГРАМА КУРСА «МУЗЕІ БЕЛАРУСІ І РАСІІ»

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Праграма курса «Музеі Беларусі і Расіі» складзена ў адпаведнасці з вучэбным планам спецыяльнасці «Музейная справа і ахова помнікаў гісторыі і культуры». Курс «Музеі Беларусі і Расіі» мае на мэце знаёмства студэнтаў з асноўнымі музейнаўчымі паняццямі, са станам музейнай сеткі Беларусі і Расіі і асноўнымі музеямі.

Студэнты авалодаюць ведамі аб музеях, спецыфіцы іх дзейнасці, навучацца класіфіцыраваць музеі і ствараць іх апісанне. Курс садзейнічае фарміраванню актыўнай грамадзянскай пазіцыі студэнтаў і выхаванню асобы патрыёта.

УВОДЗІНЫ

Мэты і задачы курса. Асноўныя паняцці і тэрміны «музей», «музейная сетка». Закон «Аб музеях і музейным фондзе РБ». Гісторыя станаўлення музейнай сеткі РБ. Класіфікацыя музеяў.

Раздзел 1. Нацыянальныя і дзяржаўныя музеі РБ

Вядучыя рэспубліканскія музеі

Нацыянальны мастацкі музей. Гісторыя стварэння. Экспазіцыя. Склад калекцый. Філіялы. Перспектывы развіцця.

Нацыянальны музей гісторыі і культуры. Гісторыя станаўлення і сучасны стан. Асноўныя калекцыі і экспазіцыі.

Дзяржаўны музей гісторыі ВАВ. Экспазіцыя і склад фондаў. Асаблівасці навукова-даследчай дзейнасці. Філіялы.

Дзяржаўны музей тэатральнай і музычнай культуры Беларусі. Гісторыя стварэння. Фонды. Сучасная экспазіцыя і перспектывы развіцця. Філіялы.

Дзяржаўны музей традыцыйнай архітэктуры і побыту. Гісторыя станаўлення. Праблемы стварэння экспазіцый. Фонды музея. Культурна-асветная дзейнасць. Накірункі навукова-даследчай дзейнасці.

Літаратурны музей Я. Купалы і яго філіялы. Гісторыя стварэння і сучасны стан. Літаратурны музей Я. Коласа і філіялы. Літаратурны музей М. Багдановіча. Музей гісторыі беларускай літаратуры.

Музеі-запаведнікі РБ

Гісторыя ўзнікнення музеяў-запаведнікаў. Спецыфіка дзейнасці гэтых устаноў. Полацкі Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік. Склад комплексу запаведніка. Полацкія музеі. Навукова-даследчая і культурна-асветная дзейнасць запаведніка. Правядзенне семінараў, канферэнцый, святаў. Перспектывы развіцця.

Заслаўскі гісторыка-культурны музей-запаведнік. Гісторыя стварэння і сучасны стан. Асноўныя накірункі развіцця.

Музей-запаведнік «Нясвіж». Склад запаведніка. Праблемы развіцця. Уключэнне аб'ектаў запаведніка ў турыстычную дзейнасць.

Музеі Мінскай вобласці

Мінскі абласны краязнаўчы музей у Маладзечне. Гісторыя і сучасны стан. Стан музейнай сеткі вобласці. Слуцкі краязнаўчы музей. Барысаўскі краязнаўчы музей. Музейны комплекс «Дудуткі»

Музеі Віцебскай вобласці

Віцебскі абласны краязнаўчы музей і яго філіялы: Літаратурны музей, Мастацкі музей, музей прыватных калекцый, музей-сядзіба «Здраўнева», музей патрыётаў віцебскага падполля. Музеі г. Віцебска. Музейны комплекс «Гісторыя і культура Аршаншчыны». Склад і перспектывы развіцця. Браслаўскае аб'яднанне музеяў. Краязнаўчыя музеі Лепеля, Гарадка, Глыбокага, Пастаў.

Музеі Магілёўскай вобласці

Магілёўскі абласны краязнаўчы музей імя Е. Раманава і яго філіялы. Музей гісторыі горада. Магілёўскі абласны мастацкі музей імя П. Масленікава. Музейная сетка вобласці сучасны стан і перспектывы развіцця.

Музеі Гомельскай вобласці

Гомельскі абласны краязнаўчы музей гісторыі стварэння і сучасны стан. Філіялы. Веткаўскі музей народнай творчасці. Музеі г. Мазыра. Краязнаўчыя музеі г. Лельчыцы, г. Калінкавічы, г. Жлобіна і інш.

Музеі Брэсцкай вобласці

Брэсцкі абласны краязнаўчы музей і яго філіялы: Музей гісторыі горада, Камянецкая вежа, музей выратаваных каштоўнасцей. Музейны комплекс «Брэсцкая крэпасць-герой». Характарыстыка музеяў вобласці.

Музеі Гродзенскай вобласці

Гродзенскі гісторыка-археалагічны музей. Гісторыя стварэння і сучасны стан. Музеі г. Гродна. Музей-сядзіба А. Міцкевіча ў Навагрудку. Краязнаўчыя музеі вобласці.

Раздзел 2. Расійскія музеі

Музеі г. Масквы

Агульная характарыстыка музейнай сеткі горада. Музеі Крамля. Дзяржаўны Гістарычны музей і філіялы. Трэцякоўская галерэя. Політэхнічны музей.

Музеі г. Санкт-Пецербурга

Эрмітаж, як адзін з вядомейшых музеяў свету. Рускі музей. Ваенна-марскі музей. Палеанталагічны музей.

ЛІТАРАТУРА

1. Александров А. Полоцкие музеи: вчера, сегодня, завтра // БДГ, 2002, 28.08. – С. 14.
2. Амельчанка М. Уратаваныя каштоўнасці (музей уратаваных каштоўнасцей у Брэсце) // Беларусь, 2003, №2. – С. 54–55.
3. Антонова Л., Андреева М., Дмитриева О., Шапиро Ю. В мире сокровищ. По залам Эрмитажа. – Л., 1961.
4. Беларускія музеі: Гісторыя, хроніка, сучаснасць. – Мн., 1998.
5. Варанкова У. Беларускі дзяржаўны музей Вялікай Айчыннай вайны // БГЧ, 2004. – №10.
6. Галубовіч Р. Музей старабеларускай культуры. Гісторыя стварэння // Голас Радзімы, 2004, 15.5.–26–29. – С. 17.
7. Государственная Третьяковская галерея. Москва: Альбом / Авт.-сост. В.М. Володарский и др. – М., 1974 (Серия «Музеи мира»).
8. Государственный музей изобразительных искусств им. А.С. Пушкина. Москва: Альбом / Авт.-сост. И.А. Антонова и др. – М., 1981 (Серия «Музеи мира»).
9. Государственный Русский музей. Ленинград. – М., 1987.
10. Государственный Русский музей. Ленинград. Живопись XII – начала XX века: Альбом / Авт.-сост. В.А. Пушкарёв. – М., 1976 (Серия «Музеи мира»).
11. Государственный Эрмитаж. Ленинград: Альбом / Авт.-сост. И. Немилова. — М., 1975 (Серия «Музеи мира»).
12. Гужалоўскі А. Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі – у пошуках вытокаў // БГЧ, 1995, №4. – С. 100–109.
13. Гужалоўскі А. Сення і заўтра беларускіх музеяў // Культура. – 1992. – № 6. – С. 3.
14. Гужалоўскі А.А. Музеі Беларусі (1941–1991 гг.). – Мн.: НАРБ, 2004. – 218 с.
15. Достопримечательности Ленинграда. – Л.: Лениздат, 1967.
16. История Эрмитажа и его коллекций. Сб. научных трудов. – Л., 1989.

17. Калбаска А.М. Музейны дыярыуш, ці Уводзіны ў новую музейялогію. – Мн.: Белар. Ін-т праблем культуры, 2000. – 148 с.
18. Курылёнак В. Музеі-запаведнікі Беларусі // БГЧ, 2003, №9. – С. 24–29.
19. Кучар З. Жывая памяць мастацтва // БГЧ, 2003, №3. – С. 39–40.
20. Лабановіч А. Першая экспазіцыя Дзяржаўнага музея гісторыі тэатральнай і музычнай культуры // БГЧ, 2003, №3. – С. 41–44.
21. Лакотка А. Беларускі дзяржаўны музей-запаведнік «Менка» // БГЧ, 1995, №2. – С. 64–74.
22. Левинсон-Лессинг В.Ф. История картинной галереи Эрмитажа (1764–1917). – Л., 1985.
23. Лянкевіч Т. Мінскі абласны краязнаўчы музей // БГЧ, 2001, № 3. – С. 33–35.
24. Мошинская И.В., Силкина АЛ. В музейной тишине Москвы и Подмосковья. – М., 1993.
25. Музеи в России // Преподавание истории в школе, 2002, №10. – С. 30–31.
26. Основы музееведения: Уч. пособие / Отв. ред. Э.А. Шулёпова. – М.: Едиториол УРСС, 2005. – 504 с.
27. Пракапцоў У. Беларуская скарбніца культуры // БГЧ, 2004, №2.
28. Прокопцов В.И. Музеи // Беларусь сегодня: Справочник. – Мн., 2004. – С. 85–86. 89–98.
29. Российская музейная энциклопедия: В 2 т. / Рос. ин-т культурологии МК РФ и РАН; Редкол: В.Л. Якин (пред.) и др. – Мн.: Прогресс: РИ-ПОЛКлассик, 2001.
30. Свірко І. Я павяду цябе у музей... Стан музеяў у РБ // Рэспубліка, 2001, 26 студз. – С. 9.
31. Святловіч Т. Музей гісторыі медыцыны Беларусі // БГЧ, 1996, №3.
32. Сташкевіч А.Б. Распрацоўка тыпалогіі музеяў Беларусі. Асноўныя падыходы // Аператыўная інфармацыя па праблемах культуры і мастацтва. – Мн., 1999. – С. 24–29.
33. Сымон Барыс. Беларускі музей-скансэн на Пцічы – наш гонар і ганьба // БГЧ, 2001, №5. – С. 32–40.
34. Черкасова В. Белорусская кунсткамера: В Гродно создается музей уродств // Белорусская деловая газета, 1999, 5 февраля.

**Тэматычны план па курсу «Музеі Беларусі і Расіі»
(III курс, 6 семестр, 20/12, залік)**

№ п/п	Назва тэмы	Лекцыі	Семінарскія заняткі	КСР
1.	Уводзіны	2	–	–
2.	Нацыянальныя і дзяржаўныя музеі РБ	14	–	–
3.	Расійскія музеі	4	–	–
4.	Вядучыя рэспубліканскія музеі	–	2	–
5.	Літаратурныя музеі	–	2	–
6.	Музеі-запаведнікі Рэспублікі Беларусь	–	2	–
7.	Абласныя музеі Рэспублікі Беларусь	–	4	–
8.	Музеі Санкт-Пецярбурга	–	2	–
		20	12	

**Семінарскія заняткі
па курсу «Музеі Беларусі і Расіі»
(III курс, 6 семестр)**

Тэма 1. Вядучыя рэспубліканскія музеі

1. Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі.
2. Нацыянальны мастацкі музей.
3. Дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны.
4. Дзяржаўны музей музычнага і тэатральнага мастацтва.

ЛІТАРАТУРА

1. Команова Т. Музеі Беларусі: абрыс новага аблічча // Культура, 2004, 14–20.08, № 33. – С. 4.
2. Маслоўскі С. Люстэрка мінулага. Музеі рэспублікі, іх праблемы // Беларуская мінуўшчына, 1994, №3. – С. 3–4.
3. Варанкова У. Беларускі дзяржаўны музей Вялікай Айчыннай вайны // БГЧ, 2004, № 10.
4. Гужалоўскі А. Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі ў пошуках вытокаў // БГЧ, 1995, №4. –С. 100–109.
5. Лабановіч А. Першая экспазіцыя Дзяржаўнага музея гісторыі тэатральнай і музычнай культуры // БГЧ, 2003, №3. – С. 41–44.

Тэма 2. Літаратурныя музеі

1. Літаратурны музей Я. Купалы.
2. Літаратурны музей Я. Коласа.
3. Літаратурны музей М. Багдановіча.
4. Музей гісторыі беларускай літаратуры.
5. Музей-кватэра П. Броўкі.

ЛІТАРАТУРА

1. Суслова Н. Чым далей ад сваіх вытокаў, тым бліжэй іх разумення...Музей гісторыі беларускай літаратуры // Туризм и отдых. – 1.09.2005. – С. 27.
2. Прохорова М. 3 Купалам у сэрцы (Да 60-годдзя Дзяржаўнага літаратурнага музея Я. Купалы) // Голас Радзімы. – 17.10. – №42–43. – С. 5.
3. Команавіч Т. Музеі Беларусі: абрыс новага аблічча // Культура, 2004, 14–20.08, №33. – С. 4.
4. Маслоўскі С. Люстэрка мінулага. Музеі рэспублікі, іх праблемы // Беларуская мінуўшчына, 1994, №3. – С. 3–4.

Тэма 3. Музеі-запаведнікі Рэспублікі Беларусь

1. Полацкі нацыянальны музей-запаведнік.
2. Заслаўскі музей-запаведнік.
3. Музей-запаведнік «Нясвіж».

ЛІТАРАТУРА

1. Кобзик Л. Заславль: большие возможности маленького местечка // Туризм и отдых. – 2.09.2004. – С. 3–7.
2. Курылёнак В. Музеі-запаведнікі Беларусі // Беларускі гістарычны часопіс, 2003, № 9. – С. 24–29.
3. Галубовіч Р. Комплексная доўгатэрміновая праграма развіцця Полацка і Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка на 2000–2005. 1. Горад // Голас Радзімы. – 28 ліп. – С. 10.
4. Галубовіч Р. Ч 2: Музей-запаведнік // Голас Радзімы. – 11 жнів.– С. 10.

Тэма 4. Абласныя музеі Рэспублікі Беларусь

1. Мінскі абласны краязнаўчы музей.
2. Віцебскі абласны краязнаўчы музей.
3. Магілёўскі абласны краязнаўчы музей.

4. Гомельскі абласны краязнаўчы музей.
5. Брэстскі абласны краязнаўчы музей.
6. Гродзенскі гісторыка-археалагічны музей.

ЛІТАРАТУРА

1. Краснянский В. Краткий очерк музейного строительства в Витебске // Віцебскі сшытак, 2000, №4. – С. 206–211.
2. Лянкевіч Т. Мінскі абласны краязнаўчы музей // БГЧ, 2001, № 3.– С. 33–35.
3. Команавя Т. Музеі Беларусі: абрыс новага аблічча // Культура, 2004, 14–20.08, №33. – С.4.
4. Маслоўскі С. Люстэрка мінулага. Музеі рэспублікі, іх праблемы // Беларуская мінуўшчына. – 1994. – №3. – С. 3–4.

Тэма 5. Музеі Санкт-Пецярбурга

1. Эрмітаж.
2. Рускі музей.
3. Этнаграфічны музей.
4. Ваенна-марскі музей.
5. Заалагічны музей.

ЛІТАРАТУРА

1. Эрмитаж. Истории и современность. – М., 1980.
2. Антонова Л., Андреева М., Дмитриева О., Шапиро Ю. В мире сокровищ. По залам Эрмитажа. – Л., 1961.
3. Государственный Русский музей. Ленинград. – М., 1987.
4. Государственный Русский музей. Ленинград. Живопись XII – начала XX века: Альбом / Авт.-сост. В.А. Пушкарев. – М., 1976 (Серия «Музеи мира»).
5. Государственный Эрмитаж. Ленинград: Альбом / Авт.-сост. И. Немилова. – М., 1975 (Серия «Музеи мира»).
6. Достопримечательности Ленинграда. – Л.: Лениздат, 1967.
7. Музеи в России // Преподавание истории в школе, 2002, №10. – С. 30–31.

Пытанні да заліку па курсу «Гарады і музеі Беларусі і Расіі» (III курс, 6 семестр)

1. Нацыянальны музей гісторыі і культуры РБ.
2. Нацыянальны мастацкі музей РБ.

3. Дзяржаўны музей гісторыі ВАВ.
4. Дзяржаўны музей традыцыйнай архітэктуры і побыту.
5. Літаратурны музей Я. Купалы і філіялы.
6. Літаратурны музей Я. Коласа і філіялы.
7. Літаратурны музей М. Багдановіча і філіялы.
8. Музеі г. Мінска.
9. Мінскі абласны краязнаўчы музей.
10. Літаратурныя музеі РБ.
11. Музеі-запаведнікі РБ.
12. Полацкі Нацыянальны гісторыка-культурны музей-запаведнік.
13. Музеі г. Гродна.
14. Музеі Гродзенскай вобласці.
15. Музеі Мінскай вобласці.
16. Музеі г. Брэста.
17. Музеі Брэсцкай вобласці.
18. Музеі Гомельскай вобласці.
19. Гомельскі абласны краязнаўчы музей і яго філіялы.
20. Музеі г. Магілёва.
21. Музеі Магілёўскай вобласці.
22. Музеі Віцебскай вобласці.
23. Музеі г. Віцебска.
24. ВАКМ і яго філіялы.